ALİ KAYA

EHL-İ HAKLAR VE DERSİM

ALİ KAYA

EHL-İ HAKLAR VE DERSİM

EHL-İ HAKLAR

VE

DERSİM

Ali Kaya

2014

1. Baskı Temmuz 2014

ISBN: 978-605-85060-0-8

Kitabın Adı: EHL-İ HAKLAR ve DERSİM
Yazar: Ali KAYA
Kapak Tasarım: Ali Nizam
Sayfa Düzeni: Önder Karçığa
Baskı: Sonsuz Matbaa Kağ. Müc. Hizm. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit. C Blok No: 291 Topkapı / İstanbul
Tel: 0212 674 85 28
sonsuzmatbaa@gmail.com
Sertifika No: 28487

İrtibat: alikayaorg@yahoo.com

İçindekiler

Ali Kaya'nın Dersim ve Alevilik araştırmaları üzerine 7

Önsöz 9

2. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu Ehl-i Hak Topluluklar (İran Alevileri) ile Dersimliler'in İnanç Zemininde Karşılaştırılması 11

I. Bölüm: Ehl-i Hak'kın Anlamı ve Ehl-i Haklar'ın Kısa Tarihi 15

II. Bölüm: Ehl-i Haklar'ın İnanç Sistemi 21

III. Bölüm: Ehl-i Hak Mezhebinin Kolları 45

IV. Bölüm: Anadolu ve Dersim Alevilik'i 49

V. Bölüm: Ehl-i Haklar (İran Alevileri) ile Türkiye - Dersim Alevilerinin İnançları Arasındaki Benzerlikler ve Farklılıklar 58

I. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu'na Bildiri

Tunceli (Dersim)'de Alevilik İnancı ve Dinsel Pratikler 65

I- Tunceli'de Dini İnanç 65

II- Aleviliğin Dinsel (İnançsal) ve Kültürel Boyutu 65

1- Alevilik İnancı 65

a) Alevilik İslam İçi Bir Dini İnançtır.....65

b) Alevilikte İbadet ve Cemevleri 68

c) Aleviliğin İnanç Felsefesi 69

2-Aleviliğin Kültürel Boyutu 70

III- Anayasa ve Yasalarda Aleviliğin Yeri, Aleviliğin Sorunları 71

1-Anayasa Ne Diyor, Uygulama Nasıl?..... 71

2-Diyanet'in Dünü ve Bugünü..... 74

3-Sorunları Aşmada Alevi Çalıştayları 76

4-Alevilerin Talepleri..... 77

IV- Sonuçlar ve Öneriler 78

V-Kaynakça 80

Tarihte Ehl-i Beyt ve Alevilik I. Uluslararası Marmara Üniversitesi İlahiyet Fakültesi Ehl-i Beyt Sempozyomu; Kur'an Sünnet ve İslam Geleneğinde Ehl-i Beyt / Konu: Tarihte Ehl-i Beyt ve Alevilik 82

A) Alevilik 82

B) Alevilikte İbadet ve Cemevleri 84

C) Aleviliğin İnanç Felsefesi 85

II- İslam Tarihinde Ehl-i Beyt 91
A) Hz. Muhammed Dönemi (571-632) 91
B) Emeviler Dönemi (661-750) 92
C) Abbasiler Dönemi (750-1258) 94
D) Büyük Selçuklu Devleti (1040-1308) 96
E) Anadolu Selçuklular Dönemi (1077-1308) 97
F) Osmanlı Devlet Döneminde Alevilik 100
III- Anayasa ve Yasalarda Aleviliğin Yeri, Alevilerin Sorunları 108
IV- Sonuç ve Öneriler 115
Kaynakça 117

Tahran, Kum, Meşhed ve Erdebil İzlenimleri 119
Dini Merkez Kum 119
Ehl-i Beyt'in Kutsal Kenti 119
Kum'da Türkiye'den Bir Seyit 120
İran'da Örtünme ve Din Dışı Eğitim..... 121
Meşhed ya da Tus ve İmam Rıza 122
Tahran ve Erdebil 122
İmam Aliyy'ül Rıza'nın Yaşamı (770-825) 126

Aydın Hacı Bektaş-ı Veli Kültür Vakfı Cemevi Gecesinde Yapılan Konuşma Metnidir 128
Alevilik Nedir?..... 130
Cemevleri'nin İşlevi ve Kur'an'daki Yeri ve Önemi 131
Semah'ın Kur'an'daki Yeri 132
Muharrem Orucunun Kur'an'daki Yeri 134
Hızır Orucunun Kur'an'daki Yeri..... 135
Osmanlı Döneminde Alevilik 138
AKP ve Aleviler..... 141
Anayasa ve Yasalarda Aleviliğin Yeri 145
Diyanetin Dünü ve Bugünü 147
Eğitim ve Öğretim Kurumları 150
Sonuç ve Öneriler 152

Bingöl Üniversitesi, Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültür Sempozyumu'na Bildiri / Konu: Tarihte Zazalar ve Zazaca 157
Özet 157
I. Tarihte Zazalar 158
I. 1. a. Yer, Köy, Aşiret İsim Benzerliklerinden Örnekler 163
I. 1. b. Coğrafi Olarak Deylem, Daylam (Deylam-i Haşşa) 164
I. 2. Deylemliler'in Kökeni 166
I. 3. İslami Fetihler Döneminde Deylem 169
I. 4. Zazalarda Dini İnanç 172
I. 5. Zaza/Kırmanç ve Zazalar Ayrışmasının Tarihi Kökleri 173
II. Zazalar'ın Yaşadığı Bölgeler 175
III. Zazaca Dili 177
III. 1. Dersimce-Zazaca/Kırmançca'nın Dilsel Özellikleri 177
III. 2. Dersimce-Zazaca/Kırmanç Dilinin Dil Akrabalıkları ve Kürtçe'den Farkı 178
IV. Sonuç 181
Kaynakça 182

Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu'na Bildiri 184
Dillerin Tarihsel Gelişimi 184
Dersimce/Zazaca Dilinin Kökeni ve Tarihi 187
Dersimce/Zazaca'nın Kürtçe İlişkisi 190
Zazaca/Kırmanca Dili ile Gilekçe Dili Arasındaki Benzerlikler 191
Dersimce/Zazaca'nın Ölü Dil Olma Durumundan Kurtarılması 203
Sonuç 205
Kaynakça 208

Kültürel Değerlerimiz ve Uluslararası Hukuk 210
Egemen Toplumlar ve Asimilasyon 213
1937-38 Dersim Olaylarının Sebep ve Sonuçları 214
Vergi ve Askerlik 215
Eğitim 217
Dersim'de İsyan Yoktu 219
1938 Sonuçları 220
Dersim'de Uygulamalar ve Bugün 221
Kültürel Değerlerimiz 223
Çözüm 226

Seyit Rıza Kimdir? 231
Seyit Rıza'nın Elaziz Vilayeti'ne Gönderdiği Mektup 241
1937-1939 Yıllarında Dersim Katliam Sonuçları 244
Dersimlilerle İlgili Raporlar 244
Tunceli Kanunu 245
Mustafa Kemal Atatürk'ün Dersim Sevdası 247

Belgeler 249

Ali Kaya'nın Dersim ve Alevilik araştırmaları üzerine...

Ali Kaya bir Dersim ve Alevilik araştırmacısıdır.

Dersim araştırmacılığı iki boyutludur. Bir yandan, esas olarak Zaza-Alevi bir etnik ve dini kimliğe sahip olan Dersimlilerin dili, kültürü, inancı konularında hiç bilinmeyen, yeterince bilinmeyen veya yanlış bilinen tarihsel ve sosyolojik gerçeklikleri bulup ortaya çıkarmaya ve netleştirmeye çalışır. Diğer yandan da aynı işi, yakın tarihimizin trajik olayı Dersim İsyanı konusunda yapmaya uğraşır.

Yıllardır bu konularda sabırlı bir çalışma ile belge toplar, arşivleri tarar, inceleme gezilerine çıkar, yaşanmışlığa dayalı bilgisi olan insanların tanıklığını kayda geçirir. Sonra, çalışmalarında elde ettiği bilgi ve bulguları başka araştırmacıların, tarihçilerin ve konunun meraklılarının bilgi, tartışma ve değerlendirmesine sunar.

Ali Kaya bu araştırmalarında bir tarihçinin yapacağı ya da yapması gereken tahlil ve değerlendirmelerden kaçınır. Bulgularının değerlendirmesini yapmayı ve bunlardan sonuçlar, sentezler çıkarılması işini tarihçilere ve sosyologlara bırakan bir çizgi izler. Bu tutum onun, araştırma yaptığı konularda bilimsel nesnellikten ayrılmama anlayışının ve deyim yerindeyse "haddini aşmama" alçakgönüllülüğünün ürünüdür. Kendisi de etnik ve dini kimlik ve kültürleri ile tarihleri konusunda araştırma yaptığı halkın (Dersimlilerin) içinden gelen biri olduğu halde, bu konumunun tek yanlılığa düşme tehlikesi yaratmasından sakınmaya çalışır. Bu konumunu, yaşamış olmanın gerçeği anlama ve ona nüfuz etmedeki avantajına dönüştürmeye çalışır.

Yönteminde ve araştırmalarında ne kadar başarılı olmuştur? İsteyen bunu tartışabilir. Ama Ali Kaya'nın çalışmaları konusunda en olumsuz yaklaşım içinde olanların bile teslim edeceği bir gerçeği kimse inkâr edemez. O gerçek şudur: Ali Kaya yıllardır yürüttüğü bu çalışmalarını dizi kitaplar halinde herkesin bilgisine ve ilgisine sunmuştur. Bu kitapların dili, üslubu, sistematiği, konuları sunum yöntemi vb akademik ölçütler

bakımından tartışılabilir. Ama içerdikleri bilgi ve bulguların, Dersim bölgesinin ve halkının tarihine ve kültürüne ilişkin araştırmıa ve incelemelere katkıları görmezlikten gelinemez.

Ali Kaya'nın daha önceki kitaplarında ve elinizdeki çalışmasında, yöntem ve tarz sorunları bir yana, belki de tartışılması ve eleştirilmesi gereken en önemli nokta, araştırdığı tarihsel ve sosyolojik olgulara yaklaşımında, toplum bilimleri alanında Batı'da ve Türkiye'de 1980'lerden bu yana yaşanan gericilik yıllarında yükselen liberal, neoliberal anlayıştan etkilenmesi olabilir. Liberal ve neoliberal tarihçilik, tarihsel ve sosyolojik olay ve gerçeklikleri, yazılı tarihten bu yana insan toplumunun bütün dünyada sınıflara dayalı olduğu gerçeğinden koparmaktadır. Ali Kaya bu tuzaklardan sakındığı ölçüde başarılı olacaktır.

Elinizdeki kitapta Ali Kaya, Zaza dili ve kültürü, Anadolu'daki Zaza Alevilerin İran, Irak, Hazar'ı kapsayan bölgede yaşayan akraba toplulukları ve Dersim İsyanı konularındaki yeni bulgularını sunmaktadır okurlara...

Arslan Kılıç
Nisan 2014/Istanbul

ÖNSÖZ

Bu kitapta, Dersim'de 1932-1936 ile 1937-1938 ve 1939 tarihlerinde yaşanan acı olayların bugüne kadar gizlenmiş bazı önemli belgeleri ile Dersim'in tarihi, dili, inancı ve kültürel değerleri konularındaki yeni bilgi ve bulgular sunulmaktadır okura...

Kitaptaki metinler, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ile Tunceli ve Bingöl Üniversiteleri'nde sunduğum tebliğler ve Adıyaman, Elbistan, Aydın, Londra (İngiltere), Berlin'de (Almanya) verdiğim konferanslardan oluşmaktadır. Alevi İslam inanç ve talepleri, Zaza dili ve Zaza tarihi üzerine olan bu metinlerdeki bilgi ve belgelerin önemli bir kısmı yenidir. Özellikle İran ve Hazar bölgesi ile Irak'ın kuzeyinde yaşayan Ehl-i Haklar'ın inançları ve İran'daki Ehl-i Beyt inanç merkezleri konusundaki gezi izlenimlerim ve bilgileri bunlar arasındadır.

Bu kitabı hazırlarken bilimsellikten uzaklaşmamaya, hakkında araştırma yaptığım toplumun bir bireyi olmama rağmen, olayları objektif olarak değerlendirmeye çalıştım.

Yeni bilgi ve belgeler sunduğum tarihsel olayın (1936-38 olaylarının) acılarını yaşamış bir aileden gelmeme rağmen, bu olaylara ilişkin bilgi ve bulguları araştırırken olsun, sunarken olsun, duyduğum acı ve üzüntüleri işe karıştırmamaya dikkat ettim. Bu konuda bilimsel objektiflik ile insan sevgisi, barışçılık, ayrılmamaya dikkat ettiğim ölçütler oldu.

Okur, kuru bilimselliği de, duygu ve inanç gibi sübjektif değerler kapsamında olan sevgi ve barışçılığı da, ya da bunların ikisinin bir arada bulunmasını da eleştirebilir. Birincisini, evrensel insani değerler olan ikincilerden yoksun diye... İkincileri, bilimselliği sulandırma diye... Ama ne yapalım, yöntemde bilimsel de olsak, duygu ve inançta insan denen "şerefli mahluk"un "zaafları" ile (yoksa insanlığı ile mi demeliyim) malulüz. Bu olumlu malullüğe, yalandan ve riyadan sakınmayı, mensubu olduğum inancın "edep ve erkâna uyma" terbiyesini de ekleyebilirim.

"Dersim gerçeği", yakın tarihimizin trajik olayıdır. İki yanı da keskin bir kılıçtır. Bunu gördüm ve iliklerime kadar yaşadım.

Bu çalışmanın her satırında aynı zamanda çağının çağdaşı bir insan olma kaygısı taşıyarak, cehaletin, bağnazlığın, gericiliğin, zulmün ve haksızlığın her türüne karşı olma çizgisinden ayrılmamaya çalıştım. Bütün bunları, çağının çağdaşı insan olmanın gereği kadar, içinde yaşadığımız, ekmeğini yiyip suyunu içtiğimiz topluma olan borcumuzun da bir gereği saymaya çalıştım. Sonsuza kadar ülkeme, topluma hizmet etme ilkesinden ayrılmamaya dikkat ettim.

Yine bazı "insani zaaflar" (ya da yüksek duygular diyelim): Genel bir tutum olarak bütün yaşamımda merhametten ayrılmamaya, haksızlık etmemeye çalıştım. Aşağılamayı, küçük görmeyi sevmedim. İrademe sahip olmaya çalıştım. Mümkün olduğu kadar insanları incitmemeye, adil, eşit, güvcn verici ve ahlâklı olmayı elden bırakmamaya çalıştım. Nefret ve kinin yıkıcı olduğunu hep söyledim. Geçmiş hatalardan ders çıkararak, başta Dersim'de yaşananlar olmak üzere, dünyamızda yaşanan acı ve haksızlıkların bir daha yaşanmaması, insanın üzerinde yaşadığı doğa ile bir bütünlük içinde olduğu bilincinin yayılması için çalıştım ve çalışıyorum.

Bu duygu ve değerler de ister istemez bu çalışmanın satırlarına yansıdı. Okur kitapta yazılanları değerlendirirken bunları da dikkate almalı.

Ali Kaya

Mart 2014/İstanbul

2. ULUSLARARASI TUNCELİ (DERSİM) SEMPOZYUMU

21-22 Eylül 2013

Ehl-i Hak Topluluklar (İran Alevileri) ile Dersimliler'in İnanç Zemininde Karşılaştırılması

Ali Kaya*

Tarihçi/Yazar

ÖZET

I. BÖLÜM: "EHL-İ HAK"KIN ANLAMI ve EHL-İ HAKLAR'IN KISA TARİHİ

I. 1. Ehl-i Hak'kın Kelime Anlamı ve Tarihsel Dini Anlamı

I. 2. Ehl-i Hak İnanç Topluluklarının Yaşadığı Coğrafya

I. 3. Ehl-i Hak İnanç Topluluklarının Etnik Dağılımı

I. 4. Ehl-i Haklar'ın İslamiyet İçi Bir Topluluk Olarak Geçmişi: Ortaya Çıkışları ve Gelişmeleri

II. BÖLÜM: EHL-İ HAKLAR'IN İNANÇ SİSTEMİ

II. 1. Ehl-i Haklar'da Allah Kavramı ve Allah'ın Hz. Ali ve Ulu Kişilerde Zuhuru (Ruh Göçü/Reenkarnasyon)

II. 2. Ehli-i Hak İnancında Dünyanın ve İnsanın Gelişimi

---

*Başlıca eserleri (tarih sırasına göre): ***Tunceli Kültürü (1995), Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi (1999), Deylem'den Dersime-İran'a Seyahat (2001), Dersim Yazıları-Dil, Kültür ve Eğitim Üzerine Denemeler (2002), Sevdan Yüreğimdir (Şiir-2003), İlçemiz Hozat (2004), Dersim'de Kökler Doğa-Kültür-İnanç (2006), Alevilikte Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (2006), Dersim'de Dil ve Kökler (2008), Alevilikte İnanç Sohbetleri (2008), Alevilik ve Dersim Üzerine Seçme Yazılar (2012), Seçme Konferans Tebliğleri ve Makaleler (2013)***

II. 3. Ehl-i Hak İnancında İman'ın Şartları

II. 3. 1. Hz. Âdem'in Dininden Olmak

II. 3. 2. Hz. İbrahim'in (as) Milletinden Olmak

II. 3. 3. Hz. Muhammed'in Ümmetinden Olmak

II. 3. 4. On İki İmamlar'ın Mezhebinden Olmak

II. 3. 5. İmam Ali (as) Velayetine İman

II. 3. 6. Ulul Emre (Emir Sahibine) İtaat Etmek

II. 4. Ehl-i Haklar'ın Kutsal Kitapları ve Metinleri,
Ehl-i Hak İnancını Açıklayan Kaynaklar

II. 5. Ehl-i Haklar'ın İbadetleri, İbadet Törenleri ve Kutsal Yerleri

II. 5. 1. İbadetleri ve İbadet Törenleri

II. 5. 2. İbadet Erkânları (Kuralları)

II. 5. 3. Ehl-i Hak Tarikatında Cem Ayini

II. 5. 4. Ehl-i Hak'kın Kutsalları

II. 6. Ehl-i Hak Tarikatında Özel İbadetler

II. 6. 1. Namaz veya Niyaz

II. 5. 2. Oruç

II. 5. 2a. Muharrem orucu

II. 5. 2b. Ehl-i Hak'ka Has Oruç

II. 7. Ehl-i Haklar'ın Tanınmış Velileri ve Önderleri

II. 7. 1. Buhlul

II. 7. 2. Şah Fazl-e Nuri

II. 7. 3. Baba Serheng

II. 7. 4. Mübarek Şah

II. 7. 5. Baba Navus

II. 7. 6. Sultan İshak

III. BÖLÜM: EHL-İ HAK MEZHEBİNİN KOLLARI

III. 1. "Yaresan"lar

III. 2. "Kakai"ler

III. 3. "Ali İlahi"ler

IV. 4. "Tayfesan"lar, "Kalenderi"ler

IV. BÖLÜM: ANADOLU ve DERSİM ALEVİLİK'İ

V. BÖLÜM: EHL-İ HAKLAR (İRAN ALEVİLERİ) ile TÜRKİYE-DERSİM ALEVİLERİNİN İNAÇLARI ARASINDAKİ BENZERLİKLER ve FARKLILIKLAR

SONUÇ

ÖZET

Türkiye'de Aleviler, İran'da Ehl-i Haklar (İran Alevileri), yazılı bir tarihe sahip olamamaları, inançlarını öğrenmelerine getirilen sürekli ve sistematik engellerden dolayı her zaman, dünyada kendileriyle benzer inanç ve tarihsel geçmişe sahip toplumlarla ortak noktalarını görme ve öğrenme sorunu yaşamışlardır. Bu durum, kendi kültürel değerleri ve tarihsel inançları başta olmak üzere, yaşamalarını da olumsuz etkilemiştir.

İran'da Ehl-i Haklar (Ali-İlahiler, Kalenderiler, Yaresanlar, Tayıfasıllar ve Irak'ta Kakailer) ile Anadolu Alevilerinin karşılaştırmasını esas alan bu araştırma gözlem, görüşme ve kaynak taramaya dayalı olarak yapılmıştır.

Varılan sonuç: Alevilikte Allah sevgisi, Hz. Muhammed sevgisi, Hz. Ali sevgisi ile Ehl-i Beyt'e bağlılık, Aleviliği İslam'ın özü olarak görmenin temelini oluşturmaktadır.

Dersim'de Alevi inancı yüksek ahlak ve köklü bir tarihi geleneğe sahiptir.

Aleviler, Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin üstün niteliklerinin ve Kur'an'ın içsel anlamının başta Hz. Muhammed ve Hz. Ali olmak üzere, Ehl-i Beyt ve Yedi Ulu Ozan[1] gibi tasavvuf derinliği olan kişilerce keşfedilmesinden dolayı, Alevi İslam inancını içselleştirerek savunmuşlardır.

Hacı Bektaş-ı Veli, Alevilerin beslendiği kaynaktır. İlim, irfan, barış ve sevgi pınarıdır. Alevilerin en öndeki serçeşmesidir.

Dersim Alevileri başta olmak üzere, Anadolu Alevileri'nin tarihsel

(1) **"Yedi Ulu Ozan"**: Seyit İmad'det-din Nesimi (14. yy), Yemini (15. yy), Fuzuli (16. Yy), Şah İsmail Hatayı (16. yy), Viranı (16. yy), Pir Sultan Abdal (16. yy), Kul Himmet (16. yy).

geçmişleri, inançları ve kültürel değerleri, İran Ehli-i Hakları (İran Alevileri) ile önemli ölçüde örtüşmektedir.

Gerek Anadolu Alevileri'ne gerekse İran Ehl-i Hakları'na göre, Ehl-i Beyt ile ilgili tarihsel gerçekler yüzyıllarca hep hasıraltı edilip gizlenmiştir.

Yüzyıllarca Aleviliğin yalan yanlış algılanışına yol açan bilgi kirliliğinin giderilmesi için, tarihsel gerçeklik zemininde araştırmalar yapılıp derinleştirilerek bu konudaki gerçeklerin gün yüzüne çıkarılması gerekmektedir.

Bu araştırmalar, toplumların kendi geçmişlerini sağlıklı ve güvenilir kaynaklardan öğrenmelerini sağlayacak; aynı zamanda da birbirlerini doğru algılamalarına da kaynaklık edecektir. Böylece, bir zenginlik oluşturan farklı kültürleri öğrenme ve edinme temelinde birlikte yaşama ve demokrasi kültürü de gelişip güçlenecektir.

I. BÖLÜM: "EHLİ HAK''KIN ANLAMI ve EHLİ HAKLAR'IN TARİHİ

I. 1. "Ehl-i Hak"kın kelime anlamı ve tarihsel dini anlamı

Ehl-i Hak, kelime anlamı olarak "Hakk ehli (Allah yolunda) olan (topluluk)"; "Hakikat" yolunu (gerçeği, doğruyu) seçenler, hakikat yolunun mensupları demektir. Alevilikte ise, "Allah adamları" kabul edilen "marifet sahibi" kişiler, "arifler" anlamı taşımaktadır. Kavram, toplumsal tarihte, Batı İran'da Alevi inancından bazı toplulukların adı olarak kullanılmaktadır. Bu incelememizde de Ehl-i Hak'tan türemiş Ehl-i Haklar kavramı ile bu inanç topluluğu kastedilecektir.

Ehl-i Hak terimi ilk İslami kaynaklarda az da olsa yer bulmuştur. Kur'an-ı Kerim'de "müminlerin Hakk'a tabi oldukları" ifade edilmekle

birlikte (Muhammed 47.2, 3) hadislerinde Ehl-i Hak kavramı geçmez. "Allah'ın İslam ümmetin batıl ehlinin, Hak ehline gelip gelmesi gibi acı bir tecelliden koruduğu"nu belirten hadis (Ebu Dâvûd, Fiten 1) dışındaki hadis kaynaklarında Ehl-i Hak tamlamasının varlığı doğrulanamamıştır. Bu terimi ilk kullanan kişinin Fazl b. Şâzân olduğu iddia edilmiş ve bu deyişle Şîa'nın kastedildiği söylenmiştir. Bazı kaynaklar ise, Ehl-i Hak'kın Hurufîliğe yakınlığına dikkat çekerek sekizinci hicrî yy'da Azerbaycan Hurufîlerinin kendilerini böyle adlandırdıklarını belirtmiştir. (Babacan, 2005: 214).

Ehl-i Hak kaynakları hakkında en geniş araştırmayı yapan batılı araştırmacı Jean During, Ehl-i Hakları şöyle tanımlamaktadır: Ehl-i Haklar, Tayefesân, Yâresân, Ali İlahi, Kâkâ'î (Irak'ta kullanılır) gibi tanımlamalar ya da isimlerle anılmaktadır. Şeytanperest ve Davudî ise, Ehl-i Hak olmayan kişilerin yakıştırdığı yaftalardır.

Ehl-i Hak'ka mensup olanlar, inançlarına din ya da mezhep, meslek ya da râh (yol), reşte (kol), fırka (cemaat), â'in (ayin) adını vermekte, dolayısıyla kendilerini tanımlamaları, ayrı bir dinden İslami bir yola ya da İslam'ın bir koluna kadar uzanan geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır." (During, 1999'dan aktaran Babacan, 2005: 217).

Son yıllarda dünya inanç topluluklarını konu alan yayınlarda, adları "Hakikat ehli", "Hakk'a yakın olanlar", "hakikat yolunu seçenler", "hakikate mensup olanlar" anlamlarındaki Ehl-i Haklar (Yaresanlar, Kakailer, Ali İlahiler, Tayefesanlar) kendilerinden sıkça söz ettirmeye başlamışlardır.

I. 2. Ehl-i Hak inanç topluluklarının yaşadığı coğrafya

Ehl-i Hak topluluklar (Ehl-i Haklar), bugün Irak'ın kuzeyinden başlayıp, İran'ın batı bölgelerinin güneyden kuzeye tamamına kadar

uzanan geniş bir coğrafyada dağınık, diğer inanç toplulukları ile iç içe yaşamaktadırlar. Sözünü ettiğimiz bu coğrafyanın özellikle Irak'ta Süleymaniye, Kerkük, Musul ve Hanekin bölgelerinde; İran'da ise, batıdaki Luristan, Kürdistan, Kirmanşah (Zagros Dağları çevresi) eyaletleri ile Zohab, Kirin, Huramabat şehirlerinde ve kuzeye doğru Urmiye gölünden Maku'ya kadar olan dağlık bölgelerde, Tebriz'de, Hazar Denizi'nin güney kıyılarında (Elburz dağları çevresinde), Heştgerd'te, kısmen Tahran, Hemedan, Mâzenderan, Fars eyaletleri ve Horasan'da yaşamaktadırlar.

I. 3. Ehl-i Hak inanç topluluklarının etnik dağılımı

Ehl-i Hak dediğimiz ve aşağıda inanç sistemlerini daha ayrıntılı olarak açıklayacağımız halklar, başlıca Türkmen, Azeri, Gilan, Zaza, Fars, Guran (Kürtlerin Gorani lehçesini konuşan kolu), Arap etnisitelerine mensupturlar. Konuyla ilgili dünya çapındaki önemli araştırmacılardan biri olan Vladimir F. Minorski bir makalesinde, Ehl-i Hak mezhebinin özellikle İran'ın Batı Azerbaycan eyaletinin Maku şehri çevresinde ve Güney Kafkasya'da Gonca havalisinde yaşayan bazı Türkmen aşiretleri arasında da yaygın olduğunu ve Ehl-i Hak inancının Karakoyunlular döneminde Türkmen aşiretleri arasında yayıldığını; Sünnilere göre "koyu râfizi" olan Karakoyunlu hükümdarı Cihan Şah'ın (1437-1467) müritleri arasında "Sultan Al-Ârifin" unvanı ile anıldığını ve Şah İsmail Safevi'nin şiirlerinin bu Türkmen topluluklar arasında yaygın olduğunu belirtmektedir. (Minorski, 1934: 9-16; aktaran: Gülçiçek, 2004: 106-110).

I. 4. Ehl-i Haklar'ın İslamiyet içi bir topluluk olarak geçmişi: Ortaya çıkışları ve gelişmeleri

Ehl-i Haklar'ın felsefesi ve inançları insanlık tarihi kadar eskidir.

Fakat İslamiyet içi bir inanç topluluğu olarak Ehl-i Haklar, yazılı kaynaklara göre, İslamiyet'in Arap yarımadasında egemenliğini kurmasından sonra Arapların Ortadoğu'ya yayıldıkları dönemde ortaya çıkmıştır.

İslam dini 7. yüzyılın ortalarına doğru Arabistan'ın dışına çıktı ve karşılaştığı dirençleri kılıç ve ateş zoruyla aşarak yayılmaya başladı. Sasani İmparatorluğu'nun MS 636'da başlayan Arap seferleri karşısında sürekli yenilgisi ve gerilemesi, 642'deki Nihavend yenilgisiyle çöküş ve dağılmaya dönüştü ve İran Arapların egemenliği altına girdi. İran'da bulunan birçok halklar, istilacı Arapların egemenliğinin ideolojisi olarak gördükleri bu yeni dine geçmeyi reddettiler. Yaklaşık 400 sene boyunca Arapların istilasına karşı savaştılar.

"Yüzyıllar süren mücadele ve yenilgiden sonra, Müslüman olmayı kabul etmeyenlere vergi ödeme seçeneği verildi. Araştırmacı Cemal Nebez birçoğunun vergi ödememek için Müslümanlığa geçtiğini söyler, fakat dağlarda yaşayanlar ne Islam'ı kabul etmek istediler ne de vergi vermeyi kabul ettiler. Bu yüzden temelinin reenkarnasyon (ruhun bir başka bedenle yeniden yeryüzüne gelmesi, ruh göçü) olduğu eski inançlarını yeni biçim altında sürdürmeye devam ettiler." (Moradi, 1996: 29-30).

Moradi'ye göre, Ehl-i Hak inancı, bugünkü gelişmiş biçimiyle "XI. yy'dan (Hicri 6. yy) beri mevcuttur..."(MORADİ, 1996: 33-34).

İran'da başlayan İslamiyete dâhil bir mezhep olma durumu, zamanla, Irak'ın kuzeyinde yaşayan topluluklara kadar yayıldı. Fakat, kendilerini "Ehl-i Hak" ortak paydasında tanımlayan İran-Irak coğrafyasındaki topluluklar, yöresine göre "Ali-İlahiler", "Kalenderiler", "Yâresaniler", "Kakailer", "Tayefasanlar" gibi özel adlar aldılar.

Araştırmacı Dr. Golmorad Moradi'ye göre, "Ehl-i Hak mezhebinin kurucusu, kimi kaynaklara göre Hz. Ali'nin ölümünden 366 yıl sonra 1025-1027 yıllarında Luristan'da doğan ve 'Baba Hoşin' ya da 'Şah Hoşin' unvanıyla anılan Mübarek Şah'tır. İkinci dini önder ise, Şah Hoşin'den 244 yıl sonra 1270'te Berzence'de doğan ve 1400'de Hewraman'da Hakk'a yürüyen Sultan İshak (Sultan Sohak)'tır.

Sultan İshak döneminde Perdiwar'da doğan (Seyyid Ahmed) Baba Yadigar Banzerdeh, Sultan Ishak'ın ölümünden 400 yıl sonra Kermanşah bölgesindeki Tutşami (Dawal Dallan) köyünde doğan Seyyid Mensur'un oğlu ve Seyyid Barekkeh adıyla tanınan Seyyid Haydar (1790-1870) ile 36 dervişi (Çeheltan), Ehl-i Hak inancının yayılmasında önemli rol oynamışlardır. Ehl-i Hak öğretisinin yayılmasında önemli hizmetler sunan diğer bazı dervişler ise şunlardır: Ali Kalender (d. 1450), Seyyid Akabir (d. 1456), İlbeyi Caf (1497-1560), Hanı Ateş Huristani (17. yy), Seyyid Farzi (18. yy), Şeyh Emir Zulahi (öl. 1725)." (Moradi, 1996: 33-34, aktaran: Gülçiçek, 2004: 106-110; Moradi, 2013: 2).

Ehl-i Haklar hakkındaki temel kaynaklardan biri olan *Burhan-ul Hak* adlı yapıtın yazarı Nurali Elahi'nin (Nur Ali Şah'ın) verdiği bilgilere göre ise, "Ehl-i Hak mezhebinin asıl kurucusu, 'Sahip-Kerem', 'Şah', 'Yâr' unvanlarıyla da anılan ve On iki İmamların 7.'incisi olan İmam Musa Kâzım'ın soyundan gelen Sultan İshak'tır (Sultan Sohak)." (Moradi, 1996: 33-34, aktaran: Gülçiçek, 2004: 106-110).

Sultan İshak Ehl-i Haklar'ın kutsal kitabı *Divan Gavreh*'in yazıcısıdır. Ehl-i Hak inanç toplulukları, inanış ve ibadet olarak Sultan İshak'a (Sohak'a) bağlıdırlar.

Sultan İshak'tan sonra bu inanç sisteminin, Sultan İshak'ın görevlendirdiği on bir "Hanedan" (Mürşid, Seyyid, Ocak) tarafından

yürütüldüğü belirtilmektedir. 11 Hanedan şunlardır: 1) Şah İbrahim, 2) Ali Kalender, 3) Baba Yadigar, 4) Seyyid Xamuş (Ğamuş), 5) Mir Sur, 6) Seyyid Mustafa, 7) Hacı Baba İsa, 8) Baba Haydar, 9) Zolnur, 10) Ateş Beg, 11) Şah Hayyas. (Şah, 1987).

Ehl-i Hak inancının temel kitaplarından olan *Burhan-ul Hak*'kın yazarı Nurali Elahi (Nur Ali Şah) ise, "Ehl-i Hak" kavramıyla tanımlanan inancının geçmişini "Kalubela"ya dayandırmaktadır:

"Ehl-i Hak; Hak ve hakikat kelimesinden türemiştir. Bunun aslı 'Kalubela'dan İmam Ali'nin (as) zuhuruna kadar dayanmaktadır. Bu hakikat, her zaman ve mekânda enbiyaların ve Hakk'a mütesil olanların sırrı olarak olagelmiştir. Bu sır ve hakikat İmam Ali (as)'den İmam Muhammed Mehdi'ye (af) kadar elden ele nakledilmiştir. Bazıları bu hakikati İmamet sırrı olarak tanımlamaktadırlar. Her devran ve zamanda bu sır, o zamanın imamı tarafından bazı has ve özel yaranlarına zamanın şartlarına göre ve ihtiyaç duyulduğu miktarda aktarılmıştır. İmam Ali'nin (as) bazı sırlarını Kumeyl bin Ziyad'a, Salman Farisi'ye, Ebuzer'e, Mikdad'a, Hasan Basri'ye ve başka birkaç kişiye açıklaması gibi. İmam Ali bu sırları kişilerin kapasitesine göre; bazılarına az ve birilerine çok vermiştir. Aynı şekilde İmam Sadık (as), Behlûl ve başka birkaç kişiye sır vermiştir. Sekizinci İmam Rıza da (as) 'Marufe Kerhi'ye' ve diğer bazı yaranlarına teveccüh etmiştir (yaranlarının kalbine yöneltmiştir). Bu durum İmam Muhammed Mehdi (af) zamanına kadar böyle devam etmiştir. İmam Muhammed Mehdi (af) gaybet (görünmeme, gizlide olma) döneminin başlangıcında, Ehl-i Hak'kın nakletmiş olduğu bir rivayete göre, en seçkin ve özel sahabeleriyle 'Biyabas Sac Nar'[2] denen gizli bir mekânda veya manevi âlemde çok gizli bir toplantı yaptı ve bu toplantıda

---

(2) **Biyabas:** Gel yeter artık. **Sac Nar:** Sac ateşi.

hükmolundu ki bu hakikat ve sırlar her zamanın velisi ve önderi tarafından özel ve seçkin dostlara iblağ edilsin (ulaştırılsın). Yani gaybet döneminden sonraki velilere ve önderlere iblağ edilsin. Ehl-i Hak Tarikatına göre gaybet döneminden sonra birçok veli ve önder vücuda gelmiştir. Bu kişilerin isimleri tarih ve ariflerin kitaplarında zikredilmiştir" (*Burhan-ul Hak*, 1987: 18).

II. BÖLÜM: EHL-I HAKLAR'IN INANÇ SISTEMI

II. 1. Ehl-i Haklar'da Allah kavramı ve Allah'ın Hz. Ali ve ulu kişilerde zuhuru (ruh güçü/reenkarnasyon)

Bugün Ehl-i Haklar'ın inanç sistemine ilişkin elde olan temel ve özgün kaynaklardan biri Nurali Elahi'nin (Nur Ali Şah'ın) *Burhan-ul Hak* adlı kitabıdır. Biz de bu makalede Ehl-i Hak inanç sistemini açıklamada esas olarak bu kaynağa dayandık. Farsça yazılmış ve henüz Türkçesi bulunmayan bu kaynaktan yararlanmamızda, Farsça çevirmen Muhammet Taşkaynatan'nın yardımını aldık. Kendisine teşekkür ediyoruz.

Allah, Muhammed, Ali ve Kur'an'a bağlılık, Ehl-i Hak inancının temelini oluşturur. Ehl-i Haklar'a göre, "Hz. Ali, Hakikat'in (Allah'ın) sırrına ermiştir ve Hakk (Allah) Hz. Ali'de tecelli (zuhur) etmiştir /görünmüştür."

Ehl-i Hak inancında Hz. Ali'nin ruhu, "ruh göçü" (reenkarnasyon) yoluyla ulu kişilere geçer ve Hz. Ali onların ruhunda tecelli eder.

Allah-Muhammed-Ali odaklı inanç, Ehl-i Hak inancı ile Anadolu Aleviliğinin ortak özelliğini oluşturur. Aşağıda değineceğiz, her ikisinde de inanç ve ibadet esasta ortaktır. Ancak Ehl-i Haklar gerek düşünce gerekse teşkilat olarak başlangıca doğru piramit olarak yük-

selen bir sultanlığa bağlıdırlar. Yani en başta bir sultan vardır. O sultan Sohak (İshak)'tır (Murtezaoğlu, 2012).

Burada geçerken şunu da belirtelim: Ehl-i Hak inancının ulu kişilerinin adının başındaki "sultan" sıfatı, dünyevi bir "sulta"yı (otoriteyi/yetke'yi) ifade etmemektedir. Manevi ve ruhani bir sultanlığı, gönüllerin sultanlığını ifade etmektedir.

Ehl-i Hak inancına göre, Ali'den yaklaşık 600 yıl sonra doğan Sultan Sohak (Ishak), doğduğu andan itibaren Allah, Muhammed, Ali ve Kur'an'a inandı. Onlara değer verdi. Sultan Sohak, Hakk'ın mazharıdır, tecellisidir. Piramitte Sultan Sohak'tan sonra gelen Allah'a yakın 4 kişi, meleklerin temsilcisidir.

"Sultan Sohak'tan sonra, Allah'a yakın meleklerin temsilcisi 4 kişi gelir. Piramit aşağıya doğru, '7 kişi' (7'ler), '17 kemerbez', '40'lar', '72 pir' ve onlardan sonra da on bin hizmetçilerle devam eder. Halka kadar iner. Burada bir sultanlık piramidi var. Bu bir hizmet piramitidir. Burada başta duran insan siyasi ve sosyolojik olarak hâkim/sultan değil, en çok hizmet verendir. İnsanlar sanıyor ki filanca kişi Hakk'ın mazharıdır. Elinde sopa emir verir. Herkes orada oturmak ister. Halbuki tam tersine. Oraya, üste çıktıkça daha hizmet çoğalıyor" (Murtezaoğlu, 2012).

Ehl-i Haklar da Aleviler gibi "don be don"a (dondan dona geçmeye) inanırlar. Yani ruhun göçmesine... Ehl-i Haklar'ın felsefesinde reenkarnasyonun (ruh göçünün) önemli bir yeri vardır.

Ehl-i Haklar, her birinin 1001 kere reenkarna olup baştan tekrar dünyaya geleceğine inanırlar.

Ehl-i Hak inancında Tanrı'nın tecelli ettiği yedi ulu kişi vardır. Bunlar, sırasıyla: 1. Havandagâr, 2. Murtaza Ali, 3. Şah Hoşin, 4. Sultan Sohak (İshak), 5. Kırmızı (Şah Vays Kulı), 6. Mamad Beg, 7. Han Ataş Beg'dir.

Bu yedi ulu kişinin can dostları olan "Haft'tan" (7'ler) ya da "Haftan-ı Cavidan" (Yedi Ölümsüz) ise şunlardır: 1. Benyamin (iki cihanın piri); 2. Davud Kabudsavar (rüzgâr süvarisi, tüm müminlerin rehberi); 3. Pir Musi (Sultan Sohak'ın kâtibi ve veziri); 4. Pir Razbar (diğer adıyla Hatune Razbar, Sultan İshak'ın annesi; hakikat'in meleği/firişte'i ve sırrı); 5. Mustafa Davudan (ölüm meleği); 6. Şah İbrahim Buzasavar (buz süvarisi, Sultan Sohak'ın veliahdı ve vekili; o aynı zamanda mâlik-i tayyar: kuşların sahibi ve şahbaz); 7. Baba Yadegar (Hakk'ın yâdigarı, mahşer gününün şefaatçısı) (Gülçiçek,2004: 108).

Ehl-i Hak inancı kendi tarihini, Hz. Ali ve onun ruhunun göçtüğü ulu kişiler zinciri bakımından 4 döneme ayırır:

İlk dönem, İmam Ali'nin dünyaya tekrar reenkarne olmasıyla başlar. Bu yüzden kendilerini bazen "Ali-Elahi (Ali İlahi/Allahi)" diye de adlandırırlar. Bundan hareketle yabancı araştırmacıların birçoğu, Ehl-i Hak inancını Islamiyet'in Şii mezhebinin bir parçası olduğu yanılgısına varırlar. İmam Ali milattan sonra 598 yılında doğup, 661 yılında hayatını kaybetmiştir. Yaşadığı dönemde Tanrı'nın reenkarnasyonundan bahsetmemiştir.

İkinci dönem, 1014 yılında doğan "Baba Hoşin" ya da "Şah Hoşin" adıyla anılan "Mübarek Şah" dönemiyle başlar. Şah Hoşin'in 900 civarında müridi vardı. Aralarında klasik İran şairlerinden Baba Tahir Uryan da vardır. 1074 yılına kadar yaşayan Şah Hoşin, müridlerine gelecekte dünyaya yeniden geleceği sözünü verir. Yaklaşık 200 yıl sonra da bir derviş kılığında dünyaya geri geldiğine inanılır.

Üçüncü dönem, Şah Hoşin'den 244 sene sonra Sultan İshak'la (Sultan Sohak) başlar. Ehl-i Hak mezhebinin asıl kurucusu "Sahip-Kerem", "Şah", "Yâr" unvanlarıyla da anılan ve On iki İmamlar'dan 7. İmam Musa Kâzım'ın soyundan gelen Sultan İshak'tır. Sultan

İshak, aynı zamanda Ehl-i Haklar'ın kutsal kitabı olan *Divan Gavreh*'in de yazarıdır.

Dördüncü dönem ise, Seyyid Goran'la başlayan dönemidir ve bu dönem günümüze kadar uzanmaktadır.

II. 2. Ehl-i Hak inancında dünyanın ve insanın gelişimi

Ehl-i Haklar'da dünyanın ve insanın gelişim süreci dörde ayrılır:

Bir: Âdem'den Hz. Muhammed'in Peygamberliğine kadarki dinsel yasalara dayanan dönem: **Şeriat dönemi.**

İki: Hz. Ali'den Ehl-i Hak mezhebinin kurucusu Şah Hoşin'e kadarki dönem (661-1029): **Tarikat dönemi.**

Üç: Şah Hoşin'den Sultan İshak'a kadar olan dönem (1270-1400): **Marifet dönemi.**

Dört: Sultan İshak'tan günümüze kadar olan dönem: **Hakikat dönemi.**

Ehl-i Hak öğretisinin en üst aşaması olan Hakikat makamını, Cama-yi Hakk (Hakk'ın tecessüdü/bedenleşmesi) ve Mukannin-i Kanun-i Hakikat (hakikat kanununun vâzı) unvanıyla da anılan Sultan İshak (Soltak) temsil eder.

Ehl-i Haklar'ın temel kitaplarından sayılan *Burhan-ul Hak*'ta Ehl-i Hak inancının esas amacı olan Hakikat'e (Hakk'ka/Allah'a) ulaşmanın 4 aşama (makam) geçilerek mümkün olacağı belirtilmektedir:

"Her şeyin kemale ulaşması için bazı merhaleleri kat etmesi gerekmektedir. Ehl-i Hak mezhebinde de insanın kemale ve hakikat makamına ulaşması için Şeriat, Tarikat, Marifet ve Hakikat mertebelerini sırasıyla kat etmesi gerekir" (*Burhan-ul Hak*, 1987: 7).

Bu makamlar sırasıyla şunlardır:

Birinci makam-Şeriat makamı: Allah'ın seçkin kulu Hz. Âdem'in dinine inanmak, Hz. İbrahim Halilullah'ın ve Hz. Muhammed

Resulullah'ın ümmetinden olmak ve On İki İmamlar'ın mezhebinden (Caferi mezhebi) olmak ve bu mezhebe göre amel etmektir.

İkinci makam-Tarikat makamı: Allah'ın velisi olan Hz. Ali'nin velayetine inanmak. Yani mukaddes Nebevi şeriata amel etmek, On İki İmamlar'ın velayetini benimseyerek, velayet bayrağının altında Ehl-i Hak yolunu benimsemektir (*Burhan-ul Hak*).

Üçüncü makam-Marifet makamı: Allah'ın velisine itaat ederek marifet makamını derk etmek (derinliğine anlamak), 'Her kim nefsini tanırsa rabbini tanır' makamına ulaşmaktır (*Burhan-ul Hak*).

Dördüncü makam-Hakikat makamı: Bu makam hakikatı derk edip kemale ulaşma makamıdır. Bu makam visal (Allah'a kavuşma) ve bekayı fenafillâhta görmek, bir zerre ve damla olan vücudunu sonsuz ilahi denize katmakla mümkündür.

II. 3. Ehl-i Hak inancında imanın şartları

Sayılan bu merhalelerin her birinin yer ve makam olarak tanımları birtakım delillere, koşullara bağlanmıştır. Bunlar, Ehl-i Hak inancına imanın koşullarıdır. Bu koşullar "Allah'ın kelamında" şöyle tanımlanmıştır:

II. 3. 1. Hz. Âdem'in dininden olmak: Din, Yüce Allah'ın kendini tanıtmak için insanın ilk yaratılışından itibaren ilk insan olan Hz. Âdem Safvatullah'a (as) kendisini tanıtmak için esmaları (varlıkların isimlerini) öğretmesiyle başlamıştır. Delili de şu ayeti şeriftedir: "Âdem'e bütün isimleri öğretti, sonra Meleklere arz etti." (Bakara Suresi: 31). Bundan dolayı Hz. Âdem (as) dinine iman ettik.

II. 3. 2. Hz. İbrahim'in (as) milletinden olmak: Hz. İbrahim'in (as) milletinden olmanın delili de şu ayettir: "De ki: 'Allah doğruyu söylemiştir. Öyleyse hakka yönelmiş olarak İbrahim'in dinine uyunuz. O müşriklerden değildir" (Ali İmran: 95).

II. 3. 3. Hz. Muhammed'in ümmetinden olmak: Hz. Muham-

med'in ümmetinden olmanın delili de şu ayettir: "İman edip yararlı işler yapanların, Rableri tarafından hak olarak Muhammed'e indirilene inananların günahlarını Allah örtmüş ve hallerini düzeltmiştir" (Muhammed süresi: 47-2).

II. 3. 4. On İki İmamlar'ın mezhebinden olmak: On İki İmamların mezhebinden olmanın delili de şu ayettir: " O gün, herkesi, her topluluğu, uydukları imamlarıyla beraber çağıracağız. Gerçekten de kitabı, sağ eline verilenler, çekirdekteki kıl kadar bile zulüm görmeden kitaplarını okuyacaklar" (İsra:71).

"Ehl-i Hak Tarikatı: İmam Ali (as) ve on bir evladını; İmam Hasan'dan (as) İmam Mehdi'ye (af) kadar, On iki İmamın imametine inanmakta, mezhep olarak Caferi ve On İki İmam mezhebindendirler" (*Burhan-ul Hak*, 1987: 10).

II. 3. 5. İmam Ali (as) velayetine iman: Muhammedi şeriatı kabul eden bir kimse, kelimeye şahadet getirip Müslüman olduktan sonra, Ehl-i Beyt'in (asm) velayet ve imametine inanmak zorundadır. Yani Muhammed'i nübüvvete ve Ali (as) ve neslinden olan onbir evladının velayetine sağlam ve derin bir imanla inanmalı, Kur'an'ın ahkâmına ve onların buyruklarına amel etmelidir.

"Bedeviler, inandık dediler; de ki: İnanmadınız ve fakat Müslüman olduk deyin ve inanç, henüz gönüllerinize girmedi sizin ve Allah'a ve Peygamberine itaat ederseniz yaptığınız iyiliklerin sevabından hiçbir şey eksilmez, şüphe yok ki Allah, suçları örter, rahîmdir" (Hucurat:14).

"İnananlar, ancak o kişilerdir ki Allah'a ve Peygamberine inanırlar da sonra şüpheye düşmezler ve mallarıyla ve canlarıyla savaşırlar Allah yolunda, işte onlardır doğru söyleyenlerin ta kendileri" (Hucurat:15).

II. 3. 6. Ulul Emre (Emir Sahibine) itaat etmek: "Ulul Emre itaat", marifet makamı derk etmek içindir. Delili de şu ayettir: *(Burhan-ul Hak, 1987: 11)*

"Ey inananlar, Allah'a, peygambere ve sizden olan emir sahibine itaat edin. Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsanız bir şeyde ihtilâfa düştünüz mü o hususta Allah'a ve Peygambere müracaat edin; bu hareket, hem hayırlıdır, hem de sonu pek güzeldir."(3)

Ehl-i Haklar, Kur'an'da geçen "ulul-emr"in (emir sahiplerinin) Hz. Ali ve neslinden gelen On Bir İmam olduğuna inanmaktadırlar. Bu, On İki İmamların imametine inanmak demektir. Öyleyse her mekân ve zamanda Ehli-Beyt soyuyla irtibat kurmak ve onların velayetine inanmakla mazhariyet ve meşiyyet (istenme) makamına ulaşmak mümkündür. Yani Onların vesilesiyle kâmil insan ve Yüce Allah'ın zatı-cilvesine mazhar olunur. Her kimin iradesi Allah'ın meşiyyeti ve iradesiyle bir olursa Emir sahibidir.

Ulul emre (emir sahiplerine) itaat etmek, marifet makamının derk edilmesine sebep olur ve bu inanç talipleri hak ve hakikate ulaştırır.

Bu saydıklarımız, Ehl-i Hak'kın imanını oluşturur. Ehl-i Hak'kın (iyilik ve kötülük) hakkındaki ahlaki ilkeleri şunlardır:

Şeriat mertebesindeki emirler ve nehiyler - Hak için birinci mertebedir. Tarikat ehli ikici mertebe, marifet ve ehli irfan üç mertebe ve hakikat ehli dördüncü mertebedir ve bu Ehl-i Hak tarikatının mertebesidir; bu mertebeler bir birine üstünlükleri vardır. Bu mertebelerin riayet edilmesi lazımdır. Çünkü ikab (azab) ve sevap bu mertebelere münasip olarak gerçekleşecektir. (*Burhan-ul Hak*, 1987: 16)

Yine *Burhan-ul Hak* kitabında Ehl-i Hak'kın temel inançları şöyle açıklanmaktadır: Tevhid, Adalet, Nübüvet, İmamet, Meat (Kıyamet) ve bunlarla birlikte aşağıda sayılan noktaların itaati ve riayeti de farzdır.

a- Allah'ı, bütün enbiyaların ve evliyaların ve gerçek dindarların tanıdığı ve tarif ettiği şekilde tanımak lazımdır.

---

(3) Nisa Suresi: 59

b- Bütün evreni ve yaratıkları yaratan ve halk eden Allah'tır. Her şeyi hikmet üzere yerli yerinde yaratmıştır. Eğer bir varlıktan herhangi bir sebeple bir kötülük ve günah sadır oluyorsa; o sorunun kaynağını teşhis etmeli ve bertaraf edilmesi için gereken çalışma yapılmalıdır. Özetle sorunun kaynağı ve illeti kurutulmalıdır.

c- Faydalı ve muhterem olan her varlık adı ne olursa olsun, kendi konum ve derecesine göre değerlendirilmeli, iyi ve muhterem sayılmalıdır.

d- Bütün akıllı insanların kendileri için beğenmiş oldukları ve sevdikleri şeyleri başkaları içinde beğenmeli ve onların da isteklerine kavuşması için çalışılmalıdır. Aynı şekilde kötü ve herkesin nefret ettiği ve tedirginliğe düştüğü şeyleri başkaları için de beğenmemeliyiz. O kötülüğü ve sorunun ortadan kaldırılması ve def edilmesi için kendi ve başkaları arası fark koymamalıdır.

e- Dünyayı ahiretin mezrası bilmeli, iyilik ekip iyilik biçmelidir (*Burhan-ul Hak*, 1987: 21).

II. 4. Ehl-i Haklar'ın kutsal kitapları ve metinleri, Ehl-i Hak inancını açıklayan kaynaklar

Ehl-i Hak'kın temel kaynaklarına, Kelam Hazâne ya da Defter-i Perdiverî diye da adlandırılan Serencâm adı verilir. Ehl-i Hak büyüklerinin inanç ve ibadet konulardaki söz ve emirlerini içeren manzum kelamlar XIX. yy'a kadar sözlü olarak nakledilmekte, bu konularda yetkin olan ve kelamhân denilen kimseler de nakillerde fazlalık veya noksanlık bulunmamasına özen göstermekteydi. Fakat daha sonra kelamların yazılmasına başlanmış, son otuz-kırk yıldan bu yana da bunların basılması yoluna gidilmiştir (Babacan, 2005: 218).

Elde bulunan en eski kelâm 250 yıldan biraz öncesine, diğerleri ise daha geç devirlere aittir. İlk kelâmlar Guranî dili ile yazılmıştır.

Bu koleksiyondaki en önemli kitap, Sultan Sohak ve Selefleri Şah Hoşin (X. yy.) ve Baba Nâ'us dönemleriyle ilgili eski metinleri içeren *Kelam-Serencam*'dır. Ehl-i Haklar'ın inanç ve öğretilerini açıklayan önemli yapıtlarından biri Gorani lehçesinde yazılmış olan *Zebur-e Hakikat*'tır.

Ehl-i Hak inancının önderlerinden Sultan İshak'ın (1270-1400) *Divan Gavreh*'i ile *Perdiwar/Hevreman*'da ilan edilen ve *Defter-i Perdiwari* adıyla anılan metni de, bu inancın dini emirler niteliğini taşıyan metinleri arasında önde gelenleri arasındadır.

Ateş Beg'in *Kelam* ve *Serencam* metinleri; Dinaverli Hacı Nimat Allah (Nimetullah) Ceyhunabadi (1871-1920) tarafından yazılan *Serencam, Furkan-ul Ahbar ve Şahname-i Hakikat*; oğlu Nurali Elahi (Nur Ali Şah, Heştgert 1895-1974) tarafından yazılan *Burhan-ul Hakk* ve *Furkan-ı Keşf-ul Hakayık* adlı mukaddime; ayrıca Afzali (Efdali) tarafından yazılan *Defter-i Rumuz-ı Genci-neyi Sultan Sohâk*, Ehl-i Haklar arasında yaygın olan kutsal yapıtlardır.

Dr. Sıddık Sadi Zade'nin *Bezürgani Yarsan/Yaresan* (Tahran, 1374), *Name-i Yaresenler* adlı kitapları da Ehl-i Hak inancını açıklayan eserlerdendir.

Ehl-i Haklar arasında saygın bir konuma sahip olan Nurali İlahi ve babası Hacı Nimetullah Ceyhunabadi'nin yazıp yayımladığı kitaplar *Serencam ve Şahname-i Hakikat (Hakk-ul Hakaik)*, Ehl-i Hak inancı hakkında yoğun bilgiler içermektedir. Bu kitap *(Hakk-ul Hakaik)* Farsça yazılmıştır. Serencam, "Kelam Xazane", "Defter-i Perdiveri", "Kelam Serencam" olarak da bilinmektedir. Ehl-i Hak evliyalarının kelamlarını içermektedir.

Bir Ehl-i Hak Seyidi olan Afzali (Efdali) bazı temel metinleri *Defter-i Rumuz-ı Yaristan- Gencine-yi "Sultan Sohak"* adıyla yayımlamıştır (1982,740 s.). *Şeyh Amir' in Divan, Güftar-ı Han Elmas*

(1973,54 s), *Bezürgan-ı Yaristan* (1964) ve *Meşahir-i Ehl-i Hak* (1981, 234 s) kitapları ile M. Elkasi'nin yazdığı *Aini Yari* (1979, 106 s), Hamzee'nin yazdığı *Yaresan* (1990) kitapları bu inançla ilgili diğer önemli kaynaklardır.

Ehl-i Hak konusundaki çalışmalar 150 yıldan beri yapılmaktadır. Ehl-i Hak topluluklar ve inançları, daha çok M. Mokri, C. J. Edmons, S. C. R. Weightman, V. Minorsky, J. During tarafından bilim dünyasına taşınmıştır.

Çoğu Farsça olan Ehl-i Hak inancıyla ilgili metinlerin bazıları, özellikle "kelam" olarak nitelenenler, Azeri Türkçesiyle yazılmıştır (Gülçiçek, 2004: 108-109). Nimetullah Ceyhunabadi'nin Kelam-Serencam'ı Maçu Hewremani dilinde[4] yazılmıştır.

Türkçe kelamların en ünlülerinden biri olan Kuşçuoğlu Kelam-Serencam'ı, *Kelameti Türkî* adıyla (336 s.) 1973'te İran'da ve *Divan-ı Kuşçuoğlu* adıyla da 1981'de Türkiye'de yayımlandı. Bu eseri tanıtan önemli bir sunum İsrafil Babacan tarafından yapılmış[5] ve bu çalışmada bu sunumdan yararlanılmıştır.

II. 5. Ehl-i Haklar'ın ibadetleri, ibadet törenleri ve kutsal yerleri

II. 5. 1. İbadetleri, ibadet törenleri ve ibadet erkânları

Ehl-i Hak inancının en temel ibadetlerini, cem'ler, niyaz'lar (dualar), oruç, ziyaret'ler oluşturur. Bu bakımdan Anadolu Alevi-Bektaşiliği ile çok sayıda ortak yanı vardır.

Cem'lerin temel unsurlarını, müzik, semah (oyun), şiir (niyaz) oluşturur. Zengin halk kültürüne sahip olan Ehl-i Haklar'da, halk

---

(4) İran-Irak sınırındaki Hewraman Dağlarında konuşulan Goranice'nin bir lehçesi.

(5) Bkz: İsrafil Babacan, "İran Türkleri Arasında Yaygın Bir İnanç: Ehl-i Hak ve Kutsal Kitapları Bayrak Kuşçuoğlu'nun Kelâmları", Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi, sayı: 33, Bahar 2005, Ankara, 213-230.

edebiyatı ve özellikle şiir ve müzik geleneğinin önemli bir yeri vardır. Anadolu Aleviliği'nde olduğu gibi cem törenlerinde müzik ve semah, ibadetin ayrılmaz bir parçasıdır. Kullanılan müzik aletleri genellikle üç telli tanbur, def ve kemançeden oluşur (Gülçiçek, 2004: 108).

Genellikle Perşembe ve Cuma günlerinde cem bağlanır, ibadet yapılır. Cemler cemevinde gerçekleştirilir ve cemlerde gösteriş ve şatafata yer verilmez.

Ehl-i Haklar'da günlük ibadet yoktur. Çünkü Ehl-i Haklar kendilerini "İnsanın Hakikat'e ulaşma aşaması"nda sayarlar ve "hakikatin merdivenlerine ulaşanların da bu ibadetlere ihtiyacı yoktur." Ehl-i Haklar ibadetlerini 4 kapı 40 makamı için yaparlar.

Ehl-i Haklar, Aralık ayının ortasında yılda üç gün oruç tutarlar. "Ruzehaye Marnovi" veya "Havende Kar" adı verilen bu oruç, Ehl-i Haklar'ın dini liderlerinden Sultan İshak ve üç Dervişi'in içinde kaldıkları "Marre-Nur" mağarasının düşmanlar tarafından kuşatılmasının anısına yapılır. Diğer bir inanışa göre, üç oruç günü, Adem'in cennetten kovulduğu, Yunus Peygamber'in balık karnında geçirdiği, İmam Hüseyin'in Kerbela'da şehid edildiği ve Sultan İshak'ın mağarada geçirdiği üç güne de yorumlanır. Oruçtan sonra da bayram yapılır. Ehl-i Haklar'ın önemli bayramlarından biri de İbrahim Peygamber'in oğlu İshak'ın anısına yapılan Ayde Kurban (Kurban Bayramıdır) (Gülçiçek, 2004: 109).

Ehl-i Haklar'ın önemli törenlerinden biri de, Hıristiyanlığın vaftiz törenlerine benzeyen, doğan çocuğa ad koyma törenidir (Ser-Sepurde). Sultan İshak tarafından vaftiz edilip hatıra anlamına gelen Yadigâr ismi verilen Baba Yadigâr'dan kalma bu gelenekte ise, yeni doğan çocuk için, doğumundan üç veya yedi gün sonra evde veya cem evinde, Seyyid tarafından tören yapılır. Babası (kirve) ve törene katılan şahitler huzurunda isim takılır. Seyyid, çocuğu kucağına alıp

ismini kulağına seslendikten sonra, törene getirilen Hindistan cevizi parçalanır, herkese eşit şekilde dağıtılır, daha sonra kovandan alınan bir tas su çocuğun yüzüne ve başına serpilir. Görevler bittikten sonra getirilen lokmalar, niyazlar (armağan adaklar) dağıtılıp yenilir (Gülçiçek, 2004: 110).

Ehl-i Hak inancında olanlar, cenaze törenlerini deyiş ve saz eşliğinde dualarla defnederler.

II. 5. 2. İbadet erkânları (kuralları)

Burhan-ul Hak kitabında Ehl-i Hak Tarikatının ibadet erkânları (usulleri) şöyle açıklanmaktadır: Ehl-i Hak Tarikatının dört erkânı vardır. Yani dört esas üzerine bina edilmiştir.

Şair bu dört erkânı Farsça şöyle dile getirmiştir:

Yari Çaharçevan haveri veca: paki ve rasti nişti ve rida

Dindarlığın erkân dört şeydi: Paki, Rasti, nişti ve rida.

Paki: Pak ve temiz olma kabiliyeti ve kapasitesi olan her şeye denir. Ondan dolayı Ehl-i Hak'kın zahir ve batını her yönüyle temiz olmalıdır. Yani zahirde; elbiseleri, bedenleri, mekânları ve yiyecekleri pak ve temiz olmalıdır. Batında ise düşünceleri, sözleri, hareket ve davranışları her türlü hata ve günahtan arı olmalıdır.

Rasti: Doğru yolu gitmek; Allah'ın emirlerini yerine getirmek ve yasaklarını terk etmektir. Başka bir söyleyişle, Allah'a kul olarak günahtan ve yalandan dalavereden kaçınmaya doğru yol denir.

Nisti: Gurur, kibir, hased, bencillik, heva hevesten, şehvetin esaretinden ve kötü olan bütün kötü sıfatlardan arınmaktır. Kendini ilahi takdire teslim etmektir, Allahın rızasından başka bir şey istememektir.

Rida: Riyasız (yalansız, gerçek) bir şekilde Allah'ın kullarına hizmet etmek, yardım etmek ve fedakârlık yapmaktır. Dostlarının rahatlığı için zorluğa katlanmaktır. Serencam kitabının bazı nüshalarında

"rida" yerine "rıza" yazılmıştır. Eğer "rıza" olduğunu kabul edersek, buradaki "rıza"nın iki anlamı vardır: Genel anlamı ve özel anlam. Genel anlamda talibin ve salikin (yol erinin) iradesi elinden alınmadan en zor riyazetler (nefis hâkimiyetleri) ve meşakkatlare (sıkıntılara) tahammül ile ilahi iradeyi kendi iradesine tercih etmesi ve Allah'ın razısına rıza göstermesidir. Bu makam teslimiyet makamından farklıdır, çünkü teslimiyet makamında irade ve bencillik artık yoktur.

Ama özel anlamda rıza ise; salik ve talip teslimiyet yolunu başarıyla bitirdikten sonra, öyle bir makama ulaşır ki ilahi iradenin ve fiilinin mazharı olur. Bu makamda salik her ne yaparsa yapsın Allah'ın rızasıdır. Salik ve talibin bu makamdaki ameli cebir (zorlama) ve kadercilik anlamında değildir, belki iradesiyle hareket etmektedir.

Ama eğer "rid'a" doğru olursa, Allahın kullarına yardım ve hizmet etmek anlamındadır. Ama eğer "rıza" doğru olursa, Allah'ın zatında mahvolduktan sonra, hakikat makamına ulaşmaktır. Her iki anlam da kendi yerlerinde büyük bir önem arz etmektedir. Doğruyu bilen Allah'tır (Aynı yerde, 23-24).

II. 5. 3. Ehl-i Hak Tarikatında Cem ayini

Burada, bir Ehl-i Hak cem töreninin nasıl düzenlendiği ve ahkâmı konu edilecektir.

Ehl-i Hak Cemi'nin şartları:

Bir Ehl-i Hak Cemi'nin düzenlenmesi için sırasıyla şu hükümlerin yerine getirilmesi şarttır:

A- Cem ayininin yapılması için üç kişiden az olmamalıdır, ne kadar fazla kişi olursa o kadar iyidir.

B- Ceme katılanlar hakikat hanedanına bağlı, reşit, baliğ, akıllı (en azından doğruyu yanlıştan ayırabilecek seviyede) olmalıdır.

Kadınların Ceme katılması caiz değildir. Mahremlerinin (koca veya babalarının) izni ile Cem ayininin arka kısmında hazır olabilirler. Erkeklerle aralarında perde gibi bir engel olmak şartıyla ibadet edebilirler.

C- Katılanlar, her yönüyle (zahirde ve batında) pak olmalıdırlar.

D- Katılanlar, sadece Allah'a kulluk etmek kastıyla Ceme katılmalı ve riyadan uzak olmalıdırlar.

E- Katılanlar, kemerlerini elbise üzerinden bağlamalıdırlar, çünkü Cemde kemer bağlamak üç şeyden dolayı vaciptir. Birincisi: Her kul Allah karşısında, her köle mevlası karşısında, her abid taptığı karşısında edep şartına uymalıdır. O, edep şartlarından biri de kemeri üsten bağlamaktır. İkincisi: Kemer bağlamak yaratıcıya ibadet ve mahlûka hizmet alametidir. Üçüncüsü: Kemer bağlamak Ceme katılanların itikadını ve meveddetini (sevgisini) simgeler.

F- Birinci kişi Cem ayinine huzu (uyumlu), huşu (kalbi Allah sevgisi ile dolu), kalp huzuru, edep ve ihtiramla girer; Allah'ın isimlerini zikir ederek secdeye gider, sonra sağ tarafından kıbleye doğru dönüp diz çökerek oturur. Sonradan gelenler, huzurda secdeye gider, sonra sağ taraftan başlayarak cemdekilerin ellerini son nefere kadar öper. Sonra yine Ceme girdiği için iftihar secdesi yerine getirir, boş bulduğu yere, hazır olanlardan izin alarak diz çökerek oturur. Bazıları bağdaş kurarak otururlar.

G- Ceme girerken sol dizi üzerine çökerek ve sağ ayağının desteği ile dizini yerden sürükleyerek cemde hazır olanların elini öper. Mümkün olmazsa ayakta rükû halinde hareket ederek cemdekilerin ellerini öper.

H- El öpme tarzı şöyledir: İki taraf birbirlerinin sağ elinden tutarak el öperler. Başka bir deyişle, birbirlerinin elinden samimi bir şekilde tutarak öperler.

I- Ehl-i Hak'kın ceminde herkesin zahiren eşit olması şarttır. Şah ile dilencinin arasında o makamda fark yoktur. Herkes boş bulduğu yerde oturur, hiç kimse istediği yere oturamaz, hiç kimse için Cemin başında veya sonunda yer ayrılmaz. Fakat Seyyid'in, Halife'nin, Zakir'in ve Hizmetçinin yeri bellidir. Seyyid veya Naib (vekil) Seyyid, Cem asitanesinin (ceme katılanların) tam karşısında olmalıdır. Halife'nin yeri Seyyid'in sol tarafı ve Zakir'in yeri ise Seyyid'in sağ tarafıdır. Hizmetçinin makamı ise Seyyid'in makamının tam karşında halkın arasındadır. Hizmet etmek için ayakta durmak zorundadır.

J- Seyyid ve Hizmetçinin vazifesi: Seyyid, zikr olunan on bir Ehl-i Hak handanından bir kişi olmalıdır. Görevi adak dualarını okumaktır, çünkü Ehli-Hak adak yemeklerini, kendine has şekliyle duası yapılmadığı sürece yemek caiz değildir.

Seyyid naibi (vekili), Seyyid olmadığı zaman onun yerine adak duasını okur ve birinci derecede Ehl-i Hak delil ve hidayetçilerinin evlatlarından olmalıdır. O da olmazsa Ehl-i Hak tarikatının erkânlarını iyi bilen Seyyid'in izin verdiği takvalı âlimlerden olmalıdır.

Halifenin görevi ise yapılan adakları Cemde hazır olanların arasında eşit dağıtmaktır.

Kelamhan (Zakir), Ehl-i Hak büyüklerinin sözlerine vakıf olandır, celale zikirlerini Cemde okur ve cem olanlar da ona eşlik ederler.

Hizmetçi, oturma hakkına sahip değildir. Ayakta aşağıdaki vazifeleri yapar: Cemin içindeki ve dışında ki düzeni sağlamar, verilen her türlü desturları yerine getirir. Cemde yapılan törenlerin başlangıcını ve bitişini ilan eder, adağın özel tekbirini Seyyid dua etmeden önce söyler. Adağın parçalarını Halifenin elinden almak ve cemdekiler arasında dağıtmak ve benzeri işler...

K- Ceme katılanların uyacağı kurallar ve yapacakları- Birincisi: Cemde oldukları sürece, mezhebi konular ve zikir ve ibadet dışında

dünyevi hiçbir konu ile meşgul olamaz ve konuşamazlar. İkincisi: Ceme girenlere karşı izhar-e edep ederler. Ceme yeni giriş yapan cemdekilerin elini öptükten sonra, secde eder ve oturur. Cemde oturanlar da ona saygı göstermek için onunla beraber secde ederler. "Ya Hak, Ya Ali" diyerek hoş geldin merasimini yerine getirirler. Üçüncüsü: Cem töreni başladıktan sonra herkes ibadet etmek ve adak yiyene ve Cemin bitişinin ilan olmasına kadar iki diz üzerinde yuvarlak bir şekilde otururlar ve aralarında hizmetçinin makamı dışında aralık olmamalıdır. İki diz üzerinde otururlar, başka bir şekilde oturamazlar. Elleri sinede birbirine paralel bir şekilde konduğu ve gözler kapalı olduğu halde kalp huzuru ile gizli zikir ile meşgul olmalıdırlar. Sesli zikirler olduğu zaman da eşlik ederler (*Burhan-ul Hak*, 1987: 81-86).

Ehl-i Hak Cemi'nin yapılışı:

A- Cem töreninin Hizmetçi tarafından başlatılmasından önce Ceme katılanlar rahat bir şekilde otur'ur veya kalkabilirler. Cem töreni başladıktan sonra artık oturup kalkmak yasaktır. Herkes Cem töreninin açıklanan adap ve kurallarına uymak zorundadır. Diz üstü oturulur ve herkes Hakk'a teveccühle ibadetle meşgul olmalıdır.

B- Cem töreni, genellikle ibadet ve adak yemek kastıyla düzenlenir. İbadet hafi (gizli) ve aşikâr zikirler ile yapılır. Ondan dolayı Cem töreni her zaman adak yemeği ve ibadet; gizli zikirlerle iç içedir. Zikr-e celi (aşikâr zikir) zaman ve mekânın şartlarına bağlıdır, bazen olur, bazen olmaz.

C- Zikr-e celi için şartlar müsait olduğu zaman, gizli zikir ve adak yemeğinden önce veya sonra yapılabilir.

D- Ehl-i Hak Cemi'nde gizli ve aşikâr olarak yapılan zikirler beş kısımdan ibarettir.

a- İbadetler: Dinsel vecibeleri yerine getirmek için yapılır.

b- Hacetler: Haram olmayan ve meşru olan her amel için hacet dilenebilir.

c- Mov'ize: Öğüt, güzel ahlak, nefis tezkiyesi ve diğer İslami konularda yapılan konuşmalardır.

d- Cezbiyat: Dinleyiciyi cezbenden, halden hale sokan deyişlerdir.

e- Murakıbat: Yaratıcıya teveccüh etmek için huzu ve huşu içinde "zikir ve fikir" ve "fikir ve zikirle" meşgul olmaktır. Bu durumda zikirler fakat gizli yapılır (*Burhan-ul Hak*, 1987: 81, 86).

II. 5. 4. Ehl-i Hak'kın kutsalları

Sultan İshak'ın (Sultan Sohak'ın) Hewraman'daki mezarı; Sananneh-Dallahu'da Baba Yâdigar Banzerdeh'in mezarı; Kerkük Mubella mevkiinde İmam Ahmed'in, Irak'ın Gazal Rebab bölgesinde İmam Kasım Şah Heyas'ın makberi, Azerbaycan'da Heşturd'un (Sekiz ırmağın) birleştiği yerde Ateş Beg köyünde Ateş Han'ın mezarı Ehl-i Haklar'ın bazı kutsal ziyaret yerleridir. (Gülçiçek, 2004: 110)

Ehl-i Haklar arasında da Alevi-Bektaşi guruplarında olduğu gibi bıyık uzatmak oldukça önemlidir. Hatta bıyıkları olmayanlar hiçbir ayin, ibadet ya da törene katılamazlar, ciddiye dahi alınmazlar ve mürit için bıyık kesmek büyük cezalar gerektirir. Ehl-i Hak Karakoyunlu Türkmenlerinin otağında (ev) Hz. Ali'nin kaplanmış (çerçevelenmiş) resimleri bulunmaktadır. Bu uygulama Anadolu Alevileri arasında da çok yaygındır. (Babacan, 2005: 228)

Burhan-ul Hak kitabında Ehl-i Hak'kın kutsalları hakkında şunlar yazılmaktadır:

A- Genel kutsallar: İslam'ın esas mukaddesatını Ehl-i Hak da mukaddes sayar: Bunlar, tevhit, adalet, nübüvvet, imamet ve mead

(kıyamet)'tir. Fakat bunlarla birlikte Ehl-i Hak'kın kendine has bazı mukaddesatları da vardır. Onlar şunlardır:

B- Özel kutsallar:

a- *Biyabas:* "Sac Nari" ve "Perdiveri"den[6] oluşmaktadır.

b- *Serencam*'ın kelamı ve diğer Ehl-i Hak büyüklerinin sözleri.

c- *Cem ve Cemhane:* Cemhane: Özel ibadetlerin, zikirlerin ve duaların yapıldığı; müşkülatların ve sorunların giderildiği mekândır. Cemin yapılması özel bir mekâna mahsus değildir.

d- *Zikirler, Dualar, Adaklar:* Cem ayininde Ehl-i Hak'kın kanun ve adetleri doğrultusunda okunan zikirler ve dualar verilen nezirler ve adanan adaklar mukaddestir.

e- *İkrar, Misak:* İkrar almak, yapılan misaklar, antlaşmalar, Ehl-i Hak'kın tabiriyle şart ve ikrarlar mukaddestir. (*Burhan-ul Hak*, 1987: 26, 27)

II. 6. Ehl-i Hak tarikatında özel ibadetler

II. 6. 1. Namaz veya Niyaz

Ehl-i Hak, daha önce de belirttiğimiz üzere, genelde Müslümanlık ve Kur'an hükümlerine tabidir. Şeriat ve namaz, tarlayı tarıma hazırlamak için yapılan sürüm ile aynı mesabededir.

Ehl-i Hak, Kur'an ayetlerinden istinbat (gizli anlamı çıkarma) ile elde edilen hükümleri zahiri şeriat hükümleri olarak kabul etmekte ve uymaktadır. Şeriat makamı tarikata girmenin ilk rüknüdür. Şeriat batın sahibi ve hakikatin keşfinde kılavuz ve yol göstericidir.

Başka bir söyleyişle, Ehl-i Hak, usule ilişkin olsun, furuata ilişkin olsun, bütün ilahi tekliferi; bütün helal, haram, vacip, emir, nehiy,

---

(6) **Perdiveri:** Köprünün bu tarafı

müstahap, mekruhları kabul ile amel etmekte ve seyr-u suluk yolunda ilk merhale bilmektedirler. Bu konular bütün Müslümanlar arasında ortaktır ve Ehl-i Hak müçtehitleri, fakihleri -Allah sayılarını çoğaltsın- gereken konuları ve açıklamalarını risalelerinde kâmil bir şekilde yapmaktadırlar (*Burhan-ul Hak*, 1987: 138).

II. 6. 2. Oruç

II. 6. 2a. Muharrem orucu

Burhan-ul Hak'ta Ehl-i Hak'taki oruç konusu şöyle açıklanıyor: Oruç, Hz. Âdem zamanından son peygamber Hz. Muhammed'e (ss) kadar bütün dinlerde değişik zaman ve mekânlarda kendine has hükümlerle olagelmiştir. O, oruçlardan biri de Muharrem orucudur. Kur'an'da, Bakara süresinin 183.üncü ayetinde şöyle açıklanmıştır: "Ey iman edenler size oruç yazıldı, sizden öncekilere yazıldığı gibi, olur ki günahlardan kaçınasınız, takvalı olasınız" (*Burhan-ul Hak*, 1987: 138).

II. 6. 2b. Ehl-i Hak'ka has oruç

Ehl-i Hak olan her mükellefin belirlenen günde üç gün arka arkaya oruç tutması farzdır.

Bu orucun birkaç ismi vardır:

a- Niyet Marnevi (yeni mağara).

b- Davet Şahi.

c- Niyet Kavvel-e Tasi.

Marnevi orucunun hikâyesinin özeti şöyledir: Kardeşlerinin hazırlanmış olduğu ordudan kaçan Sultan Ishak ve yaranları Irak-Irak sınırında bulunan Şindirkuh dağına geldiklerinde orada bir mağara vücuda geldi ki, o zamana kadar hiç kimsenin ondan haberi yoktu. O mağaraya sığındılar. Düşman ordusundan kurtulmak için üç gün oruç tutmayı nazir ettiler. Üç gün oruç tuttuktan sonra dördüncü gün gaybi bir güç tarafından büyük bir tufan meydana geldi ve oradaki

orduyu tarumar ederek yok etti. Bundan böyle o üç gün Marnevi oruç günü ve dördüncü gün Şah günü ve hakikat bayramı olarak adlandırıldı (*Burhan-ul Hak*, 1987: 138).

II. 7. Ehl-i Haklar'ın tanınmış velileri ve önderleri

II. 7. 1. Buhlul

Çok bilinen adıyla Behlül Dânâ... Buhlul'un adı, tarih kitaplarında Veheb bin Amr olarak geçer. Abbasi Halifesi Harun Reşid'in amcasının oğludur. Kufe'de doğmuştur. Fakih-e Kâmil, Hekim-e Akil, Sufiy-e Adil, İmam Sadık (as) özel sahabe-lerinden ve öğrencilerindendir.

Kendini deliliğe vurması zamanın gereksinimi ve bazı mashlatlar için ve İmam Sadık (as) meşveretiyle olmuştur. (*Burhan-ul Hak*, 1987: 29)

II. 7. 2. Şah Fazl-e Nuri

Şah Fazl-e Nuri, Hicri üçüncü yy'ın sonlarında zahir olmuştur (görünmüştür). Vatanı tam olarak bilinmemekle birlikte, Hindistanlı olduğu söylenmektedir. Doğum ve ölüm tarihi ve defnedildiği mekân bilinmemektedir.

II. 7. 3. Baba Serheng

Baba Serheng, Hicri dördüncü yy'da kendine has küçük bir grup dostuyla yaşamış ve dünyadan göçmüştür. Doğum yeri ve tarihi belli değildir.

II. 7. 4. Mübarek Şah

Mübarek Şah, Şah Haşin olarak tanınmaktadır. Hoş olmak anlamındadır. Hicri dördüncü yy'da yaşamıştır. Cesedinin İran'ın Loristan şehrinde ortaya çıktığı anlatılmaktadır. Baba Tahir-i Üryan (çıplak) ile aynı yy'da yaşadığı söylenmektedir. Şah Haşin'in ilahi zikirleri, müzik aletleri eşliğinde zikrettiği bilinmektedir. Yaranlarının yüz kişi olduğu söylenmektedir (*Burhan-ul Hak*, 1987: 30-32).

II.7. 5. Baba Navus

Baba Navus, İran'ın Kürdistan eyaletinin İlcaf bölgesinde Hicri beşinci ve altıncı yy'larda yaşadığı sanılmaktadır. Kısa ömrünü birkaç dostuyla geçirmiş ve dünyandan göçmüştür. Doğum yeri ve tarihi ve vefat tarihi belli değildir (*Burhan-ul Hak*, 1987: 29).

II. 7. 6. Sultan İshak

"Sultan İshak", "Sahip-Kerem" olarak tanınmaktadır. Aynı şekilde Sultan Sehhak diye de anılmaktadır. "Sultan", Uraman dilinde "San", eski Farsça'da Şah olarak geçmektedir.

Sultan İshak, İmam Musa Kazım'ın (as) soyundandır. Irak'ın kuzeyinde, Süleymaniye Eyaletinin Halepçe şehrinin "Şareh Zur" nahiyesinin "Berzence" köyünde dünyaya gelmiştir. Zazadır. Babası Şeyh İsa, annesi Hatun Dayrak, Hatun Remzbar olarak lakaplanmıştır. İran'ın Kirmanşah şehrinin Uraman mıntıkasının Şeyhan köyüne yerleşti. Ömrünün sonuna kadar burada yaşadı ve burada vefat etti. Üç yüzyıl yaşadığı söylenmektedir. Doğru olan odur ki, yüz yılı aşkın yaşamıştır.

Emir Timur-e Gorgan huzurundan feyz almıştır. Yaşamının tamamını inzivada yaşamıştır. Fakat hak talibi kimseler her mekân ve ülkeden huzurunda hazır olmuş ve feyz almışlardır. Taliplerinden birçoğu yabancı diyarlardan; Çin'den, Hindistan'dan, Buhara'dan ve diğer ülkelerden gelmişlerdir.

Ehl-i Hak Tarikatı, onun zamanında revaç bulmuş ve resmileşmiştir. Ehl-i Hak tarikatının kurucusu sayılmaktadır.

Söylenen erkânlar Kürtçe'nin "Evramani" lehçesiyle *Biyabas Pirdiveri* adıyla kitaplaştı. Yeni *Biyabas Pirdiveri*, "Biyabas Sac Nari"nin yeni nüshasıdır.

Pirdiver; "pird" ve "iveri" kelimelerinden türetilmiştir. "Pird", Zazaca'da köprü; "iveri", "bu taraf "anlamındadır. "Biyabas" kitabının yazıldığı mekân, Sirvan nehrinin tek köprüsünün karşı tarafı idi. O asırda bölge halkının tek geçiş yeriydi. Ondan dolayı "Biyabas Pirdiveri", yani "köprünün bu tarafı" olarak tanındı.

Sultan İshak'ın *Biyabes Pirdiveri* için açık bir şekilde şöyle dediği nakledilmektedir: *Biyabas Pirdiveri*'de, Ehl-i Hak Cemaati için ebedi olarak hiçbir değişim, tebeddül, tefsir ve tevil hiçbir zamanda mümkün değildir. Her kim onun erkânını çiğnerse Ehl-i Hak değildir. Bunun sebebi de *Serencam* kitabında Sultan İshak'ın açık olarak şöyle demesidir: "Eğer biyobiven hezar Hudayi (Allah). Her Hudayi çeni biven hezar bargayi avnaçe muçe gerekme çeh pirdiver niyayi."

Yani: Eğer sayısız sahipkar (uzman) gelse ve her sahipkar (uzman) sayısı erkân ve teşkilat -şart ve ikrar- getirse yine de köprü tarafında olan Biyabas'ı isterim.

Sultan İshak'ın tanınmış bazı yaranları:

Birin Grup: Haftten (Yedi kişi)

1- Seyyid Hodri, Bünyamin diye tanınmaktadır.

2- Musiyaveh, Davut olarak tanınmaktadır.

3- Molla Roknoddin-e Demeşki, Pir Musa olarak tanınmaktadır.

4- Mustaf; künyesi, Mustafa Davdan.

5- Hatun Dayrak, Hatun Remzbar olarak tanınmaktadır. Sultan İshak'ın annesidir.

6- Şah İbrahim, Melek-e Tayyar (Uçan).

7- Hüseyin, Baba Yadigâr olarak tanınmaktadır. Şah Yadigâr da denmektedir.

Bünyamin, Davut ve Pir Musa yer-i mert (üç adam) olarak tanınmaktadırlar. Şah İbrahim ve Baba Yadigar; yer-i ten (üç ten/kişi) diye tanınmaktadırlar. Başka bir söyleyişle, Pir-e Bünyamin, Yar-e Davut, Pir Musa ve Mustafa, dört melek olarak tanınmaktadırlar. Bunlara dört "ceset" de denmektedir.

Bunlar Sultan İshak tarafından özel makamlara getirilmişlerdir. Şahıslar ve makamlar sırasıyla şöyledir:

1- Bünyamin, Ehl-i Hak'kın piri makamına atanmıştır.

2-Davut, Ehl-i Hak'kın delili (hücceti) makamına atanmıştır.

3- Pir Musa, Sultan İshak'ın özel sekreteri ve muhasebecisi makamına atanmıştır.

4- Hatun Ramzyar, Sultan İshak'ın annesi, Ehl-i Hak toplumunun şefaatçisi, kadın kolları başkanı ve pişirilen adaklardan sorumluydu.

5- Mustafa, nizamı ve düzeni sağlama müdürüydü.

6- Şah İbrahim ve Şah Yadigâr, Sultan İshak'ın irfani konulardaki yardımcılarıydı. Bundan dolayı Sultan İshak, kendisine vermiş olduğu manevi şahlık lakabını, bunlara da verdi. Bunlara da şah diye hitap ediyordu.

İkinci Grup: Haftvane (Yedi kişi)

1- Seyyid Muhammed.

2- Seyyid Ebulvefa.

3- Hacı Babu İsa.

4- Mir-e Sor (kızıl).

5- Seyyid Museffa.

6- Şeyh Şahabuddin.

7- Şeyh Habib Şah kadındır, Hatun Ramzbar'ın nedimelerinde ve Sultan İshak'ın mahremlerindendir. Hatun Ramzbar'ın nedime Habibe'den başka on tane nedimesi daha varmış.

Üçüncü Grup: Haft Nefer Kuvvel Taş

1- Kuli.

2- Şahabuddin.

3- Şah Kerem.

4- Şah Nazar.

5- İsa ya Salman.

6- Şahrah.

7- Pir Dilaver.

III. BÖLÜM: EHL-İ HAK MEZHEBİNİN KOLLARI

III. 1. Yaresanlar

"Yar": "Dost", "Sevgili" ve "San": "Sultan", "-yolundan giderek-benzeyenler/benzemeye çalışanlar" (izleyenler) kelimelerinden türetilmiş "Yaresan"ın kelime anlamı: "Dostlarm/yâr'in yolunda yürüyenler"dir.

Yaresanlar, Ehl-i Haklar'ın ana topluluğunu oluşturur. Başka bir deyişle, İran'ın Kirmanşah bölgesi ile Güney Sanandaj, Batı Hemedan, Kuzeybatı Luristan ve Kuzey İlam bölgelerinde yaşayan Ehl-i Haklar kendilerini Yaresanlar olarak adlandırmaktadır. Ehl-i Hak inancı için sayılan özelliklerin hemen hemen tamamı Yaresanlar için de geçerlidir.

Yaresan inancının kurucusu Sultan İshak'tır (Sultan Sohak). Sultan İshak'a göre: Tanrı yedi kez ard arda insanda tecelli etmiştir. Allah önce evrenin yaratıcısı olarak, sonra Hz. Ali, daha sonra da Sultan İshak, en sonunda da ATEŞ BEG olarak tecelli etmiştir.

14. yüzyılın sonlarına doğru Sultan Sohak tarafından kurulan Yaresani inancı, tenasüh (ruhun insandan insana göçmesi, reenkarnasyon) ve hülul (ruhun insan bedenine girerek ortaya çıkması) anlayışlarını içeren bir "gnostik-yezdânî" bir Alevi tarikatıdır.

Ehl-i Hak olarak anılan Yaresanlar'ın özel ayinleri de vardır. Bu ayinlerin en önemlisi, kendine has bazı özellikleri olan cemlerdir. Cemde saz çalmak, zikir ve ateş üzerinde yürümek gibi törenlerde yapılır.

Yaresanlar en çok İran'ın Kirmaşah, Güney Sanandaj, Batı Hemedan, Kuzeybatı Luristan ve Kuzey İlam bölgelerinde yaşamaktadırlar. Bunun dışında ise, İran'ın başka yörelerinde de dağınık Ehl-i Hak toplulukları olarak bulunmaktadırlar. Kuzey Irak'taki Ehl-i

Hak topluluklar içinde kendilerini Yaresan olarak adlandıranlar azdır. Bu yöreldeki Ehl-i Hak toplulukları, kendilerini daha çok "Kakaî" adıyla adlandırmaktadırlar.

Yaresanlar, başta Gurani (Gorani) ve Kelhuriler olmak üzere, Kürt, Fars, Luri, Azeri, Deylemi, Zaza ve Türkmen etnisitesine mensupturlar.

III. 2. Kakailer

Kakai, Kürtçe'nin Gorani lehçesindeki "kak/keke": "kardeş" kelimesinden türemiştir ve "kardeşliği savunan", "kardeşlik taraftarı" anlamındadır. "Kakailik", "kardeşlik inancı" demektir.

Yaresanilik ile Kakailik, inanç olarak örtüşen inançlardır. Kakailik, kardeşlik, temizlik, dürüstlük, iyilik, affedicilik temelleri üzerinde şekillenmiştir. Bunlar, bütün Alevi inanç topluluklarında da var olan özelliklerdir.

Kakailik'in kurucusu Sultan İshak'tır. Kutsal kitabı *Serencam*'dır. Bunun anlamı başlangıçtır. *Serencam*, Havreman dilinde yazılmıştır. *Beyaz Kitap* olarak Türkçesi de vardır. Arapçaya da çevrilmiştir. Türkmenler de bu kitaba inanır.

Kakailer ruhun yeniden zuhur edişine inanırlar. Bu konuda Prof. Dr. Ömer Uluçay şunları söylemektedir: "Kakailer de diğer gulat (aşırı, köktenci) tarikatlar gibi, Allah'ın kendisinin ya da ruhunun yedi ayrı biçimde insanlara geçtiğine ve insan biçiminde göründüğüne inanmaktalar. Onlara göre, melekler, Allah'ın insan biçimine girişini dört ya da beş kez görmüşlerdir. İlah önce bir cevher içindeydi, sonra ilk kez olarak dört melekle birlikte havandekâr/yaratıcı, Âdemi yaratan kişiliği ile göründü.

"Meleklerin adları Cebrail, Mikail, İsrafil ve Azrail idi. Allah'ın ruhu ikinci kez Ali bin Ebu Talib'e, Cebrail'in ruhu Salman-ı Farsi'ye,

Mikail'in ruhu Ali'nin atının hizmetçisi Kamber'e, İsrafil'in ruhu Muhammedi Abdullah'a ve Azrail'in ruhu ise Nuseyre geçmiştir. Ayrıca Fatma, Hasan ve Hüseyin de tanrısal ruhlar taşıyorlardı. Ama hangi tanrısal ruhları taşıdıkları konusunda kaynaklarda herhangi bir bilgi verilmemektedir.

"Irak'taki Kakailer diğer bölgelerdekilerden farklı olarak Ali için ilah demezler, ancak onu aşırı bir şekilde tazim ederler. Allah'ın ruhu Ali'den ve Baba Haşin'den sonra, Sultan Ishak'a, sonra Şah Kırmızı'ya, sonra Mehmet Beg ve en son olarak da Ateş Beg'e geçmiştir" (Uluçay, 2010: 141, 142)

Kakaililerin en çok olduğu ülke İran'dır. Kirmanşah vilayeti merkezleridir. Kakailerin kabesi diyebileceğimiz yer İran'da Kirmanşah vilayetindedir. Buraya Nosud ismi verilir. Halepçe'ye yakın bir köydür, dini bir yerdir. Kakailik Irak'a, sufiler aracılığıyla İran'dan köylere getirilmiştir. 970 yıl olmuştur (Cemşir, 2011). Kakailer, Irak Kürdistan'ında özellikle Süleymaniye ve Kerkük bölgesinde yaşamaktadırlar (Gülçiçek, 2004: 109).

Serencam'da oruç 3 gün olarak bildirilmektedir. Kakaiyye toplantıları kurbansız geçmez, kurban Allah rızası için kesilir.

Kakailer'de kesin ölüm yoktur, ölenin ruhu bir başka bedende yaşayacaktır, bu nedenle genç ölümlerde bile ağlanmaz. Ölen, tambur çalınarak uğurlanır. Eşlerin boşanması hazmedilmez, tek eşlilik esastır. Erkeklerde sünnet vardır. Sakal bıyık kesilmez. Güneş, ay ve ateş kutsaldır.

Kakailer'in dini törenleri ve özel ibadetleri kendilerine has ve özeldir. Bu topluluğa mensup olmayanların bu törenleri izlemesi yasaktır (Uluçay, 2010: 144).

Kakailer, her yıl İran-Irak sınırındaki Pirdiwar dergâhını ziyarete giderek ibadet yaparlar. Bu dergâh Sultan İshak'ın yaşadığı yer olarak

adlandırılır. Sultan İshak'ın 300 yıl yaşadığına inanılır. Bu ziyaret ve ibadet bir nevi hac sayılır (Kakayi, 2013).

III. 3. Ali İlahiler

Hz. Ali'ye duydukları sevgi ve bağlılığın ilahi düzeyde olduğu; Hz. Ali'yi kutsama ve yüceleştirmeyi tanrısallaştırma (ilahlaştırma) boyutuna çıkardıkları için "Ali İlahiler" veya "Ali Allahiler" özel adını alan Ehl-i Hak topluluğudur.

Nurali Elahi'ye göre, Ehl-i Hak, Ali İlahi'den farklı bir şeydir. Ali İlahi mezhebi, Hz. Ali döneminde Abdullah bin Sabbah tarafından kurulmuştur. Ehl-i Hak mezhebi ise, Hz. Ali'den hemen hemen 509 yıl sonra 1270'te Berzence'de doğan ve Ali'nin ilahi nurunu taşıyan Sultan İshak tarafından kurulmuştur. İkisi arasında ortak nokta, Hz. Ali'nin hakikat sırrına ermesi, Hakk'ın Hz. Ali'de tecelli (zuhur) etmesidir (görünmesidir). Ehl-i Haklar'a göre bu görünme sadece tinsel, Ali İlahiler'e göre ise hem tinsel, hem de bedensel boyutuyla olmuştur. Hz. Ali, Hak ve hakikatın kendisidir. (Gülçiçek, 2004: 110)

Dr. Golmorad Moradi ise, "Ehl-i Hak'ın Kutsal Kitabı; *Zebur-e Hakikat*" adlı makalesinde, Nurali Elahi'nin bu savlarının doğru olmadığını, Ehl-i Hak ile Ali İlahi'nin aynı olduğunu ve aynı kutsal kitaplara sahip olduklarını belirtmektedir. Golmorad'iye göre, "Protestanların Hıristiyan olmadığı iddiası ne kadar yanlışsa, Nur Ali İlahi'nin iddiası da o kadar yanlıştır. Ve yazılarında Şah Hoşin'den şu alıntıyı yapıyor: 'Fakıh! Ma (biz) Tanrı değiliz, ama biz Tanrıylayız' (*Burhan El Hak*, s. 649). Orjinal metinde ise tam tersini okuyoruz: 'Fakıh, biz seni yarattık ve senin günahını gördük. Ama biz merhametliyiz ve seni bağışladık.' Ve devamla 'Biz sana rehberlere giden doğru yolu gösterdik. Biz başlangıçta Tanrıydık ve sonsuza kadar Tanrı kalacağız' diyor (*Burhan El Hak*, s. 1841-1842)" (Moradi, 1996'dan aktaran: Gülçiçek, 2004: 110).

III. 4. Tayfesanlar

Ehl-i Haklar; Tayfesanlık, Yaresanilik, Kakailik, Ali İlahilik ve Kalenderilik gibi adlarla anılmaktadırlar. Tayefasanlikte de Ehl-i Beyt sevgisinin özel bir önem kazandığı görülmektedir. Ehl-i Hak inancının bölgeler, zamana ve koşullara göre farklı yorumlarını içeren kollarından biridir. Bu farklı yorumlar, coğrafi, etnik, sosyo-ekonomik farklılıklardan olduğu gibi, bu inanç grupları üzerindeki siyasi ve dini baskılardan, iletişim kopukluklarından ve yazılı kaynakların yetersizliğinden de kaynaklanmıştır.

Yaresanilik, Kakailik, Ali İlahilik, Tayfesanlık ve Kalenderilik, Ehl-i Hak inancının bölgeler, zamana ve koşullara göre farklı yorumlarını içeren kollarıdır. Bu farklı yorumlar, coğrafi, etnik, sosyo-ekonomik farklılıklardan olduğu gibi, bu inanç grupları üzerindeki siyasi ve dini baskılardan, iletişim kopukluklarından ve yazılı kaynakların yetersizliğinden de kaynaklanmıştır.

IV. BÖLÜM: ANADOLU ve DERSİM ALEVİLİK'İ

IV. 1. Alevilik inancının felsefi özellikleri

Alevilik, en genel tanımıyla bir dinsel ve İslam içi bir inanç sistemidir. Ama aynı zamanda, her dinsel inanç gibi, bir kültürdür. Aleviliğin kurucuları ve yol göstericileri, onu, "Dini İslam [İslam dininden /İslam kökenli], kitabı Kur'an, Allah'a kul, Hz. Muhammed'e bağlı, Hz. Ali'ye talip, Hz. Hüseyin'in yolunu süren, Hacı Bektaş-ı Veli'nin 'eline, diline, beline sahip' olmayı ilke edinen, iyi düşünce, iyi söz ve iyi davranışta kendini bulan inançtır" diye tanımlarlar.

Alevilik, "Tanrı korkusu" yerine "Tanrı sevgisi"ni benimseyen, "Zâhir'i bâtın'la, bâtın'ı zâhir'le birleştiren", "Şeriat kapısını aşıp, marifet yoluyla hakikat dünyasına ulaşan", Kur'an'ın şekline değil, özüne inen, akıl ve gönül ile ruhsal olgunlaşma yoludur.

Alevi İslam anlayışı, İslamiyet'i, Kur'an'a ve Hz. Muhammed'in buyruklarına göre evrensel boyutları ile yorumlayarak, Tanrı'nın yeryüzünde ve insanda tecelli ettiğine (göründüğüne/zuhur ettiğine) inanır. "Vahdet-i vücut (varlığın birliği)", Alevi Allah inancının temelini oluşturur. Alevi İslam inancına göre, Tanrı insanın içindedir, insana secde etmek, Tanrı'ya secde etmekle eş anlamdadır.

IV. 2. Anadolu Alevi İslam Anlayışı ve Dersim Aleviliği

Anadolu Alevi İslam anlayışı, yüzyıllar boyunca, Hoca Ahmet Yesevi, Ebul Vefa, Hacı Bektaşi Veli, Yunus Emre, Pir Sultan Abdal, Sarı Saltık gibi "Anadolu Erenleri"nin düşünce ve pratiği ile şekillenip gelişmiştir.

Anadolu Aleviliğinin Tunceli kolu ise, bu filozof veliler zincirine Dersim yöresinden eklenen Düzgün Baba, Derviş Cemal, Derviş Beyaz, Mahmut Hayrani, Baba Mansur, Hacı Kureyş, Ağu İçen'lerin düşünce ve eylemlerinin katkılarını taşır. Kök bir'dir, yorumlarda, zaman ve mekân farklılığından kaynaklanan zenginlikler vardır.

Alevilik, İslam'ın özüdür; manasıdır. Onun içindeki insani, akli, ahlaki öz'dür. Alevilik İslam içerisinde doğmuştur. İslam dinini, Kur'an yorumu ile kabul eder. Alevilik, Kur'an'ın gerçek manasına vakıftır ve tüm mevcudatın Hakk'ın kendi öz varlığından ibaret olduğuna inanır ve bilir. Alevilik, Hz. Muhammed ve Ehl-i Beyt'e, başta Hz. Ali olmak üzere peygamber soyundan gelenlere büyük bir saygı ve muhabbetle bağlılıktır. Alevilik, Ehl-i Beyt'in yoludur. Kur'an ve İslam'ı, Hz. Ali'nin anlattığı gibi anlamaktır. Alevilik, Muhammed'le Hz. Ali'yi birbirinden ayırmamaktır. Aleviler Allah'ın birliğine, Hz. Muhammed'in Resul olduğuna ve Hz. Ali'nin Velayet makamına sahip olduğuna inanır.

Bu nedenlerden dolayı İslam'ın içindedir. "Alevi", Hz. Ali aile-

sinin adıdır. Hz. Ali'ye bağlı olan, O'nu seven, Hz. Ali'nin yolundan giden, Hz. Ali'nin taraftarı olan insanlara Alevi denilir. Alevilik, insanın iç âlemine ilişkin düşünsel ve ruhsal yanıyla, bir iç dünya olayıdır; hem ruhsal hem fiziki boyutta hissederek yaşamaktır. "Alevi", kendisini her anlamda yetiştirmiş, kâmil insan demektir. Alevilik, dış yüzünden halka ve iç yüzünden Hakk'a bakan bir inançtır. Alevilik, İslam inancını, özünde beslediği amaçlar doğrultusunda anlamaya çalışan; içselliği esas alan, şekil şartlarından çok, insanın yüceliğini benimseyen Hz. Ali ve On İki İmamlar gibi inanç sürdürmek demektir.

Alevilik, İslamı'ın özündeki Tasavvuf felsefesi ile din kültürünü birleştirir. Alevilik, şekil şartlarından ziyade, daha çok içsellikte arayan İslam'ın tasavvufi yorumudur. İslam'ın namaz, oruç, hac, zekât gibi zahiri ibadetleri değil; tasavvuf içerikli ve Tanrı'ya kavuşmayı amaç edinmiş kendisine mahsus ibadeti olan ve ibadeti içerisinde Hakk'a secde, dua, tevhit, zikir, gülbank duası bulunan bir İslam inancıdır. İbadetleri cemevlerinde ve evlerde yerine getirilir.

IV. 3. Aleviliğin Snanç Kaynağı Kur'an ve Buyruk'lardır.

Buyruklarda genel olarak talibin Hakk'a ulaşıp kâmil bir insan olmasına yönelik esaslar üzerinde durulur. Tasavvufta Marifetullah makamına varmak için dört merhale kat'etmek gereklidir.

Dört merhale/kapı, kırık makam şöyle sıralanır:

Birinci merhale: Şeriat kapısıdır. İkinci merhale: Tarikat Kapısı'ndan geçilerek içine girilen "Tarikat" merhalesidir. Üçüncü merhale: Marifet Kapısı'ndan geçilerek erişilebilen "Marifet" merhalesi olarak tanımlanır. Dördüncü ve son merhale: Sadece tasavvur edilebilen, ancak Marifet Kapısı'ndan geçilerek erişilebilen ve Hakikat'in tam merkezinde yer alan "Hakikat" merhalesidir. İşte bu merkezde yer alan ve dört merhalenin de Öz/Cevheri'ni teşkil eden mertebe "Mârife-

tullâh"(İrfân/Gnosis) makamıdır. Tasavvufta "Mârifetullâh" (İrfân/Gnosis) makâmına ulaşmadan evvel geçilmesi gereken "Dört Kapı" bulunmaktadır. Bunlar, makamların geçiş kapılarıdır.

1. Şeriat Kapısı
2. Tarikat Kapısı
3. Marifet Kapısı
4. Hakikat Kapısı

Bu makamlar arasında ise "Onar" makamı bulunmaktadır.

Şeriat Kapısı'nın makamları

1. İman etmek
2. İlim ögrenmek
3. İbadet etmek
4. Haramdan uzaklaşmak
5. Ailesine faydalı olmak
6. Çevreye zarar vermemek
7. Peygamberin emirlerine uymak
8. Şefkatli olmak
9. Temiz olmak
10. Yaramaz işlerden sakınmak.

Tarikat Kapısı'nın makamları

1. Tövbe etmek
2. Mürşidin öğütlerine uyımak
3. Temiz giyinmek
4. İyilik yolunda savaşmak
5. Hizmet etmeyi sevmek
6. Haksızlıktan korkmak
7. Ümitsizliğe düşmemek

8. İbret alınak
9. Nimet dağıtmak
10. Özünü fakir görmek

Hakikat Kapısı'nın makamları

1. Alçakgönüllü olmak
2. Kimsenin ayıbını görmemek
3. Yapabileceğin hiçbir iyiliği esirgememek
4. Allah'ın her yarattığını sevmek
5. Tüm insanları bir görmek
6. Birliğe yönelmek ve yöneltmek
7. Gerceği gizlememek
8. Manayı bilmek
9. Tanrısal sırrı öğrenmek
10. Tanrısal varlığa ulaşmak

Marifet Kapısı'nın makamları

1. Edepli olmak
2. Bencillik, kin ve garezden uzak olmak
3. Perhizkarlık
4. Sabır ve kanaat
5. Haya
6. Cömertlik
7. İlim
8. Hoşgörü
9. Özünü bilmek
10. Ariflik

Bu kırk makamlardan biri eksik olursa hakikate ulaşılmaz.

IV. 4. Dersim Aleviliğinde Temel İbadet Şekilleri

Tunceli (Dersim)'de egemen dini inanç Aleviliktir. Alevilerde Cemevleri, toplu ibadet yerleridir. Cem, sözcük karşılığı olarak, toplanma, bir araya gelme demektir. Alevilikte ise, birliğin, beraberliğin, "bir olma"nın adıdır.

Alevilikte Cem yapılan evler, sadece ibadet amaçlı kullanılan mekânlar değildir. Cemevleri edep, erkân amaçlı kurulur. Cemevleri; barış, özgürlük, eşitlik, ibadet, sevgi, yargılama ve karar verme yeridir. Aynı zamanda sohbetlerin yapıldığı, birlik ve beraberliğin korunup sergilendiği, ikrarın verildiği ve erkânın yürütüldüğü güven ve sevginin toplandığı, Hakk'a temenna edilen ve Hakk'ın tecelli ettiği yerlerdir. Hz. Peygamber tarafından "Mescid-i Nebi"de yapılan ibadetin devamıdır. Fecr Suresi'nin 27-28. ayetlerinde, cemaate birbiriyle ilgili "razı etmek ve razı edilmek" durumları sorulur. Sorunlu olanlar varsa, surenin 9. ve 10. ayetlerindeki emre göre, taraflar dinlenir ve adaletli bir uygulama ile barış sağlanır. Fetih Suresi'nin 10. ve 18. ayetlerindeki ilahi lütuf ve iradeye göre, cemaatin el ele tutuşması Allah'ın rızasını kazanmak içindir (Ayrıca bkz: Maide Suresi, 119 ve Beyyine Suresi 7 ve 8. ayetler).

Kur'an'a göre, Allah, yapılan ibadetin şekline değil, özüne bakmaktadır (Bkz: Hac Suresi, 67. Ayet). Alevi-Bektaşiler bu bağlamda Kur'an'ın tasavvufi yorumunu esas alarak, kendilerine özgü bir ibadet şekli benimsemişlerdir. Cemevlerinde pir önünde toplu halde yapılan semahlı, ikrarlı, gülbanklı ibadet, namazın kıyam, rükû, secde, dua (kıraat), selam ve tevhit bölümlerini içinde taşır.

Alevilikte hac ibadeti, iyilik yapmak, aç olanı doyurmak, insanlar arasında barışı yaymak, insanlık âlemi için çalışmak ve doğruluktan ayrılmamakla yerine getirilir. Yunus Emre bunu, "Bir gönülle girmenin bin hacca (Kâbe ziyaretine) bedel" olduğu şeklinde açıklamıştır. Hacı Bektaşi Veli ise şöyle demiştir:

Ellerin Kâbe'si var, Benim Kâbe'm insandır
Kur'an da, kurtaran da, insanoğlu insandır

Anadolu Alevi İslam inancının temelinde, güzellik ve iyiliği paylaşma ilkesi vardır. Musahiplik (yol arkadaşlığı/kardeşliği), kardeş tutmak, bu ilkenin gerçekleşme biçimlerindendir. Musahiplik ilişkisi, fitre ve zekâtı daimi kılan dayanışma ve paylaşma biçimidir.

Alevilerin kendine özgü oruç anlayışları vardır. Alevilerde oruç, nefsi terbiye etmenin yollarından biridir. "Eline diline, beline, aşına, eşine, işine sahip olmak ve kendini bilmek", nefsi terbiye etmek demektir. Yine de Alevilikte, aç kalarak nefsi terbiye etme de vardır. Bu, Muharrem orucudur. Kur'an'da, Bakara Suresi, ayet 183'de ("Ey iman sahipleri! Oruç sizden öncekilerin üzerine yazıldığı gibi, sizin üzerinize de yazılmıştır") ve Fecr Suresi, ayet 1, 2'de ("And olsun tan yerinin ağarma vaktine. On geceye"), Allah'ın oruçla ilgili emirleri yer almıştır. Bu ayetler, Muharrem Orucu tanımlar. Hz. Muhammed öncesi tutulan oruç Muharrem orucudur, bu orucu Peygamberimiz de tutmuştur. Alevilik tasavvufi batini yorumu esas alır. Alevilik Ehl-i Beyt yorumudur. Alevilik sevgi ve aşk ile Hakk'a gitmeyi esas alır. Alevilikte 4 kapı 40 makam vardır ve 3 sünnet 7 farz, 12 erkan vardır.

*Sünnet

1) Dilden tevhid kelimesini bırakmamak

2-) Kalpten düşmanlığı atmak, kimseye karşı kin ve kibir tutmamak

3) Gönül kırmamak, kimseye düşmanlık etmemek

*Farzlar

1) Sırrı saklamak

2) Meslektaşları ile birlikte olmak

3) Yalan ve gıybetten kaçınmak

4) Hizmette bulunmak rehberine

5) Mürebesine itaat etmek

6) Müsayibini görüp, gözetmek

7) Mürşüd pir ve rehberinden taç ve kisvet giyinmek

Alevilikte hac anlayışı gönülleri fethetmektir. Alevilikte zekat değil paylaşım vardır. Alevilerde Cem vardır. Secde âdemedir. İbadetinde musiki ve aşk vardır. Kâbe gönüldür. -Alevilikte dört kapı kırk makam, üç sünnet, yedi farz, on iki erkân vardır. Alevilikte Allah'a sevgi vardır. İnsana sevgi saygı vardır. Muharrem orucu, Hızır orucu vardır. 48 Perşembe orucu, Hızır orucu, Nevruz bayramı vardır. Alevilikte Cem ve niyaz vardır.

IV. 5. Alevi İbadet Erkânları

Doğum, sünnet, Hakk'a yürüme, ikrar verip nasip alma, musahip edinme ve görgü, Ayn-ül Cem, Tarikat Erkânı, Tevhit, Veladet-i Nebi (Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin doğum günlerini kutlanır) Baş okutma Erkânı, Tarikat kavline göre yükseliş Erkânı, Marifet Erkânı, Sema etmek, Matem ve Oruç Erkânı, Düşkünlük Erkânı gibi Erkânlar da Aleviliğin temel inançlardır.

Alevilikte ibadetin temel şartları:

1- İman: Alevilikte ibadet yapabilmek için iman sahibi olmak,

2- İkrar: Alevi olabilmek için peygamber soyundan gelen ve o soy tarafından kendisine görev verilen bir Mürşid'e söz verip bağlanmak şarttır.

3- Erkân musahip tutup görgü kavline girmek, 48 Cuma Cem'e katılıp, Hak lokması dağıtmak, mürşidin dediklerini uygulamak.

4- Takva: Allah'ı sevmek, O'nu darıltmamak için gayret sarf etmek, eline, diline, beline sahip olmak, eşine aşına, işine sadık olmaktır. Özüne, sözüne, sazına, gözüne doğru olmak, ağlayanı güldürmek, boşalttığını doldurmak, yıktığı varsa yapmak, gördüğünü örtmek, görmediğini söylememek, eliyle koymadığını ve hak etmediğini almamak, on sekiz bin âlemi hak bilmek, yetmiş iki milleti bir görmektir. Allah'ı özünde, iman'ı sözünde, takvayı yüzünde bilmek, bilcümle varlık onun elinden ve dilinden emin olmak.

5- Amel: İlim sahibi olmak, inandıklarını uygulamak, yedi nefis mertebesini ve dört kapı, kırk makamı uygulayarak geçip, insan-i kamil olmak ve 4 kapı 40 makamı bilmek ve yerine getirmek.

6- Meveddet: (Tevella–Teberra) Allah pek çok ayette Peygamber ve onun Ehl-i Beyti'ne ve soyuna sevgi ve bağlılık göstermemizi emretmektedir. Meveddet, sevgi ve bağlılık anlamındadır. Tanrı'nın Vedüd adından kaynaklanmaktadır. Tevellâ sevmek anlamındadır. Teberrâ ise kaçınmak anlamındadır. Alevilikte; Peygamber ve Ehl-i Beyti'ni, Peygamberin soyunu sevmeyenlerden kaçınmak anlamındadır. Alevilikte Ehl-i Beyt'i incitmek, Peygamberi incitmekle eşdeğer tutulmuştur.

IV. 6. Alevilikte Dinin/İman'ın Şartları

1- Tevhid: Allah'ın varlığına birliğine inanmak

2- Nübüvvet: Hazreti Muhammed Sen elçi olarak görmek, emirleri uygulamak

3- İmamet: Hz. Ali ve on iki imamlara inanmak

4- Velayet: Din ve dünya işlerinde Kur'an... İmametin sonra velayet ve inanmak

5- Adalet: Allah'ın mutlak adil olduğuna, melekler yoluyla denetlediğine inanmak

6- Mead: Allah'ın emirlerine uyanların ödüllendirip cennete, emirlerini dinlemeyenlerin yargılanıp cennete konulmayacağına inanmaktır.

V. BÖLÜM: EHL-İ HAKLAR (İRAN ALEVİLERİ) İLE TÜRKİYE-DERSİM ALEVİLERİ'NİN İNANÇLARI ARASINDAKİ BENZERLİKLER VE FARKLILIKLAR

Ehl-i Haklar ile Aleviler'in en büyük ortak yanı: Allah, Muhammed, Ali ve Kur'an-ı Kerim inancıdır. Ehl-i Haklar ve Aleviler 12 imamı kabul ediyorlar. Ehl-i Haklar'ın felsefesi de dört kapı üzerine kurulmuştur. İnsan kendisini geliştirerek tüm makamlara ulaşabilir ve Hakk katına ulaşır. Bu bazen bir yaşam süresinde olur. Ehl-i Haklar da Aleviler gibi dondan dona geçmeye, yani ruhun göçmesine inanırlar. Ruhun devamlılığı vardır. İnanç sistemi aynıdır. Sınırlar olmadan önce bu halklar aynı inancı birlikte yaşıyorlardı.

Ehl-i Haklar'da da bu makamları şöyle özetlenir: Paklık, doğruluk, yardımlaşma ve yokluk, Hakk'ta yokluk. Allah insanın içindedir diye inanılır. Kelimelerden cümlelere, cümlelerden anlamlara hep yollar vardır. Hakk'a ermek ve Hakk'ta yok olmak vardır. Ehl-i Haklar ile Alevilerlerin en büyük ortak yanı, kendi kimliklerini Kur'an-ı Kerim'e dayanarak, ondan ilhamı alarak, yeni kimlikleriyle ortaya çıkarmalarıdır. Hazreti Muhammed'den sonra, Hazreti Ali'nin velayet meselesi, Ehl-i Haklar ile Alevilerler'in en büyük ortak yanıdır. Kakailer ile Ehl-i Haklar dini ve sosyal açıdan aynı olduğunu dile getiren akademisyen Ionnis Kanakis de "Ehl-i Haklar ile Bektaşi ve Alevi-Kızılbaş inancında benzer özellikler olduğunu" belirtmektedir.

Ehl-i Hak inançları ile Dersim Alevi İslamı inancı arsında ortak yanları ve benzerlikleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Alevilik; Kızılbaşlık-Bektaşilik vb. birçok öğretinin ortak adı olmuş; Ehl-i Haklar da Tayıfasanlık ve Yarsanilik gibi birçok öğretinin ortak adıdır.

2. Alevilik özellikle Kirmanşah'da (İran) Ali İlahi Kızılbaşlığı olarak anılır; Ehl-i Hak ise aynı zamanda Ali İlahilik ve Ali-Hak'kı olarak da adlandırılır.

3. Her iki öğretinin gerçek izleyicileri, bilgilenme ve olgunlaşma sürecinin Şeriat, Tarikat, Marifet/Gnosis aşamalarını geride bırakıp Hakikat (Gerçek) aşamasına ulaştıklarına inanırlar.

4. Alevilik'teki 12 imamlığın yerini, Ehl-i Haklar'da 12 Hanedan veya Silsile bulunmaktadır. Zaten 12 imam da bir silsileye bağlanıyor.

5. Ehl-i Hak inancında, Tanrı'nın yedi donu ve birbirine eşlik eden melekler vardır. Melek kültürüne bağlı bir inanca inanılır. Ehl-i Hak inancında, Tanrı'nın ilk donu görünümü kabul edilen Kahwandigar (dünyanı yaratıcısı), ikinci aşamada yerini Ali'ye bırakır. Bilindiği gibi Alevilik'te de Ali bir tanrısal güçtür, giderek Tanrı'nın bir görünümüdür. Ehl-i Hak inancında da Sultan Sohak adı belirgin simgesel kutsal güç olarak önce çıkıyor.

6. Sultan Sohak'ın karısıyla var ettiği kutsal yediler, aynı zamanda Ehl-i Hak inancında yedi kolunun kurucularıdır. Bu alt kollara Ocak denir ve bu kollar daha sonra 12'ye çıkarılmıştır. 12 Halifelikte olduğu gibi, Alevilik'te 12 temel Dede ocağı kabul edilir ve bu ocakların hemen tümü de Dersim kaynaklıdır.

7. Alevilik'teki Kırklar Meclisi'nin yerini Ehl-i Haklar da Kırk Güç (Çihiltan) alır.

8. Alevilik'teki "yetmiş iki millet"in yerini, Ehl-i Haklar'da "yetmiş ikiler" grubu alır.

9. Alevi töre ve törenlerindeki hizmet kapılarından bazıları, Ehl-i Haklar'da "72 korumacı", "366 cesur savaşçı", "444 çırağcı", "9900 hizmetçi" biçimiyle yaşar.

10. Gizli din kategorisindeki Alevilikle Ehl-i Haklar arasında ibadet biçimi konusunda da birçok benzerlikler vardır. İkisi de Ceme (cıwat, meclis) büyük önem verir.

11. Cem'lere kadınlar da katıldığı için, kadın-erkek eşitliğini kabul etmeyen Sünni inançlarca her ikisi de num söndürmekle suçlanmışlardır.

12. Ehl-i Haklar'da dervişler saz ile zikr yaparlar. Her dervişin bir Piri ve Mürşidi olması gerekir. Anı şeyi Alevilik'te Pir ya da Zakir yapar. Pirlik ve Mürşitlik bilindiği gibi Alevilik'te de temel dinsel makamlardır.

13. Elle ateş tutma ya da kurban etini kaynar kazandan elle çıkarma gibi gelenekler, iki dinde de ortaktır.

14. Musahip-Kardeşlik kurumu ve geleneği her iki inançta da geçerlidir. Yezidilikte bu kurum, Ahiret kardeşliği adını alır.

15. Geçmişte saç ve sakal, daha sonlarıysa bıyığa bıçak vurmama kestirme, kaş düşürmeme her iki öğretide de ortak özelliklerdir.

16. Her iki inancın da belli bir ortak kutsal kitabı yoktur. Ehl-i Haklar kendine "gerçeğin dini" derken, Aleviler "Hakikatin nuru"nu temsil ettiklerini söylerler.

17. Her iki inanç da genellikle yoksul sınıf ve tabakalar arasında ve kırsal kesimde örgütlenmiştir.

18. Her iki inanç da en çok Zerdüştlükten etkilenmiştir. (Uluçay, 2010: 149-150).

19. Ehl-i Hak inancının İslamiyeti, güneş, ay, ateş gibi doğa unsurlarına verilen önemle eski Zerdüştlüğe; Hz. Ali'ye ve On İki İmamlara verilen önem, hümanist dünya görüşü, kadın-erkek eşitliği, ayrıca Cem ayinlerindeki bazı ibadet şekilleriyle Anadolu Aleviliği'ne benzer özellikleri vardır.

Ehl-i Haklar zengin bir halk kültürüne, folklora sahip olan konuk-

sever ve mert kişilikleriyle tanınan bir topluluktur. İbadetlerini, Anadolu Alevileri'nde olduğu gibi, bir Seyyid veya Mürşidin (Post Dedesi) öncülüğünde daha çok Cemevleri'nde (cem-hanelerde) yaparlar. Zikir ve ayinler, tambur, def ve kemençe eşliğinde nefesler okunarak yapılır. Ayinicem törenlerinde sorgu, görgü, ikrar verme (şart-ı ikrar) ayinleri, yola girme törenleri önemli yer tutar. Cem'in sonunda getirilen lokmalar, niyazlar eşit şekilde dağıtılıp birlikte yenilir. Ehl-i Haklar'da gerçek insan, doğruya inanan insan, toplumsal, inançsal ve kültürel yapısı nedeniyle kapalı bir özellik taşır. Bâtıni birçok topluluk gibi, onların bu sırı koruma özellikleri tanımlanmaları konusunda sorun olmuştur.

Ehl-i Haklar ramazan ayında oruç tutmazlar, ama Aleviler on iki gün muharrem orucu ve üç gün Hızır orucu tutarlar. Ehl-i Haklar, namaz kılmazlar ama kendilerine ait niyazları vardır. Camiye gitmezler ancak haftada bir kez Ceme giderler. Ehl-i Haklar'ın ve Karakoyun Türkmenlerinin evlerinde Hz. Ali'nin çerçevelenmiş resimleri bulunmaktadır. Bu uygulama Anadolu Alevileri arasında da çok yaygındır. Baba Yadigar'dan kalma bir gelenekte, yeni doğan çocuğa, doğumundan üç veya yedi gün sonra, evde veya Cemevinde, Pir (Seyyid) tarafından, kirvelik töreni düzenlenerek isim takılır.

Anadolu'da Alevilerin yaşadığı sorunlar neredeyse benzer biçimde İran'da Ehl-i Haklar'da da yaşanıyor. Eski İran dinleri; Zerdüştlük, Manicilik, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet Asyalı inanç olarak tanımlanmıştır. During yaptığı araştırmada son söz olarak Ehl-i Hak ve Aleviler arasında genel bir karşılaştırmaya giderek şöyle der; Ehl-i Haklar, Alevilerin aksine hiçbir zaman otoriteye karşı isyan etmemiştir. Ehl-i Haklar günümüz İran da, Alevilerin Türkiye'de sergiledikleri gibi bir siyasi tavır takınmamıştır.

SONUÇ

Ehl-i Haklar'ın yaşadıkları bölgelerde araştırma yapan kimi araştırmacılar, Ehl-i Hak inançları ile Alevi inancını karşılaştıranlar, onların da Alevi olduklarını dile getirmektedirler. Anadolu'daki Alevilerde olduğu gibi cemler var, dedeler var, musahiplik var. Ritüellerde amel şeklinde bazı yöresel değişiklikler olsa da törenlerde önemli benzerlikler görülmektedir. Ehl-i Haklar'da kendilerini artık, diğer iç adlandırmalardan daha çok Alevi olarak adlandırmaktadırlar.

Ehl-i Haklar'la, Anadolu Alevi İslam inanç ve ameli birbirine paralel ve belirleyici ortak özellikler taşımaktadır. Hacı Bektaşi Veli ve Sultan Sohak kurgusu, Sultan Sohak ile Baba İshak ilişkisi, ortak ritüel ve tarih birikiminin aynı yapılanmada olduğunu göstermektedir. İran Alevi topluluklarında Alevilik ile tasavvuf çok iç içedir. Vahdeti vucüd ortaktır.

Alevilikle Ehl-i Haklar arasındaki benzer çizgileri ve ortak bileşkeleri daha da arttırmak mümkündür. Ancak burada sıralanan benzerlikler bile, inanç ve kültür kaynakları ortak ya da birbirine yakın toplulukların ortak ya da benzer öğretilere sahip olacaklarını açıkça gösteriyor.

Ehl-i Hak inancı Anadolu'daki Alevilik-Bektaşilik ile bazı benzerlikler ve farklılıklar içerir. Öncelikle doğrudan ya da dolaylı yollarla Alevilik - Bektaşilikte Hz. Ali ve Ehl-i Beyt bu inançların asıl mihverini oluşturur. Oysa Ehl-i Hak için Hz. Ali, Havandigar'ın tecellisinde sadece bir vasıtadır. Allah, Ehl-i Haklar'ın her birinin 1001 kere reenkarnası olup baştan tekrar dünyaya geleceği inancı vardır. Alevi - Bektaşi öğretisindeki devir inancıyla aynı olduğu kanısını uyandırır. Devir inancında bu âlemde bulunan bir varlık önce madde, sonra da sırasıyla bitki, hayvan ve en sonunda insan olarak görünür. Eğer yükselmeye devam ederse, kâmil insan haline gelir ve Hakk'a ulaşır.

Yazılı kaynaklar, Anadolu'daki Alevi İslam inanç ritüelleriyle Irak ve İran'daki Ehl-i Hak İslam ritüellerinin aynı kaynaktan geldiklerini kuvvetle çağrıştırmaktadır.

KAYNAKÇA

A. Kitaplar

1. Adel ALLOUCHE, *The Origins and Development of The Ottomen-Safawid Conflict* (1500-1555), Klaus Schwarz Verlag, Berlin 1983.

2. Beyza BİLGİN, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, A.Ü. İ. F. Yay., Ankara, 1988.

3. Martin van BRUINESSEN, *A Kizilbash Community in Iraqi Kurdistan*, the Shabak, in: Les Annales de Autre, no.g, Paris 1998.

4. Martin van BRUINESSEN, *"Shabak"*, *Encyclopaedia of Islam*, vol. 9, Leiden 1995.

5. C.J. EDMONDS, *"The Beliefs and Practices of the Ahli Haqq of Irak"*, İran, sayı 7, 1969.

6. H. HALM ELAHİ, *Ahl-e Haqq, in: Encyclopaedia Iranica*, vol. 1, London 1982.

7. Gordlevsky, *Karakoyunlar* (izv.Obsçestya izuçeniya), Azerbaycan, Bakü. 1927

8. J. A. DE GOINEAU, *Trois ans en Asie*, Paris 1859, Nachdruck 1905.

9. Ali Duran GÜLÇİÇEK, *Alevilik (Bektaşilik, Kızılbaşlık) ve Onlara Yakın İnançlar*, Ethnographia Anatolica Yayınları, İstanbul, 2004.

10. Ali Kaya, *Tunceli (Dersim) Kültürü*, Can Yayınları, İstanbul 1995.

11. Ali Kaya, *Alevilikte Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi*, Can Yayınları, İstanbul 2006.

12. Ali Kaya, *Alevilikte İnanç Sohbetleri*, Can Yayınları, İstanbul 2008.

13. Ali Kaya, Alevilik ve Dersim Üzerine Seçme Yazılar, Yaz Yayınları, İstanbul 2012.

14. Ali Kaya, *Seçme Konferans Tebliğleri ve Makaleler*, İstanbul, 2013.

15. A. MENTEŞAŞVİLİ, *"Ahl-i Hakk"*, *Enzyklopädie des Islam*, Ergänzungsband, Leiden Leipzig 1934.

16. V. Minorsky, *Un traite de polimique, Behai-Ahl-i Haqq*, Jan 1921; aynı, mil.,Etudes sur leş Ahl-i Haqq, RHR(1928).

17. Ziba MİR-HOSSEİNİ, *International Journal of Middle East Studies*, vol. 26, Cambridge 1994.

18. Neol Teranor, *"Kiliseler ile AB Arası İlişkiler"*, *Uluslararası Avrupa Birliği Şurası Tebliğ ve Müzakereler* (3-7 Mayıs 2000), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara, 2000.

19. Harry Noormann, *"Almanya'da Hıristiyan Din Dersinin Hukuksal Çerçeve Koşulları ve İslâm Din Dersi İçin Olası Modeller"*, *Türkiye ve Almanya'da İslâm Din Dersi Tartışmaları*, C.Ü. İlahiyat Fakültesi ve Konrad Adenauer Vakfı Yayını, Ankara, 2000.

20. Nur Ali Şah (çev: Muhammet Taşkaynatan), *Burhan-ul Hak*, 7. Baskı, 1987 Tahran.

21. Dr. Ömer Uluçay, *Ehl-i Hak Baba Tahir Uryan Zerdüşt*, Gözde Yayınevi, 2.Baskı, Mayıs 2010 Adana.

B. Makaleler

1. Kemal Akgün, "Ehl-i Hak'lar", Cavit Murtezaoğlu ile Söyleşi, 26 Eylül, 2012; http://kemalakgun.com/ehli-haklar/#more-268

2. Salah Salim Ali, "Shabak, A Curious Sect in Islam", in: Revue des Études Islamiques, tome 60, fasc. 2/1992, Paris 1993.

3. Doç Dr. Mehmet Zeki Aydın, "Avrupa Birliği Ülkelerinde Din Öğretimi ve Türkiye ile Karşılaştırılması", TESEV Raporu olarak (Makale).

4. İsrafîl Babacan, "İran Türkleri Arasında yaygın Bir İnanç: Ehl-i Haklar ve Kutsal Kitapları Bayrak Kuşçuoğlu'nun Kelamlar", Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi, sayı: 33, Bahar 2005, s. 213-230.

5. Nuri Cemşir ile söyleşi, "Kakailer kimlerdir?", orsam.org, 20 Ağustos 2011; http://www.orsam.org.tr/tr/orsamkonukgoster.aspx?ID=428

6. Dr. Golmorad MORADİ, "Ehl-i Hakk'ın Kutsal Kitabı: Zebur-e Hakikat", Almancadan Türkçeye çeviren Çetin Taşçı, Deng dergisi, sayı 38, İstanbul 1996: 29-43.

7. Dr. Golmorad MORADİ,, "Yok edilmek istenen inanç ve kültür:

Ehl-i Hak", Yeni Özgür Politika gazetesi, 6 Ocak 2012, Özlem Galip söyleşisi.

8. Felakettin Kakayi, "Kardeşlik ve yardımlaşma dini: Kakailik", 15 Ocak 2012, www.dengekurdistan.nu, Kejê Bêmal,söyleşisi;

http://www.dengekurdistan.nu/details.aspx?an=362

9. Yürür Kızılca, ABD, Japonya ve Avrupa Birliği'ne bağlı ülkelerin, ilk, orta ve lise seviyesindeki okullarında din dersi eğitimi.(Tez çalışması)

10. F. M. STEAD, "The Ali-İlahi Sect in Persia", The Muslim World, Volume 22, April 1932.

I. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu'na Bildiri

Tunceli (Dersim)'de Alevilik İnancı ve Dinsel Pratikler

4-6.10.2010

Ali Kaya
Alevilik ve Dersim kültürü araştırmacısı,
Tarihçi-/Yazar

I-TUNCELİ'DE DİNİ İNANÇ

Tunceli (Dersim)'de egemen dini inanç Aleviliktir. Alevilik dışında % 5 Sünni İslam inancına mensup halkın dışında, tahminen % 0,5 civarın da Alevileşmiş Hıristiyan topluluktan bahsetmek mümkündür. Dersim geçmişte olduğu gibi bugünde seyitlerin, ocakların ana merkezi ve Anadolu'nun serçeşmesi olarak Alevilerce kabul görülmektedir.

II-ALEVİLİĞİN DİNSEL (İNANÇSAL) VE KÜLTÜREL BOYUTU

1- Alevilik nancı

a) Alevilik İslam içi bir dini inançtır

Alevilik, en genel tanımıyla bir dinsel inançtır. Ama aynı zamanda, her dinsel inanç gibi, bir kültürdür. Konunun bu ikinci yanı üzerinde daha sonra duracağız. Önce, Aleviliğin dinsel boyutunu açıklığa kavuşturalım.

Alevilik, İslami bir dinsel inânç sistemidir. Aleviliğin kurucuları ve yol göstericileri, onu, "Dini İslam [İslam dininden/İslam kökenli], kitabı Kur'an, Allah'a kul, Hz. Muhammed'e bağlı, Hz. Ali'ye talip, Hz. Hüseyin'in yolunu süren, Hacı Bektaş-ı Veli'nin 'eline, diline, beline sahip' olmayı ilke edinen, iyi düşünce, iyi söz ve iyi davranışta kendini bulan inançtır" diye tanımlarlar. Alevilik, "Tanrı korkusu" yerine "Tanrı sevgisi"ni benimseyen, "Zâhir'i bâtın'la, bâtın'ı zâhir'le birleştiren", "Şeriat kapısını aşıp, marifet yoluyla hakikat dünyasına ulaşan", Kur'an'ın şekline değil, özüne inen, akıl ve gönül ile ruhsal olgunlaşma yoludur.

Alevi İslamı anlayışı, İslamiyet'i, Kur'an'a ve Hz. Muhammed'in buyruklarına göre evrensel boyutları ile yorumlayarak, Tanrı'nın yeryüzünde ve insanda tecelli ettiğine [göründüğüne/zuhur ettiğine] inanır. "Vahdet-i vücut (varlığın birliği)", Alevi Allah inancının temelini oluşturur. Alevi İslam inancına göre, Tanrı insanın içindedir, insana secde etmek, Tanrı'ya secde etmekle eş anlamdadır.

Anadolu Alevi İslam anlayışı, yüzyıllar boyunca, Hoca Ahmet Yesevi, Ebul Vefa, Hacı Bektaş-ı Veli, Yunus Emre, Pir Sultan Abdal, Sarı Saltık gibi "Anadolu Erenleri"nin düşünce ve pratiği ile şekillenip gelişmiştir. Anadolu Aleviliğinin Tunceli kolu ise, bu filozof veliler zincirine Dersim yöresinden eklenen Düzgün Baba, Derviş Cemal, Derviş Beyaz, Mahmut Hayrani, Baba Mansur, Hacı Kureyş, Ağu İcen'lerin düşünce ve eylemlerinin katkılarını taşır. Kök bir'dir, yorumlarda, zaman ve mekân farklılığından kaynaklanan zenginlikler vardır.

Alevilik, İslam'ın özüdür; manasıdır. Onun içindeki insani, akli, ahlaki öz'dür. Alevilik İslam içerisinde doğmuştur. İslam dinini,

Kur'an yorumu ile kabul eder. Alevilik, Kur'an'ın gerçek manasına vakıftır ve tüm mevcudatın Hakk'ın kendi öz varlığından ibaret olduğuna inanır ve bilir. Alevilik, Hz. Muhammed ve Ehl-i Beyt'e, başta Hz. Ali olmak üzere peygamber soyundan gelenlere büyük bir saygı ve muhabbetle bağlılıktır. Alevilik, Ehl-i Beyt'in yoludur. Kur'an ve İslam-ı, Hz. Ali'nin anlattığı gibi anlamaktır. Alevilik, Muhammed'le Hz. Ali'yi birbirinden ayırmamaktır. Aleviler Allah'ın birliğine, Hz. Muhammed'in Resul olduğuna ve Hz. Ali'nin Velayet makamına sahip olduğuna inanır. Bu nedenlerden dolayı İslam'ın içindedir. "Alevi", Hz. Ali ailesinin adıdır. Hz. Ali'ye bağlı olan, O'nu seven, Hz. Ali'nin yolundan giden, Hz. Ali'nin taraftarı olan insanlara Alevi denilir.

Alevilik, insanın iç âlemine ilişkin düşünsel ve ruhsal yanıyla, bir iç dünya olayıdır; hem ruhsal hem fiziki boyutta hissederek yaşamaktır. Alevi, kendisini her anlamda yetiştirmiş, kâmil insan demektir. Alevilik, dış yüzünden halka ve iç yüzünden Hakk'a bakan bir inançtır. Alevilik, İslam inancını, özünde beslediği amaçlar doğrultusunda anlamaya çalışan; içselliği esas alan, şekil şartlarından çok, insanın yüceliğini benimseyen Hz. Ali ve On İki İmamlar gibi inanç sürdürmek demektir.

Alevilik İslam'ın özündeki tasavvuf felsefesi ile din kültürünü birleştirir. Alevilik, şekil şartlarından ziyade, daha çok içsellikte arayan İslam'ın tasavvufi yorumudur. İslam'ın namaz, oruç, hac, zekât gibi zahiri ibadetleri değil; tasavvuf içerikli ve Tanrı'ya kavuşmayı amaç edinmiş kendisine mahsus ibadeti olan ve ibadeti içerisinde Hakk'a secde, dua, tevhit, zikir, gülbank duası bulunan bir İslam inancıdır. İbadetleri cemevlerinde ve evlerde yerine getirilir.

b) Alevilikte ibadet ve Cemevleri

Alevilerde Cemevleri, toplu ibadet yerleridir. Cem, sözcük karşılığı olarak, toplanma, bir araya gelme demektir. Alevilikte ise, birliğin, beraberliğin, "bir olma"nın adıdır.

Alevilikte Cem yapılan evler, sadece ibadet amaçlı kullanılan mekânlar değildir. Cemevleri edep, erkân amaçlı kurulur. Cemevleri; barış, özgürlük, eşitlik, ibadet, sevgi, yargılama ve karar verme yeridir. Aynı zamanda sohbetlerin yapıldığı, birlik ve beraberliğin korunup sergilendiği, ikrarın verildiği ve erkânın yürütüldüğü güven ve sevginin toplandığı, Hakk'a temenna edilen ve Hakk'ın tecelli ettiği yerlerdir. Hz. Peygamber tarafından "Mescid-i Nebi"de yapılan ibadetin devamıdır. Fecr Suresi'nin 27-28. ayetlerinde, cemaate birbiriyle ilgili "razı etmek ve razı edilmek" durumları sorulur. Sorunlu olanlar varsa, surenin 9. ve 10. ayetlerindeki emre göre, taraflar dinlenir ve adaletli bir uygulama ile barış sağlanır. Fetih Suresi'nin 10. ve 18. ayetlerindeki ilahi lütuf ve iradeye göre, cemaatin el ele tutuşması Allah'ın rızasını kazanmak içindir (Ayrıca bkz: Maide Suresi, 119 ve Beyyine Suresi 7 ve 8 ayetler).

Kur'an'a göre, Allah, yapılan ibadetin şekline değil, özüne bakmaktadır (Bkz: Hac Suresi, 67. Ayet). Alevi-Bektaşiler bu bağlamda Kur'an'ın tasavvufi yorumunu esas alarak, kendilerine özgü bir ibadet şekli benimsemişlerdir. Cemevlerinde pir önünde toplu halde yapılan semahlı, ikrarlı, gülbanklı ibadet, namazın kıyam, rükû, secde, dua (kıraat), selam ve tevhit bölümlerini içinde taşır.

Alevilikte hac ibadeti, iyilik yapmak, aç olanı doyurmak, insanlar arasında barışı yaymak, insanlık âlemi için çalışmak ve doğruluktan ayrılmamakla yerine getirilir. Yunus Emre bunu, "Bir gönüle girmenin

bin hacca (Kâbe ziyaretine) bedel" olduğu şeklinde açıklamıştır. Hacı Bektaş Veli ise,

Ellerin Kâbe'si var, Benim Kâbe'm insandır
Kur'an da, kurtaran da, insanoğlu insandır,

demiştir.

Anadolu Alevi İslam inancının temelinde, güzellik ve iyiliği paylaşma ilkesi vardır. Musahiplik (yol arkadaşlığı/kardeşliği), kardeş tutmak, bu ilkenin gerçekleşme biçimlerindendir. Musahiplik ilişkisi, fitre ve zekâtı daimi kılan dayanışma ve paylaşma biçimidir.

Alevilerin kendine özgü oruç anlayışları vardır. Alevilerde oruç, nefsi terbiye etmenin yollarından biridir. "Eline diline, beline, aşına, eşine, işine sahip olmak ve kendini bilmek", nefsi terbiye etmek demektir. Yine de Alevilikte, aç kalarak nefsi terbiye etme de vardır. Bu, Muharrem orucudur. Kur'an'da, Bakara Suresi, ayet 183'de ("Ey iman sahipleri! Oruç sizden öncekilerin üzerine yazıldığı gibi, sizin üzerinize de yazılmıştır") ve Fecr Suresi, ayet 1, 2'de ("And olsun tan yerinin ağarma vaktine. On geceye") , Allah'ın oruçla ilgili emirleri yer almıştır. Bu ayetler, Muharrem Orucu tanımlar. Hz. Muhammed öncesi tutulan oruç Muharrem orucudur, bu orucu Peygamberimiz de tutmuştur.

c) Aleviliğin inanç felsefesi

Alevi İslam inancı, erdemliliği, insancıllığı, barışı, eşitliği, insanlığın özlem duyduğu paylaşmacılığı, kardeşliği yüceltir. Her şeyin temeline insanı, insan sevgisini koyar. Alevi İslam anlayışı, insanı sevmeyi ibadet olarak kabul eder. Tanrı'nın insanda tecelli ettiğine inanır.

Tasavvuf, onun felsefesinin özünü ortaya koyar. Alevi İslam inancında, insan Tanrı'nın yeryüzündeki tecellisidir, insanda Tanrı'nın tecellisi vardır. Bu sebeplerden dolayı insanların rızasını kazanmayan hiçbir kimse Tanrı'nın rızasını kazanamaz. Alevilikte yetmiş iki millet bir görülmüştür. Tüm insanlar Tanrı'nın bir parçası olarak görülmüştür. Alevilik insanlar arasındaki farklılıkları bir zenginlik olarak görmüştür. Alevilik, İslam'ın özünü tevhit inancında bulur. Yani, varlığın birliği inancı.

Alevilikte "Dört kapı, kırk makam" vardır. Her makamın on esası vardır. İnsan-ı kâmil olma vardır. Edep, erkâna uyma vardır. Yedi ulu ozanın inançları vardır. Kırklar meclisi, tevella ve teberra, miraçlar, düşkünlük, dar vardır. Barış, esenlik, kardeşlik, eşitlik, toplumsal dayanışma hoşgörü, kul hakkını yememe, iyiliği emretme, kötülükten uzak durma, yalan ve riyadan sakınma, zina vb. çirkinliklerden kaçınma, haksız kazanç edinmeme, zulme karşı çıkma gibi, ahlaksal ilkeleri yaşama egemen kılan tüm değerler Alevi İslam inancında olduğu içindir ki, Alevilik İslam'ın özüdür.

2- Aleviliğin kültürel boyutu

Alevilik; felsefesi, ahlaki değerleri, ibadet biçimleri ve ritüelleri, öngördüğü ve yerleştirdiği insan ve toplum ilişkileri, semahı, müziği, manzum metinleri vb. ile bütün büyük inanç sistemleri gibi büyük bir kültür de yaratmıştır. Bu büyük kültür ırmağı, Horasan'dan Ahmet Yesevilerle yola çıkmış, Hacı Bektaş-ı Veli, Yunus Emre, Pir Sultan, Sarı Saltıklarla Anadolu'da bir deniz oluşturmuştur. Irmağın Dersim kollarını Düzgün Babalar, Baba Mansurlar, Dersim Ocakları oluşturur. Dersim'de Musahiplik, Kirvelik, inanç ve kültürünün temeli olarak kabul edilir. Hızır, On İki İmam ve Gağand oruçlarındaki ibadet bi-

çimleri ve ritüellerinin başında gelir. Dersim'de doğa inanları, halk yaşantısı, halk hekimliği, sosyal yaşantı, mezar kaldırmak, misafir ağırlamak, evlenme gelenek ve görenekleri, yöresel ölçüler, yemekler; bilmeceleri, manileri, masalları, şiirleri, beyitleri, deyişleri, görgü cemlerinde rıza lokması dağıtmak, örf, adet, gelenek, görenek kadın erkek eşitliği Alevi inancının temelini oluşturur. Alevilik inancı eğitim ve öğretimin önemini, fen ve bilimin gelişmesinde temel teşkil etmiştir.

Dersim tarihsel boyutuyla da zengin bir kültür birikimine sahiptir. Dersim tarihe beşiklik etmiştir.

Dersimde, Saburular, Muşkiler, Sümerler, Huriler, Hititler, Urartular, Medler, Persler, Romalılar, Bizanslılar, Sasaniler, Araplar, Selçuklular, Moğollar, Akkoyunlu, Karakoyunlu, Sefaviler ve Osmanlılarılar varlık göstermişlerdir. Önemli tarih kalıntılar ve kültürel izler bırakmışlardır.

III-ANAYASA VE YASALARIDA ALEVİLİĞİN YERİ, ALEVİLERİN SORUNLARI

1- Anayasa ne diyor, uygulama nasıl?

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda, devletin ve toplumun dinine ilişkin hiçbir belirleme yapılmaz. Bu, Cumhuriyet'in temel ilkelerinden biri olan "laiklik"in gereğidir. Laik devlet, Türkiye toplumundaki herhangi bir dinsel inancın yanında, onun destekleyicisi vb. olamaz. Aynı şekilde, herhangi bir dinsel inancı karşısına da almaz, alamaz. Laiklik gereği olarak almamalıdır. Herhangi bir dinsel inancı diğerlerine göre kayıramadığı gibi, başka bir inancı da, beriki lehine baskılayamaz.

Aynı şekilde, eğitim ve öğretime ilişkin yasalar (Milli Eğitim Temel Kanunu, vd.) başta olmak üzere, Medeni Kanun, Borçlar Kanunu, İş Kanunu, Ceza Kanunu gibi toplumsal yaşamı düzenleyen yasaların hiçbirinde de, yurttaşlar arasında dini inançlara göre bir ayrım, bir ayrıcalık öngörülmez.

Yasalar ve Türkiye'nin genel hukuk düzeni böyle olmakla birlikte, gelgelelim yaşamın pratiğinde durum hiç de yasalarda yazılı olduğu gibi değildir. Devletin örgütlenmesinden başlayarak, devletin işleyişinde ve yurttaşlarla ilişkilerinde egemen olan uygulama, Sünni İslam mezheplerine göre yürütülmektedir. Bu uygulamaya göre, Türkiye toplumu dini inanç bakımından türdeştir ve Sünni Hanefi mezhebindendir. Devletin toplumun din işleriyle ilgili kurumu Diyanet İşleri Başkanlığı, bu Sünni İslam mezhebini esas alarak çalışır. İster devlet eliyle yapılsın, ister inanç sahipleri ve grupları tarafından yapılsın, ibadethaneler ve onların hizmetleri konusunda sadece camiler için, camilerde ibadet eden toplum kesimleri için tam bir serbesti vardır. Ama Alevilik hem bu hizmetlerden yoksundur, hem de Alevi yurttaşların bu tür ihtiyaçlarını giderme, büyük baskı altındadır.

Aleviler Cumhuriyet döneminde de, Osmanlı'dan kalma baskılarla, fiili yasaklamalarla karşı karşıya kalmıştır. Bu baskı ve yasaklamalar, hem devlet-yurttaş ilişkilerinde, hem de toplumun kendi içinde uygulanmıştır. Alevilik inancı, Sünni İslam inanışları ve o inanış temelinde örgütlenmiş Diyanet İşleri, üniversiteler tarafından büyük bir dışlanmaya, baskılamaya maruz kalmıştır. Bu baskıların zaman, zaman şiddete dayalı saldırılar biçimini almış olmasından ise, söz bile etmiyorum.

Sonuç olarak, Cumhuriyet maalesef, ne devlet katında, ne de toplum katında laiklik ilkesini egemen kılabilmiştir. Aleviliğe ilişkin bütün bu baskı, kısıtlama, yasaklama ve şiddetten, Tunceli Aleviliği de nasibini almıştır. Hatta diyebiliriz ki, en çok Tunceli Aleviliği almıştır. Baskının, etnik köken farklılığı kaynaklı boyutundan burada söz etmiyorum.

Söylediklerimizi kısa örneklerle daha da açık ve somut hale getirelim.

Örneğin, Anayasa'nın 10. Maddesi'nde, "Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetmeksizin kanun önünde eşittir. Hiçbir kişiye aileye ve zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınamaz. Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar" yazar. 24. Maddesi'nde ise, "Herkes, vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir" hükmü yer alır. 24. Madde'ye göre de, Anayasanın 14. Madde hükümlerine aykırı olmamak şartıyla ibadet, dini ayin ve törenler serbesttir. Kimse ibadete, dini ayin ve törenlere katılmaya, dini inanç ve kanaatlerini açıklanmaya zorlanamaz; dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz.

Din ve ahlak eğitim öğretimi devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve orta öğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcisinin talebine bağlıdır.

Kimse, devletin sosyal, ekonomik, siyasi ve hukuki temel düzenini kısmen de olsa, din kurallarına dayandıramaz ya da siyasi kişiler, çıkar, nüfuz sağlama amacıyla her ne suretle olursa olsun, din ya da

din duygularını ya da dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz. İnsan Hakları Bildirgesi'nin 18. maddesi; "Herkesin düşünce, vicdan ve din özgürlüğü hakkı vardır. Bu hak, din veya topluca, açık olarak ya da özel biçimde öğrenim, uygulama, ibadet ve dinsel törenleri açığa vurma özgürlüğünü içerir," der.

Anayasamıza göre, Türkiye laik ve demokratik bir ülkedir, yukarıda aldığımız maddelerden de anlaşılacağı gibi, "din ve ibadet özgürlüğü" yasal güvence altında alınmıştır. Ne yazık ki "yurttaşlar arasında ayırım yapmamak, yasaları yurttaşlara farklı uygulamamak" hükümlerine karşı Alevilik hâlâ resmi düzeyde yok sayılmaktadır.

2- Diyanet'in dünü ve bugünü

3 Mart 1924'te kaldırılan halifelikten sonra şeyhülislamlığın yeni bir biçimi ve devamı niteliğinde olan "Şeriye Vekâleti" de kaldırılmış, yerine İslam dininin inanç ve ibadetlerine ilişkin hükümleri içeren işlerini yürütmek amacıyla "Diyanet İşleri Reisliği" kurulmuştur. 22 Haziran 1965'te kabul edilen yasa ile Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kuruluş ve görevleri yeniden düzenlenmiştir. Bu kuruluş yasası 26 Nisan 1979 tarih ve 1982 sayılı yasayla önemli ölçüde değişikliğe uğramış, 18 Temmuz 1984'te çıkarılan kadro kararnamesine göre Diyanet İşleri Başkanlığı merkez ve taşra teşkilatı son şeklini almıştır. Bu yasada Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görevi "T.C. vatandaşlarına din hizmeti (!) götürmek" olarak tanımlanmaktadır.

Diyanet İşleri Başkanlığı kuruluşundan günümüze Hanefi mezhebinin bir kurumu işlevini görmektedir. Kurumda 94.579 kişilik personel görev yapmaktadır. Yılda yapılan cami sayısı ortalama 1.500'dür.

Diyanet İşleri 2010 yılına kadar yani altı yıl içinde 33.100 cami yapımını daha hedeflemektedir. Halen 73.523 olan cami sayısı bu

sürenin sonunda 106.623'e çıkacak, aynı plan çerçevesinde 2700 ilave ile Kur'an kursu sayısı da 7700'e yükselecektir.

1992 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesi 3 trilyon lira, 1993'te 3.7 trilyon, 1994'te 8.5 trilyon, 1995'te 12 trilyon, 1996'da 43 trilyon, 1997'de 47 trilyon, 1998'de 93 trilyon, 1999'da 253 trilyon, 2000'de 350 trilyon, 2001'de 372 trilyon, 2002'de 475 trilyon, 2003'te 713 trilyona çıkmıştır. 2004'te 997 trilyon 437 milyara çıkmıştır. 9 bakanlığın bütçesinden daha fazla ödenek ayrılmıştır. 2004 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'na 15.000 ek kadro tahsis edilmesi planlanmıştır. 2005'te bir katrilyon 122 milyar, 2006'da 1 katrilyon 308 trilyon, 2007'de 2 katrilyon; 2008 yılında ise, 1.211.608 katrilyon ile birlikte Diyanet vakıf gelirleri eklendiğinde bu rakam 2 katrilyona çıkmaktadır. 2009 yılında 3 katrilyona varan bütçe ile dokuz bakanlığın bütçesinden daha fazla bir bütçe ile inanç hizmeti yürütmektedir. 2010 yılında ise 5 milyara yakın bir bütçe ile Diyanet sadece belli bir mezhebe hizmeti götürmektedir. 2013 yılında ise, milyar 604 milyon lira ile on bir bakanlığın bütçesinde daha fazla bütçe ile suni mezhebe hizmet götürmektedir.

Hz. Muhammed'in herkese uyguladığı adalet, güven ve ahlakilik ilkelerini acaba bu diyanet uyguluyor mu?

Sadece İstanbul'da 840 kişiye bir cami düşerken, 1045 kişiye bir okul düşmektedir. 2003 yılı itibariyle de Türkiye'de 536 imam hatip lisesinin bulunmakta ve bu liselerde 105.000 öğrenci okumaktadır. Yıllık imam- hatip gereksinimi 5000 kişi olmasına karşılık, bu liseleri bitirenlerin sayısı 25.000 kişiyi bulmaktadır. 2003 yılı itibariyle imam hatip lisesini bitirenlerin sayısı 511.000'i aştığı anlaşılmaktadır. Bu sayılar eğitim düzeninde yaratılan çarpıklıkları ortaya koymaktadır.

Normal okullarda bir öğretmene 27 öğrenci düşerken İmam Hatip liselerinde 10 öğrenciye bir öğretmen düşmektedir. Açılışından bu güne kadar İmam Hatip okullarından ve kuran kurslarından mezun olan öğrenci sayısı 3.622.062'dir. Bu öğrencilerin % 62'si kız olması düşündürücüdür. Bu öğrencilerin ancak % 2'si imamlık yapmaktadır. 2004 yılı itibariyle İmam Hatip lisesi mezunlarının sadece %7,4'ü camilerde din adamı olarak görev yapmaktadır. Bu gerçek, imam hatip liselerinde eğitim gören öğrencilerin ancak % 12'sinin "imam hatip" olmak istediğini doğrulamaktadır.

1945 yılında köylerdeki cami ve mescit oranı 6,7 iken, 1960'ta yüzde 75,3'e çıkmıştır. Bu dönemde din birden keşfedilmiş, yaklaşık 11 kat artmıştır. Cami ve mescit sayısı, "Köy Enstitüleri"nin kapatılıp bunların yerine cami ve mescit yapılmasıyla hızla yükselmiştir. Oysa Avrupa'da hiçbir devlet dinle ilgili çalışmalarda maaş ödememekte, ibadet yerlerinin elektrik, su ve doğalgaz ihtiyaçları için ödenek ayırmamaktadır.

3- Sorunları aşmada Alevi Çalıştayları

3/4 Haziran 2009 Ankara, 8 Temmuz 2009 tarihinde İstanbul, 19 Ağustos 2009 yine Ankara'da, 30 Eylül 2009 tarihinde Ankara, 11 Kasım 2009 tarihinde İstanbul'da, altıncısı da 17 Aralık 2009 tarihinde Ankara'da gerçekleşti. Alevi çalıştayı olarak bilinen çalıştayların dizisi 27 Aralık 2009 - 3 Ocak 2010 tarihinde Ankara Kızılcahamam'da gerçekleştirilen yedinci ve son çalıştaylarla sözde tamamlandı. Bu çalıştaylara yaklaşık 400 kişi katılmasına rağmen umulan sonuçlar bu güne kadar alınamadı. Aleviliğin İslam üst başlığı altında "Hak-

Muhammed- Ali" kavramlar etrafında oluşan bir inanç ve erkân yolu olduğu konusunun dışında ciddi bir gelişme görülmedi.

4- Alevilerin talepleri

1. Diyanet İşleri Başkanlığı toplumdaki bütün dinsel ve mezhepsel katmanların dinsel inançlarını karşılayacak şekilde yeniden düzenlenmeli, Din İşleri Yüksek Kurulu oluşturularak doğrudan Cumhurbaşkanlığına bağlı özerk konuma kavuşturmalı ve nüfus oranında genel bütçeden pay verilmesi.

2. Alevilerin ibadet yerinin Cemevi olduğu kabul edilmesi.

3. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde Aleviliğin, İslam içindeki yerinin belirlenmediği görülmüştür. Okullarda tamamen Sünni teoloji anlatılmaktadır. İnanç farklılıkları göz ardı edilmektedir. İslam'ın Arap-Emevi yorumu öne çıkarılmıştır. Bu nedenle Alevilik İslam inancı anlatılmamaktadır. Din kültürü ve Ahlak Bilgisi kitaplarında Kur'an ve Ehl-i Beyt, Alevilik Ahlak Yasası ve anlayışları, Alevilikte Cem, 12 hizmet, sema, musahiplik, kirvelik, Hızır ve Muharrem oruçları, dört kapı, kırk makam, üç sünnet, yedi farz, on iki farz, Alevilik Edebiyatı, Alevilik Erkânları ve ibadetleri mutlaka yer almalıdır. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri mezhepler üstü model şeklinde yeniden hazırlanmalıdır.

4. Emeviler ve Abbasiler döneminden beri süre gelen Dini kitaplar ve ansiklopediler Aleviler - Ehl-i Beyt hakkında uydurulan hadislerden ve devlet arşivindeki kitap ve belgelerdeki aşağılayıcı, kötüleyici, sözcük ve kavramlardan arındırmalıdır. Alevi Edebiyatını tanıtıcı okuma parçalarının kitaplarda yer almalıdır. Bu nedenle Alevi inan-

cına saygı gösterilmesi ve yanlıştan vazgeçilmesi gerekmektedir.

5. İmar Kanunu ve Köy Kanunu'nda değişiklik yapılarak tıpkı Cami, Kilise, Sinagog, Havra gibi, Alevilerin ibadet yeri olan Cemevleri'ne yer ayrılmalıdır. Elektrik, su, doğalgaz ve diğer giderleri karşılanmalıdır. Sünni cemaatin ibadethanelerine verilen devlet desteğinin aynısı Alevi ibadet yerleri olan Cemevleri'ne ödenerek verilmelidir.

6. Alevi inanç önderlerini çağın gereklerine göre yetiştirebilecek orta ve yüksek öğrenim kurumları oluşturulmalıdır.

7. Alevi toplumunun kendilerini ifade edebilecek ibadet yeri olan Cemevleri, inanç ve usulleri kabullenilmeli ve özel bir yasayla mutlaka yasallaştırılmalıdır.

8. Devlet, Alevilerin potansiyel suçlu görmekten vazgeçilmeli, Alevilere karşı eşit, adil, inançlara saygı temelinde hareket etmelidir. Anayasanın 10. ve 24. maddeleri işler hale getirilmelidir.

9. Devlet, Alevilik inancını tarihi ve kültürel yönüyle de insana tanıtacak TV programlarına yer vermelidir.

10. Bağlama, okullarda çalgı aleti aracı olarak kabul edilmelidir.

11. Muharrem orucu ve Hz. Ali'nin doğum günü olarak kabul edilen Nevruz Bayramı dini gün olarak kutlanmalıdır. Gadr-i Hum günü, kurtuluş günü olarak kutlanmalıdır.

IV- SONUÇ VE ÖNERİLER

Ülkemizde inanç hakları ile ilgili olarak:

1- İnsan haklarına, özellikle din ve inanç özgürlüğüne saygı gösterilmeli, bu konuda hoşgörülü bir ortamın oluşması sağlanmalıdır.

2- Dine veya inanca dayalı ayrımcılık ve hoşgörü eksikliği ve dine veya inanca dayalı önyargılar ve tek tipleştirme eğilimleri ile mücadele edilmelidir.

3- Din eğitimi isteğe bağlı olmalıdır. Zorunlu veya seçmeli ders olarak okullarımızda okutulmamalıdır. İsteğe bağlı din eğitimi, örgün eğitim çerçevesi içinde planlanmalıdır.

4- İsteğe bağlı din eğitiminin içeriği Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin içerik ve felsefe boyutuyla çelişmeyecek şekilde tasarlanmalı ve uygulanmalıdır. İsteğe bağlı din eğitimi üniversite mezunu, pedagojik formasyon almış ve din eğitimini yukarıda yazılı ilkeler doğrultusunda uygulayabilecek din bilgisi öğretmenleri tarafından verilmelidir.

5- İsteğe bağlı din dersi veren öğretmenlerin maaş ve ücreti için devlet bütçesinden herhangi bir pay ayrılmamalıdır.

6- Bu alternatifler ülkemizdeki inanç çeşitliliğini yansıtan katılımcı bir süreç içerisinde uzmanlar tarafından tartışılmalı ve kabul edilebilir, uygulanabilir ve sürdürülebilir bir öneri geliştirilmelidir.

7- Din Kültürü ve Ahlak Eğitimi, mezhepler üstü bir yaklaşım içerisinde, bir hak olarak görülmelidir. Anayasal tercih din eğitiminin bir özgürlük konusu olarak ele alınıp sosyal bir hak olarak da yeniden düzenlemelidir. Türkiye'de din eğitimi kendi tarihsel toplumsal, siyasal yapısı içinde XXI. yüzyıl Türkiyesi'ne yakışır bir şekilde yeniden ele alınmalıdır.

8- Başta Aleviler olmak üzere Şiilere, Şafilere, Bahaîlere, Katoliklere, Ortodokslara, Protestanlara, Gregoryenlere, Musevilere, Süryani ve Ezidilerie, Nusayrilere, Agnostiklere, Deistlere, Ateistlere

ve tüm inanç gruplarına eşit adil davranılmalı ve ahlaki ve güven temeli üzerinde inançlarına özgürlük sağlanmalıdır.

9- Diyanet İşleri Başkanlığı, tüm inanç kurumlarının ihtiyaçlarını karşılayacak özerk bir kurum haline getirilmelidir.

V- KAYNAKÇA

1. Fazlı Arabacı, "*Avrupa (Almanya, İngiltere, Hollanda, Fransa, Belçika)'da Din Öğretimi*", *Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi*. s. 91.

2. S. Hayri Bolay ve Mümtaz'er Türköne, *Din Eğitimi Raporu*, Ankara, 1995.

3. Neol Teranor, "*Kiliseler İle AB Arası İlişkiler*", *Uluslararası Avrupa Birliği Şurası Tebliğ ve Müzakereler* (3-7 Mayıs 2000), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara, 2000.

4. Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, A.Ü. İ.F. Yay. Ankara, 1988.

5. Recep Karaca, *Batı Trakya'da Türk ve Yunan Okullarında Din Dersleri Müfredat Programları, Müslüman Türk Okullarında Eğitim Sorunları ve Çözüm Önerileri*, U.Ü. İlahiyat Fakültesi Basılmamış Lisans Tezi, Bursa, 1999.

6. Harry Noormann, "*Almanya'da Hıristiyan Din Dersinin Hukuksal Çerçeve Koşulları ve İslâm Din Dersi İçin Olası Modeller*"; *Türkiye ve Almanya'da İslâm Din Dersi Tartışmaları*, C.Ü. İlahiyat Fakültesi ve Konrad Adenauer Vakfı Yayını, Ankara, 2000.

7. Doç. Dr. Mehmet, Zeki Aydın, *Avrupa Birliği Ülkelerinde Din Öğretimi ve Türkiye ile Karşılaştırılması*. (Makale)

8. Alevi Bektaşi Federasyonu - *Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye ve Aleviler* - 2002.

9. Yürür Kızılca, *ABD, Japonya ve Avrupa Birliği'ne bağlı ülkelerin, ilk, orta ve lise seviyesindeki okullarında din dersi eğitimi.* (Tez çalışması)

10. TESEV Yayınları, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Değerlendirme Raporları*, 2004.

11. Cavit Orhan Tütengil, *Türkiye'de Köy Sorunu*, İstanbul - 1970

12. Adel Allouche, *The Origins and Development of The Ottomen - Safawid Conflict*, s. 171-173, Berlin - 1983; Akt. Prof. Dr. Ahmet Uğurlu, İbn-i Kemal.

13. Soner Yalçın, Hürriyet Gazetesi, 20 Ocak 2008.

14. Ali Kaya, *Alevilik'te Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi*, Can Yayınları, İstanbul- 2006.

15. Ali Kaya, *Tunceli (Dersim) Kültürü*, Can Yayınları, İstanbul 1995.

16. Ali Kaya, *Alevilikte İnanç Sohbetleri*, Can Yayınları, İstanbul 2008.

Tarihte Ehl-i Beyt ve Alevilik
1. Uluslararası Marmara Ünüversitesi
İlahiyet Fakültesi Ehl-i Beyt Sempozyomu;
Kur'an Sünnet ve İslam Geleneğinde Ehl-i Beyt
Konu: Tarihte Ehl-i Beyt ve Alevilik

25.12.2010

Ali Kaya
Dersim Tarihi ve Dersim Kültürü Araştırmacısı
Tarihçi/Yazar

A) Alevilik

Dini İslam, kitabı Kur'an, Allah'a kul, Hz. Muhammed'e bağlı, Hz. Ali'ye talip, Hz. Hüseyin'in yolunu sürenlerdir. Hacı Bektaş-ı Veli'nin "eline, diline, beline sahip" olmayı ilke edinen, iyi düşünce, iyi söz ve iyi davranışta kendini bulan inançtır. Tanrı korkusu yerine sevgisini benimseyen, zahiri batınla, batını zahirle birleştiren, şeriat kapısını aşıp, marifet yoluyla hakikat dünyasını ulaşan, Kur'an'ın şekline değil, özüne inen, akıl ve gönül ile ruhsal olgunlaşma yoludur.

Alevi İslam anlayışı; İslamiyet'in Kur'an'a dayalı, Hz. Muhammed'in buyruklarına göre İslami evrensel boyutları ile yorumlayıp yeryüzü insanlığına yeni kapılar açan bir büyük düşünce akımı olan Tasavvuf felsefesiyle hayat bulan, bir insan bütünlüğüdür, özünü insan sevgisinde bulan Tanrı'nın insanda tecelli ettiğine inanır.

Alevi İslam anlayışı, Hoca Ahmet Yesevi, Ebul Vefa, Hacı Bektaş-ı Veli, Yunus Emre, Pir Sultan Abdal ve Anadolu Erenleri, Kur'an'ı en iyi yorumlayan filozof velilerin görüşlerinden ilham alarak hayat alanı bulmuştur. Anadolu'yu İslamlaştıran bir yorumudur.

Alevilik, İslam dininin özüdür; manasıdır. Alevilik, İslam içinde insanidir, aklidir, ahlakidir. Hz. Ali inancının, Kur'an ayetlerinin yorumudur. Alevilik bir iç dünya olayıdır, hissederek yaşamaktır.

Alevilik, Hz. Muhammed-Ehl-i Beyt taraftarı, Hz. Ali ve onun soyunda gelenlere büyük bir saygı ve muhabbetle bağlılıktır. Alevilik, Ehl-i Beyt'in yoludur. Alevi kendisini her anlamda yetiştirmiş, kâmil insan demektir. Alevilik, dış yüzünden halka ve iç yüzünden Hakk'a bakan bir inançtır. Alevilik, İslam dinini de Kur'an yorumu ile kabul eder. Kur'an'ın gerçek manasına vakıftır ve tüm mevcudatın Hakk'ın kendi öz varlığından ibaret olduğuna inanır ve bilir. Kur'an'ı Kerim'in yorumudur ve İslam'dır. Alevilik, İslam içerisinde doğmuştur. Toplumsal, kültürel, yapısal ve inançsal kimlik oluşmasında etkili olan inançsal temeller yaratmıştır. Bu nedenlerden dolayı İslam'ın içindedir. İslam'ın içinde insanidir, aklidir, ahlâkidir.

Ehl-i Beyt yolunun, Kur'an ayetlerinin yorumudur. Alevilik, Kur'an ve İslam-ı, Hz. Ali'nin anlattığı gibi anlamaktır. Aleviler Allah'ın birliğine, Hz. Muhammed'in Resul olduğuna ve Hz. Ali'nin Velayet makamına sahip olduğuna iman ederler. Hz. Muhammed'in Nübüvvet, Hz. Ali'nin Velayet sahibi olduğuna ve Allah'ı, Muhammed'i ve Hz. Ali'yi birbirinden ayırmamaktır.

Alevilik İslam inancını, özünde beslediği amaçlar doğrultusunda anlamaya çalışan, içselliği esas alan, şekil şartlarından ziyade, insanın yüceliğini benimseyen Hz.Ali ve On İki İmamlar gibi inancı sürdürmektir.

"Alevi" Hz. Ali ailesinin adıdır. Hz. Ali'ye bağlı olan, O'nu seven, Hz. Ali'nin yolundan giden, Hz. Ali'nin taraflarına Alevi denilir. Ali'yi sevenlerdir. Alevi, sözlük olarak Ali soyu veya Ali evi olanlar demektir. Resulallah'ın Veda Haccı'ndan sonra Alevi adını kullandığı, Maide Suresi'nin 3. Ayetinde geçmektedir. İmam Muhammed Bakır, mezhebinin Alevi olduğunu belirtir.

Alevilik, İslam'ın içinde tasavvuf felsefesi ile din kültürünü kapsar. Aleviliğin; namaz, oruç, hac, zekât, zahire değil, tasavvuf içerikli Tanrı'ya kavuşmak için kendisine mahsus ibadeti ve ibadeti içerisinde Hakk'a secde, dua, tevhit, zikir, gülbank duası vardır. Bu ibadetlerini Cemevlerinde, evlerinde yerine getirmektedirler. Alevilik, şekil şartlarından ziyade, daha çok içsellikte arayan İslam'ın tasavvufi yorumudur.

Bir başka deyişle Alevilik, İslam'ın Ehl-i Beyt yorumudur. Aleviler öncelikle eline, diline, beline sağlam, eşine, işine sadık; özüne, sözüne, gözüne doğru insanlardır.

B) Alevilikte ibadet ve Cemevleri

Alevilerde Cemevleri, toplu ibadet yerleridir. Cem, sözcük karşılığı olarak, toplanma, bir araya gelme demektir. Alevilikte ise, birliğin, beraberliğin, "bir olma"nın adıdır.

Alevilikte Cem yapılan evler, sadece ibadet amaçlı kullanılan mekânlar değildir. Cemevleri edep, erkân amaçlı kurulur. Cemevleri;

barış, özgürlük, eşitlik, ibadet, sevgi, yargılama ve karar verme yeridir. Aynı zamanda sohbetlerin yapıldığı, birlik ve beraberliğin korunup sergilendiği, ikrarın verildiği ve erkânın yürütüldüğü güven ve sevginin toplandığı, Hakk'a temenna edilen ve Hakk'ın tecelli ettiği yerlerdir.

Hz. Peygamber tarafından "Mescid-i Nebi"de yapılan ibadetin devamıdır. Fecr Suresi'nin 27-28. ayetlerinde, cemaate birbiriyle ilgili "razı etmek ve razı edilmek" durumları sorulur. Sorunlu olanlar varsa, surenin 9. ve 10. ayetlerindeki emre göre, taraflar dinlenir ve adaletli bir uygulama ile barış sağlanır. Fetih Suresi'nin 10. ve 18. ayetlerindeki ilahi lütuf ve iradeye göre, cemaatin el ele tutuşması Allah'ın rızasını kazanmak içindir (Ayrıca bkz: Maide Suresi, 119 ve Beyyine Suresi 7. ve 8. ayetler)

Kur'an'a göre, Allah, yapılan ibadetin şekline değil, özüne bakmaktadır (Bkz: Hac Suresi, 67. Ayet). Alevi-Bektaşiler bu bağlamda Kur'an'ın tasavvufi yorumunu esas alarak, kendilerine özgü bir ibadet şekli benimsemişlerdir. Cemevlerinde pir önünde toplu halde yapılan semahlı, ikrarlı, gülbanklı ibadet, namazın kıyam, rükû, secde, dua (kıraat), selam ve tevhit bölümlerini içinde taşır.

Alevilikte hac ibadeti, iyilik yapmak, aç olanı doyurmak, insanlar arasında barışı yaymak, insanlık âlemi için çalışmak ve doğruluktan ayrılmamakla yerine getirilir. Yunus Emre bunu, "Bir gönüle girmenin bin hacca (Kâbe ziyaretine) bedel" olduğu şeklinde açıklamıştır. Hacı Bektaşi Veli ise,

Ellerin Kâbe'si var, Benim Kâbe'm insandır

Kur'an da, kurtaran da, insanoğlu insandır

demiştir.

Anadolu Alevi İslam inancının temelinde, güzellik ve iyiliği paylaşma ilkesi vardır. Musahiplik (yol arkadaşlığı/kardeşliği), kardeş tutmak, bu ilkenin gerçekleşme biçimlerindendir. Musahiplik ilişkisi, fitre ve zekâtı daimi kılan dayanışma ve paylaşma biçimidir.

Alevilerin kendine özgü oruç anlayışları vardır. Alevilerde oruç, nefsi terbiye etmenin yollarından biridir. "Eline diline, beline, aşına, eşine, işine sahip olmak ve kendini bilmek," nefsi terbiye etmek demektir. Yine de Alevilikte, aç kalarak nefsi terbiye etme de vardır. Bu, Muharrem orucudur. Kur'an'da, Bakara Suresi, ayet 183'de ("Ey iman sahipleri! Oruç sizden öncekilerin üzerine yazıldığı gibi, sizin üzerinize de yazılmıştır") ve Fecr Suresi, ayet 1, 2'de ("And olsun tan yerinin ağarma vaktine. On geceye") , Allah'ın oruçla ilgili emirleri yer almıştır. Bu ayetler, Muharrem Orucu tanımlar. Hz. Muhammed öncesi tutulan oruç Muharrem Orucu'dur, bu orucu Peygamberimiz de tutmuştur.

C) Aleviliğin inanç felsefesi

Alevi İslam inancı, erdemliliği, insancıllığı, barışı, eşitliği, insanlığın özlem duyduğu paylaşımacılığı, kardeşliği yüceltir. Her şeyin temeline insanı, insan sevgisini koyar. Alevi İslam anlayışı, insanı sevmeyi ibadet olarak kabul eder. Tanrı'nın insanda tecelli ettiğine inanır. Yüzündeki tecellisidir, insanda Tanrı'nın tecellisi vardır. Bu sebeplerden dolayı insanların rızasını kazanmayan hiçbir kimse Tanrı'nın rızasını kazanamaz. Alevilikte yetmiş iki millet bir görülmüştür. Tüm insanlar Tanrı'nın bir parçası olarak görülmüştür. Alevilik insanlar arasındaki farklılıkları bir zenginlik olarak görmüştür. Alevilik, İslam'ın özünü tevhit inancında bulur. Yani, varlığın birliği inancı.

Tasavvuf, onun felsefesinin özünü ortaya koyar. Alevi İslam inancında, insan Tanrı'nın yeryüzünde tecellisidir, insanda Tanrı'nın tecellisi vardır. Bu sebeplerden dolayı insanların rızasını kazanmayan hiçbir kimse Tanrı'nın rızasını kazanamaz. Alevilikte yetmiş iki millet bir görülmüştür. Tüm insanlar Tanrı'nın bir parçası olarak görülmüştür. Alevilik insanlar arasındaki farklılıkları bir zenginlik olarak görmüştür. Alevilik İslam'ın özünü tevhit inancında bulur. Yani, varlığın birliği inancı.

Alevilikte "Dört kapı, kırk makam" vardır. Her makamın on esası vardır. İnsan-ı kâmil olma vardır. Edep, erkâna uyma vardır. Yedi ulu ozanın inançları vardır. Kırklar meclisi, tevella ve teberra, miraçlar, düşkünlük, dar vardır. Barış, esenlik, kardeşlik, eşitlik, toplumsal dayanışma, hoşgörü, kul hakkını yememe, iyiliği emretme, kötülükten uzak durma, yalan ve riyadan sakınma, zina vb. çirkinliklerden kaçınma, haksız kazanç edinmeme, zulme karşı çıkma gibi, ahlaksal ilkeleri yaşama egemen kılan tüm değerler Alevi İslam inancında olduğu içindir ki Alevilik, İslam'ın özüdür.

Aleviliğin kaynağı Hoca Ahmet Yesevi'nin hikmetlerinde geçen terimlerdir. Sema, pir, pir rızası, miraç, kul hakkı, hak rızası hü, hü v.b. sözcüklerinde görmektir. İslam'ın muhalif kanadı Hz. Ali yandaşlığıdır. Anadolu Aleviliği dünyanın en büyük dinleri ve inançların evrensel değerleriyle yoğrulmuş bir inanç olmakla birlikte özünde ve merkezinde son din olan İslam'ın yer aldığı, iman ve insanlık yoludur.

Alevilikte Allah sevgisi, Hz. Muhammed, Hz. Ali sevgisi ve Ehl-i Beyt'e bağlılık, Aleviliği İslam'ın özü olarak görmenin temel nedenidir. Çünkü Hz. Muhammed Veda Hutbesi'nde, ümmetime iki emanet bırakıyorum, bunlardan biri Kur'an-ı Kerim, diğeri ise

Ehl-i Beyt olduğunu belirmiştir. Aleviler, Hz. Ali'yi sevmeyi, Hz. Muhammed'i sevmekle eşdeğer olarak görmekteler. Çünkü Hz. Muhammed, "Ben kimin mevlası isem, Ali de onun mevlasıdır. Ona dost olana dost, düşman olana düşman ol. Ona yardım edene yardım et. Onu horlayanı horla. Nerede olursa olsun gerçeği onunla birlikte kıl," şeklinde dua etmiştir. (Sahih-i Müslim, "Fedail'üs- Sahabe"nin Ali Bin E. Talibin Faziletleri, bölümünden aktaran Seyit Murtaza / Hz. Muhammed, Hz. Ali için; "Ben ilmin şehriyim, Ali kapısıdır. Şehri dileyen kapıya gelsin," "Ali insanların hayırlısıdır. Kim bunu kabul etmezse, gerçekten kâfir olmuştur." "Ümmetimin en ileri geleni ve gerçek hüküm vereni Ali'dir," diyor.

Aleviler kendilerini ifade ederken, Alevi, Allah'a kul, Muhammed'e ümmet, Aliye talip olan kişilerdir. Alevi İslam inancında Tanrı'nın gerçek eri olan insan kalbine yani doğrudan doğruya insana yönelirler. Kur'an'da Tanrı - İnsan bütünleşmesi ve birliği şu şekilde ifade edilmektedir. Onlar derler ki; "Biz Allah içiniz ve sonra da ona dönüp gideceğiz." "Biz ona (insana) şah damarından daha yakınız."

Görüldüğü gibi bu ayetlerin içsel anlamlarından hareketle Alevi İslam inancına göre, Tanrı insanın içindedir, insana secde etmek, Tanrı'ya secde etmekle eş anlamdadır.

Alevi İslam inancı erdemliği, yüceliği, insancılığı, barışı eşitçiliği sağlayan ve insanlığın özlem duyduğu, paylaşımcılığı sağlayacak birinci yol olduğu gerek inanç bakımından, gerekse ahlak esasları açısından dünyanın en insancıl, en özgün, en ahlaklı, en görkemli inanç kültür bütünlüğüdür.

Aleviler, Hz. Ali'nin üstün niteliklerini ve Kur'an'ın gerçek yorumunun içsel anlamını başta Hz. Ali olmak üzere, Ehl-i Beyt'in ve Yedi Ulu Ozan'ın tasavvuf derinliği olan kişilerce keşfedildiğinden

dolayı Alevi İslam inancının kendi işlerinde içselleştirerek savunmuşlardır.

Hacı Bektaş-ı Veli, Alevilerin serçeşmesidir, Alevilerin beslendiği kaynaktır. İlim, irfan, barış, sevgi ve direniş pınarıdır. Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli'den alınan güçle yüz yıllarca zulme, asimilasyona karşı bir direniş bayrağı yükseltmişlerdir.

Alevilik, İslamiyet'in Kur'an'a dayalı Hz. Muhammed'in buyruklarına göre, İslam'ın evrensel boyutlarıyla yorumlayıp yeryüzü insanlığına yeni kapılar açan bir büyük düşünce akımı olan tasavvuf felsefesinde hayat bulan, Tanrı'nın insanda tecelli eteğine inanır.

Tanrı korkusu yerine sevgisini benimseyen, şeriat kapısını aşıp, marifet yoluyla hakikat dünyasına ulaşan, Kur'an-ı Kerim'in şekline değil, özüne inen, akıl ve gönül ile ruhsal olgunlaşma yoludur.

Oysa Alevi İslam anlayışında; insanı sevmek bir ibadettir. Alevi İslam inancında, insan Tanrı'nın yeryüzündeki tecellisidir. İnsanda Tanrı'nın tecellisi var. Bu sebeplerden dolayı insanların rızasını kazanmayan hiçbir kimse, Tanrı'nın rızasını kazanamaz. Alevilikte yetmiş iki millet bir görülmüştür. Tüm insanlar Tanrı'nın bir parçası olarak görülmüştür. Alevilik insancılık, eşitlik, farklılıkları bir zenginlik olarak görmüştür. Alevilikte dört kapı, kırk makam vardır. Her makamın on esası vardır. İnsan-i kâmil olma vardır.

Edep, erkâna uyma vardır. Yedi ulu ozanın inançları vardı. Kırklar meclisi, tevella ve teberra, 12 imamları, miraçları var. Düşkünlük, dar, talip, 12 post, Boz atlı Hızır, Semah ve Serçeşme Hünkâr Hacı Beştaşları vardır. Alevilik, İslam'ın özü itibarıyla tevhid inancıdır. Yani Tanrı'nın birliği inancıdır. Hz. Muhammed'i peygamber, Kur'an'ı kutsal kitap, Hz Ali'yi vasiyi Resulullah kabul etmektir. Barış, esenlik,

kardeşlik, eşitlik, toplumsal dayanışma, hoşgörü, kul hakkını yememe, iyiliği emretme, kötülükten uzak durma, yalan ve riyadan sakınma, zina vb. çirkinliklerden kaçınma, haksız kazanç edinmeme, zulme karşı çıkma gibi, ahlaksal ilkeleri yaşama egemen kılan tüm değerler Alevi İslam inancında olduğu içindir ki; Alevilik İslam'ın özüdür. Aleviler de Hz. Muhammed'in, Hz. Ali'nin ve Ehl-i Beyt'in ahlakı ile ahlaklaşmış kimselerdir. Ahzap süresinin 33. 57. ve 58. ayetleri, Şura süresinin 22. ve 23. Ayetleri ve Selam süresi gibi süreler Ehl-i Beyt sevgimizi ifade eden sürelerdir. Ayrıca Ali İmran süresinin 61. ayeti Ehl-i Beyt hakkında gelmiş en önemli ayettir. Ali İmran suresinin 61. Ayeti şudur:

"Ey Muhammet! Sana ilim geldikten sonra, bu hususta kim seninle tartışacak olursa, de ki; Gelin oğullarımızı (Hasan ve Hüseyin), oğullarımızı kadınlarımızı, (Hz. Hatice'tün Kübra'nın kızı Fatma'tün Zehra), kadınlarınızı, kendimizi (Hz. Muhammed ve Hz. Ali), kendinizi çağıralım, sonra tartışalım da, Allah'ın lanetinin yalancılar üzerine olmasını dileyelim."

Bu ayette Hz. Muhammed ile Hz. Ali tek sözcükte anılmıştır. Hz. Ali nefs-i Resulallah yani Resulü Ekrem olarak anılmıştır. Hz. Muhammed'den sonra tek kaynağın Hz.Ali olduğunu belirtmiştir. Aleviler de bu nedenle Hz. Ali'nin ve Ehl-i Beyt'in yolunu sürdürenlerdir.

Hallac-ı Mansur, Ahmet Yesevi, Hasan Basri, Zunnuni Mısri, Bişri Hafi, Maarufi Kerhi, Bayazid-i Bistami, Nesimiler, Baba İlyaslar, Hünkâr Bektaş-ı Veliler, Lokman Perendeler, Yunus Emreler, Şeyh Bedreddinler, Pir Sultanlar, Şah Hatailer tatlı canlarını onların (Ehl-i Beyt) uğrunda, kutsal kanlarını Şah Hüseyin'in yolunda seve seve akıttılar! İşte Alevi İslam inancı; erdemliliği, yüceliği, barışı ve

insanlığın özlem duyduğu paylaşımcılığı sağlayacak birinci yoldur. Bu yol gerek inanç bakımından, gerekse ahlak esasları açısından dünyanın en insancıl, en özgün, en ahlaklı, en görkemli inanç ve kültür bütünlüğüdür.

Osmanlı devleti döneminde Şeyhülislamların Alevilerin aleyhine çıkardığı fermanlarla Alevileri katleden Şeyhülislam İbni Kemal, Ebus Suud Efendi, Fahreddin Acemi, Müftü Hamza, Zenbilli Ali Efendi, Molla Gürani gibi, Alevilere iftira edenler, "Aleviler Müslüman değildir, katledilmeleri helaldir," diye fetva verenlerin zihniyetinin devamı olarak düşüncelerini aktarmaya çalışıyorlar.

II- İSLAM TARİHİNDE EHL-İ BEYT

A) Hz. Muhammed Dönemi (571-632)

Kur'an ahlakı sosyal dayanışmayı gerektirir ve insanların birbirlerinin ihtiyaçlarını gözetmelerini emreder. Hatta iman edenler -kendi ihtiyaçları olsa dahi- ellerindeki yemeği öncelikle fakirlere ve esirlere ikram edecek kadar fedakâr bir ahlaka sahiptirler.

Müslümanların ilk anayasası olarak kabul edilen ve dönemin koşullarını göz önünde bulundurulduğunda çok ileri bir hukuk anlayışının göstergesi olan Medine Vesikası, İslam toplumunun bireysel haklar ve adalet anlayışını gösteren önemli bir örnektir. Medine Vesikası ile, bu kentteki farklı inançlara sahip insanların hepsine temel hak ve özgürlükler tanınmış, kişilerin mal ve can varlıkları, aileleri, ibadethaneleri güvence altına alınmıştır. Farklı inanç toplumlarının ortak bir siyasi yapı içinde yaşamasını sağlayan bu anlaşma ile birbirlerine karşı yıllarca kin ve düşmanlık besleyen kabileler de uzlaştırılmıştır.

Medine Vesikası dışında da müşriklere her zaman için adaletle davranılmış, onların korunma ve himaye talepleri Peygamberimiz (sav) tarafından kabul edilmiştir. Hz. Muhammed (sav) engin şefkat ve merhametiyle insanlar arası ilişkilerin daima dostça ve uygarca olmasını öngörmüştür.

Gerçek İslam Ehl-i Beyt, dünyadan 1400 yıl önce bireysel haklar, hukuk devleti, kanunlar önünde eşitlik, ekonomik özgürlükler gibi değerleri insanlığa kazandırmıştır. Gerçek İslam ahlakının egemen olduğu bir toplumda bireysel hak ve özgürlükler büyük önem taşır. Kişisel hak ve hürriyetler garanti altına alınır, insanların özgür ve onurlu bir hayat yaşaması hedeflenir. Allah, Kur'an'da Müslümanlara, tüm insanların Allah katında eşit olduklarını (üstünlüğün ancak takva ile olduğunu) bildirmiş ve insanlara karşı adil, hoşgörülü, affedici ve anlayışlı olmalarını emretmiştir. Farklılıklara saygı göstermek ve bunlar arasında adaletle hükmetmek önemli mümin alametlerinden biridir.

Hz. Muhammed'in Gadir Hum'da, Hz. Ali'yi vasi tayin etmesi, Hz. Muhammed'in Hakk'a yürümesinden sonra Ebubekir, Ömer, Osman, daha sonraki dönemde Muaviye ile Hz. Ali çekişmesi, Muaviye'nin Hz. Ali'nin halifeliğini tanımaması (656-661), Sıffın Savaşı'nın (657) başlaması ve 70 bin kişinin öldürülmesi Müslümanlar arasında derin şok etkisi yaratır. Yezit dönemlerinde giderek bu ayrılıklar artmıştır.

B) Emeviler Dönemi (661-750)

Ehl-i Beyt ve taraftarları büyük zulümlere uğradı. Kerbelâ bunun en şiddetlendiği döneme işaret eder (680).

Ehl-i Beyt taraftarları Horasan Deyleman tarafına sürgün edilir. Sıffın Savaşı'ndan başlayan Yezid'le devam eden Kerbela gibi olaylar Hz Ali yanlılarını ve Hz. Ali soyundan olanları ağır baskı ve zulümlere maruz bıraktı.

Hz. Hüseyin neden Yezid'e karşı geldiğini şu sözlerle açıklamaktadır: "Yezid! Allah'ın kitabını (Kur'an'ı) bozmaktadır. Haramları helal saymakta, helalleri haram saymaktadır. Betül malı kendi ailesine ve akrabalarına peşkeş çekmektedir. İşaretle içki ile ömür geçiren bu lâin, dedemin şeriatını, babamın tarikatını yok etmektedir. Buna karşı gelmek benim görevimdir. Çünkü ben Muhammed'in torunu Ali ve Fatima'nın oğluyum." Hz. Hüseyin ziletle yaşamadı. O izzetiyle İslam dinini koruyarak Hakk'a yürümüştür. Hz. Hüseyin erdemliği, yiğitliği ve haksızlığa karşı direnmeyi esas almıştır. Yezit ise haksızlığın ve zalimliğin temsili olmuştur.

Bu baskılara dayanamayan Hz. Ali taraftarları Kuzey'e doğru yönelerek Horasan, Deyleman, İran, Pakistan, Türkmenistan, Kazakistan, Azerbaycan gibi bölgelere sığındılar.

Muaviye ve Yezid zamanında da Horasan ve Türk bölgelerine bir dizi seferler düzenlendi. Yezit, Gürcan'da 40 bin Türk'ü öldürdü.

Kuteybe bin Müslim, Buhara ve Semerkant gibi Türk şehirleri ve bölge halklarına ait birçok şehir ele geçirildi. Al Bahil, Haccac bin Yusuf, Yezid bin Muhaller Ubeydullah b. Ziyad, Osman'ın oğlu Said, Yezit'in vasisi Selim b. Ziyad gibi komutanlar yörede Türklere ve Ehl-i Beyt taraftarlarına karşı katliamlar gerçekleştirdi. Emeviler, Deyleman ve Horasan bölgelerini egemenliği altına aldılar.

Emeviler döneminde halifelik saltanat haline dönüştü. Emevi, Arap ırkçılığı öne çıkarıldı. Hz. Ali soyu ve taraftarları sürekli izlendi ve yok edilmeye çalışıldı.

Emeviler, Ehl-i Beyt yönetimini kendilerine alternatif gördüklerinden dolayı çoğunu çeşitli entrikalarla ortadan kaldırdılar. Katliamlardan kurtulan Hz. Ali taraftarları kuzey bölgelerine sığındı.

İslam dünyasında 90 yıl egemen olan Emeviler ırkçı politika güttüler. Ehl-i Beyt haklarının gasp edilmesi üzerine, Horasanlı Ebu Müslim, Emevi zulmüne karşı, Horasan'ın Merv civarındaki Sefideç köyünde başlattığı ayaklanmaya, Türk, Acem, Arap, Kürt ve Deylem gibi bölge halkları katıldı ve bu Ehl-i Beyt taraftarları, Emevi iktidarına son verdiler (750).

C) Abbasiler Dönemi (750-1258)

Emeviler ortadan kaldırılınca, Abbasilerin başına geçen Ebul Abbas Abdullah, Hz. Muhammed'in soyundan geldiğini, Abbasilerin zira dedesi Abbasi'nin, onun amcası olduğunu açıklayarak, Horasanlı Ebu Müslim'in desteğiyle halife olduğunu ilan etti. Artık yönetim Abbasi soyunun eline geçmişti. Ebul Abbas Abdullah, Ehl-i Beyt'e mensup 21 kişiyi hemen öldürttü.

Abbasiler de Emeviler gibi Ehl-i Beyt katliamına giriştiler. Ehl-i Beyt taraftarları, Deyleman ve Horasan bölgesine sürgün edildiler. Abbasilerin de Ehl-i Beyt'e karşı tavırları değişmezdi. Abbasiler de Ehl-i Beyt'e karşı Emevileri aratmayacak şekilde baskı ve zulüm uyguladılar. Abbasiler, Ebu Müslim'in etkisinden kurtulmak için de Ebu Müslim'i hile ile ortadan kaldırdılar (754).

Abbasilerin halifelerinden Ebu Cafer Mansur, Hz.Ali soyunu iktidarına alternatif gördüğünden için, Ehl-i Beyt taraftarlarını baskı altında tutar ve bir kısmını da kuzey bölgelerine sürgün eder. Harun Reşit yetmiş bin Ehl-i Beyt taraftarını öldürttüğü gibi, İmam Musa El Kazım'ı zehirleterek şehit etti. Hz. Ali taraftarları, Halife Hadi dö-

neminde Hüseyin bin Ali taraftarları ayaklanır, yapılan savaşta öldürülünce taraftarları dağıtılır. Abbasi halifeleri Alevilerin çıkardığı her ayaklanmayı kanlı şekilde bastırırlar. Halife Memnun, halifeliğin Ali soyunun hakkı olduğu düşüncesiyle, bu soydan olan İmam Ali Rıza'yı kendine veliaht atadı (817).

Emirlerinden biatler alır, ancak 6 ay sonra öldürülür, yerine geçen Abbasi halifelerinden Mütevekkil (847-861) Hz.Hüseyin'in Kerbelâ'daki türbesini yıkıp, yatağından su geçirir ve ziyaret edilmesini de yasaklar. Türbenin çevresinde yaşayanları da öldürmeye karar verir. Mısır'daki valisine, Alevilere karşı tutumun sertleşmesi, mahkemelerde kanıt göstermeksizin hüküm verilmesi emreder. Hz. Hasan ve Hüseyin'i anmak bile cezaya uğratılmasına yetiyordu. Bu yüzden Aleviler, İslam'ın sınır illerine Horasan-Gilan ve Türk ilerine göç ettiler.

Ancak yerine geçen oğlu Muntasır Alevilere sıcak davranır, Hz. Hüseyin'in türbesini onarır ve ziyaret edilmesine de müsaade eder. Abbasilerin baskısından Horasan, Deyleman, Azerbaycan ve Türk bölgelerine yerleşen Ehl-i Beyt taraftarları bölge halkları tarafından korundular. Horasan, Deyleman bölgeleri Hz. Ali taraftarlarının barındığı ve korunduğu yurtlar olur.

Bu dönemde Deylemlilerin çoğu Caferi Sadık mezhebini kabul etti (917-920). X. yüzyılın ilk yarısında Deyleman'dan batıya göç eden Deylemliler ve Türkler, yüzyılın ikinci yarısından sonra Abbasileri devirip Deylem, Azerbaycan, Anadolu, Hazar Denizi'ne bağlayan yörelerde kimi devletler kurdular. Bu devletler; Deylem'de Hicret'in başlangıcından IV. hicriye kadar Alevi boylarından Albuye (931-1065), Ziyarhandaniler (931-1078), Veshvedan, Almakan, Benkak gibi Alevi soylar Deylemistan'ı yarı bağımsız yönettiler (865-1005).

Hz. Muhammed'in torunlarını ve soyunu sürdüren imamlar egemen Emevi ve Abbasi (750-1258) yönetimlerinin hileleriyle şehit edildiler. Kimilerini zehir ile, başkaldıranları da savaşarak yok ettiler. İmam Azam Ebu Hanife ve İmam Şafii gibi dini önderler dahi Ehl-i Beyt taraftarlarına yapılan zülüm ve katliamlara karşı çıktıkları için işkence görmüşlerdir.

Gerek Emeviler, gerekse Abbasiler'in yönetimleri ve iktidar olmanın bütün avantajlarını kendi soylarına ve yakın akrabalarına kazandırırlar. İslamın kurallarına uymayarak İran ve Türk bölgelerinde (Horasan ve Deyleman) karşı katliamlar uyguladılar.

Moğol hükümdarı Cengiz Han, İran'ı ele geçirdikten sonra Gilan üzerine sefer düzenledi. Bölge dağlık olduğundan egemenlik kuramadı. Ancak Moğol saldırıları süreklilik gösterince bölge güçleri zayıfladı. Moğol güçlerinin karşısında daha fazla direnemeyeceğini anlayan Deyleman Gilan halkının bir bölümü önce Kuzey Horasan'a çekildi. Bir kısmı da Anadolu'ya göç etmek zorunda kaldı.

D) Büyük Selçuklu Devleti (1040-1308)

Büyük Selçukluların başına geçen Tuğrul ve Çağrı Beyler, bağımsızlıklarını kazandıktan sonra kısa zamanda İran, Azerbaycan, Irak'ı ele geçirdiler. 1055 yılında Bağdat'a giren Tuğrul Bey, 945 yılında Bağdat'ı ele geçiren Deylem halkından olan Büveyhoğulları Devleti'ni ortadan kaldırdı (1055) .

Melik Şah (1072), Maviye siyasetini güdüyordu. Vezir Nizamülmülk döneminde binlerce Ehl-i Beyt taraftarı öldürüldü. Bu tarihten sonra, Abbasi halifesi, Selçukluların himayesi altına girdi. 1258 yılında Moğol Hükümdarı Hülâgu, Bağdat'ı ele geçirip son halife Mutasım öldürülünce, 508 yıl süren Abbasi yönetimi de sona erdi.

Moğol baskılarından ve Büyük Selçuklulara bağlı yaşamak iste-

meyen Türkmen toplulukları Anadolu'ya göç etmek zorunda kalırlar, Anadolu'ya gelen Türkmen ve Deylem toplulukların başında Horasan babaları, dedeleri vardı. Anadolu'ya geldiklerinde yönetimde Anadolu Selçuklu Devleti bulunuyordu. Selçukluların yönetimi altındaki Türkmen topluluklarına Anadolu Selçuklu Devleti'nin toprakları yetmediği için Anadolu Selçukluları, tarafında temel kitle olan Alevi kitlesini dışladılar.

Anadolu'ya göç eden Deylemliler ve Selçuklara bağlı yaşamak istemeyen Türkmen boyları Azerbaycan'dan Doğu Anadolu'ya ilerlediler ve bugünkü Kars, Erzurum Erzincan, Tunceli, Sivas ve Orta Anadolu'ya yerleştiler.

E) Anadolu Selçuklular Dönemi (1077-1308)

Türkler'in 1071 yılından itibaren Anadolu'ya yerleşmeleri ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurulmasından sonra, Suluca Karahöyük veya Hacımköy, Sultan Alâeddin Keykubat tarafından Yunus Mükrimin'e yurt olarak verilir.

Selçuklu hükümdarı birinci Alâeddin Keykubât döneminde, Mesudiye Dergâhının başına getirilen Horosanlı Baba İlyas Horosani, Babailik adı altında bir tarikat kurdu. Tamamen tasavvufa dayanan bu tarikat, kısa bir zamanda Türkmenler arasında Tokat, Çorum, Sivas, Şebinkarahisar ve Canik vilayetlerine yayıldı ve pek çok taraftar buldu.

Baba İlyas, irşatlarına devam ederken, Babà İshak, müridi olarak bu tekkeye girdi. Aslen Karamanlı olan Baba İshak, 1230 tarihinde Amasya valisi Hacı Toğrak Bey'in nüfusundan faydalanarak, Babailiği

daha da geniş alanlara yaymaya muvaffak oldu. Baba İshak, müridinin bu durumundan faydalanarak ülkeyi idaresi altına almaya ve Babailiği, tüm Anadolu'ya yaymaya çalıştı. Bu durumdan faydalanan Baba İshak, yeni bir düzen istiyoruz, toplumsal sloganları ile bir ayaklanma başlattı. Bugüne kadar Horasanlı Baba İlyas adına çalışan Baba İshak, bu defa kendi adına harekete geçti. Artık zemin hazırlanmıştı. Şimşat, Kefersud, Antep ve Suriye'deki Alevilerden oluşan 20.000 kişi, Baba İshak'ın etrafında toplandılar. Bunun dışında Amasya, Tokat, Çorum ve Sivas yöresi Türkmenlerinden 30.000 kişilik bir kuvvet de Baba İshak'ın saflarına katıldı. 3 Ağustos 1239 tarihinde 50.000 kişiden oluşan Türkmenler, Şimşat bucağında harekete geçti. Selçuklu yönetiminin baskısı altında halk perişan bir durumdaydı. Buna dayanamayan Alevi Türkmenler, 1240 yılında Baba İshak önderliğinde ayaklandı. Bu durumu gören memleketin eşrafı, uleması ve zenginleri Mısır'a kaçtılar. Pek çok kimse de Konya'ya sığındı. Konya'ya sığınanlar, Selçuklu Sultanını uyardılar, vezirin de bu işte parmağı olduğunu sultana anlattılar. Böylece Vezir Sadettin'in Baba İshak'ın adamı olduğu ortaya çıktı ve derhal idam edildi.

Ayaklananlar, bir kolda Kırşehir yakınlarındaki Malye Ovası'na, oradan da Kayseri'ye gittiler. Diğer bir kol da Sivas'a doğru ilerledi. Daha sonra da Konya üzerine döneceklerdi. Bu durumu fark eden sultan, Hacı Armağan Şahin Bey'in komutasında bir askeri birliği, ayaklananlar üzerine gönderdi. Ancak, isyan bir türlü bastırılamıyordu. Bu durumu gören Gıyasettin Keyhüsrev, ailesi ve hazinesini alarak "Kubadiye" kalesine sığındı. Bu arada Osman Bey'in babası Ertuğrul Gazi de bir kuvvetin başına geçerek, Amasya'nın Çat mevkiinde ayaklananlarla savaştı. Ertuğrul Gazi'nin burada göstermiş olduğu

büyük başarı, Anadolu beylerinden ulemaların ve pek çok zenginin Ertuğrul Bey'in yanında yer almasını ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna yardım etmesine neden olmuştur. En son olarak da ayaklananlar üzerine Mubarezettin Armağan Şah gönderildi.

Selçuklu Devleti, Hıristiyan, Kürt ve Gürcü askerlerinden oluşturduğu devşirme kuvvetlerin desteğiyle, Baba İshak'ın yakalanıp öldürülmesi üzerine ayaklanma kanlı şekilde bastırıldı (1242). Yenilen Türkmenler Anadolu'nun çeşitli bölgelerine dağıldılar. Daha sonraları, "ışıklı" veya "ışıklı taifesi" adı ile anılan Babailer çoğunlukla Balıkesir, Aydın, İzmir, Sivas, Çorum, Yozgat, Sinop, Konya, Karaman ve Antalya bölgelerinde gizli olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ancak, Osmanlı'nın Rumeli'yi fethinden sonra Balkanlara göç ettirilmişlerdir.

Horasan erenlerinden, Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli Kırşehir-Suluca Karahöyük'e, Taptuk Emre, Eskişehir'e; Abdal Musa Bursa, Antalya'ya; Karaca Ahmet Sultan, Manisa (Akhisar) - Afyonkarahisar (İhsaniye) -İstanbul'a (Üsküdar); Akçakoca, Akyazı'ya; Barak Baba Bigadiç'e; Hızır Samut Bozka, Sultan Sucattin Veli, Eskişehir'e; Hacim Sultan, Uşak'a; Karadonlu Canbaba, Dersim Sivas'a (Divriği) ve Anadolu'ya yerleştiler. Anadolu'da Zeynel Abidin'den geldiklerini savunan dede ocakları ve Ahmet Yesevi evladı olarak kabul edip, Anadolu'da ve Balkanlar'da XIII. yüzyıl koşullarında Alevi-Bektaşi düşüncesi giderek kök saldı. Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli'nin birleştirici yapısı o günün koşullarında Anadolu'da yer buldu. Baba İlyas ve Baba İshak'ın taraftarları olan Alevi İslam inancına sahip olan kitleler ile Moğol kıyımında kurtulan Ahiler, Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli'nin

etrafında toplandılar. Babai hareketleriyle karşılaşan Alevi Türkmen hareketi Hünkar Bektaş-ı Veli hareketiyle Anadolu'da tahrisel temel oluşturdu. Anadolu Selçuklu Devleti hükümdarı III. Gıyasettin Keyhüsrev'den sonra tahta geçen II. Mesut'un ölümünden sonra, Anadolu Selçuklu Devleti yıkıldı (1308). Anadolu Selçuklu Devleti'nin yerine birçok Türk Beylikleri kuruldu. Kurulan bu beyliklerin en önemlilerinden biri de Osmanlı Beyliği'dir. Böylece Anadolu'da Beylikler dönemi başladı. Anadolu'ya gelen ve Anadolu'yu aydınlatan Edebali, Hacı Bektaş-ı Veli, Ali Evren, Karaca Ahmet, Hacı Bayram Veli, Yunus Emre gibi Alevi-Bektaşi önderleridir.

F-) OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE ALEVİLİK

Osmanlı Devleti (1299-1922)

Osmanlı devletinin kuruluşunda Edibali büyük rol oynamıştır. İlk dönemin padişahları Aleviliğin örgütlü kolu olan Ahilik inancındaydılar.

I. Osman'ın adı Grek kaynaklarında "Athman" Alevi menkıbe namelerinde ise "Otaman" (Oddoman) olarak yazılmıştır. Lois Massıgon ve İrene Melikoff, Osman Bey'in adının bir Bektaşi velisine borçlu olduğunu düşünür. Orhan Bey savaşlarda Abdal Musa, Abdal Murad, Geyikli Baba gibi Alevi dervişlerini yanında bulunduruyordu. Orhan Bey Ahiliğe dahi girmiştir. Osman Bey'in oğlu Alâeddin de Ahi örgütündeydi. XIII. yüzyılda Hacı Bektaş (1209-1337) Anadolu'yu dini ve siyasi anlamda etkilemiştir. Özellikle Balkanlar'da Bektaşi ocakları toplumunun düzenleyicisi olarak geniş yığınları kucakladı ve Balkanlar'da Türklüğün yayılmasında büyük rol oynadı. 14. yüzyıldan itibaren Anadolu'da ve Rumeli'de Alevi dervişler yoluyla

Alevi İslam inancı 16. yüzyılda Balım Sultan ve öteki Alevi-Bektaşi önderlerince örgütlendi (1421-1451).

Mehmet Çelebi Dönemi (1413-1420)

Mehmet Çelebi döneminin en önemli olaylarından biride Şeyh Bedreddin olayıdır.

Çelebi Mehmet'in Anadolu Türk birliğini kurmaya çalıştığı bir sırada, tarihimizde "Simavna Kadısı Oğlu" adıyla bilinen Şeyh Bedreddin Mahmut ve arkadaşları tarafından bir isyan başlatıldı. Şeyh Bedreddin, Konya, Mekke ve Kahire gibi önemli kentlerde tahsil görmüş, devrinin önemli bilginleri arasında yer almış, Edirne'de Musa Çelebi tarafından Kazaskerliğe getirildi. Şeyh Bedreddin, daha sonra dini içerikli ve Sünni İslami görüşlere ters düşüncelerini yaymaya başladı. Çelebi Mehmet, Musa Çelebi'nin ölümünden sonra, Şeyh Bedreddin'i kazaskerlikten aldı. Ancak, ilmine saygı gösterdiği için bin akçe maaşla İznik'te oturmaya mecbur etti.

Şeyh Bedreddin'in İznik'te bulunduğu sırada; kendisine halife olarak tayin ettiği "Börklüce Mustafa" ile "Torlak Kemâl", Ege bölgesinde onun fikirlerini yaymaya çalışıyorlardı. Ancak bu kimseler, işi daha da ileri götürerek bir ayaklanma başlattılar. O sırada Selanik'in fethiyle meşgul bulunan Mehmet Çelebi, Amasya valisi olan oğlu Şehzade Murad'ı bir ordunun başına getirerek Simavilerin üzerine gönderdi. Simavilerle hükümet kuvvetleri, Tire yakınlarında karşı karşıya geldiler. Bu çatışmada pek çok insan hayatını kaybetti ve Börklüce Mustafa idam edildi. Daha sonra da Torlak Kemâl'in üzerine gidildi ve Torlak Kemâl yakalanarak idam edildi.

Kadıaskeri Sımavna Kadısı oğlu Bedreddin Mahmud bu olanları

yakından takip ediyordu. Sıranın kendisine geldiğini anladığı için, bir yolunu bulup, Rumeli'ye geçti. Rumeli'ye geçen Şeyh Bedrettin, Rumeli'nin Silistre bölgesinde faaliyetlerini sürdürmeye devam etti. Çelebi Mehmed, kardeşi Musa Çelebi'yi ortadan kaldırdıktan sonra, yedi yıl devam eden Şeyh Bedreddin ayaklanmasını bastırdı. Mehmet Çelebi Kapıcıbaşı Elvan Ağa'nın komutasında gönderdiği Osmanlı güçleriyle Bedreddin'i Bulgaristan-Deliorman'da yakalattı. Şeyh Bedreddin Serez'de idam edildi (1420).

II. Murat Dönemi (1421-1451)

Anadolu'da fermanlar çıkarılarak Alevilerin öldürülmesi sağlanmıştır. (Amasya ilçesi Bolunu köyündeki Kızılbaş Şeyh Haydar, Çorum Beyi ve kadısına gönderilen fermanlar gibi.) II. Murat'ın Amasya Valisi Yörgüç Paşa'nın bu beylik üzerine düzenlediği sefer sonucunda beylik ortadan kaldırılmıştır. Kızıl Ahmetliler Beyliği halkının bir kısmı zindanlara doldurulmuş ve dumandan boğdurularak öldürülmüştür. Bir kısmı da Anadolu'nun çeşitli yerlerine dağıtılmıştır.

II. Bayezıd Dönemi (1389-1402)

II. Bayezid'in yaşlandığı ve ülke yönetiminin gevşediği bir sırada, Şahkulu büyük bir ayaklanma başlattı (1511). Şahkulu, Hamitli, yöresinde çok büyük tahribat yaptı. Kütahya'yı alıp, Bursa'yı tehdit etti. İsyanı bastırmakla görevlendirilen Sadrazam Ali Paşa ile Şahkulu, Kayseri-Sivas bölgesinde karşılaştılar çıkan çatışmada Şahkulu öldürüldü. II. Bayezıd Anadolu'daki Alevi-Bektaşi inançlı, 7000 kişiyi Rumeli'ye, Mora ve Koron kalelerine sürgün etti ve taraftarları dağıtıldı (1502).

Yavuz Sultan Selim Dönemi (1512-1520)

Avusturyalı tarihçi Joseph Hammer bir Alevi-Bektaşi katliamından söz etmektedir.

Yavuz Sultan Selim öncellikle Rumeli ve Anadolu'da Alevilikle suçlananların bir listesini hazırlatıp, 7 yaşından 70 yaşına kadar olan Alevi- Bektaşileri (Cafer-i Sadık mezheplerine mensup olanları) 40 bin kişinin boynunu vurdurdu ve geri kalanları da hapse mahkûm etti. Öldürülenler çoğunlukla Dersimliydi. Ve Hacı Rüstem'in yakın çevresine mensup kimselerdi.

Kanuni Sultan Süleyman Dönemi (1520-1566)

Osmanlı Devleti'ni sarsan büyük ayaklanmalardan biri de Kalender Çelebi ve Baba Zünnun ayaklanmalarıdır.

Kanuni döneminde Anadolu'da bazı isyanlar meydana geldi. Nitekim bunlardan birisi de Yozgat (Boz ok) sancağının yazımı sırasında tespit edilen vergiye itirazla başlamıştır. Süklün Koca ve Zünnun adlı Türkmen babaları, tespit edilen vergiyi çok bularak itiraz ettiler. İstekleri kabul edilmeyince de isyan ettiler. İsyancılar, Sivas ve Tokat taraflarını ele geçirmek üzereyken, merkezden gelen hükümet kuvvetlerince yakalanarak ortadan kaldırıldılar (1526). Kalenderoğlu, Hacı Bektaş-ı Veli'nin soyundan olduğunu iddia ederek, Karaman taraflarında ayaklandı. Bu arada Maraş Beylerbeyi Dulkadiroğlu Ali Bey, Kanuni tarafından öldürüldü ve dirlikleri kesilen taraftarları da Kalenderoğlu'nun taraftarlarıyla birleşmişlerdi. Kalenderoğlu'nun yanında 30.000 kişilik bir kuvvet oluştu. Kalenderoğlu üzerlerine gönderilen kuvvetler yenilgiye uğratıldı, Sadrazam İbrahim Paşa tarafından yakalanarak öldürüldü (1527). Bu arada Adana yöresinde

bazı Türkmenler arasında da sık sık isyanlar görüldü. Fakat Adana Valisi Piri Bey tarafından isyanlar bastırıldı. Pir Sultan; II. Beyazıt, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde yaşamıştır. Yavuz ve Kanuni, Alevi, Türkmen ve köylü kıyımlarını yaşamış; yine bu dönemdeki Şahkulu, Atmaca, Baba Zünnun, Kalender Çelebi ayaklanmalarından etkilemiş ve bunlarla ilişki içerisine girmiştir.

Kanuni'nin İran seferi sırasında uyguladığı Alevi-Türkmen kırımı sonucunda Pir Sultan, Sivas'ta idam edildi. (Doğ. 1470/8-öl: 1547-50) (171, bkz. A.Özkırımlı. 1990) (s:140)

1522 yılında da Kanuni tarafından Dulkadir Beyi Şah Suvardı, Ali Bey ve Türkmenleri öldürüldü. 1527 yılında patlak veren Kalender Çelebi ve Baba Zünnun ayaklanmaları, Kanuni Sultan Süleyman tarafından kanlı şekilde bastırılır. 16. yüzyılda Osmanlı yönetimi özellikle Yavuz Sultan Selim ve Kanuni dönemlerinde Anadolu'nun yoksul halkı olan Alevi Türkmenleri karşısına almıştı.

Padişah III. Murat Dönemi (1574-1595)

Erzurum, Amasya, Çorum vb. yerlerde dahi çıkarılan fermanlarla yüzlerce Alevi-Bektaşi katliamı yaşanmıştı. Alevilerin bir kısmı da Kıbrıs'a sürgün edildi (Mayıs 1577).

I. Ahmet'in Dönemi (1603-1617)

I Ahmet, Kuyucu Murat Paşa hakkında: "Koca Murat Paşa! Kızılbaş seferine gitmek istemez" diyenleri yanıtlamaktadır. Hükümdar ol, bir gazi ve hacı, ihtiyar ve iş bilir vezirdir. Anadolu vilayetinde alakamız kalmamış iken yeniden ele geçirdi. Bu denli Celali askerlerine

galip olup kırdı, zor ve tedbir ile bu kadar yıkıcıların, bozguncuların hakkından gelip uğrunda can ve baş ile hizmet ettiği" demektedir. (Bkz. Naim Mustafa Efendi, Naima Tarihi, Zuhuri Danışma Yay; c: 2, İst. 1968, s. 612, Haz. Zuhuri Danışman)

Padişah: I. Ahmet ve I. Mustafa dönemlerinde ise; (1617-1618) görevlendirilen Kuyucu Murat Paşa, Celalilerin ayaklanmalarını bastırmak bahanesiyle 90-120.000 Alevi-Bektaşiyi diri diri kuyulara atarak katletmiştir. (1616 V. Murat döneminde ise (1623-1640) Alevi-Bektaşi katliamları devam etmiştir.

II. Mahmut Dönemi (1808-1839)

15 Haziran 1826 yılında Yeniçeri Ocağı kaldırıldı. Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra, padişah II. Mahmud'un emri ile Abu Suudi Camiinde tarikat şeyhleri, Bektaşi Tekke ve Dergâhlarını kapatma kararı alırlar.

Bu ocağa bağlı Bektaşi Tekkeleri, bağlı kişilerin toplandığı ve tören yaptıkları tekke ve zaviyeler yıktırıldı. Tekkelerin mal varlıklarına el konuldu, Bektaşi babaları Konya, Kayseri, Tire vb. gibi Sünnilerin yoğun olduğu yerlere sürgün edildiler ve bir kısmı da öldürüldü. 1827 yılında çıkarılan bir fermanla Anadolu'daki Bektaşi Tekkelerine ait (türbeleri hariç) tüm binalarının yıktırılması, eşya ve mal varlıklarına el konulması öngörüldü ve uygulandı. 100 dolayında Alevi-Bektaşi Tekke ve türbesi kapatıldı. Alevi-Bektaşi Babalarının bir kısmı da sürgün edildi. Yeniçeri ocağı kaldırılırken Alevi-Bektaşi Tekkeleri yağmalandı, tarihi belgeler yok edildi.

Bektaşilerin piri Hacı Bektaş-ı Veli (1209-1337)'dir. Bektaşilik bir tarikat olup, kurucusu Hacı Bektaş-ı Veli'dir. Ayinleri kurumlaştıran

ise, Balım Sultandır. (...-1516) I. Murat döneminde kurulan Yeniçeri Ocağı, Osmanlı ordusunun temelini oluşturmuştu (1362). Bektaşiler nüfuslarıyla XIII. yüzyıllardan, XV. yüzyıllara kadar dini ve siyasi etki yapmışlardı.

II. Mahmut Dönemi

Yeniçeri Ocağı, 15 Haziran 1826'da kaldırıldıktan sonra, Bektaşi Babalar, sapık inançlı ve şeriat kurallarına uymamak gibi nedenlerle suçlanıp Ankara, Sivas, Kayseri, Amasya, Tire, Aydın, Hadım ve Birgi'ye sürgün edilirler.

II. Selim Dönemi

Ahmet Yesevi evlatları sapıklıkla suçlanıp, Kıbrıs'a sürgün edilirler, binlerce Alevi öldürülür ve hapse mahkûm edilir. Bu dönemde de bir kısım Bektaşi tekkeleri yıktırılır, bir kısmı da kapatılır. Yıktırılan tekkelerden Karaağaç (Münir Baba), Rumeli Hisarı Tekkesi, Sütlüce Tekkesi, Yedikule Tekkesi, Eyüp Karyağdı Baba Tekkesi ve Çamlıca Tekkesi. Kapatılan dergâhlardan Karaca Ahmet Sultan Dergâhı, Şahkulu Sultan Dergâhı gibi. Bu dergâh ve tekkelerde bulunan kitaplar da yakılarak yok edildi. Bir süre sonra birçok dergâhın başına da Nakşibendî şeyhleri atandı. (1840) İstanbul Karaağaç Tekkesi'ndeki Bektaşi Dervişleri Amasya'ya sürgün edildiler.

II. Abdülhamit Dönemi (1876-1909)

27 Aralık 1893 yılında Şurayı-ı Devlet ile Badi-ı Ali Sadaret dairesinden Eflaf-ı Hümayun Nezareti'ne gönderdiği bir yazıda Kırşehir'de Hacı Bektaş-ı Veli Dergâhı'ndaki cami ile kırklar meydanının onarımı ve çeşmesinin yeniden inşası ve tamirat karşılığı olarak hazineden biriken pazardan harcanılması talep edilmektedir.

Padişah Abdülaziz Dönemi (1861-1876)

Bektaşi tekke ve dergâhlarının yeniden açılmasına izin verildi. Bu dönemde Bektaşilik, Alevlilik şeklinde Anadolu'nun Sivas, Dersim, Malatya, Kars, Erzurum, Erzincan, Tokat, Çorum, Adana, Mersin, İzmir gibi illere ve Rumeli, Arnavutluk, Makedonya, Bulgaristan, Yunanistan'a yayılmıştır.

Osmanlı tarihini Türklerin tarihi, Osmanlı savaşlarını da Türklerin savaşı olarak anlamak gerçekleri çarpıtmaktır. Osmanlı, Türk beyliklerini, Alevi toplumunu düşman olarak görmüştür. Osmanlı Tarihi başta Alevilerin ve diğer Türk beyliklerinin ve diğer Anadolu halklarının katliam tarihidir. Bunun dışında Türklerin tarihi, Osmanlı tarihinden çok Akkoyunların, Karakoyunların, Safavilerin, dolaysıyla Baba İlyasların,Yunusların, Hacı Bektaşların tarihi olabilirdi. Ancak Osmanlı yönetici kastı, kapıkulu içine Türk adını almadığı gibi, buna karşın Sırp, Rum vb. halklardan getirilen devşirmelerden oluşturuldu. Osmanlı eğemen aklı olan Yunus Emreler, Ehl-i Beyt yolunda yürüyenlere ölüm fermanları düzmüş ve cihat ilan etmiştir.

.

Cumhuriyet Döneminde ise; Koçgiri ve Dersim katliamları gerçekleşti.

Celal Bayar hükümeti döneminde, görevli Dördüncü Umum Müfettişlik Gizli Raporuna göre;

Dersimde 13 bin 160 kişi sivilin öldürüldüğü, 11 bin 818 kişinin ise sürgün edildiği belirtilmektedir. 6 Ağustos 1938 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla, 1246 haneden 5000 kişinin, 15 şehrin 50 kazasına bağlı 922 kişi, "bir köye, bir hane" şeklinde dağıtılır.

Dersimlilerin, "bir köye, bir hane" verilmek şeklinde Türkiye'nin çeşitli yörelerine serpiştirilerek tarihlerini, dillerini, kültür ve inançlarını kısaca tüm değerlerini unutmaları ve asimilasyona uğramaları hedeflendi. Devletin temel politikası topyekûn olarak yaşlı, çocuk, hasta, hamile, asker, zengin, fakir ayırmaksızın sürgün etmektir. Sürgünler genellikle "bir köye - bir hane" denk düşecek şekilde zorunlu ikame ettirilir. Aileler birbirinden koparılır. Gurup içi iletişime son verilir. Tarih, dil, kültür ve inanç unutturulmaya çalışılır. 1947 yılında çıkarılan yasa düzenlemesiyle geriye dönüş serbest olduğu halde dönmeyen ailelerde olur. 2510 sayılı yasaya göre, 778 aileden 4066 kişi olup, 1947 affı ile 556 aileden ise 3144 kişi geri döner. 222 aileden 922 kişi de Batı'da kalır (Ülkü, 2001, 164). Devlet 1947 yılında sürgünden Dersim'e dönen ailelere karşı olumlu yaklaşım göstermez. 3 Haziran 1939 tarihli ve 2/11158 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile nakledilen bu aile, 5098 sayılı kanun ile 1947'de geri döner. 1938'de köyü ve evi yakılan Dersimlilere dönüşte evlerini onarmaları için dahi devletçe herhangi bir yardım yapılmaz.

III- ANAYASA VE YASALARDA ALEVİLİĞİN YERİ, ALEVİLERİN SORUNLARI

1- Anayasa ne diyor, uygulama nasıl?

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda, devletin ve toplumun dinine ilişkin hiçbir belirleme yapılmaz. Bu, Cumhuriyet'in temel ilkelerinden biri olan "laiklik"in gereğidir. Laik devlet, Türkiye toplumundaki herhangi bir dinsel inancın yanında, onun destekleyicisi vb. olamaz. Aynı şekilde, herhangi bir dinsel inancı karşısına da almaz, alamaz. Laiklik gereği olarak, almamalıdır. Herhangi bir dinsel inancı diğer-

lerine göre kayıramadığı gibi, başka bir inancı da, beriki lehine baskılayamaz.

Aynı şekilde, eğitim ve öğretime ilişkin yasalar (Milli Eğitim Temel Kanunu, vd.) başta olmak üzere, Medeni Kanun, Borçlar Kanunu, İş Kanunu, Ceza Kanunu gibi toplumsal yaşamı düzenleyen yasaların hiçbirinde de, yurttaşlar arasında dini inançlara göre bir ayrım, bir ayrıcalık öngörülmez.

Yasalar ve Türkiye'nin genel hukuk düzeni böyle olmakla birlikte, gelgelelim yaşamın pratiğinde durum hiç de yasalarda yazılı olduğu gibi değildir. Devletin örgütlenmesinden başlayarak, devletin işleyişinde ve yurttaşlarla ilişkilerinde egemen olan uygulama, Sünni İslam mezheplerine göre yürütülmektedir. Bu uygulamaya göre, Türkiye toplumu dini inanç bakımından türdeştir ve Sünni Hanefi mezhebindendir. Devletin, toplumun din işleriyle ilgili kurumu Diyanet İşleri Başkanlığı bu Sünni İslam mezhebini esas alarak çalışır. İster devlet eliyle yapılsın, ister inanç sahipleri ve grupları tarafından yapılsın, ibadethaneler ve onların hizmetleri konusunda sadece camiler için, camilerde ibadet eden toplum kesimleri için tam bir serbesti vardır. Ama Alevilik hem bu hizmetlerden yoksundur, hem de Alevi yurttaşların bu tür ihtiyaçlarını gidermesi güç ve büyük baskı altındadır.

Aleviler, Cumhuriyet döneminde de, Osmanlı'dan kalma baskılarla, fiili yasaklamalarla karşı karşıya kalmıştır. Bu baskı ve yasaklamalar, hem devlet-yurttaş ilişkilerinde, hem de toplumun kendi içinde uygulanmıştır. Alevilik inancı, Sünni İslam inanışları ve o inanış temelinde örgütlenmiş Diyanet İşleri ve üniversiteler tarafından büyük bir dışlanmaya, baskılamaya maruz kalmıştır. Bu baskıların zaman zaman şiddete dayalı saldırılar biçimini almış olmasından ise söz bile etmiyorum.

Sonuç olarak, Cumhuriyet maalesef, ne devlet katında, ne de toplum katında laiklik ilkesini egemen kılabilmiştir. Aleviliğe ilişkin bütün bu baskı, kısıtlama, yasaklama ve şiddetten, Tunceli Aleviliği de nasibini almıştır. Hatta diyebiliriz ki, en çok Tunceli Aleviliği almıştır. Baskının, etnik köken farklılığı kaynaklı boyutundan burada söz etmiyorum.

Söylediklerimizi kısa örneklerle daha da açık ve somut hale getirelim.

Örneğin, Anayasa'nın 10. Maddesi'nde, "Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetmeksizin kanun önünde eşittir. Hiçbir kişiye aileye ve zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınamaz. Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar" yazar. 24. Maddesi'nde ise, "Herkes, vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir" hükmü yer alır. 24. Madde'ye göre de, Anayasanın 14. Madde hükümlerine aykırı olmamak şartıyla ibadet, dini ayin ve törenler serbesttir. Kimse ibadete, dini ayin ve törenlere katılmaya, dini inanç ve kanaatlerini açıklanmaya zorlanamaz; dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz.

Din ve ahlak eğitim öğretimi devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve orta öğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcisinin talebine bağlıdır.

Kimse, devletin sosyal, ekonomik, siyasi ve hukuki temel düzenini kısmen de olsa, din kurallarına dayandıramaz ya da siyasi kişiler,

çıkar, nüfuz sağlama amacıyla her ne suretle olursa olsun, din ya da din duygularını ya da dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz. İnsan Hakları Bildirgesi'nin 18. maddesi; "Herkesin düşünce, vicdan ve din özgürlüğü hakkı vardır. Bu hak, din veya topluca, açık olarak ya da özel biçimde öğrenim, uygulama, ibadet ve dinsel törenleri açığa vurma özgürlüğünü içerir," der. Anayasamıza göre, Türkiye laik ve demokratik bir ülkedir, yukarıda aldığımız maddelerden de anlaşılacağı gibi, "din ve ibadet özgürlüğü" yasal güvence altında alınmıştır. Ne yazık ki "yurttaşlar arasında ayırım yapmamak, yasaları yurttaşlara farklı uygulamamak" hükümlerine karşı Alevilik hâlâ resmi düzeyde yok sayılmaktadır.

2- Diyanet'in dünü ve bugünü

3 Mart 1924'te kaldırılan halifelikten sonra şeyhülislamlığın yeni bir biçimi ve devamı niteliğinde olan "Şeriye Vekâleti" de kaldırılmış, yerine İslam dininin inanç ve ibadetlerine ilişkin hükümleri içeren işlerini yürütmek amacıyla "Diyanet İşleri Reisliği" kurulmuştur. 22 Haziran 1965'te kabul edilen yasa ile Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kuruluş ve görevleri yeniden düzenlenmiştir. Bu kuruluş yasası 26 Nisan 1979 tarih ve 1982 sayılı yasayla önemli ölçüde değişikliğe uğramış, 18 Temmuz 1984'te çıkarılan kadro kararnamesine göre Diyanet İşleri Başkanlığı merkez ve taşra teşkilatı son şeklini almıştır. Bu yasada Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görevi "T.C. vatandaşlarına din hizmeti (!) götürmek" olarak tanımlanmaktadır.

Diyanet İşleri Başkanlığı kuruluşundan günümüze Hanefi mezhebinin bir kurumu işlevini görmektedir. Kurumda 94.579 kişilik personel görev yapmaktadır. Yılda yapılan cami sayısı ortalama 1500'dür. Diyanet İşleri 2010 yılına kadar yani altı yıl içinde 33.100

cami yapımını daha hedeflemektedir. Halen 73.523 olan cami sayısı bu sürenin sonunda 106.623'e çıkacak, aynı plan çerçevesinde 2700 ilave ile Kuran kursu sayısı da 7700'e yükseleldi. 2012-2013 Öğretim yalında ise imam hatip orta-lise sayısı 1046 ya ulaştı.

1992 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesi 3 trilyon lira, 1993'te 3,7 trilyon, 1994'te 8.5 trilyon, 1995'te 12 trilyon, 1996'da 43 trilyon, 1997'de 47 trilyon, 1998'de 93 trilyon, 1999'da 253 trilyon, 2000'de 350 trilyon, 2001'de 372 trilyon, 2002'de 475 trilyon, 2003'te 713 trilyona çıkmıştır. 2004'te 997 trilyon 437 milyara çıkmıştır. 9 bakanlığın bütçesinden daha fazla ödenek ayrılmıştır. 2004 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'na 15.000 ek kadro tahsis edilmesi planlanmıştır.

2005'te bir katrilyon 122 milyar, 2006'da 1 katrilyon 308 trilyon, 2007'de 2 katrilyon; 2008 yılında ise, 1.211.608 katrilyon ile birlikte Diyanet vakıf gelirleri eklendiğinde bu rakam 2 katrilyona çıkmaktadır. 2009 yılında 3 katrilyona varan bütçe ile dokuz bakanlığın bütçesinden daha fazla bir bütçe ile inanç hizmeti yürütmektedir. 2010 yılında 5 milyar, 2012 yılında ise 3 milyon 983 milyon lira bütçeden pay ayrıldı. 2013 yılında ise, 4 milyar 604 milyon lira ile onbir bakanlığın bütçesinden daha fazla bir bütçe ile Diyanet sadece sunni mezhebe hizmet yapmaktadır. Hz. Muhammed'in herkese uyguladığı adalet, güven ve ahlakilik ilkelerini acaba bu diyanet uyguluyor mu? Sadece İstanbul'da 840 kişiye bir cami düşerken, 1045 kişiye bir okul düşmektedir. 2003 yılı itibariyle de Türkiye'de 536 imam hatip lisesinin bulunmakta ve bu liselerde 105,000 öğrenci okumaktadır. Yıllık imam-hatip gereksinimi 5000 kişi olmasına karşılık, bu liseleri bitirenlerin sayısı 25.000 kişiyi bulmaktadır. 2003 yılı itibariyle imam

hatip lisesini bitirenlerin sayısı 511.000'i aştığı anlaşılmaktadır. Bu sayılar eğitim düzeninde yaratılan çarpıklıkları ortaya koymaktadır. Normal okullarda bir öğretmene 27 öğrenci düşerken imam hatip liselerinde 10 öğrenciye bir öğretmen düşmektedir. Açılışından bu güne kadar imam hatip okullarından ve kuran kurslarından mezun olan öğrenci sayısı 3.622.062'dir. Bu öğrencilerin % 62'si kız olması düşündürücüdür. Bu öğrencilerin ancak % 2'si imamlık yapmaktadır. 2004 yılı itibariyle imam hatip lisesi mezunlarının sadece %7,4'ü camilerde din adamı olarak görev yapmaktadır. Bu gerçek, imam hatip liselerinde eğitim gören öğrencilerin ancak % 12'sinin "imam hatip" olmak istediğini doğrulamaktadır.

1945 yılında köylerdeki cami ve mescit oranı 6,7 iken, 1960'ta yüzde 75,3'e çıkmıştır. Bu dönemde din birden keşfedilmiş, yaklaşık 11 kat artmıştır. Cami ve mescit sayısı, "Köy Enstitüleri"nin kapatılıp bunların yerine cami ve mescit yapılmasıyla hızla yükselmiştir. Oysa Avrupa'da hiçbir devlet dinle ilgili çalışmalarda maaş ödememekte, ibadet yerlerinin elektrik, su ve doğalgaz ihtiyaçları için ödenek ayırmamaktadır.

3- Sorunları Aşmada Alevi Çalıştayları

3/4 Haziran 2009 Ankara, 8 Temmuz 2009 tarihinde İstanbul, 19 Ağustos 2009 yine Ankara'da, 30 Eylül 2009 tarihinde Ankara, 11 Kasım 2009 tarihinde İstanbul'da, altıncısı da 17 Aralık 2009 tarihinde Ankara da gerçekleşti. Alevi çalıştayı olarak bilinen çalıştayların dizisi 27 Aralık 2009 - 3 Ocak 2010 tarihinde Ankara Kızılcahamam'da gerçekleştirilen yedinci ve son çalıştayla sözde tamamlandı. Bu çalıştaylara yaklaşık 400 kişi katılmasına rağmen umulan sonuçlar bu güne kadar alınamadı. Aleviliğin İslam üst başlığı altında "Hak-

Muhammed-Ali" kavramları etrafında oluşan bir inanç ve erkân yolu olduğu konusunun dışında ciddi bir gelişme görülmedi.

4- Alevilerin talepleri

1. Diyanet İşleri Başkanlığı toplumdaki bütün dinsel ve mezhepsel katmanların dinsel inançlarını karşılayacak şekilde yeniden düzenlenmeli, Din İşleri Yüksek Kurulu oluşturularak doğrudan Cumhurbaşkanlığına bağlı özerk konuma kavuşturmalı ve nüfus oranında genel bütçeden pay verilmeli.

2. Alevilerin ibadet yerinin Cemevi olduğu kabul edilmeli.

3. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde Aleviliğin yer almadığı, İslam içindeki yerinin belirlenmediği görülmüştür. Okullarda tamamen Sünni teoloji anlatılmaktadır. İnanç farklılıkları göz ardı edilmektedir. İslam'ın Arap-Emevi yorumu öne çıkarılmıştır. Bu nedenle Alevilik İslam inancı anlatılmamaktadır. Din kültürü ve Ahlak Bilgisi kitaplarında Kur'an ve Ehl-i Beyt, Alevilik Ahlak Yasası ve anlayışları, Alevilikte Cem, 12 hizmet, sema, musahiplik, kirvelik, Hızır ve muharrem oruçları, dört kapı, kırk makam, üç sünnet, yedi farz, on iki farz, Alevilik Edebiyatı, Alevilik Erkânları ve ibadetleri mutlaka yer almalıdır. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri mezhepler üstü model şeklinde yeniden hazırlanmalıdır.

4. Emeviler ve Abbasiler döneminden beri süre gelen Dini kitaplar ve ansiklopediler Aleviler - Ehl-i Beyt hakkında uydurulan hadislerden ve devlet arşivindeki kitap ve belgelerdeki aşağılayıcı, kötüleyici, sözcük ve kavramlardan arındırmalıdır. Alevi Edebiyatını tanıtıcı okuma parçaları kitaplarda yer almalıdır. Bu nedenle Alevi inancına saygı gösterilmesi ve yanlıştan vazgeçilmesi gerekmektedir.

5. İmar Kanunu ve Köy Kanunu'nda değişiklik yapılarak tıpkı Cami, Kilise, Sinagog, Havra gibi, Alevilerin ibadet yeri olan Cemevlerine yer ayrılmalıdır. Elektrik, su, doğalgaz ve diğer giderleri karşılanmalıdır. Sünni cemaatin ibadethanelerine verilen devlet desteğinin aynısı Alevi ibadet yerleri olan Cemevlerine de verilmelidir.

6. Alevi inanç önderlerini çağın gereklerine göre yetiştirebilecek orta ve yüksek öğrenim kurumları oluşturulmalıdır.

7. Alevi toplumunun kendilerini ifade edebilecek ibadet yeri olan Cemevleri inanç ve usulleri kabullenilmeli ve özel bir yasayla mutlaka yasallaştırılmalıdır.

8. Devlet, Alevileri potansiyel suçlu görmekten vazgeçilmeli, Alevilere karşı eşit, adil, inançlara saygı temelinde hareket etmelidir. Anayasanın 10. ve 24. maddeleri işler hale getirilmelidir.

9. Devlet, Alevilik inancını tarihi ve kültürel yönüyle de insana tanıtacak TV programlarına yer vermelidir.

10. Bağlama, okullarda çalgı aleti aracı olarak kabul edilmelidir.

11. Muharrem orucu ve Hz. Ali'nin doğum günü olarak kabul edilen Nevruz Bayramı, dini gün olarak kutlanmalıdır. Gadr-i Hum günü, kurtuluş günü olarak kutlanmalıdır.

IV-SONUÇ VE ÖNERİLER

Ülkemizde inanç hakları ile ilgili olarak:

1. İnsan haklarına, özellikle din ve inanç özgürlüğüne saygı gösterilmeli, bu konuda hoşgörülü bir ortamın oluş ması sağlanmalı.

2. Dine veya inanca dayalı ayrımcılık ve hoşgörü eksikliği ve dine veya inanca dayalı önyargılar ve tek tipleştirme eğilimleri ile mücadele edilmeli.

3. Din eğitimi isteğe bağlı olmalıdır. Zorunlu veya seçmeli ders olarak okullarımızda okutulmamalıdır. İsteğe bağlı din eğitimi, örgün eğitim çerçevesi içinde planlanmalıdır.

4. İsteğe bağlı din eğitiminin içeriği Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin içerik ve felsefe boyutuyla çelişmeyecek şekilde tasarlanmalı ve uygulanmalıdır. İsteğe bağlı din eğitimi üniversite mezunu, pedagojik formasyon almış ve din eğitimini yukarıda yazılı ilkeler doğrultusunda uygulayabilecek din bilgisi öğretmenleri tarafından verilmelidir.

5. İsteğe bağlı din dersi veren öğretmenlerin maaş ve ücreti için devlet bütçesinden herhangi bir pay ayrılmamalıdır.

6. Bu alternatifler ülkemizdeki inanç çeşitliliğini yansıtan katılımcı bir süreç içerisinde uzmanlar tarafından tartışılmalı ve kabul edilebilir, uygulanabilir ve sürdürülebilir bir öneri geliştirilmelidir.

7. Din Kültürü ve Ahlak Eğitimi, mezhepler üstü bir yaklaşım içerisinde bir hak olarak görülmeli. Anayasal tercih din eğitiminin bir özgürlük konusu olarak ele alınıp sosyal bir hak olarak da yeniden düzenlenmelidir. Türkiye'de din eğitimi kendi tarihsel toplumsal, siyasal yapısı içinde XXI. yüzyıl Türkiyesi'ne yakışır bir şekilde yeniden ele alınmalıdır.

8. Başta Aleviler olmak üzere Şiilere, Şafilere, Bahaîlere, Katoliklere, Ortodokslara, Protestanlara, Gregoryenlere, Musevilere, Süryani ve Ezidilere, Nusayrilere, Agnostiklere, Deistlere, Ateistlere ve tüm inanç gruplarına eşit adil davranılmalıdır. Ahlakilik ve güven temeli üzerinde inançlarına özgürlük sağlanmalıdır.

9. Diyanet İşleri Başkanlığı, tüm inanç kurumlarının ihtiyaçlarını karşılayacak özerk bir kurum haline getirilmelidir.

KAYNAKÇA

1. Fazlı Arabacı, *"Avrupa (Almanya, İngiltere, Hollanda, Fransa, Belçika)'da Din Öğretimi"*, *Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi*. s. 91.

2. S. Hayri Bolay ve Mümtaz'er Türköne, *Din Eğitimi Raporu*, Ankara, 1995.

3. Neol Teranor, *"Kiliseler İle AB Arası İlişkiler"*, *Uluslararası Avrupa Birliği Şurası Tebliğ ve Müzakereler* (3-7 Mayıs 2000), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayanı, Ankara, 2000.

4. Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, A.Ü. İ.F. Yay. Ankara, 1988.

5. Recep Karaca, *Batı Trakya'da Türk ve Yunan Okullarında Din Dersleri Müfredat Programları, Müslüman Türk Okullarında Eğitim Sorunları ve Çözüm Önerileri*, U.Ü. İlahiyat Fakültesi Basılmamış Lisans Tezi, Bursa, 1999.

6. Harry Noormann, *"Almanya'da Hıristiyan Din Dersinin Hukuksal Çerçeve Koşulları ve İslâm Din Dersi İçin Olası Modeller"; Türkiye ve Almanya'da İslâm Din Dersi Tartışmaları*, C.Ü. İlahiyat Fakültesi ve Konrad Adenauer Vakfı Yayını, Ankara, 2000.

7. Doç. Dr. Mehmet, Zeki Aydın, *Avrupa Birliği Ülkelerinde Din Öğretimi ve Türkiye ile Karşılaştırılması*. (Makale)

8. Alevi Bektaşi Federasyonu – *Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye ve Aleviler*, 2002.

9. Yürür Kızılca, *ABD, Japonya ve Avrupa Birliği'ne bağlı ülkelerin, ilk, orta ve lise seviyesindeki okullarında din dersi eğitimi*. (Tez çalışması).

10. TESEV Yayınları, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Değerlendirme Raporları*, 2004.

11. Cavit Orhan Tütengil, *Türkiye'de Köy Sorunu*, İstanbul, 1970.

12. Adel Allouche, *The Origins and Development of The Ottomen – Safawid Conflict*, s. 171-173, Berlin - 1983; Akt. Prof. Dr. Ahmet Uğurlu, İbn-i Kemal.

13. Soner Yalçın, Hürriyet Gazetesi, 20 Ocak 2008.

14. Ali Kaya, *Alevilik'te Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi*, Can Yayınları, İstanbul 2006.

15. Ali Kaya, *Tunceli (Dersim) Kültürü*, Can Yayınları, İstanbul 1995.

16. Ali Kaya, *Alevilikte İnanç Sohbetleri*, Can Yayınları, İstanbul 2008.

Tahran, Kum, Meşhed ve Erdebil İzlenimleri

15-22 Nisan 2013

Ali Kaya
Tarihçi/Yazar

15-22 Nisan 2013 tarihleri arasında, başkenti Tahran'ı, inanç merkezi Kum kentini, İmam Rıza'nın türbesinin bulunduğu Meşhed'i ve Şah Hatayi'nin türbesinin bulunduğu Erdebil'i kapsayan 7 günlük bir İran gezisine katıldım.

Dini merkez Kum

15 Nisan 2013'de Atatürk havaalanından, Mahan Aır Havayolu ile Tahran'a 50 km uzaklıktaki Humeyni havalimanına, oradan kara yolu ile Tahran'a 85 km uzaklıkta bulunan Kum kentine ulaştık.

Kum kentinde GhasrAp Hoteli'ne yerleştik. Kum, İran'ın Kum eyaletinin yönetim merkezi olan şehirdir. Dünyada İslam Devriminin temellerinin atıldığı ve başlandığı şehir olarak ünlenmiştir. Molla veya Ayetullahlar şehri olarak da bilinir.

Görüştüğümüz eğitim işleri yetkilileri tarafından, Kum'da 105 ülkeden 30 bin yabancı uyruklu, 40 bin de İran vatandaşı olmak üzere, yetmiş bin öğrencinin eğitim-öğretim görmekte olduğu bilgisi verildi.

Ehl-i Beyt'in kutsal kenti

Kum, Ehl-i Beyt'i sevenler için de kutsal bir kent olarak kabul ediliyor. Kum'da, Ehl-i Beyt ya da On İki İmam soyundan Ali İbni

İmam Rıza'nın (a.s.) kız kardeşi Fatime-i Masume Türbesi; Musa Kazım'ın torunu İbrahim'in, Zeynel Abadi'nin torunu Ahmed'in, Caferi Sadık'ın evlatlarından Ali İbn-i Cafer'in kutsal kabul edilen mezarları da bulunmaktadır. Aynı şekilde, Hz. Muhammet'in Hz. Ali-Hz. Fatma soyundan 40 kişinin Abbasi halifelerince şehit edilmeleri nedeniyle, İmam Rıza'nın amcası ve Ehl-i Beyt soyundan kadın ve çocuklardan oluşan 40 kişi de Kum'a gelmişlerdir ve Kum kentinde onların da mezarları bulunmaktadır. Yine, İmam Taki'nin oğlu Musayi Muhbarake, İmam Cafer'in oğlu Ali, İmam Kazım'ın kardeşi Abdullah başta olmak üzere, Ehl-i Beyt soyundan gelen kişilerin 400'ü aşkın çocukları ve torunları da Kum kentinde yaşayıp Hakk'a yürümüşlerdir. Bu kutsal kişilerin mezar ziyaretlerine katıldım.

Âlimlere Hüsniye kitabının yazarı olan Fahri Razi'nin türbesi de Kum kentindedir. Ayrıca Kum kentinde dünyanın sayılı dini kütüphanelerinden olan Ayetullah Necefi Maraşlı adıyla bir kütüphane de bulunmaktadır. Dünyadaki orijinal İncil'in bir nüshasının bu kütüphanede saklı tutulduğu belirtildi.

Kum'da Türkiye'den bir seyit

Baba Mansur ocağında olduğunu belirten Sivaslı Seyit Reza, kendisiyle görüşmemizde, 1982'den beri Kum kentinde eğitim gördüğünü ve Türkiye'den gelen öğrenci sayısının 100-150 kadar olduğunu, bunlar içerisinde sadece 4-5 kişinin Alevi inancına mensup olduğunu, Seyit olarak burada sadece kendisinin eğitim gördüğünü ve otuz yıldan beri Kum'da yaşadığını söyledi.

Seyit Reza'nın söylediğine göre, yabancı uyruklu öğrencilerin ihtiyaçları, Humus adıyla halktan alınan yardımlarla karşılanmaktadır.

Sivaslı Seyit Reza, humusla ilgili olarak açıklamalarda bulunarak, Humus'un iki bölüme ayrıldığını belirtti:

1) "Hakkullah-ı Resul" (Hakkullahhakkuresul) adı verilen imamlara verilen humuslar.

2) Fakirlere, yolda kalanlara, yoksullara, Ehl-i Beyt soyundaki yoksullara ve borcu olanlara verilen humuslar.

Hakkullah hakkı, resul ve Hak İmamlarına verilen humuslarla, Allah yolunda medreselerde dini eğitimini sürdüren öğrencilere yardımlar yapılmaktadır.

Humus kurumu devlete bağlı olmaksızın, kendi içinde tamamen bağımsız bir kurum olarak işlevini yerine getirmektedir. Bu kurumun Muctehi olarak anılan birimi tarafından kayıtları tutulmaktadır.

Humus verilecek kişilerle ilgili bazı şartlar vardır ve bunlar şunlardır:

1. O kişi, On İki İmamlara inanmış olacak.
2. Caferi Sadık mezhebine bağlı olacak.
3. Helalzade olacak (zinadan doğmuş olmayacak).
4. Yüksek bir ahlaka sahip olacak.

İran'da örtünme ve din dışı eğitim

İran'da 32 yıl önce örtünme şarttı, şimdi değil. 32 yıl önce İran'da okuma-yazma oranı % 45 iken, 2013 yılı itibariyle % 75-80'ne ulaştığını öğrendik. Öğretmenlerin aylık ortalama 800 Dolar, lise eğitimi görmüş çalışanların 300 Dolar civarında ücret aldığı, ayrıca her İran vatandaşının banka hesabına devlet tarafından yardım olarak ayda 25 Dolar tutarında bir paranın yatırıldığı da bize verilen bilgiler arasındaydı.

Meşhed ya da Tus ve İmam Rıza

İki günlük Kum ziyaretinden sonra, 17 Nisan 2013 günü Kum'dan karayoluyla, 85 km uzaklıktaki Humeyni havalimanına, oradan da İran Havayolu şirketiyle Meşhed havalimanına ulaştık. Geldiğimizin ikinci gününün sabahı ve akşamında olmak üzere, Ehl-i Beyt soyundan sekizinci İmam Rıza türbesini ziyaret ettik.

İmam Rıza'nın türbesinde ortak kurban kestik.

18 Nisan 2013 günü, Nişabur'a bağlı Kadımgah ilçesinde bulunan İmam Rıza'nın ayak izlerinin bulunduğu Kardımgah Türbesini ziyaret ettik. Türbenin şifalı ve Zemzem suyu gibi kutsal kabul edilen suyunu içtik. İbadetimizi yaptıktan sonra, 15 km uzaklıkta bulunan Hacı Bektaş-ı Veli köyünü ziyaret edilmesi için öneride bulundum, ancak şartların ve zamanın yetersizliğinden dolayı bu ziyareti gerçekleştiremedik.

Dönüşte yolumuzun üzerinde Meşhed'e bağlı bir yerleşim yerinde türbesi olan, hem imamı Musa'nın, hem de imam Rıza'nın can dostu, Ehl-i Beyt dostu olan Ebu Saad'ın türbesini ziyaret ettik. Aynı gün İmam Rıza'nın türbesine üçüncü ziyaretimizi yaptık. Türbe, inanç sahibi insanlara manevi huzur veriyordu.

18 Nisan 2013 günü Meşhed'te bulunan Firdevsi'nin türbe ve müzesini ziyaret ettik. Firdevsi'nin müzesinde bulunan resimler ve tablolar çok etkileyiciydi.

Tahran ve Erdebil

19 Nisan 2013 günü Meşed'den İran Havayollarına bağlı bir uçakla Tahran'a vardık. Grup olarak, rehberimizle birlikte Humeyni'nin mezarını, İmam Rıza'nın kardeşi İmam Hamza'nın ve İmam Hasan'ın torunu Seyt Abdullazim'in türbelerini ziyaret ettik. Türbelerin ihtişamlı

yapılardan oluşması ve birçok türbenin altın işlemelerle süslendirilmesi dikkate değerdi.

20 Nisan 2013'de havayolu ile Tahran'dan Erdebil'e geçtik ve bize ayrılan otele yerleştik. Erdebil eyaleti İran'ın 30 eyaletinden birisidir. İran'ın kuzeyinde bulunan Erdebil kenti eyaletinin idari merkezidir. Eyaletin nüfusunun 2013 itibariyle 1,5 - 2 milyon arası olduğu söylendi. Eyalet sınırları içinde Azerice, Farsça ve Gilekçe dillerinin konuşulduğu belirtildi.

Erdebil eyaleti, İran'ın, "İran Azerbeycanı" adı verilen kuzey bölgesinde yer alıyor. Eyaletin, kuzeyinde Azerbaycan, doğusunda Gılan ve Azerbeycan, güneyinde Zencan ve batısında Doğu Azerbaycan yer almaktadır. Eyaletin önemli şehirleri ise, Parsabad, Germi, Namin, Biasanvas ve Meşkin'dir. Bu şehirlerde çoğunlukla Azeri Türkleri yaşamaktadır.

Erdebil tarihi, Azerbaycan tarihinin ayrılmaz bir parçasıdır.

Erdebil şehri Sasani hükümdarı Firuz tarafından kurulmuştur. Kutsal Avesta'ya göre ise Zerdüşt, Aras nehri yakınlarında doğmuş; Avesta kitabını, Bahtiyar Kralı ülkesi olarak adlandırılan Bağtiyeren bölgesindeki Şavalayan Dağı'nın bulunduğu yörede yazmış ve dinini Erdebil şehrinde yaymaya başlamıştır. Erdebil, Arap işgali döneminde yerli hükümdar Bani Sağ'ın savaş karargâhı olmuş, devletin başkenti de Merape'den buraya taşınmıştır.

Moğol saldırılarından sonra Ehl-i Beyt taraftarlarının Erzurum-Erzincan-Dersim-Sivas ve Anadolu içlerine göçleri olmuştur.

Safaviler (1501-1736) döneminde Erdebil, İran'ın en önemli şehirlerinden biridir. İran'ın Gilan Deylemen bölgesinden Avrupa'ya ipek ticaretinin ve Avrupa malların getirilmesinde Erdebil önemli bir

ticaret merkezi olmuştur. Bugün ise sanayi az olmakla beraber tarım ve hayvancılık ön plandadır.

Erdebil, eğitim kurumları açısından da önemli yere sahiptir. Erdebil Tıbbi Gilan Üniversitesi, Erdebil Sure Üniversitesi, Halhal İsfan Azad Üniversitesi, Germi İslami Azad Üniversitesi ve Mohapeg Erdebil Üniversitesi, Erdebil'in önde gelen eğitim kurumlarındandır.

Erdebil ekonomisinde bal, kilim ticareti önemli bir yer tutmaktadır.

Kentte tarihi eserler Safeviler devrine aittir. Erdebil'e 28 km uzaklıkta kaplıca sularının romatizma ve sinir hastalıklarına iyi geldiği otel yöneticileri tarafından belirtildi.

On İki İmamı kabul eden Şeyh Şafii'nin çocukları ve tarikat pirleri olan Şeyh Sadreddin (1334-1352), Hakan Ali (1395-1429) ve Şeyh İbrahim (1425-1447) sahip oldukları Ehl-i Beyt yolunu sürdürürler.

Şah İsmail (1501-1524) dini ve siyasi amaçları birleştirdi. On İki İmama bağlılığı yaydı. Hz. Ali soyundan gelen Şah İsmail soyu, Şeyh Şafii'nin dini kimliğinde derin izler bırakmıştır.

Hz. Ali ve Ehl-i Beyt yolunu sürdüren Şah Hatayi türbesini merak etmiştim. Görünce çok heyecanlandım. Çünkü Dersimliler'in ataları Horasan'dan-Deylem'den göç ederek Anadolu'ya gelmişlerdi. Dedelerimiz bize Horasan'dan Dersim'e göçüp geldiklerini hep söylemişlerdi. Alevi -Bektaşi dinsel törenlerinde, cem ayinlerinde okunan nefeslerin, deyişlerin, beyitlerin çoğu Şah Hatayi'den, Pir Sultan Abdal'dandı. Şah Hatayi'nin dergâhı Anadolu Alevileri için önemlidir.

20 Nisan günü gelip Erdebil'de otele yerleştikten sonra, Erdebil tekkesini görmek üzere otobüs ile yola çıktık. Geniş bahçeden içeriye doğru yürüdükten sonra, dar bahçe kapısından dergâha ulaştık. Der-

gâhta görevli olan Nasrın Mirhamidzadeh bizi karşıladı. Güler yüzlü, candan bir karşılamadan sonra, dergâhta bize bilgi sunumu yaptı.

Dergâhın şeceresini şöyle sıraladı:

Six Şafi, Sadreddin Muza Xoca Ali (siahpus) , Ebrahim, Şixcunid, Sultan Hayder, Şah İsmail, Şah Tahmasb, İsmail (2) Xodabanda, Şah Abbas, Şafi Mirsa, Şah Şafi (Saim Mirza), Şah Abbas (2) Şah Süleyman, Şah Sultan Hüseyin, Şah Tahmasb (2), Şah Abbas (3) ... Dergâhın bütün bu ulu kişiler dönemlerinden beri var olduğunu, uzun süren bu önderler döneminde Ehl-i Beyt süreğinin devam ettiğini belirtti.

Dergâhta Şah Hatayi'nin türbesinin yanı başında, bahçede, Muhittin Muhammed oğlu Şilan, kızı Şeyh Sedef, Şeyh Safevi, Muhammed Size, Mürşid Kal, Agah, İmrullah Işık, Seyh Seyfeddün Erdebil, Şeyh Şafii'nin oğlu Muhyettin Muhammed ve kızı, Şeyh İdris'in torunu Sultan Beyazıd Işık'ın lahit mezarları mevcuttur. Bahçenin dışında bulunan Şeyh Safiyudın, Şah Hatayi, Atar Arda'nın görkemli heykelleri dikkate değerdi.

Nasrın Mirhamid Zadeh'in, Şah Hatayi soyundan olduğunu belirtirken heyecanı gözlerinden okunuyordu. Dergâh hakkında bilgilendirme yaparken çok değerli bir halıdan bahsetti. Kızıl altınlı halı, dergâhın onarımı ve bakımı için satılmış; ancak bir benzeri de yedi yılda yapılmış ve çilehaneye serilmiş.

Türbenin dışında, imarethane, yatır mezarlar mevcuttu. Bu mezarlardaki taşların, Çaldıran Savaşı döneminde şehit olan Alevi-Kızılbaşların mezar taşları olduğu yetkililerce belirtildi.

Çilehanenin etrafı mozaiklerle örülmüş ancak; Rus işgali döneminde mozaikler sökülerek Rusya'ya götürüldüğü, halen Leningart Müzesinde koruma altında bulunduğunu görevli tarafından anlatıldı.

Ayrıca İmam Musa ve çocuklarından 23 kişinin de Horasan'dan Erdebil'e göç ettikleri, bölgenin Moğol işgaline uğraması sırasında da, Ehl-i Beyt soyundan ve yerli halktan oluşan kafilelerin Anadolu'ya göç edip Dersim -Erzincan bölgelerine yerleştikleri sanılmaktadır. Dergâhta görevli olan, Runullah Muhammedi ve Nasrın Mirhamid Zadeh'e dergâhta Ayn-i Cem yapacağımızı belirttik. İzin alındıktan sonra, grupta bulunan dedelerimizden Mithat Güler, Mehmet Nedim Yılmaz, Mustafa Alkan, Murteza Aksüt, Ali Ekber Karaduman, Hasan Meşeli, Mustafa Alkan, Kazım Kaya, Celal Özkan, Zeynel Şahan, Fethi Erdoğan, İbrahim Aklaş, Ali Kaya, Ayhan Aydın ile Hüseyin Aksoy olmak üzere 25 kişi Şah Hatayı Dergâhı'nda Ayn-i Cem gerçekleştirdik. Duaz imamlar okundu, ibadetler yapıldı, gülbanklar verilerek dergâhtan ayrıldık. Daha sonra dergâh dışında yer alan İmam Rıza'nın kardeşi Salih'in (Enem Zadeh Saleh) türbesi ziyaret edildi.

İki gün Erdebil'den kaldıktan sonra, Erdebil havalimanından Tahran havalimanına, oradan da karayolu ile tekrar Kum kentine vardık.

22 Nisan 2013 günü, Kum'un önemli âlimlerinden Ayetullah Necefi Maraşlıoğlu'nu ziyaret ettik. Son bir kez daha İmam Rıza'nın kız kardeşi Fatime-i Masume türbesini ziyaret ettikten sonra Kum kentinden ayrılarak, karayolu ile Tahran havalimanından İstanbul Atatürk havalimanına varılarak grupla yapılan geziyi tamamladık.

8. İmam Aliyy'ül Rıza'nın yaşamı (770-825)

Babaları İmam Kazım, anneleri Necme hatundan künyesi 148. yılında ve Zilkade ayının on birinci gününde Medine'de doğdu. Ebul

Hasan lakapları Rıza'dır. Abbas oğullarından Meımun, İmam Rıza'yı Irak'a getirtti ve hicretin birinci yılı, Ramazan ayının ikinci, yahut beşinci günü kendisine veliaht tayin etti. Bu iş Abbas oğullarına pek ağır geldi. Memun'u tanımadılar. Amcasının oğlu İbrahim'i halife yaptılar. İsyan büyümeye başladı. Bunun üzerine Memun hicretin 203. yılı saferinin on yedinci günü İmam Rıza'yı zehirli nar veya üzüm şerbetiyle zehirleterek şehit etti. Aynı yılın ayın yirmi dokuzuncu günü şehit edildiği de rivayet edilmektedir. Ebedi uykularını Tus şehrinde uyumaktadırlar. Yeni adıyla bu şehre Meşhed denilmektedir.

23.04.2013 / Ali Kaya

Aydın Hacı Bektaş-ı Veli Kültür Vakfı Cemevi Gecesinde Yapılan Konuşma Metnidir

22 Kasım 2013

Ali Kaya
Tarihçi/Yazar

Dostlarım, Kardeşlerim, Canlarım... Kaldırın başlarınızı, suçlular gibi yüzünüz yerde, özünüz darda durup dururuz. Kaldırın başlarınızı yukarı. Bize göz verildi, gözleyin diye. Dil verildi, söyleyin diye! El gövdede kaşınan yeri bilir. Dert bizde, dermen ellerimizdedir. Ararsan bulursun, verirsen alırsın. İnanmazsan gelir görürsün... (Pir Sultan Abdal)

Türkiye'de Aleviler, sürekli olarak inançlarını öğrenmelerine getirilen sistematik engellerden dolayı yazılı bir tarihe sahip olamamıştır. Bu, Türkiye Alevi-Bektaşileri'nin tarihsel inançları ve geçmiş kültürler değerleri başta olmak üzere, yaşamalarını da olumsuz etkilemiştir.

Aleviler tarihsel süreç içersinde Alevilik bilincini geliştirme olanaklarından yoksun bırakıldılar. Alevilik farklı düşünceler, görüşler, yanlış yorumlar ve ideolojilerle doldurulmaya çalışıldı. Bunun sonucunda günümüzde Aleviliği tanımayan, anlamayan soyut ve yanlış bir Alevilik kavramı ortaya çıkmıştır. Bilinçlerde oluşturulan soyut ve yanlış Alevilik kavramı, Alevilere yapılan haksızlıkların en büyüğüdür. Alevilik, birilerinin istediği gibi şekillenmeyecek kadar geniş ve derin köklere sahiptir.

Alevilik, Dini İslam, Kitabı Kur'an, Allah'a kul, Hz. Muhammed'e bağlı, Hz. Ali'ye talip, Hz. Hüseyin'in yolunu sürenlerdir. Alevilik, İslam dinin özüdür; manasıdır. Alevilik İslam içinde insanidir, aklidir, ahlakidir. Hz. Ali inancının, Kur'an ayetlerinin yorumudur. Alevi

İslam anlayışı, Hoca Ahmet Yesevi, Ebul Vefa, Hacı Bektaş-ı Veli, Yunus Emre, Pir Sultan Abdal ve Anadolu Erenleri, Kur'an'ı en iyi yorumlayan filozof velilerin görüşlerinden ilham alarak hayat alanı bulmuştur.

Aleviliğe ve Alevilere önyargısız bir şekilde yaklaşılmalı ve Alevi gerçekliği kabul edilmelidir. Aksi davranışlar çelişkileri derinleştirir. Ve haksızlıklara karşı meşru savunmayı haklı hale getirebilir. Barış içinde bir toplum arzu ediliyorsa, Alevi gerçekliği kabul edilmelidir. Diyanet İşleri Başkanlığı, Ehl-i Beyt İslamiyeti temsil etmemektedir. Maddi İslam, gerçek İslam değildir. Alevilik, Ehl-i Beyt'in yoludur.

Alevi İslami temsil etmeyen Diyanet olamaz. Diyanet İşleri Başkanlığı "Dırar Mescidi", Vahhabi Misyonerlik Enstitüsü görevini yapmaktadır. Emevi, Abbasi ve Vahhabi anlayışının devamıdır. Cumhuriyet hükümetlerinin amaçları; Alevilere hak ve yetki verme yerine, devşirme Aleviler aracılığıyla, Aleviliği özünden koparmak ve asimilasyona uğratmaktır.

Koçgiri ve Dersim, -Hekimhan, Kırıkhan, Çorum, Malatya, Sivas, Erzincan, Maraş, Sivas Madımak, Gazi ve Umraniye katliamları gibi çok sayıda "Kitlesel Katliam" yaşanmıştır. Bu katliamlar, nedenleri ve sonuçları ile yeterince açıklığa kavuşturulmadıkça, gerçekler ortaya çıkarılmadıkça, harcanan çabalara rağmen demokrasinin tüm kurum ve kuralları ile işlemesinin önünde birer engel olarak kalmaya devam edecektir.

Aleviler, eşit yurttaşlık haklarından kaynaklanan Anayasamızın 10.14.18. ve 24. maddeleri, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, (Birleşmiş Milletler Birleşmiş Medeni ve siyasi haklar sözleşmesi), ABD ve Avrupa Birliği Uyum Yasaları ve Uluslararası Hukuk, Avrupa Birliği'nin İnsan Hakları Sözleşmesi raporlarında yansıyan eşitlik talepleri, hak ve istemlerini gerçekleştirmek zorundadırlar.

AKP hükümetinin on bir yıllık icraatları geçmişi aratmayacak şekilde sürmektedir. Hükümetler, Anayasa, İ.Y.U.K, Milli Eğitim Temel Kanunu, Avrupa İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri Koruma Sözleşmesi, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve bütün diğer

uluslararası anlaşmalar ve sözleşmelerin gereklerini yerine getirmemişlerdir. Cumhuriyet dönemi hükümetleri, Alevilerin yaşadığı sorunlara çözüm getirmediler. Hükümetler göstermelik vaatlerle yıllarca Alevileri aldattılar. Ve aldatmaya da devam etmektedirler.

Alevilerin talepleri insanlığın iyiliği, dostluğu ve kardeşliği içindir. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde Alevilik de öğretilmelidir. Dinsel öğretimi, camiye hapsetme anlayışından vazgeçilmelidir. Alevi İslam inancının ibadet yeri olan Cemevlerinin tanınması, Alevi haklarının yasal güvece altına alınması ve inançlarını özgürce yerine getirmeleri insani bir haktır. Bu eşit yurttaşlık haklarının gerçekleşmesiyle birlikte, Alevi İslam inancı ile Sünni İslam inancının birbirlerini doğru algılayacakları ve barış ortamının sağlanacağı aşikârdır. Bu birlikte yaşama ve demokrasi kültürünün de güçlenmesine katkı sağlayacaktır.

AKP'nin bu cemevi-cami çalışmaları, devleti Sünnileştirme operasyonudur. Aleviler cemevi-cami, sinagog, kilise ve havra gibi tüm inanç merkezleriyle ortak projeler yapmak ve barış ortamına katkı sunmayı elbette arzuluyor ve istiyorlar. İnançlar doğmadır. İnançlar zorlanmaya gelmez. Doğma ibadet alanları hoşgörüye açık alanlar değildir. Budist manastırın yanına, kilise yapmaya benzer. İbadet yerlerinin yan yana konulması düpedüz bir zorlamadır.

ALEVİLİK NEDİR?

Alevilik, Dini İslam, Kitabı Kur'an, Allah'a kul, Hz. Muhammed'e bağlı, Hz. Ali'ye talip, Hz. Hüseyin'in yolunu sürenlerdir. Hacı Bektaş-ı Veli'nin "eline, diline, beline sahip" olmayı ilke edinir. İyi düşünce, iyi söz ve iyi davranışta kendini bulur. Allah korkusu yerine sevgisini benimseyen, zahiri batınla, batını zahirle birleştiren, şeriat kapısını aşıp, tarikat, marifet yoluyla hakikat dünyasına ulaşan, Kuran'ın şekline değil, özüne inen, akıl ve gönül ile ruhsal olgunlaşma yoludur. İslamiyet'in Kur'an'a dayalı, Hz. Muhammed'in buyruklarına

göre İslami evrensel boyutları ile yorumlayıp yeryüzü insanlığına yeni kapılar açan bir büyük düşünce akımı olan Tasavvuf felsefesiyle hayat bulan, bir insan bütünlüğüdür, özünü insan sevgisinde bulan Tanrı'nın insanda tecelli ettiğine inanır.

Alevi İslam anlayışı, Hoca Ahmet Yesevi, Ebul Vefa, Hacı Bektaş-ı Veli, Yunus Emre, Pir Sultan Abdal ve Anadolu Erenleri, Kur'an'ı en iyi yorumlayan filozof velilerin görüşlerinden ilham alarak hayat alanı bulmuştur.

Anadolu'yu Islamlaştıran bir yorumudur. Alevilik, İslam dininin özüdür; manasıdır. Alevilik İslam içinde insanidir, aklidir, ahlakidir. Hz. Ali inancının, Kur'an ayetlerinin yorumudur. Alevilik bir iç dünya olayıdır, hissederek yaşamaktır. Alevilik, Hz. Muhammed-Ehl-i Beyt taraftarı, Hz. Ali ve onun soyundan gelenlere büyük bir saygı ve muhabbetle bağlılıktır. Alevilik, Ehl-i Beyt'in yoludur. Alevi kendisini her anlamda yetiştirmiş, kâmil insan demektir. Alevilerde Cemevleri, toplu ibadet yerleridir. Cem, sözcük karşılığı olarak, toplanma, bir araya gelme demektir. Alevilikte ise, birliğin, beraberliğin, "bir olma"nın adıdır.

Bireylerin ve toplumun geleceğini belirleyen en önemli etkenlerden biri de kuşkusuz eğitimdir. Eğitim kişinin bedensel, zihinsel, duygusal, sosyal ve inançsal gelişmesine katkı sağlar. Eğitim, insan yaşamında büyük önem taşır. Toplumun kalkınması, kurtulması ve inançlarını sürdürmesi her şeyden önce nitelikli insanın yetişmesine bağlıdır. Alevi inanç önderlerinin de Alevi İslam inanç eğitim- öğretim kurumlarında mutlaka yetişmesi zorunludur. Devlet, Sunni inançtaki yurtaşlara tanıdığı eğitim-öğretim hakkı ve olanaklarını Alevi yurttaşlarına da tanımalıdır.

CEMEVLERİ'NİN İŞLEVİ VE KUR'AN'DAKİ YERİ VE ÖNEMİ

Alevilerin ibadet yeri Cemevleridir. Alevilikte Cem yapılan evler, sadece ibadet amaçlı kullanılan mekânlar değildir. Cemevleri edep, erkân amaçlı kurulur. Cemevleri; barış, özgürlük, eşitlik, ibadet, sev-

gi, yargılama ve karar verme yeridir. Aynı zamanda sohbetlerin yapıldığı, birlik ve beraberliğin korunup sergilendiği, ikrarın verildiği ve erkânın yürütüldüğü güven ve sevginin toplandığı, Hakk'a temenna edilen ve Hakk'ın tecelli ettiği yerlerdir.

Hz. Peygamber tarafından "Mescidi-i Nebi"de yapılan ibadetin devamıdır. Cemevleri bir İslam mabedi olarak Kur'an kaynaklıdır. Nebevi sunnete dayanmaktadır. Nur Süresi'nin 35. ve 36. ayetlerinde açıkça ibadet edilen evlerden yani günümüzdeki Cemevlerinden bahsedilmektedir. (Allah'ın nurunun temsili olan pencere içindeki lamba) o evlerdeki (mescit-cemlerdeki: Allah onların yükselmesi ve içlerinde isminin zikredilmesine izin vermiştir (Nur süresi 36. ayet). Yine Fecr Suresi'nin 27-28. ayetlerinde, cemaate birbiriyle ilgili "razı etmek ve razı edilmek" durumları sorulur. Sorunlu olanlar varsa, surenin 9. ve 10. ayetlerindeki emre göre, taraflar dinlenir ve adaletli bir uygulama ile barış sağlanır. Fetih Suresi'nin 10. ve 18. ayetlerindeki ilahi lütuf ve iradeye göre, cemaatin el ele tutuşması, Allah'ın rızasını kazanmak içindir (Ayrıca bkz: Maide Suresi, 119 ve Beyyine Suresi 7 ve 8. ayetler).

Kur'an'a göre, Allah, yapılan ibadetin şekline değil, özüne bakmaktadır (bkz: Hac Suresi, 67. ayet). Alevi-Bektaşiler bu bağlamda Kur'an'ın tasavvufi yorumunu esas alarak, kendilerine özgü bir ibadet şekli benimsemişlerdir. Cemevlerinde pir önünde toplu halde yapılan semahlı, ikrarlı, gülbanklı ibadet, namazın kıyam, rükû, secde, dua (kıraat), selam ve tevhit bölümlerini içinde taşır.

SEMAH'IN KUR'AN'DAKİ YERİ

Saffat Suresi'nin 1-2-3. ayetlerinde semaha işaret buyrulduğu Aleviler tarafından sıkça ifade edilmektedir. Cem'de Semah ilgili ayetler şu şekildedir: "Andolsun o saf bağlayıp dizilenlere / o saflar tutturup sıraya dizilenlere / o kanatlarını açıp toplayarak uçanlara, O haykırarak sevk edenlere / o göğüs gererek durduranlara, O zikir okuyanlara...

Ayrıca, Hac Süresi'nin 26. ve 29. ayetlerinde semah şöyle belirtilmektedir.

Anımsa o zamanki, hani biz İbrahim'e Tanrı evinin yerini hazırlamış ve "Bana hiçbir şeyi eş tutma; tavaf ederek semah dönenler, ayakta durarak, öne eğilerek ve yere kapanarak ibadet edenler içinde evimizi temiz tut" demiştik, (Haç Süresi 26. ayet). "Sonra da temizlensinler, adaklarını yerine getirsinler ve o eski evi'nin çevresinde tavaf ederek semah dönsünler." (Hac Süresi 29. ayet).

Tavafın kökenini Hz. İbrahim dönemine kadar dayanmaktadır. Semahın İslami kaynaklarından biri de Kâbe'nin etrafında yapılan tavaf ibadetidir.

Kırklar semahı Alevi inancına göre; Hz. Muhammed ve Kırkların semah dönmesi, onların kendi takdir ve tasavvurları olmaktan ziyade Hakk'ın emridir.

Nitekim Hz. Muhammed miraçta Tanrı'dan, semahı, ifa edilmesi gereken bir ibadet olarak almıştır. Bu sebepledir ki, Kırklar Cemine girip Hakk'ın emrini ifa etmek üzere semah dönmüştür. Hz. Muhammed'in semah döndüğü ve semahın bir ibadet olduğu düşüncesi yüzlerce deyiş ve nefeste zikredilmektedir.

Hz. Muhammed'in semah döndüğü ve semahın ibadet olduğu düşüncesi Ahmet Yesevi'nin *Divan-ı Hikmet*'indeki "hikmet" adı verilen şiirlerinde de yer almaktadır.

Ebu'l-Vefa'nın *Menakıbname*'sinde, İmam Gazali'nin *İhya'u Ulum'ud - Din* adlı eserinde, Börklüce Mustafa'nın *Tasvir'ül -kulüb* isimli kitabında ve Mevlana Celalettin-i Rumi'nin eserlerinde semahın / sema etmenin ibadet olduğu net bir biçimde yer almaktadır. Hz. Muhammed'in semah döndüğü ve semah dönmeyi teşvik ettiği / önerdiği / emrettiği ortaya konulmaktadır. Semahın Kur'an'sal temelinin de bulunduğu yönünde teviller de söz konusudur.

Alevilikte hac ibadeti, iyilik yapmak, aç olanı doyurmak, insanlar arasında barışı yaymak, insanlık âlemi için çalışmak ve doğruluktan

ayrılmamakla yerine getirilir. Yunus Emre bunu, "Bir gönüle girmenin bin hacca (Kâbe ziyaretine) bedel" olduğu şeklinde açıklamıştır. Alevilikte zekat ibadeti musahiplikle daimi kılmıştır.

MUHAREM ORUCU'NUN KUR'AN'DAKİ YERİ

Alevi inancı şekilciliğe takılıp kalmayı değil, özünü benimser, aklın ve ilmin yolundan ayrılmaz. Önemli olan İmam Hüseyin'in ve diğer Kerbela şehitlerinin çektikleri acıyı ve zorlukları beyninde, kalbinde ve gönlünde duymaktır. Onlar gibi düşünüp, onlar gibi yaşayıp, onlar gibi inanmaktır. Zalime karşı çıkıp, mazlumdan yana olmaktır. Eline, diline, beline sadık olup insanca ve onurluca yaşamaktır. Onlara layık olmaktır, ölmeden önce ölmek, öldükten sonra yaşamaktır.

Allah'ın âlimlere rahmet olarak gönderdiği elçisi Hz. Muhammet Mustafa'nın ve Ehl-i Beyti'nin huzuruna anlı açık, yüzü ak ve pak çıkmaktır. Onların bıraktığı onurlu mirasa sahip çıkmaktır. (Azap Suresi 33).

Tüm peygamberler zamanında üç günlük Hızır Orucu ve Muharrem orucu tutulurdu. Çeşitli kaynaklar Muharrem ayı'nın 10. gününde birçok olayın gerçekleştiğini söylüyor. Bunlardan bazıları şunlardır: Adem peygamberin bağışlanması; Nuh peygamberin gemisinin tufandan kurtulması; Yunus peygamberin balığın karnından kurtulması; İbrahim peygamberin Nemrut'un ateşinden kurtulması; İdris peygamberin göğe çıkması; Yakup peygamberin oğlu Yusuf peygamberin atıldığı kuyudan kurtulması; Eyüp peygamberin dertlerden kurtulup sağlığına kavuşması; Musa peygamberin firavundan kurtulup kızıl denizi geçmesi; İsa peygamberin göğe çıkması ve Hz. Muhammet Mustafa'nın, müşriklerin zulmünden kurtulmak için Mekke'den Medine'ye hicretinde sağ selim Medine'ye dönmesi. Bunlara şükran olarak Muharrem ayında oruç tutulur, aşure yapılır. Bu, Peygamberler için kavuşma, kurtulma, müjde günü olmuştur.

Peygamberin ümmeti sayılan kişiler tarafından bu mübarek ay peygamber torunlarına zulüm günü olmuş ve şehit edilmişlerdir. Bu mübarek günleri, Emeviler zulme çevirmişlerdir. Tüm Ehl-i Beyt yakınları, evlatları, kendi canını Hakk yoluna, insanlık sevgisi adına, Ceddi Hz. Muhammed'in kurduğu dinin mücadelesini şahadet şerbetini içerek İslâm dininin ebediyete kadar devamına vesile olmuştur. "Ey habibibim, senden önce gönderdiğimiz peygamberlerimize de uyguladığımız yasa budur. Sen bizim yasada değişiklik bulamazsın (İsra suresi ayet 77).

(El fecr suresi ayet 1. 2) "Bu ayetin hükmüne göre, tek Tanrılı dinlerde inanış ve ibadet aynıdır. Ya Muhammet, o Muharremin on sabahı ve akşamı hakkı için ve çift olup duranlara ve dahi on gecelere and olsun ki, akıl sahipleri onlara itibar edip son amaçlarını onunla inceleme ve araştırma yaparlar," denilmektedir. Bu emirlerden on gün ve geceye and içen Allah'ın bu gün ve gecelerini oruçla geçirenlerin Allah'a itaat edenler olacağını açıklaması, Muharrem Orucu'nun Allah'ın emrettiği ve müminlerce tutulması gereken oruç olduğunun en açık kanıtıdır.

HIZIR ORUCU'NUN KUR'AN'DAKİ YERİ

Hızır orucunun en temel kaynağı Kur'an'dır. Bakara Suresi'nin 203. ayetinde; "Sayılı günlerde Allah'ı zikredin," denilmektedir. Kur'an'ın tevilini yapan Abdulbaki Gölpınarlı'nın - Kur'an mealinde, bu sayılı günlerin zilhicce ayı olduğu ve o ayın da Şubat ayının 13-14-15'inci günlerine tekabül ettiğini belirtir. İşte biz Aleviler olarak bu sayılı günlerde yani Şubatın 13-14-15. günlerinde oruç tutarız.

İnsan Suresi 7-8-9. ayetlerinde ise şöyle bahis edilmektedir:

Ayet 7: Onlar verdikleri sözü tam bir biçimde yerine getirirler ve kötülüğü salgın olan bir günden korkarlar.

Ayet 8: Yoksula yetime ve esire, yemeği severek yedirirler.

Ayet 9: Biz, size yalnız ve yalnız Allah rızası için yediriyoruz. Sizden bir karşılık da, bir teşekkür de istemiyoruz, der.

Bu ayetlerin Hz. Ali Cenap-ı Murtaza'nın şanına geldiği belirtilmektedir. Bir gün İmam Hasan ile İmam Hüseyin hastalanır. Ateşler içinde bir şey yiyip, içmeyip baygın olarak yatarlar. Hz. Fatıma çocukların bu haline çok üzülür. Babası Hz. Muhammed'e gider. Ya babam, ya Allah'ın Resulü, Hasan ile Hüseyin çok hasta, ateşler içinde yanmaktadırlar, acılarına dayanamıyorum. Ben ne yapacağım, der.

Hz. Resul bunun üzerine, kızım git niyet edin, 3 gün nezir orucu tutun, der. Hz. Fatıma eve gelir, Hz. Ali'ye anlatır. Hz. Ali de niyet ederek, Hz. Fatıma ile birlikte 3 günlük oruca başlarlar. Birinci gün akşam olur, sofrayı kurarlar, herkesin önünde birer parça arpa ekmeği vardır. Tam yemeğe başlarlar ki kapı vurulur. Kapıyı açarlar. Karşılarına biri çıkar, "Ya Ali ben yoksulum ve kaç günden beri açım, yiyeceklerinizi bana verir misiniz?" der. O gün ucundan birer parça kopardıkları ekmeklerini yemeyip o yoksula verirler. İkinci gün; yine oruç tutarlar. Akşam olduğunda aynı şey olur. Sofra kurulur. Birer lokma yedikten sonra yine kapı çalınır. Kapıyı açarlar, karşılarına biri çıkar, "Ya Ali ben yetimim kaç günden beri açım" der, o gün de yiyeceklerini o yetime verirler.

Üçüncü gün de aynı şey olur. Bu defa gelen esir olduğunda, sahibinin kendisine yiyecek vermediğini söyler ve o da Hz. Ali'den yiyecek ister. Hz. Ali o gün de yiyeceklerini esire verir. Esir gittikten sonra tekrar kapı çalınır ve kapıyı açarlar. Bu defa gelen Hz. Resuldür, Hz. Resul eve girer, oturur, Hasan ve Hüseyin'i dizleri üstüne alır ve şöyle söyler: "Ya Ali, bu yavruların hastalığı beni de üzdü." Ve sorar. "Orucunuz nasıl geçti ya Ali?" Hz. Ali, "Sana ayandır Ya Allah'ın Resulü; Allah'ın rızası için 3 gün oruç tuttum, orucumuzu açarken, bir yoksul, bir yetim, bir de esir geldi. Yiyeceklerimizden her gün birine verdik," der. Hz. Resullullah "O gelenler kimdi? Tanıdın mı Ya Ali?" der. "Sana ayandır Ya Allah'ın Resulü" der. Hz. Peygamber gelenlerin Hızır olduğunu söyler ve "Sizlerin sabrını ölçtü Ya Ali," der.

Hızır orucu hakkında diğer bir konu da Hz. Nuh Tufanı'nda geçer. Hz. Nuh'un gemisi tufana kapıldığında, Hz. Nuh geminin kurtulması için Hz. Hızır'ı çağırır ve gemi kurtulunca üç gün oruç tutacağını söyler. Hz. Nuh'un gemisi tufandan kurtulur, bunun üzerine üç gün nezir orucu tutarlar. İşte Aleviler de, dar günlerinde Hızır yetişsin diye, Hızır aşkına, Ehl-i Beyit aşkına, Allah rızası aşkına oruç tutarlar.

Her insanın yaşamında mutlaka şükran günleri vardır. Hastalıktan kurtulanlar, kazadan beladan kurtulanlar, kısacası zor günlerden kurtulanlar, şükranı olarak Allah aşkına oruç tutarlar, kurban keserler.

Allah irade sıfatını yalnızca insanlara vermiştir. İşte oruç, iradenin imtihanıdır. Hiçbir şeyde uslanmayan nefsin, oruç ile uslanmasıdır. Çünkü açlık had safada iken yememek, susuzluk had safada iken içmemek, iyilik için nefsin dizginlerini çekip iradeyi kullanmaktır. Yani, vücuda aklın hükmüdür, kendi bedenine sözün geçmesidir.

Cenab-ı Allah bir kudsi hadisinde; "Oruç benim içindir, onun mükâfatını ben vereceğim" diye buyurmuştur.

Alevi inancında Hızır Orucunun kaynağı Kur'an ve hadislerdir. Kur'an-ı Kerim Hızır kısâsı Kur'an'da El-Kehf suresinde geçmektedir. Bu surede üç olay geçer,

a) Ashab-ı Kehf adı ile anılan kişilerin başından geçenler (9-26. ayetler)

b) Hz. Musa, Hz. Hızır kısâsı (60-82. ayetler)

c) Zül-karneyn ve ye'cüc me'cüc olayı (83-93. ayetler)

Birinci olayda; bütün kalpleri ile kendilerini Allah iradesine teslim edip, inanan insan üstünlüğü,

İkinci olayda; Hz. Musa'nın karşısına çıkarılmış, mürşit konumundaki esrarengiz kişi (Hızır) vasıtasıyla; ilahi takdirin sırlarının insanlar tarafından çözülmeyeceği,

Üçüncü olayda ise; insanın kendini buna karşı koymaya çalışmaktan alıkoymadığı noktalar mükemmel bir tarzda anlatılmaktadır.

Hz. Hızır, ayetlerde isim verilmeden kullardan bir kul olarak geçmektedir. O, kulun Hz. Hızır olduğunu bildiren hadis kitaplarıdır. (Sahihu'l Buhari, Sahihu Müslüm, Ttirmizi vs.)

Ehl-i Beyt ve taraftarları bu inançları gereği yüzyıllarca büyük zulümlere uğradılar. Kerbelâ bunun en şiddetlendiği döneme işaret eder (680). Hz. Muhammed'in torunlarını ve soyunu sürdüren imamlar, egemen Emevi ve Abbasi (750-1258) yönetimlerinin hileleriyle şehit edildiler. Kimilerini zehir ile başkaldıranları da savaşarak yok ettiler. İmamı Azam Ebu Hanife ve İmamı Şafii gibi dini önderler dahi Ehl-i Beyt taraftarlarına yapılan zülüm ve katliamlara karşı çıktıkları için işkence görmüşlerdir.

Gerek Emeviler, gerekse Abbasiler'in yönetimleri ve iktidar olmanın bütün avantajlarını kendi soylarına ve yakın akrabalarına kazandırırlar. İslam'ın kurallarına uymayarak İran ve Türk bölgelerinde (Horasan ve Deyleman) karşı katliamlar uyguladılar.

OSMANLI DÖNEMİ'NDE ALEVİLİK

Osmanlı devletinin kuruluşuncla Edabali büyük rol oynamıştır. İlk dönemin padişahları Aleviliğin örgütlü kolu olan Ahilik inancındaydılar.

I. Osman'ın adı Grek kaynaklarında "Athman" Alevi menkıbe namelerinde ise "Otaman" (Oddoman) olarak yazılmıştır. Lois Massıgon ve İrene Melikoff, Osman Bey'in adının bir Bektaşi velisine borçlu olduğunu düşünür.

Orhan Bey, savaşlarda Abdal Musa, Abdal Murad, Geyikli Baba gibi Alevi dervişlerini yanında bulunduruyordu. Orhan Bey Ahiliğe dahi girmiştir. Osman Bey'in oğlu Alâeddin de Ahi örgütündeydi. XIII. yüzyılda Hacı Bektaş-ı (1209-1337) Anadolu'yu dini ve siyasi anlamda etkilemiştir. Özellikle Balkanlar'da Bektaşi ocakları toplumunun düzenleyicisi olarak geniş yığınları kucakladı ve Balkanlar'da Türklüğün yayılmasında büyük rol oynadılar. (Balkanlar'da; Gül Baba, Koyun Baba, Otman Baba, Kızıl Deli Sultan, Demir Baba, Sarı Saltuk gibi), 14. yüzyıldan itibaren Anadolu'da ve Rumeli'de Alevi dervişler yoluyla Alevi İslam inancı 16. yüzyılda Balım Sultan ve öteki Alevi-Bektaşi öndlerlerince örgütlendi, (1421-1451).

Yavuz Sultan Selim öncellikle Rumeli ve Anadolu'da Alevilikle suçlananların bir listesini hazırlatıp, 7 yaşından 70 yaşına kadar olan Alevi-Bektaşileri (Cafer-i Sadık mezheplerine mensup olanları) 40 bin kişinin boynunu vurdurdu ve geri kalanları da hapse mahkûm etti.

Şahkulu, Atmaca, Baba Zünnun, Kalender Çelebi öldürüldü. Kanuni döneminde Alevi-Türkmen kırımı yapıldı. Pir Sultan bu dönemde Sivas'ta idam edildi (Doğ. 1470/8-öl: 1547-50) (171, bkz. A.Özkırımlı. 1990) (sf:140). Erzurum, Amasya, Çorum vb. yerlerde dahi çıkarılan fermanlarla yüzlerle Alevi-Bektaşi katliamı yaşanmıştı. Alevilerin bir kısmı da Kıbrıs'a sürgün edildi (Mayıs 1577).

I. Ahmet, Kuyucu Murat Paşa

Padişah I. Ahmet ve I. Mustafa dönemlerinde (1617-1618) görevlendirilen Kuyucu Murat Paşa, Celalilerin ayaklanmalarını bastırmak bahanesiyle 90-120.000 Alevi-Bektaşi diri diri kuyulara atarak katletmiştir. (1616 V. Murat döneminde ise (1623-1640) Alevi- Bektaşi katliamları devam etmiştir. II. Mahmut (1808-1839).

15 Haziran 1826 yılında Yeniçeri Ocağı kaldırıldı. Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra padişah II. Mahmud'un emri ile Abu Suudi Camii'nde tarikat şeyhleri, Bektaşi Tekke ve Dergâhlarını kapatma kararı alındı.

Bektaşi Tekkeleri, bağlı kişilerin toplandığı ve tören yaptıkları tekke ve zaviyeler yıktırıldı. Tekkelerin mal varlıklarına el konuldu, Bektaşi babaları Konya, Kayseri, Tire vb. gibi Sünnilerin yoğun olduğu yerlere sürgün edildi ve bir kısmı da öldürüldü. 1827 yılında çıkarılan bir fermanla Anadolu'daki tüm Bektaşi Tekkelerine ait, (türbeleri hariç) tüm binalar yıktırıldı, eşya ve mal varlıklarına el konuldu. 100 dolayında Alevi-Bektaşi Tekke ve türbesi kapatıldı. Alevi-Bektaşi Babalarının bir kısmı da sürgün edildi.

Yeniçeri Ocağı kaldırılırken Alevi- Bektaşi Tekkeleri yağmalandı, tarihi belgeler yok edildi. Yeniçeri Ocağı, 15 Haziran 1826'da kaldırıldıktan sonra, Bektaşi Babalar, sapık inançlı ve şeriat kurallarına uymamak gibi nedenlerle suçlanıp, Ankara, Sivas, Kayseri, Amasya, Tire, Aydın, Hadım ve Birgi'ye sürgün edilirler.

Ahmet Yesevi evlatları sapıklıkla suçlanıp, Kıbrıs'a sürgün edilir, binlerce Alevi öldürülür ve hapse mahkûm edilir. Bu dönem de bir kısım Bektaşi tekkeleri yıktırılır, bir kısmı da kapatılır. Karaağaç (Münir Baba), Rumeli Hisarı Tekkesi, Sütlüce Tekkesi, Yedikule Tekkesi, Eyüp Karyağdı Baba Tekkesi ve Çamlıca Tekkesi yıktırılır. Karaca Ahmet Sultan Dergâhı, Şahkulu Sultan Dergâhı kapatılır. Bu Dergâh ve Tekkeler de bulunan kitaplar da yakılarak yok edilir. Bir süre sonra birçok dergâhın başına da Nakşibendî şeyhleri atanır. (1840) İstanbul Karaağaç Tekkesindeki Bektaşi Dervişleri Amasya'ya sürgün edilir.

Padişah Abdülaziz (1861-1876) Bektaşi tekke ve dergâhlarının yeniden açılmasına izin verdi. Bu dönemde Bektaşilik, Alevlilik şeklinde Anadolu'nun Sivas, Dersim, Malatya, Kars, Erzurum, Erzincan, Tokat, Çorum, Adana, Mersin, İzmir, gibi illere ve Rumeli, Arnavutluk, Makedonya, Bulgaristan, Yunanistan'a yayılmıştır. Osmanlı tarihini Türklerin tarihi, Osmanlı savaşlarını da Türklerin savaşı olarak anlamak gerçekleri çarpıtmaktır. Osmanlı Türk Beylikleri, Alevi toplumunu düşman olarak görmüştür. Osmanlı Tarihi başta Alevilerin ve diğer Türk beyliklerinin ve diğer Anadolu halklarının katliam tarihidir.

Ortaçağ'dan başlayarak, Cumhuriyet döneminde devam eden; Koçgiri ve Dersim (Dersim'de 13 bin 160 kişi sivilin öldürüldüğü, 11 bin 818 kişinin ise sürgün edildiği belirtilmektedir. 6 Ağustos 1938 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla, 1246 haneden 5000 kişinin, 15 şehrin 50 kazasına bağlı 922 kişi, "bir köye, bir hane" şeklinde dağıtılır.) Hekimhan, Kırıkhan, Çorum, Malatya, Sivas, Erzincan, Maraş, Sivas Madımak, Gazi ve Ümraniye katliamları ile Başbuğlar gibi çok sayıda "Kitlesel Katliam" yaşanmıştır.

AKP VE ALEVİLER

Büyük çoğunluğu Alevilere yönelik olan bu katliamlar, toplumumuzun sağduyusu ve geleneksel barışçı tavrı sayesinde karanlık odakların amaçladığı çatışmalara dönüşmemiştir. Yaşanan bu katliamlar, ülkemizdeki toplumsal vicdanı tatmin edecek biçimde araştırılmamıştır. Yargı süreçlerinde gerçek nedenler ve sorumlular ortaya çıkarılamamış, toplumumuz bu kitlesel katliamlar ile henüz gerektiği gibi yüzleşememiştir. Mevcut durum bu iken, 13 Mart 2012 tarihinde Madımak Katliamı ile ilgili davayı gören mahkeme, Madımak katilleri için "Zaman aşımı kararı" vermiştir. Başbakan'ın "zaman aşımı kararı" sonrası "Bu karar Türkiye'ye hayırlı uğurlu olsun," demesi ise, zaman aşımı kararından daha yaralayıcı olmuştur.

"Alevilik bir dindir diyorlarsa, çıksın bunu müşterek olarak açıklasınlar. Hz. Ali'yi sevmek noktasında ben sizden daha çok Aleviyim" diyen Başbakan, Karacaahmet Dergâhın da ki Cemevini "ucube" diyerek isimlendirdi (05.08.2012).

Ucu Emevili Muaviye'ye, Yezid'e dayanan bir karalama kampanyası nedense hâlâ süregelmektedir. Refah Partili Belediye Başkanı Tayyip Erdoğan, 1994 yılında imar açısından kaçak bina olarak nitelediği İstanbul-Karacaahmet Sultan Dergâhı'nı 7 Eylül 1994 günü gece saat 03.00 te, belediye başkanı olarak, Aleviler için kutsal sayılan bu dergâhı yıktırmaya kalktı. Karacaahmet Dergâhı'ndaki toplumsal direniş Cemevini yıktırmamıştır.

AKP hükümeti başta olmak üzere, Cumhuriyet dönem hükümetleri, Alevilerin yaşadıkları sorunlara çözüm getirmediler. Hükümetler göstermelik vaatlerle yıllarca Alevileri aldattılar.Ve aldatmaya da devam etmektedirler.

AKP hükümetinin on bir yıllık icraatları geçmişi aratmayacak şekilde sürmektedir. Hükümetler, Anayasa, İ.Y.U.K. Milli Eğitim Temel Kanunu, Avrupa İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri Koruma Sözleşmesi, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve bütün diğer uluslararası anlaşmalar ve sözleşmelerin gereklerini yerine getirmediler.

AKP'nin Alevi inancıyla ilgili açılım ve yaklaşımlarının gerçek nedeni Alevilerle ilgili Türkiye ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde süren davalarıdır. AB ve ABD'nin inanç özgürlüğü konusunda yaptığı baskılar ve yaklaşımlardır. AKP'nin Alevi kökenli bazı milletvekilleri ve kurumların aracılığıyla alternatif bir Alevi gruplaşması yaratılmaya yönelik planların bir parçasıdır.

AKP'nin Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı Genel Müdürlük oluşturması, iftar yemeği verilmesi ve Alevi kaynaklarının yayınlanması, türbanın serbest bırakılması (9 Şubat 2008) gibi girişimler doğrudan doğruya kadın ile erkeği eşit değil, farklı gören Vahhabi dinsel ve geleneksel gerekçenin var olduğunun göstergesidir. Türkiye Cumhuriyeti'ni ve Alevileri yeni sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır.

AKP'nin bu girişimleri, Alevi inancını asimile etmek, örgütleştirerek etkisizleştirmek için yapılan entrikaların birer devamıdır.

AKP hükümetinin bu girişimlerinin temel amacı, hak ve yetki verme yerine, devşirme Aleviler aracılığıyla Aleviliği özünden koparmak, asimilasyona uğratmaktır. AB'nin 17 Aralık 2004 tarihindeki ilerleme raporunda Aleviler, ilk kez azınlık olarak gösterildi. Alevi örgütleri bu anlayışı protesto ettiler.

AKP'nin anlayışı, Emevi, Abbasi ve Vahhabi anlayışının devamıdır. AKP hükümetinden Alevi inancı ile ilgili ilerleme ve çözümleme beklemek saflıktır. Devlet arşivlerinde geçmişten gelen Alevilerin sorunları ve çözüm önerileri ile ilgili raporlar mevcuttur. Hükümetler geçmişte olduğu gibi bugün de samimi davranmamaktadırlar. Samimi olsalardı, tüm Alevi kurum ve kuruluş yöneticileriyle birlikte bir toplantı düzenlenir, öneriler dikkate alınarak ortak çözüm bulunabilinirdi.

2002 tarih ve 4100 sayılı Bakanlar Kurulu'nun kararında bir madde ile nerelere bedava elektrik verileceği düzenlenmiştir. Bu maddede de elektrik verileceği yerlerin içinde ibadet yerleri sayılmıştır. Cami, mescit, kilise, sinagog ve havra ibadet yeri olarak belirtilmiştir. Alevilerin ibadet yeri olan Cemevlerinden elektrik, su ve doğal gaz paraları

alınmaya devam edilmiştir. Geçmişte AKP zihniyetinde olanlar Alevilere "mum söndü" yapıyorlar diyorlardı (12.2.1997). Şevket Kazan'"Sapık" demekte tereddüt etmedi. (6.06.1998). Saadet Partisi genel başkanı Recai Kutan ise aynı düşünceleri paylaşmaktan geri kalmadı. AKP tarafından Diyanet İşleri Başkanlığı'na getirilen "Cemevleri ibadet yerleri değil" derken, yardımcısı Tayar Taş ise "Cemevleri cümbüş yeridir" demek suretiyle Alevilerin ibadet yerleri olan cemevleri ve inançlarını aşağılamaktan geri kalmamışlardır. AKP'li yerel yönetimler cemevlerinin yapımına ruhsat vermezken, AKP'liler Alevilerden yana olabilirler mi? Tayyip Erdoğan, Karaca Ahmet Cemevi'ni yıkmıştı. "Cemevi cümbüş evidir" diyordu.

Sultanbeyli Pir Sultan Abdal Kültür Derneği'nin Kartal ilçesinde 2770 imza ile imar planında ibadet yeri olarak ayrılan alanın kendilerine Cemevi yapmak üzere tahsis talebi reddedilmiş ve açılmış olan dava, İstanbul 4. İdare Mahkemesi'nde halen sürmektedir. Sultanbeyli ilçesinde 10 bin 260 imza ile tapulu arsa üzerine yapılmak istenen Cemevi inşaatı AKP'li Belediye Başkanı tarafından engellenmiştir. Bütçe görüşmeleri sırasında AKP'li milletvekillerinden biri şöyle diyordu; "Alevilere pay verirsek yarın da satanistler ister." Bunun gibi gerekçelerle Alevilere bütçeden pay verilmediği gibi, Aleviler aşağılanmıştır. AKP'liler bir çok kez art niyetlerini ortaya koymuşlardır.

Çankaya Cemevi Yaptırma Derneği'nin Çankaya Kaymakamlığı'na yapmış olduğu başvuru reddedilmiş, dava Yargıtayca bozulmuştur. Alevilerin ibadet yeri olan Cemevi yok sayılmıştır. Alevi-Bektaşi Eğitim ve Kültür Vakfı tarafında açılan dava ile İstanbul Sütlüce Karaağaç Tekkesi, 2. nolu Anıtlar Kurul kararı ile 5 Mayıs 2006 tarihinde korunması için kültür varlığı olarak tescil edildi. Bu dergâh Balkanların en büyük Bektaşi dergâhıdır (1757-1774).

Cem Vakfı tarafından Alevi hakları ile ilgili dört bin kişilik hukuk davası iç hukukta reddedilince, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde devam etmektedir.

AKP tarafından iftar yemeği düzenleniyor. Bu iftar yemekleriyle Aleviler, AKP'nin tuzaklarına alet olmayarak izzetle yaşamaya devam edecekler.

AKP'nin samimi olmadığı bir kez daha ortaya çıktı. Geçmişte ABF Başkanı Selahattin Özel'e, 22 Temmuz 1997'de 1 milyon imza toplanmasına rağmen, başbakan randevu vermemiştir. 19 Ocak 2000 tarihinde 293 Alevi Derneği AKP'nin Hızır sofralarını protesto etmek amacıyla bir kez daha bir araya geldiler. Yine 3 Şubat 2008-2013 tarihilerinde Alevi kurumları, Kadıköy-İstanbul mitingilerini düzenleyerek Türkiye laik değil, din dersi zorunlu olur mu?" diyerek protestolarını sürdürdüler. Cumhuriyetin tüm değerlerini hiçe sayan AKP, 100 bine yakın kişinin protestosuyla karşılaştı. Asırlardan beri Aleviler, her türlü zulüm, hakaret ve aşağılanmaya karşı göğüs gererek inançlarını bu güne taşımayı başarmışlardır. Aleviler eşit yurttaşlık haklarından kaynaklanan ABD uyum yasaları vb. uluslararası hukuka yansıyan eşitlik talepleri, hak ve istemlerini gerçekleştirmek zorundadır.

Diyanet İşleri Başkanlığı "Dırar Mescidi", Vahhabi Misyonerlik Enstitüsü görevini yapmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı daha da ileri giderek "Cemevleri camilere alternatif olamaz, cemevlerinde yapılan ibadetlerle camilerle yapılan ibadetler bir tutulamaz. Caminin karşısına cemevini, namazın karşısına ise muharrem orucunu çıkaramazsınız," diyerek Alevi kimliğini yok sayarak inkâr etmiştir.

AKP hükümetinin amacı, Türkiye'yi Teokratik İslam Cumhuriyetine dönüştürmektir. Amacı, Büyük Orta Doğu Projesini gerçekleştirmektir. Başbakan Tayip, kardeş Suriye halkıyla Türkiye halkını karşı karşıya getirmiştir. 54 İslam ülkesinde; Müslümanlar arsında mezhep çatışmalarının çıkmasına neden olan dış politikalar yüzünden ülkemiz zor duruma düşürüldü. AKP, Ortadoğu zenginliklerini Emperyalizme peşkeş çekmektedir. Başbakan, baş paketleyerek, çağdaş uygarlık yolunu kapatmayı hedeflemiştir. Tarihe baş paketleyen başbakan olarak geçecektir. Yıllarca gündemde tutularak yasalaştırılan türban, bugünün Türkiyesi'nde bireysel özgürlük simgesi değildir.

Türban aklın ve kadının esaretidir. Gericiliğin hâkim kılındığı yerde bilim yapılmaz. Hedefi, Alevileri yanlarına çekmek, dinsel ibadetlerini Sünnileştirmek, Alevilerin laik yapısını bozmaktadır.

Alevi köylerine yönelik asimilasyoncu uygulamalar hâlâ devam ediyor.

AKP'nin Alisiz Alevilik Projesi, Alevi -Bektaşi inancına yönelik tüm girişimler samimiyetsizdir. Sünni tarikat ve cemaatlerin önünün açılması için yapılmaktadır. Alevi inançlarıyla ilgili söylemleri Alevilerin inancını asimilasyona yönelik söylemlerdir.

Amasya'da Alevi kız öğrencilerin okul değiştirmesine neden olan olaylar, Esenyurt ve Şişli Meslek Lisesi'nde Alevi öğrencilerin dövülmesi, aşağılanması bunun bir göstergesidir.

2005 yılından beri zorunlu din dersleri ve Alevi talepleriyle ilgili AKP hükümetiyle Aleviler mahkemeliktir.

Özgürce ve özerk bir biçimde kendi kararlarını alabilecekleri, kendi kurumları tarafından ve kendi öğretileri doğrultusunda bir yapılanmanın içerisinde olmaları Alevilerin en doğal haklarıdır.

Diyanet İşleri Başkanlığı ancak özerk bir konumuyla gerçek işlevini yerine getirebilir ve tüm inanç gruplarının inançlarını bu şekilde temsil edebilir. Çankaya Cemevi ile ilgili Yargıtay kararı, Yavuz Sultan Selim adının köprüye verilmesi gibi anlayışlar Emevi zihniyetinin devamıdır.

Yukarda belirtilen nedenlerden dolayı, toplumsal sorunlarımızı barış ve kardeşlik içerisinde çözmek ve sorunlarımızla yüzleşmek zorundayız. Alevi-Bektaşi kurum temsilcileri, yazarları, düşünürleri ve kanaat önderleri tarafından ortak bir beden dilinin kullanılması zorunluluktur.

ANAYASA VE YASALARDA ALEVİLİĞİN YERİ

Anayasa ne diyor, uygulama nasıl? Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda, devletin ve toplumun dinine ilişkin hiçbir belirleme yapılmaz. Bu, Cumhuriyet'in temel ilkelerinden biri olan "laiklik"in gereğidir. Laik devlet, Türkiye toplumundaki herhangi bir dinsel inancın yanında,

onun destekleyicisi vb. olamaz. Aynı şekilde, herhangi bir dinsel inancı karşısına da almaz, alamaz. Laiklik gereği olarak, almamalıdır. Herhangi bir dinsel inancı diğerlerine göre kayıramadığı gibi, başka bir inancı da, beriki lehine baskılayamaz.

Aynı şekilde, eğitim ve öğretime ilişkin yasalar (Milli Eğitim Temel Kanunu vd.) başta olmak üzere, Medeni Kanun, Borçlar Kanunu, İş Kanunu, Ceza Kanunu gibi toplumsal yaşamı düzenleyen yasaların hiçbirinde de, yurttaşlar arasında dini inançlara göre bir ayrım, bir ayrıcalık öngörülmez.

Yasalar ve Türkiye'nin genel hukuk düzeni böyle olmakla birlikte, gelgelelim yaşamın pratiğinde durum hiç de yasalarda yazılı olduğu gibi değildir.

Devletin örgütlenmesinden başlayarak, devletin işleyişinde ve yurttaşlarla ilişkilerinde egemen olan uygulama, Sünni İslam mezheplerine göre yürütülmektedir. Bu uygulamaya göre, Türkiye toplumu dini inanç bakımından türdeştir ve Sünni Hanefi mezhebindendir. Devletin, toplumun din işleriyle ilgili kurumu Diyanet İşleri Başkanlığı, bu Sünni İslam mezhebini esas alarak çalışır. İster devlet eliyle yapılsın, ister inanç sahipleri ve grupları tarafından yapılsın, ibadethaneler ve onların hizmetleri konusunda sadece camiler için, camilerde ibadet eden toplum kesimleri için tam bir serbesti vardır. Ama Alevilik hem bu hizmetlerden yoksundur, hem de Alevi yurttaşların bu tür ihtiyaçlarını giderme çabaları büyük baskı altındadır.

Aleviler Cumhuriyet döneminde de, Osmanlı'dan kalma baskılarla, fiili yasaklamalarla karşı karşıya kalmışlardır. Bu baskı ve yasaklamalar, hem devlet-yurttaş ilişkilerinde, hem de toplumun kendi içinde uygulanmıştır. Alevilik inancı, Sünni İslam inanışları ve o inanış temelinde örgütlenmiş Diyanet İşleri, üniversiteler tarafından, büyük bir dışlanmaya, baskılamaya maruz kalmıştır. Bu baskıların zaman zaman şiddete dayalı saldırılar biçimini almış olmasından ise, söz bile etmiyorum.

Sonuç olarak, Cumhuriyet maalesef, ne devlet katında, ne de toplum katında laiklik ilkesini egemen kılabilmiştir. Aleviliğe ilişkin bütün bu baskı, kısıtlama, yasaklamalar devam etmektedir.

Örneğin, Anayasa'nın 10. Maddesi'nde, "Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetmeksizin kanun önünde eşittir. Hiçbir kişiye, aileye ve zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınamaz. Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar" yazar. 24. maddesinde ise "Herkes, vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir" hükmü yer alır. 24. maddeye göre de, Anayasa'nın 14. madde hükümlerine aykırı olmamak şartıyla ibadet, dini ayin ve törenler serbesttir. Kimse ibadete, dini ayin ve törenlere katılmaya, dini inanç ve kanaatlerini açıklanmaya zorlanamaz; dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz.

Din ve ahlak eğitim öğretimi devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve orta öğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcisinin talebine bağlıdır.

Kimse, devletin sosyal, ekonomik, siyasi ve hukuki temel düzenini kısmen de olsa, din kurallarına dayandıramaz ya da siyasi, kişiler çıkar, nüfuz sağlama amacıyla her ne suretle olursa olsun, din ya da din duygularını ya da dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz. İnsan Hakları Bildirgesi'nin 18. maddesi; "Herkesin düşünce, vicdan ve din özgürlüğü hakkı vardır. Bu hak, din veya topluca, açık olarak ya da özel biçimde öğrenim, uygulama, ibadet ve dinsel törenleri açığa vurma özgürlüğünü içerir", der. Anayasamıza göre, Türkiye laik ve demokratik bir ülkedir, yukarıda aldığımız maddelerden de anlaşılacağı gibi, "din ve ibadet özgürlüğü" yasal güvence altında alınmıştır. Ne yazık ki "yurttaşlar arasında ayırım yapmamak, yasaları yurttaşlara farklı uygulamamak" hükümlerine karşı Alevilik hâlâ resmi düzeyde yok sayılmaktadır.

DİNAYETİN DÜNÜ VE BUGÜNÜ

3 Mart 1924'te kaldırılan halifelikten sonra şeyhülislamlığın yeni

bir biçimi ve devamı niteliğinde olan "Şeriye Vekâleti" de kaldırılmış, yerine İslam dininin inanç ve ilişkin hükümleri içeren ibadet işlerini yürütmek amacıyla "Diyanet İşleri Reisliği" kurulmuştur.

1945 yılında köylerdeki cami ve mescit oranı 6.7 iken, 1960'ta yüzde 75.3'e çıkmıştır. Bu dönemde din birden keşfedilmiş, yaklaşık 11 kat artmıştır. Cami ve mescit sayısı, "Köy Enstitüleri"nin kapatılıp bunların yerine cami ve mescit yapılmasıyla hızla yükselmiştir. Oysa Avrupa'da hiçbir devlet dinle ilgili çalışmalarda maaş ödememekte, ibadet yerlerinin elektrik, su ve doğalgaz ihtiyaçları için ödenek ayırmamaktadır.

22 Haziran 1965'te kabul edilen yasa ile Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kuruluş ve görevleri yeniden düzenlenmiştir.

Bu kuruluş yasası, 26 Nisan 1979 tarih ve 1982 sayılı yasayla önemli ölçüde değişikliğe uğramış, 18 Temmuz 1984'te çıkarılan kadro kararnamesine göre Diyanet İşleri Başkanlığı merkez ve taşra teşkilatı son şeklini almıştır.

Bu yasada, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görevi "T.C. vatandaşlarına din hizmeti(!) götürmek" olarak tanımlanmaktadır.

Diyanet İşleri Başkanlığı kuruluşundan günümüze Hanefi mezhebinin bir kurumu işlevini görmektedir. Türkiye genelindeki 81 bin 937 camiye karşılık, 937 cemevi bulunuyor.

Kurumda on yılda personel sayısını 74 binden 118 bine çıkaran Diyanet İşleri Başkanlığı, 2000 personel de çeşitli kamu kuruluşlarından yatay geçiş yaparak toplamda 120 bin çalışan personelle rekor seviyeye ulaştı. Ayrıca Diyanete tahsis edilen kadro sayısı ise 141 bine ulaştı. Seçim sürecinde bu sayının 141 bini geçeçeği aşikârdır. Ama bu personeller içinde bir Alevi çaycı dahi çalışmamaktadır. Bu kul hakkı yemek değil de nedir?

1992 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesi 3 trilyon lira, 1993'te 3.7 trilyon, 1994'te 8.5 trilyon, 1995'te 12 trilyon, 1996'da 43 trilyon, 1997'de 47 trilyon, 1998'de 93 trilyon, 1999'da 253 trilyon, 2000'de 350 trilyon, 2001'de 372 trilyon, 2002'de 475 trilyon,

2003'te 713 trilyona çıkmıştır. 2004'te 997 trilyon 437 milyara çıkmıştır. 9 bakanlığın bütçesinden daha fazla ödenek ayrılmıştır. 2005'te bir katrilyon 122 milyar, 2006'da 1 katrilyon 308 trilyon, 2007'de 2 katrilyon; 2008 yılında ise 1.211.608 katrilyon ile birlikte Diyanet vakıf gelirleri eklendiğinde bu rakam 2 katrilyona çıkmaktadır. 2009 yılında 3 katrilyona varan bütçe ile dokuz bakanlığın bütçesinden daha fazla bir bütçe ile inanç hizmeti yürütmektedir. 2010 yılında 5 milyar, 2012 yılında ise 3 milyon 983 milyon TL bütçeden pay ayrıldı.

Diyanet Işleri Başkanlık bütçesi, 4 milyar 604 milyon TL, 2014 yılı bütçesi ise 5 milyar 400 milyon TL ile 12 bakanlığın bütçesinden daha fazla bütçe ayrılmasıyla rekor seviyeye ulaşmıştır. Kurumlar içinde en fazla bütçe ayrılan Diyanet İşleri Başkanlığı, Sünni teolojiye hizmet götürmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nda bir Alevi vatandaş dahi çalıştırılmamaktadır. Bu kul hakkı yemek değil midir?

DİB / BÜTÇE / 2013 DİYANT İŞLERİ BAŞKANLIĞI /BÜTÇE 4 milyar 604 milyon TL'dir.

DİB / BÜTÇE / 2014 DİYANT İŞLERİ BAŞKANLIĞI / BÜTÇE 5 miyar 400 milyon TL'dir.

DİĞER KURUMLALARA AYRILAN BÜTÇE:	2013	2014
İÇİŞLERİ BAŞKANLIĞI	2.868	2.milyar 514 milyon TL
SAĞLIK BAŞKANLIĞI	2.490	1milyar 868 milyon TL
BİLİM SANAYİ TEKN. BAŞKANLIĞI	2.469	644 milyon TL.
ÇEVRE VE ŞEHİRCİLİK BAŞKANLIĞI	1.880	11milyar 324 mil TL.
KÜLTÜR VE TURİZM BAŞKANLIĞI	1.851	1 milyar 416 mil TL.
DIŞİŞLERİ BAŞKANLIĞI	1.614	1milyar416 mil TL.
EKONOMİ BAŞKANLIĞI	1.381	970 milyon TL.
KALKINMA BAŞKANLIĞI	1.198	652 milyon TL.
GÜMRÜK TİCARET BAŞKANLIĞI	503	519 milyon TL.
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI	4.604	5 miyar 400 milyonTL
MSAV. B EMNİYET GENEL MÜDÜRLÜĞÜ	14.777	
JANDARMA GENEL MÜDÜRLÜĞÜ	5.843	
MİT	995	1milyar,58 mil TL.
SAHİL GÜVENLİK	432	
ORMAN VE SU İŞLERİ BAKANLIĞINA	142 milyon TL	
ENERJİ VE TABİ KAYNAKLAR BAKANLIĞI	1 milyar 329 milyon TL.	
GENÇLİK VE SPOR BAKANLIĞI	1 milyar 42 milyon TL.	

Türkiye genelindeki 81 bin 937 camiye karşılık 997 cemevi bulunuyor. 31 ilde ise hiç cemevi yok. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın verdiği istatistiklerine göre, Türkiye'de toplam 82 bin 693 cami bulunmaktadır. Camisi olmayan il ise bulunmuyor. 3 bin 113 cami ile İstanbul ilk sırada yer almaktadır. İstanbul'da cemevi sayısı 64. Diyanet sadece belli bir mezhebe hizmeti götürmektedir. Hz. Muhammed'in herkese uyguladığı adalet, güven ve ahlakilik ilkelerini acaba bu diyanet uyguluyor mu?

EĞİTİM VE ÖĞRETİM KURUMLARI

2012-2013 eğitim-öğretim yılında 1099 öğrenci, İmam Hatip ortaokulunda 94 bin 467 öğrencinin öğrenim gördüğü, 7 Kasım 2013 itibarıyla İmam Hatip ortaokul sayısı 1365, öğrenci sayısının da 208 bin 212 olduğu görülmüştür.

2002-2003 öğretim yılında İmam Hatip liselerinin sayısı 458 iken, 2012-2013 öğretim yılında 708'e; öğrenci sayısı ise 64 bin 534'ten 380 bin 771'e yükselmiştir.

7 Kasım 2013 itibarıyla İmam Hatip lise sayısı 850'ye öğrenci sa-yısı ise 518 bin 482'ye yükselmiştir. Bu okullarda, 2.218 İmam Hatip liseli, 726 İmam Hatip ortaokullu olmak üzere toplamda 728.218 öğrenci öğrenimine devam etmektedir. Ancak Alevi inancı ile ilgili eğitim-öğretim yapacak bir okulun, bir kurumun olmaması Türkiyemiz açısında büyük bir eksikliktir. Hak gasbıdır. Bu okullar belli bir inanç mezhebine hizmet götürmektedir.

Sorunları Aşmada Alevi Çalıştayları

3/4 Haziran 2009 Ankara, 8 Temmuz 2009 tarihinde İstanbul, 19 Ağustos 2009 yine Ankara'da, 30 Eylül 2009 tarihinde Ankara, 11 Kasım 2009 tarihinde İstanbul'da, altıncısı da 17 Aralık 2009 tarihinde Ankara da gerçekleşti. Alevi çalıştayı olarak bilinen çalıştayların dizisi 27 Aralık 2009 -3 Ocak 2010 tarihinde Ankara Kızılcahamam'da

gerçekleştirilen yedinci ve son çalıştayla sözde tamamlandı. Bu çalıştaylara yaklaşık 400 kişi katılmasına rağmen umulan sonuçlar bugüne kadar alınamadı. Aleviliğin İslam üst başlığı altında "Hak, Muhammed-Ali" kavramlar etrafında oluşan bir inanç ve erkân yolu olduğu konusunun dışında ciddi bir gelişme görülmedi.

Alevilerin Talepleri

1. Diyanet İşleri Başkanlığı toplumdaki bütün dinsel ve mezhepsel katmanların dinsel inançlarını karşılayacak şekilde yeniden düzenlenmeli. Din İşleri Yüksek Kurulu oluşturularak doğrudan Cumhurbaşkanlığına bağlı özerk konuma kavuşturmalı ve nüfus oranında genel bütçeden pay verilmeli.

2. Alevilerin ibadet yerinin Cemevi olduğu kabul edilmeli.

3. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde Aleviliğin yer almadığı, İslam içindeki yerinin belirlenmediği görülmüştür. Okullarda tamamen Sünni teoloji anlatılmaktadır. İnanç farklılıkları göz ardı edilmektedir. İslam'ın Arap-Emevi yorumu öne çıkarılmıştır. Bu nedenle Alevilik İslam inancı anlatılmamaktadır. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi kitaplarında Kur'an ve Ehl-i Beyt, Alevilik Ahlak Yasası ve anlayışları, Alevilikte Cem, 12 hizmet, sema, musahiplik, kirvelik, Hızır ve muharrem oruçları, dört kapı, kırk makam, üç sünnet, yedi farz, on iki farz, Alevilik Edebiyatı, Alevilik Erkânları ve ibadetleri mutlaka yer almalıdır. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri mezhepler üstü model şeklinde yeniden hazırlanmalıdır.

4. Emeviler ve Abbasiler döneminden beri süre gelen Din kitapları ve ansiklopediler Aleviler - Ehl-i Beyt hakkında uydurulan hadislerden ve devlet arşivindeki kitap ve belgelerdeki aşağılayıcı, kötüleyici, sözcük ve kavramlardan arındırılmalıdır. Alevi edebiyatını tanıtıcı okuma parçaları kitaplarda yer almalıdır. Alevi inancına saygı gösterilmeli ve yanlışlardan vazgeçilmelidir.

5. İmar Kanunu ve Köy Kanunu'nda değişiklik yapılarak tıpkı

Cami, Kilise, Sinagog, Havra gibi Alevilerin ibadet yeri olan Cemevlerine yer ayrılmalıdır. Elektrik, su, doğalgaz ve diğer giderleri karşılanmalıdır. Sünni cemaatin ibadethanelerine verilen devlet desteğinin aynısı Alevi ibadet yerleri olan Cemevlerine de verilmelidir.

6. Alevi inanç önderlerini çağın gereklerine göre yetiştirebilecek orta ve yüksek öğrenim kurumları oluşturulmalıdır.

7. Alevi toplumunun kendilerini ifade edebilecek inançları icra edebilecek inanç ve ibadet usulleri kabullenmeli ve özel bir yasayla mutlaka yasallaştırılmalıdır.

8. Devlet Alevileri potansiyel suçlu görmekten vazgeçilmeli, Alevilere karşı eşit, adil, inançlara saygı temelinde hareket etmelidir. Anayasanın 10. ve 24. maddeleri işler hale getirilmelidir.

9. Devlet Alevilik inancını tarihi ve kültürel yönüyle de insana tanıtacak TV programlarına yer vermelidir.

10. Bağlama, okullarda çalgı aleti aracı olarak kabul edilmelidir.

11. Muharrem orucu ve Hz. Ali'nin doğum günü olarak kabul edilen Nevruz Bayramı, dini gün olarak kutlanmalıdır. Gadr-i Hum günü kurtuluş günü olarak kutlanmalıdır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Ülkemizde inanç hakları ile ilgili olarak:

1- İnsan haklarına, özellikle din ve inanç özgürlüğüne saygı gösterilmeli, bu konuda hoşgörülü bir ortamın oluşması sağlanmalı.

2- Dine veya inanca dayalı ayrımcılık ve hoşgörü eksikliği ve dine veya inanca dayalı önyargılar ve tek tipleştirme eğilimleri ile mücadele edilmeli.

3-Din eğitimi isteğe bağlı olmalıdır. Zorunlu veya seçmeli ders olarak okullarımızda okutulmamalıdır. İsteğe bağlı din eğitimi, örgün eğitim çerçevesi içinde planlanmalıdır.

4- İsteğe bağlı din eğitiminin içeriği Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin içerik ve felsefe boyutuyla çelişmeyecek şekilde tasarlanmalı ve uygulanmalıdır. İsteğe bağlı din eğitimi üniversite mezunu, pe-

dagojik formasyon almış ve din eğitimini yukarıda yazılı ilkeler doğrultusunda uygulayabilecek din bilgisi öğretmenleri tarafından verilmelidir.

5- İsteğe bağlı din dersi veren öğretmenlerin maaş ve ücreti için devlet bütçesinden herhangi bir pay ayrılmamalıdır.

6- Bu alternatifler ülkemizdeki inanç çeşitliliğini yansıtan katılımcı bir süreç içerisinde uzmanlar tarafından tartışılmalı ve kabul edilebilir, uygulanabilir ve sürdürülebilir bir öneri geliştirilmelidir.

7- Din Kültürü ve Ahlak Eğitimi mezhepler üstü bir yaklaşım içerisinde bir hak olarak görülmeli. Anayasal tercih din eğitiminin bir özgürlük konusu olarak ele alınıp sosyal bir hak olarak da yeniden düzenlenmelidir. Türkiye'de din eğitimi kendi tarihsel, toplumsal, siyasal yapısı içinde yeniden XXI. yüzyıl Türkiyesi'ne yakışır bir şekilde yeniden ele alınmalıdır.

8- Başta Aleviler olmak üzere Şiilere, Şafileri, Bahaîlere, Katoliklere, Ortodokslara, Protestanlara, Gregoryenlere, Musevilere, Süryani ve Ezidilere, Nusayrilere, Agnostiklere, Deistlere, Ateistlere ve tüm inanç gruplarına eşit adil davranmalı ve ahlakilik ve güven temeli üzerinde inançlarına özgürlük sağlanmalıdır.

9- Diyanet İşleri Başkanlığı tüm inanç kurumlarının ihtiyaçlarını karşılayacak özerk bir kurum haline getirilmelidir.

Yıllarca bu talepleri dillendirmelerine rağmen, geçmiş yöneticiler, hükümetler gibi AKP hükümeti de, Alevilerin bu haklı ve masumane taleplerine bugüne kadar kulak tıkamış ve engellemek içinde elinde geleni yapmaktadır. Alevi çalıştayları 3/4 Haziran 2009 başlayan çalıştaylar dizisi, 27 Aralık 2009-3 Ocak 2010 tarihinde Ankara Kızılcahamam'da gerçekleştirilen yedinci ve son çalıştayla sözde tamamlandı. Aleviliğin İslam üst başlığı altında "Hak, Muhammed- Ali" kavramları etrafında oluşan bir inanç ve erkân yolu olduğu konusunun dışında ciddi bir gelişme görülmedi. Başbakanın cemevlerini ucube

olarak değerlendirmesi karşısındaki Alevi kurumlardaki çok seslilik, ortak beden dilinin kullanmasını zorunlu hale getirmiştir. Toplumsal ve inançsal sorunlarımızın çözümü için zamanında gerekli tepkiyi ortaya koymamız gerekir.

Devletler ve iktidarlar, Aleviliği asimile etmek ve Alevileri yok etmek için türlü oyun, hile, haksızlık, baskı, zulüm ve katliamlara başvurmuştur. Yüzlerce yıldır insanlık üzerinde egemenlik ve hâkimiyet oluşturan farklı imparatorluklar, krallıklar ya da padişahlıklar hep Alevi düşüncesinden rahatsız olmuşlardır. Alevi öğretisi, egemenlerin korkulu rüyasıdır. Alevi toplumu bunların acısını çekmiş ama bunlara karşı durmasını da, direnmesini de bilmiştir.

Bu nedenle Alevilik, yetişmiş olduğu topraklar üzerinde halen yasaklıdır, asimile edilmek, yozlaştırılmak istenilmektedir. Yol erkân kurullarımız, gençlik örgütlerimiz, kadın örgütlerimiz, akademisyenler ve araştırma guruplarımızın birlikte çalışmalar yürütmesi, bu birlikteliğin içini dolduracak ve aydınlık bir geleceğe doğru yol alınacaktır. Kendi değer yargılarımızı diri tutmak, öğretmek ve doğru temellerde geleceğe taşımamız gerekir.

Alevi Sorunu, büyük bir siyasi sorundur, yapay tartışmalarla, anti demokratik yöntemlerle çözülemez. AKP Hükümeti sorunun çözümü için samimi bir yaklaşım içinde değildir. Alevi toplumunun sorunlarını anayasal ve yasal düzlemde çözmek yerine, kendine göre bir Alevilik tanımı yaparak Aleviliği bitirmek istiyor. AKP Hükümetinin "Demokrasi paketi" Türkiye'nin demokratikleşme ihtiyacını karşılayacak kadar gerçekçi ve açık değildir.

Hükümetin demokrasi paketinden bizim için hak ve özgürlükler, adalet ve toplumsal barış çıkmaz, ancak bizim için yine demokrasi mücadelesi çıkar. Hükümetin "Barış ve kardeşlik" projesi olarak öne sürdüğü proje, toplumumuz üzerinde bir politik deneme amacı taşıyor. Bu tür çalışmalar Türkiye toplumunun, Türkiye'deki etnik ve inançsal kimliklerin demokratik ihtiyaçlarını karşılamak yerine toplumu

çatışmaya sürükleyecektir. AKP Hükümeti toplumumuzun haklı beklentilerini karşılamak yerine etnik, inançsal ve kültürel asimilasyon çalışması yapıyor. Alevilerin anayasadan beklentileri açıktır. AKP Hükümetinin bu talepleri karşılamaktan kaçındığı ve demokratik çözüm bulmak istemediği ortadadır. Bu nedenle uluslararası sözleşmelerden ve inancımızın, yolumuzun meşruiyetinden, hakkaniyetinden kaynaklanan demokrasi ve eşit yurttaşlık mücadelemize devam edeceğiz.

Alevi toplumu olarak Laik, Demokratik Türkiye için eşit ve özgür koşullarda bir arada yaşama uğruna demokrasi mücadelesini ındına sürdürmeliyiz. Mürşit, pir, dede ve ana olarak bir araya geldiğimiz bu toplantıda ifade edilen düşünceler ışığında AKP Hükümeti ve devletin geleneksel aklı tarafından karanlığa itilmeye çalışıldığımızı görüyoruz. Alevi toplumunu ve örgütlü Alevi kurumlarını hak almanın meşru demokratik anlayış birliğini, beraberliğini güçlendirmeye çağırıyoruz. Yol cümleden uludur. Yol için birlik tarihi sorumluluktur. Yolumuzu var eden ve bugüne getiren ulularımız, velilerimiz, âşıklarımız, sadıklarımız, ermişlerimiz, dervişlerimiz bize hakkı, adaleti, eşitliği, özgürlüğü ve toplumsal birliği miras bıraktılar. Bu miras ışığında Türkiye'nin ötekileştirilmiş tüm kesimleri, etnik ve inançsal kimlikleri ile bir arada yaşamak ve birlerimizin haklarına saygılı olmak inancımızın temelini oluşturur.

Çağdaş dünyanın ve günümüz Türkiyesi'nin vazgeçilmez ihtiyacı hak ve özgürlüklerin güvence altına alındığı, laiklik ve demokrasinin yaşam bulduğu, toplumsal barış ve eşit yurttaşlık koşullarının sağlandığı demokrasidir. Alevi öğretisinin ikrarında olan 'Bir Olmak, İri Olmak, Diri Olmak' şiarıyla da örtüşen bu Cemevindeki birliğiniz Alevi toplumuna, doğaya ve bütün insanlığa daha fazla hizmet edecektir. Bize miras İnancımız; paylaşımı, sevgiyi, dostluğu, eşitliği ve barışı temel alan bu edep- erkânı yolu daimi olsun...

Sevgi muhabet kaynar,
Yanar ocağımızda, bülbüller şevke gelir,
Gül açar bağrımızda, hırslar, kinler yok olur,
Aşkla meydanımızda, aslanlarla ceylanlar,
Dosttur kucağımızda...
Allah yardımcınız, hızır yoldaşınız olsun...

Ali Kaya

Bingöl Üniversitesi, Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültür Sempozyumu'na Bildiri
Konu: Tarihte Zazalar ve Zazaca
4-6 Mayıs 2012

ÖZET

Bugünkü Dersim bölgesi Zazalarının kökeni, İran'ın kuzeyindeki Taberistan, Cibal, Gilan ve Hazar Denizi arasında kalan bölgede MÖ 2. yüzyıldan beri yaşayan Deylemliler'e dayanmaktadır.

Zazaca, "Deylemce" anlamındaki Dımili dilinin en gelişmiş koludur. İrani halklar ve Mezopotamya kavimleri tarihçisi Minrosky'e göre, Dersim Zazaları, Kuzey İran'daki Gilan'da bulunan Deylem bölgesinden göç edip Dersim'e yerleşen halktır. Bu göçün tarihi MS 550'lerden çok daha önceye dayanmaktadır. Gilan'dan güneye ve güneybatıya Daylamit boylarının göçü Mezopotamya ve Anadolu'ya gerçekleşmiştir. Halife Ömer devrinde (MS 634-644) İran'ın İslam egemenliğine girmesinden sonra, MS 870'lerde de Deylemliler Alevilik kolu üzerinden İslamiyet'i kabul ettiler. Deylemlilerin İslamiyet öncesindeki dini inançları, bölgedeki çoğu kavim gibi Zerdüştlük idi. 825'ten 1058'e kadar Deyleman bölgesi Alevi önder Castaniyan tarafından yönetildi. 912 yılında ise Hasan bin Ali, Alevi aşiretlerini

Hazar Denizi kıyısına yerleştirdi. Hz. Ali'nin kardeşi Cafer soyundan Yahya bin Abdullah, Kerbela'daki katliamdan kurtulduktan sonra Deyleman'a kaçtı. Horasan ve Teberistan'da yaklaşık 1000 kişilik bir kuvvet toplayan Yahya bin Abdullah, Deylemistan'a girince Deylem hükümdarı Castaniyan kendisine kucak açtı (825-1058) . Bölgeyi siyasi ve dini çalışmalarının merkezi durumuna getiren Yahya bin Abdullah, ünlü din bilginlerinin de desteğini alarak Abbasilere başkaldırdı. Öldürülünce yerine El Hasan bin Zeyd geçti. Bölgedeki Hz. Ali taraftarları Hasan bin Zeyd'i davet ederek, Hasan bin Ali'nin önderliğinde Abbasi baskısına karşı ayaklandılar. Ayaklanma başarı ile sonuçlandı ve Hasan bin Zeyd Deylemistan'da 20 yıl padişahlık yaptı. Ölümünden sonra Seyd Mehmet bin Zeyd başa geçti ve 16 yıl Deylem Gilan'da padişahlık görevini yürüttü, inanç hizmetlisi olarak bölgede Aleviliği yaymaya çalıştı. Bu dönemde Deylemlilerin çoğu Caferi Sadık mezhebini kabul etti (917-920). X. yüzyılın ilk yarısında Deylaman'dan batıya göç eden Deylemliler, yüzyılın ikinci yarısında Abbasileri devirip Deylem, Azerbaycan, Dicle ve Fırat kıyılarında ve bu bölgeleri Hazar Denizi'ne bağlayan yörelerde kimi devletler kurdular. Bugün Horasan coğrafyasında yaşayan Deylemliler'le Dersimlilerin ortak paydaları bulunduğu ve örtüştüğünü 2000 yılında Deyleman'a yaptığım alan çalışmasında gözlemledim.

I. TARİHTE ZAZALAR

I.1. Zazaların ve Zazaca Sözcüğünün Kökeni, Zazaca'nın Kök Anlamı

Zaza sözcüğüne ilk olarak medeniyetin beşiği olan Mezopotamya'daki Sümer yazıtlarında rastlanmıştır. Yazıtlarda, Nini Zaza Ta-

pınağı'ndan bahsedilmektedir. Fenikeliler ve Kenaniler de bu tapınaklarda ibadet ederlerdi.

Tevrat'ta Zaza sözcüğüne rastlanır. Yaranmel'in iki oğlundan birinin adının Zaza olduğu yazılıdır.

Asur kralı Şemsi Adad'ın ölümünden sonra, Hurriler, Şaşura'yı Turkiler'in dayatmasıyla terk etmek zorunda kaldılar. Turkiler'in kumandanlarından birinin adı Zazaya idi. Bu da Hurrice'dir. Zagros Dağları'nın bayırlarında oturan ve Hammurabi ile çatışan Turkiler'in Hurri sülalesinden olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Arkaik kaynaklarına bakıldığında Zaza adının önceki kaynaklarda zikredildiği görülmektedir. Akaççа, Armanice, Hititçe, İbranice, Peklice, Urartuca vb. dillere ait çivi yazılı tabletlerde And-Antik (Tevrat) betimlerinde Zaza adının günümüzde kullanımıyla veya yaklaşık imla ile geçtiği görülmektedir. Ortaçağ kaynaklarında da bu ismin 'Zavzan, Zuzan, Zazan' vb. şeklinde geçtiği görülmektedir.

Zaza kelimesi ile arkaik metinlerde ilk defa Bisütün yazıtlarında karşılaşmaktayız. MÖ 552 yılında Pers Kralı Dariyus tarafından İran'ın Hemedan Eyaleti bölgesinde Bisutun kaynaklarında yazdırılmıştır. Taş yazıtının 20. Şiiri'nin hemen başında Zazana diye bir yerin adı geçmektedir. Bu eski farsça yazıtta, Zazana, yukarı Fırat Havzası Bölgesi'ni tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu bölge günümüzde Zazalar'ın yaşadığı yerleşke alanlarıdır.

Zaza adının geçtiği kaynaklardan biri de 1329/30 tarihli Kureyş Şeceresidir. Zaza aşiretine mensup olarak kaydedilmiştir. (Talib Molla Mulla Ben gabile Zaza) geçmektedir.

Zazaca konuşanlar, yöreden yöreye biraz değişse de, genellikle dağınık bir yaşam içinde olmuşlardır. Bu yüzden kendileriyle ilgili, yörelere göre değişen adlandırmalar yapılmıştır. Örneğin Kırmanç,

Dımılı, Zaza gibi adlandırılmaların yanı sıra Kırmançi, Dımili, Dımilki, Sobe veya Zazaki şeklinde çeşitli adlandırmalar da yapılmıştır. K. Hadank, Dımili sözcüğünün, Dailemi/Dailomi'den geldiğini belirtmektedir.

Minorsky, MÖ X. yüzyılda, Hazar Denizi'nin dağlık bölgelerine inen son İran kabilelerinin batıya doğru yöneldiğini belirtir. Ancak bu kabileler karşılarında Kürtleri bulurlar. Bunların kullandıkları kelimeler her durumda Deylemliler'in kullandıkları kelimelerden farklıdır. Belki de Deylemliler, Kürtlerin arasına karışıp Kuzey Mezopotamya bölgesine yerleşen Zazalar'ın atalarıdır.

Terry Lynn Todd, Dımilice'den hareketle, Zazalar'ın ayrı bir halk olduğunu belirtmektedir.

İngvar Savnberg de, araştırmalarından sonra, Zazalar'ın ayrı bir halk olduğu sonucuna varmıştır.

Zazaca, İrani dillerin en eski örneği Med dili'dir. Kutsal Avesta Kitabı'nın dilidir.

David. N. Mackenzie, Zazalar'in İran Hazar'ından gelerek, Kürtlerin yerleşik olduğu bölgenin batısına, yani şimdi yerleşik oldukları bölgeye risksiz geçmiş olmaları olasılığının zayıf olduğuna işaret ederek, başka bir varsayımı ele almak gerektiğini vurgulamaktadır. Onun varsayımı, Zazaların bugün Kürdistan'ın kalbi olarak kabul edilen yerde, yani Van gölünün güney ve batısındaki topraklarda yaşadıkları ve kendilerinin ilerleyen Kürtlerce batıya gitmeye zorlandıkları varsayımıdır. Aslında Zazaların, Kürt öncesi bir İran nüfusundan gelmiş olması olasılık olmaktan da ötedir. Zazaların kökeni, MÖ 2350-2150 dönemlerinde Anadolu'ya yerleşen ve bir Kafkas halkı olan Hurrilere dayanmaktadır. Zazalar, Kürtlerden çok önce bu topraklara yerleştikleri için, bugün Kürtlerin yaşadıkları bölgeler tarihsel

olarak ana yurtlarıdır. Hurriler MÖ 2350-2150 döneminde günümüz Zaza yerleşim bölgesine yerleşerek Hattilere komşu olurlar.

Dünyanın önde gelen bilim adamlarından olan; Robert Gordon Latham (1860), WilhelmStrecker (1862), Alman İranolog Freinolog Friedrichvon Spiegel, (1871), Alman İranolog C. Bartholomoe (1923), Alman W. Lentz (1926), Norveçli İranolog G. Morgenstiemne (1927), Ermeni dilbilimci A. Abeeghian (1934), İngiliz İranolog H.W. Bailey (1936-50), A.Christensen. K (1939), Fransızdil bilimcilerden J. Vendryese E. Benveniste (1952), Alman İranolog W.B. Hennig (1954), İranolog İ. Gerschvitsch (955), Rus İranolog İ.M.Oranski (1960),B. Henning (1954), D.N. MacKenzie (1961–95), Alman Türkoloug ve Altayolog Gerhard Dörfer (1967), İsviçreli İranolog G.Redar (1970), İngiliz dilbilimci T.M. Johnstone (1970), G.L. Windfuhr (1972), Alman İrolog J. Meyerlingwersen (1976), C.F. Voegelin (1977), Alman dilbilimcilerden G.F. Meier (1979), İranolog R.E. Emmerick (1976), Sovyet İranolog R.L.Cabolov (1981), Slovak dilbilimci J.Genzor (1983), Alman dilbilimci G.Bossong (1985), T. L. Todd (1985), G.S. Asatrian / F. Vahman (1987-95) , İngiliz İranolog J. R. Payne (1987), Amerikalı dilbilimci M.Ruhlen (1987), F.L. Vahmen (1987-95), Hollandalı İranolog P.G. Kreyenbroek (1992-93), Norveçli İrenolog G.Morgenstiemne (1927), Ermeni dilbilimci Joyce Blau (1989), P. Lecoq (1989), Amerikalı dilbilimci C. M. Jacobson (1993-97), Jonst Gippert (1993-96) , M. Sandonato (1994) ve Ludwig Paul (1994-99), M.Sanndonatono (1994), P.Wurzel (1997) gibi bilim adamları başta olmak üzere, Münih Üniversitesi genel bilimcilerin ele aldıkları çalışmalar sonucunda Zazaca'nın kendi başına ayrı bir dil olarak belirlemişlerdir.

Dersimliler'in Kırmançlar dediği, ama uluslararası alanda Zaza olarak bilinen halkın dilinin ayrı bir dil olduğunu ve Kürtçe'nin lehçesi olmadığını ispat ettiler. D.N.Mackenzie, Zazaca'nın Kürtçe'yle ilişkisinin olmadığı kanıtlamıştır.1900 yılında Dersim adlı kitabını yayınlayan Antranig'e ve ondan sonra bu konuda çalışmalar yapan İranolog Oskar Mann ve tarihçi V. Minorsky'e göre, Zazalar'da kabul gören "Dımili" terimi, Dersimlilerin, Kuzey İran'daki Gilan'da bulunan Deylem bölgesinden göç edip Dersim'e yerleştiklerini belirtmektedir.

Karl Hadank ve Artur Christensen, Dımililerle, Goranların aslen Kürt olmadıklarını, bunların Hazar Denizi'nin güneybatısından gelen Deylemliler olduklarını ileri sürmüşlerdir. Christensen, "Dimili" sözcüğünün, harflerin yer değiştirmesi suretiyle "Deylem" sözcüğünden türediğini ileri sürmektedir. Bugün kendilerini Kırmanç ya da Zaza olarak tanımlayan Dımili konuşan toplulukların Anadolu'daki tarihinin MS 550'lerden çok daha gerilere dayandığı bilinmektedir.

V. Minorsky, Deylemliler adlı makalesinde bu konuda şu tezi ileri sürmektedir: "Çağlar boyunca Daylamit boylarının yerleştiği alanlar, oldukça geniş bir alanı kapsar. Bu nedenle, kronolojik güçlükleri göz önünde bulundurarak referansları tek bir başlık altında toplamak daha uygun olacaktır. Bir Babil adı olan Dilmun adası (Bahreyn), bugün bile güncel bir adken, Fars'ın güney kıyısındaki Bender-i Daylam adı gerilere, Buyid dönemine kadar dayanan bir ad görüntüsü vermektedir. Aşağı Kafkasya bölgesinde, Sasaniler devrinden kalma askeri yer isimleri Lahican'la bağlantılı gibi görünen (şimdiki Lahican) Layzân ya da Lâizan adlarını çağrıştırıyor. Şirvan adı, muhtemelen Talakan ve Alamut nehirlerinin birleştiği yerde bulunan Şir (Arapça, Şirriz) ile benzerlik gösteriyor."

Yine V. Minorsky, "Deylemlilerin, Urmiye gölünün kuzeybatısı, yani Salmas'ın merkezi, çok yakın zamanlara kadar Dilmakan diye adlandırılmaktaydı," diyor. Devamla ve F.Andreasa atfen, Urmiye gölünün güneybatısında önemli bir Zagros geçidi üzerinde Lahican diye bir bölge olduğunu (bkz. Sawdi-bulak, el') ve Zazaların, Daylamit kavminin devamı olduklarını belirtmektedir.

Deyleman-Gilan coğrafyası ile Dersimler'in/Zazaların yaşadığı bölgeler arasında yer ve köy adları yanında aşiretler arasında da çok sayıda isim benzerliklerinin olması bu tezi doğrulamaktadır.

I. 1. a. Yer, Köy, Aşiret İsim Benzerliklerinden Örnekler:

Deyleman/Gilan'da: Tarum (Tarut), Aşkale (Aşkale), Verami (Veramin), Kuhpir (Kuhpir), Deşt (Deşt), Şakak (Şakak), Hasan beg (Hasanbeg), Pulur, Abgerm, Oasmanlı, Lahican (Lahçinan) gibi benzer yerleşim adları bulunuyor.

Deyleman-Gilan Horasan'da; Şawanlı, Şadllı, Zafranlı, Meşkanlı, Hizollu, Zeydanlı, Alanlı, Elikanlı, Şhamlu-Semkanlı, Çemişkezekli gibi aşiretler, Zazaların bugün yaşadıkları bölgelerdeki aşiretlerle aynı adları taşımaktadırlar.

Bu bölgelerde, Zazana, Zuza, Sason, Zavzan gibi, içinde Zaza sözcüğü geçen birçok yer adı bulunmaktadır. MÖ 542 yılında Pers kralı Dara (Darius)'un Behistun yazıtında da yukarı Fırat ve Dicle Havzası "Zazana" olarak adlandırılmaktadır.

Bu benzerlik ve ortaklıklar, Kırmanç olarak bilinen Zazaların anayurtlarının Deylem-Gilan-Horasan olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Zazalar Deylemli'dir. Deylem-Gilan-Horasan, Zazaların asıl yurdudur.

Bu tarihsel gerçekler Dersimliler'in (Zazaların/Kırmançların) Deylem'le ve Deylemliler'le olan ilişkileri konusundaki Dımili-Deylem kuramını doğrulamaktadır. Dimli ya da Dımili teriminin Deylem adından doğduğu ve "Deylemli" (Deylemi) demek olduğu, F. C. Andreas tarafından belirtilmektedir. Andreas'ın bu görüsü A. Christensen tarafından da desteklenmektedir.

Minorski, K. Hadank, Mac Kenzie gibi kendi alanlarında otorite kabul edilen tarihçi ve dilbilimciler F.C. Andreas'la aynı görüşü desteklemektedirler. Dimli-Deylem bağlantısına ilk işaret eden kişi, Ermeni yazarlardan Antranik olmuştur. Antranik bu tezini, 1901'de yayımlanan incelemesinde ileri sürer.

Tüm bu araştırma, inceleme ve bilimsel çalışmalar, Zazalar'ın, IXX-XII. yüzyıllarda Hazar Denizi'nin güney kıyılarında bulunan dağlık Gilân-Deylaman-Horasan bölgesinden, Dersim bölgesine gelip yerleştiklerini göstermektedir.. Bu olgu, Zaza dilinin adı geçen İran diyalektlerine yakınlığı ile de doğrulanmaktadır. Bu halkın kendisine verdiği "Dimli" adı da "Delmik"ten doğmuştur. İran'ın Delâm (Daylam) ilinin sakinlerine verilen "Daylamit" (Daylamli) adının aynısıdır.

Osmanlı belgelerinde hangi lehçeyi konuşursa konuşsun, Türk olmayanlar ekrad olarak adlandırılırdı. 16. yüzyıla ait tahrir defterlerinde "Ekradı Dımili" ve "Ekradı Disimlü" adları geçmektedir. "Ekradı Dimili", günümüz Türkçesiyle Dimili ve "Ekradı Disimlü" ise Dersimliler demektir.

I. 1. b. Coğrafi olarak Deylem, Daylam (Deylam-i Haşşa)

Deylem, İran'ın kuzeyinde Taberistan, Cibal, Gılan ve Hazar Denizi arasında kalan bölgedir. Ancak, bilim adamları Daylam memleketi

ile ilgili olarak çeşitli görüşler ileri sürmektedirler. Bunların başında Batlamyus gelmektedir. Batlamyus, Deliymais adlı bir memleketten söz etmektedir. Ayrıca Bizans tarihçilerinden Procope Deylemliler'in İran'da oturduklarını söylerken; Agathias ise, Deylemliler'in memleketini Dicle ile İran arasında gösterir.

İştahri'ye göre ise, Deylem memleketinin güneyinde Kazvin Vilayeti, Azerbaycan ve Rey arazisinin bir bölümü; doğusunda Rey arazisinin diğer bir bölümü ile Taberistan; kuzeyinde Hazar Denizi, batısında Azerbaycan ve Arran bulunur.

Belgelerin tümünde Deylem'in (Daylam el Mahz) düzlükler ve dağlıklardan ibaret bir coğrafyaya sahip olduğu belirtilmektedir.

İbni Havkal ise İştahrı'dan yaptığı, Deylemliler'in en güçlü döneminde, bizzat bölgede bulunmuş olan Mukaddasi'nin tanıklığına dayanan alıntısında Kumiş, Curan'ı, Taberistan'ı ve hatta Hazar Denizi'ni de bu ülkenin içinde gösterir. Ona göre Deylem'in merkezi Barfan; diğer yerleşim yerleri ise Şamiran, Haşm, Tarom ve Tulikan idi.

Taberistan, Cibal, Gilan, Curcan vb. yerleşim alanları Deylem arazisine karıştırılır; asıl Deylem (Deylem-i Haşşa) topraklarının Deylem, Taberistan, Cibal, Gilan ve Hazar Denizi arasında bulunduğu söylenir. Eserde, önemli kasabalar ise, Kalar ve Chalus (Şalus) olarak sayılır.

Tüm bu açıklamalardan anlaşıldığına göre, Deylem, Hazar Denizi'ne dökülen Safid-Rüd ve Şalüs ırmakları ile İran yaylası ve deniz kıyısında bulunan ovalar arasında, Elbruz Dağları'nın Hazar Denizi'ne bakan yamaçları arasındaki sarp arazidir. En önemli tepeleri Dalfak ve Turar'dır. İklim bakımından, deniz sahilinden Gilan'a ka-

dar nemli, İran Yaylası'na kadar kurak, kışın soğuk, yazın sıcaktır. Halk; arpa, buğday, darı tarımı ve çobanlıkla geçinirdi. Denize bakan kıyı kesimlerde ise pirinç ve çay üretimi yapılmaktaydı. Ayrıca ilkel bir dokumacılık vardı. Kadife ve yünlü ürünler dokunurdu.

Kısacası, Deylem (Dileman), İran'ın kuzeyinde Taberistan, Cıbal, Gilan ve Hazar Denizi arasında kalan bölgedir. Kalar, Chalus, Ramsar, Kaleçhay, Rasht, Lahican Rudsar, Lanprut, Cihijan, Shalman, Darya Sar, Bozkırgah, Siyah Kal, Astaneh, Lauluman (Lolan) , Khoman, Bandar Azali, Hasan Rud, Astara; Men Derezenezeli, Taleb Abant, Gounrab Sar Lahle Dest, Rodesar, Lahledest, Machad, Jihini, Rudsar, Lahican (Lahcinan), Çabukser, Vajagah Rahim abad, Siyah Kal, Espili-Dileman yerleşim yerlerini kapsayan yörenin tümü Deylemistan olarak kabul edilmektedir.

I. 2. Deylemliler'in Kökeni

MÖ 2. yüzyıldan beri bu bölgede yaşamış olan Deylemliler'in geçmişi hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Daylamitlerin, Deylemlilerin daha uzun geçmişe dayanan kökenleri konusunda yeterli bilgi yoktur. Bir eski İran halkı olmaları olasılığı vardır. Ancak, MÖ 2. yüzyılda yaşamış olan Polybe, Delimaioi adında bir kavimden söz etmektedir. Batlamyus'un da MÖ 2. yüzyılda bu memleketi tanıdığı anlaşılmaktadır. VI. yüzyılda yaşamış olan Bizanslı tarihçi Procope ise, Deylemliler'in, İranlılar arasında yaşadıkları halde hiçbir zaman İran hükümdarlarının yönetimine girmemiş bir kavim olduklarını söyler.

Fahr Gurgani'nin *Vays-u Ramin* mesnevisinde, "O ülke henüz bakire kalmış" demesi de bunu gösterir. Ancak bazı Arap eserlerinde

İbn Urayd'a dayanılarak, Deylemliler'in Zabba B. Udd kabilesinden olduklarına dair bir rivayet vardır. Bu rivayete göre, Zabba'nın Su Ayd ve Basil adlı oğullarından, Basil İran'a gitmiş ve oralı bir kadınla evlenerek Daylam adlı bir oğlu olmuştur ki Deylemliler işte bunun çocuklarıdır. Onun evlatlarının, Tabari zamanında, soylarına ait eyer ve eşyaya hâlâ sahip oldukları da bu rivayetler arasındadır.

Abbas Al Azzav'nin bulduğu ve Şerafettin Yaltkaya tarafından bastırılmış olan İbn Hassül'ün Amid Al mülk Kunduri aracılığıyla Tuğrul beye armağan ettiği *Faza İl Al-Atrak Alasair Al Acnad*'a (s. 254) göre, Deylemliler'in en büyük devletini kurmuş olan Büveyh-oğulları muhtemelen Araplar ve özellikle Kureyşliler ile akraba olmak için bu şecereyi kabul etmişlerdir.

Polbius, cilt 44'te, Medya'nın MÖ II. yüzyıldaki kuzey komşularından söz etmektedir: "Arî olmayanlar". Ptelemi VI, 2'de, [Deylemlilerin] MS II. yüzyılda Chromithrene'nin kuzeyine (Khuxru Waramin'i, Ray'ın güneydoğusuna) ve Tapurinin (Tabaristan) batısına yerleştirilmiş olmalarından söz edilmektedir.

İbni Durayd tarafından ortaya atıldığı söylendiği halde, yazarın ünlü *Kitap Al-İştikakı*'nda bulunmayan bu iddia, hiçbir ciddi esasa dayanmamaktadır. Konu ile ilgili İbn Bucayır adlı bir şairi böyle iddialardan dolayı Araplar ayıplamıştır.

Diğer taraftan Bizans tarihi yazarı Theophylactos Simocatt'ın eserinde, VII. yüzyılın ilk yarısı görülen Zoanab ve Sarames gibi Deylem adları İrani kelimelere benzemekle beraber, bunlara dayanarak bir şey söylemek doğru olmadığı belirtilmektedir. Yunan yazarları onları genellikle Sabar, Türk ve Kürtler ile bir arada göstermektedirler. Minorsky'ye göre ise, Deylemliler'in Hazar Denizi'nin güneyinde

yerleştikleri bilinmektedir ve İrani olmayan kavimlerle akraba veya onlardan çıkma bir kavim olması kuvvetle muhtemeldir.

Sasaniler döneminde, Sasani Ardaşir'in Ardavanlı Arsasid'e karşı kazandığı kesin zafer öncesi Arsasid'in "Rey, Demewend, Daylamân ve Patihkwargar askerlerini harekete geçirdiği" söylenmektedir.

Bu olay, Elbruz dağlarının güney yüzünde yaşayan halk üzerinde Arsasid nüfuzunun yerleşmiş olduğunu göstermektedir. Önceleri Sasaniler, Daylamitlere karşı ihtiyatlı davrandılar. Ancak, giderek Daylamitler hem askerlik hem de hukuk alanında ön plana çıkmaya başladılar. Kawadh İberya'ya (Gürcistan'a) karşı, adı Boes (Boya) ve ünvanı "Wahriz" olan bir "İranlı"nın komutasında sefer düzenledi. Bu ad ve ünvan, onun Daylamit olduğunu gösteriyor".

Lazica'daki Archeopolis'in (şimdiki Tsikhe Godji) Husrev Anuşirevan komutasında kuşatılması sırasında (MS 552) Türk sabirler ileri hücumları yönetirken, usta dağcı olarak Daylamit bağlantısına değinilmektedir. Birkaç yıl sonra Daylamitler, Bizanslılar tarafından korunan diğer bir Sabir birliğine başarısız bir gece baskını düzenlediler.

Procopios'a göre; Daylamitler erişilmez dağlarda yaşıyorlardı; hiçbir zaman İran hükümdarlarına boyun eğmemiş, yalnızca paralı asker olarak hizmet etmişlerdir. Yaya savaşıyorlardı. Her adam, bir kılıç ve kalkan kuşanıyor ve üç tane mızrak (acontia) taşıyordu. Bu bilgiler, daha sonraki İslami kaynaklarla benzerlik göstermektedir.

Hüsrev I'in ünlü Yemen seferinde (MS 570), ordusu içinde Daylam ve çevresinden 800 mahkûm vardı ve bu mahkûmlara gene mahkûm olan Vahriz namında biri komuta ediyordu. Kawadh ve Hüsrev hâkimiyeti altında Kafkasya geçitleri tahkim edilip yakınlarında

askeri koloniler kurulunca Hüsrev'in hâkimiyetinde, kökeni Daylam ve çevresine ait isimler ortaya çıktı. Hüsrev'in ardılı Hurmizd IV'e karşı yapılan ve onun tahttan indirilmesiyle sonuçlanan suikast MS 590 yılında "Dilimitik" halkının lideri Zoanap tarafından yönetilmiştir.

I. 3. İslami Fetihler Döneminde Deylem

Halife Ömer devrinde Ahnaf komutasındaki Arap ordusu Horasan (Khurasan) yöresini aldı. Sasani Şahı III.Yezdigirt'i yenilgiye uğratmasıyla Sasani varlığı sona erdi ve İran Devleti ortadan kaldırıldı.

VII. yüzyılda Horasan, Harizm ve Semerkant bölgelerinde bir dizi direniş oldu. Kuteybe bin Müslim Al Bahil, Haccac bin Yusuf, Yezid bin Muhallab gibi komutanlar yörede kimi fetihler gerçekleştirdi.

Rüstem Behrem'in amcası, Deyleman ve Horasan bölgelerini egemenliği altına aldı. Kadiriye çevresinde (642) 4000 kişilik Deyleman halkı İslamiyeti kabul etmek zorunda kaldı. Daha sonra Deylemanlılar Celula bölgesinde Araplarla beraber Küfe askerlerine karşı savaştılar. 873 yılında çoğu Zerdüşt olan Deyleman halkı, Hasan bin Zeyd'in yardımıyla İslamiyeti kabullendiler.

Buna rağmen Alevi önderleri her zaman Deylem'e yardımcı oldular ve koruyuculuğunu üstlendiler. 825'ten 1058'e kadar Deyleman bölgesi Alevi önder Castaniyan tarafından yönetildi. 912 yılında ise Hasan bin Ali, Alevi aşiretlerini Hazar Denizi kıyısına yerleştirdi. Taberistan ve Deylemistan halkının çoğu Islam dinine girdi.

Kangariler ile akraba olan Salariler 942 yılından başlayarak Selçuklular zamanına kadar Azerbaycan'da hüküm sürdü. Ancak Deylemlilerin kurduğu devletlerin en önemlisi, Bağdat'ı fetheden ve 12 gün sonra Halife Ali Mustakfi'yi tahttan indiren Büveyhoğulları'nın kurmuş olduğu devletti (932-1056).

Ayrıca Deylem'de Hicret'in başlangıcından IV. hicriye kadar Alevi boylarından Albuye (931-1065), Ziyarhandaniler (931-1078), Veshvetan, Almakan, Benkak gibi soylar Deylemistan'ı yarı bağımsız yönettiler (865-1005).

Hz. Ali'nin kardeşi Cafer soyundan Yahya bin Abdullah, Kerbela'daki katliamdan kurtulduktan sonra Deyleman'a kaçtı. Horasan ve Teberistan'da yaklaşık 1000 kişilik bir kuvvet toplayan Yahya bin Abdullah, Deylemistan'a girince Deylem hükümdarı Castaniyan kendisine kucak açtı (825-1058). Bölgeyi siyasi ve dini çalışmalarının merkezi durumuna getiren Yahya bin Abdullah, ünlü din bilginlerinin de desteğini alarak Abbasilere başkaldırdı. Öldürülünce yerine El Hasan bin Zeyd geçti. Zeyd, Rey şehrini terk etti ve Taberistan'a yerleşti. Bölgedeki Hz. Ali taraftarları Hasan bin Zeyd'i davet ederek Hasan bin Ali'nin önderliğinde Abbasi baskısına karşı ayaklandılar. Ayaklanma başarı ile sonuçlandı ve Hasan bin Zeyd Deylemistan'da 20 yıl padişahlık yaptı. Ölümünden sonra Seyd Mehmet bin Zeyd başa geçti ve 16 yıl Deylem Gilan'da padişahlık görevini yürüttü, inanç hizmetlisi olarak bölgede Aleviliği yaymaya çalıştı. Bu dönemde Deylemlilerin çoğu Caferi Sadık mezhebini kabul etti (917-920). X. yüzyılın ilk yarısında Deylaman'dan batıya göç eden Deylemliler, yüzyılın ikinci yarısında Abbasileri devirip Deylem, Azerbaycan, Dicle ve Fırat kıyılarında ve bu bölgeleri Hazar Denizi'ne bağlayan yörelerde kimi devletler kurdular.

Abbasi halifesini temsilen Mehmet bin Saluk, Amor'a gelerek Taberistan'da padişahlığını ilan etti. Mehmet bin Saluk'un ölümünden sonra Alevi önderleri Gilan-Deylaman topraklarını genişletmek için

başta Horasan olmak üzere çevredeki ülkeleri kendilerine bağlayarak bağımsız devletler kurdular.

Moğol hükümdarı Cengiz Han İran'ı ele geçirdikten sonra Gilan üzerine sefer düzenledi. Bölge dağlık olduğundan egemenlik kuramadı. Ancak Moğol saldırıları süreklilik gösterince bölge güçleri zayıfladı. Moğol güçlerinin karşısında daha fazla direnemeyeceğini anlayan Deylenan Gilan halkının bir bölümü önce Kuzey Horasan'a çekildi. Sonra Dersim, Sivas yöresine gelip yerleşti (1223-1258). Deylem halkının bir kısmı da, Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey'in Büveyh-oğulları devletini ortadan kaldırması üzerine (1055), yavaş yavaş yerli halkla karıştı ve önemli bir kısmı da batıya göç ederek Dersim-Fırat ve Dicle yörelerine yerleşti. 1256 yılında Deylemlilerin son kalesi Alamut'un Moğol hükümdarı Hülâgu Han tarafından alınması, bu halkın güçlerini büsbütün zayıflattı. İzleyen dönemde, Deylemistan küçük beyliklere ayrıldı. Ardından Gilan, Karkayalılar'ın eline geçti. Geri kalan Deylemliler Giller'e karıştı ve Deylem adı ortadan kalktı. Yerine Gilan adı egemen oldu.

Sonuç olarak, bölgede yaşayan Kürtler'den ayrı tarihi, kültürü, dili inançları, örfü, âdet ve alışkanlıkları olan, bugün Horasan coğrafyasında yaşayan Deylemliler'le Dersimliler'in ortak paydaları bulunduğu ve örtüştüğüne, 2000 yılında Deyleman'a yaptığım alan çalışmasında da tanık oldum. Bugün Dersim halkı deyince, 126 aşiretten ve boydan oluşan, köklü geleneksel kültürlerinin ortak paydasında buluşan, Deylem-Gilan'da yaklaşık 2.5 milyon, Türkiye'de ise 4.5 milyon Deylem-Gilan kökenli halkın anlaşılması gerekir. Sözünü ettiğim tarih gezisinde, Dersimlilerin 700-1258 yılları arasında çeşitli nedenlerle Deyleman'dan göç ederek Dersim, Bingöl, Sivas, Malatya, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Diyarbakır, Siverek, Muş, Varto ve Adı-

yaman bölgelerine yerleştiklerini ve atalarının Deylemliler olduğu gerçeğini bir kez daha gözledim.

Bugün Türkleşmiş olan ve 19. yüzyıl başlarından beri Hoy bölgesinde aktif olarak yerleşik bulunan Dümbüliler de Dımli ile bağlantılı gibi görünmektedir. Agathias III, 17'de Lasica'da savaşan Dilimnitai askerlerinden bahsederken, onların yurtlarının Orta Dicle havzasında Fars topraklarına komşu topraklarda olduğunu söylemektedir. Bu bölge muhtemelen Zazalar'ın bugün yaşadıkları bölgedir.

Gezgin Abu Dulaf, Şahrazur'un yedi fersah doğusunda Daylamistan diye bir yerden bahsetmektedir. Bu yer, "Eski Pers kralları döneminde Daylamitlerin oradan Mezopotamya ovalarına akınlar düzenledikleri yer"dir. Lahican'ın batısındaki Daylaman kazası, Daylamand merkezinin Ostân'dan Lahican bölgesine aktarılmış olduğunun kanıtı olabilir. Urmiye gölünün kuzeybatısı, yani Salmas'ın merkezi, çok yakın zamanlara kadar Dilmakan diye adlandırılmaktaydı. Başka bir kaynakta ise, Urmiye gölünün güney batısında önemli bir Zagros geçidi üzerinde Lahican diye bir bölge var olduğunu belirtilmemekle birlikte, Gene Lahican adını taşıyan birkaç köy daha var olduğu, bunların Urmiye gölü havzasında ve Savalan dağının kuzeyinde bulunduğu yazılmaktadır. Diyarbakır'ın kuzeyinden Palu ve Dersim'e kadar uzanan bölgede yaşayan ve bugün hâlâ İran kökenli bir dil konuşan "Zaza"lar kendilerine Dımli demektedirler". F. C. Andreas, bu durumu, Daylam benzerliğine yorumlamaktadır.

I. 4. Zazalarda Dini İnanç

Genelde Kırmanç olarak adlandırılan Zazalar Alevidir. Kırmanç olmayan Zazalar ise Şafii Sünnidirler. Zaza/Kırmançlar arasındaki

bölünmenin temel sebebi, inanç ayrılığının yanı sıra, çeşitli dönemlerde yapılan göç dalgalarıyla da ilişkilidir. Günümüzde kendilerini farklı tanımlamalarına rağmen, Zaza/Kırmançlar ortak bir orijinden gelmektedirler. Alevi, Şafii mezhep farklılığı Zazalar'da kültür ve yaşam tarzlarında farklılıklara yol açmıştır.

Geçmişte Emevi ve Abbasi dönemlerine kadar uzanan bu ayrılıklar 11. yüzyılda Selçuklu Türkleri, Moğollar (İlhanlılar), Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Osmanlılar döneminde de devam etti. 16. yüzyılda Osmanlı Hükümdarı Yavuz Sultan Selim, Çaldıran Savaşı'na gitmeden önce Anadolu'daki yediden yetmişe kadar Alevi nüfusunun sayımını yaptırdı. Kırk binin üzerinde Alevi olarak adlandırılan Şah İsmail taraftarını öldürdükten sonra, Safevi Hükümdarı Şah İsmail üzerine sefere çıktı. Safevi Devleti Hükümdarı Şah İsmail ile Osmanlı Hükümdarı Yavuz Sultan Selim arsında yapılan Çaldıran Savaşı, Safevi Devleti'nin yenilgisi ile sonuçlandı (1514). Çaldıran Savaşı'ndan sonra kökleşen Alevi-Sünni ayrımı Alevi, Şafii mezhep farklılığı, Zazalar'ın yaşam ve kültür tarzlarında farklılıklara yol açtı. Zamanla Türk/Türkmen, Kürt/ Kırdaş ve Zaza/Kırmanç şeklinde ayrılıklar belirgin hale geldi. Yavuz Sultan Selim döneminden sonra Kırmanç /Zaza halkın bir kısmı kendisini Kırmanç olarak tanımlarken, diğer bir kısmı ise kendisini Zaza olarak adlandırdı. Zaza/Kırmanç adlarının ayrışmasının temel nedeni bu döneme rastlamaktadır.

I. 5. Zaza/Kırmanç ve Zazalar Ayrışmasının Tarihi Kökleri

Rus Kürdolog V. Minorsky, İslâm Ansiklopedisi'nin İngilizce baskısının "Kürtler" bölümünde, 20. yüzyılda Kürtler arasında kesinlikle Kürt olmayan bir unsurun (Zazalar) tespit edildiğini (sf. 113)

yazmaktadır. Ve bu grubun Kürtçe'den çok farklı kuzey-batı lehçesi konuştuğunu" (sf. 1152) belirtmektedir. İslam Ansiklopedisi'ndeki yazısında, Zaza sözcüğünün geçtiği her yerde "gerçek Kürt olmayan" kaydını düşmüştür Minorsky (sf. 1151). Kürdolojinin babası sayılan Minorsky, Goran ve Zazaların kesinlikle Kürt olmadıklarını (İslam Ansiklopedisi, s. 1091) belirtmektedir.

Konunun uzmanlarından O. Mann, David Mckenzie, Haddank ve Prof. Kojima da Zazaca ve Gorani'nin, Kürtçe'nin bir lehçesi olmadığını ve bağımsız bir dil olduğunu belirtmektedirler. Dimililer (Dımililer) ile Zaza/ Kırmanç olarak adlandırılan halk aynı etnik kökene dayanmaktadır.

Avrupa'da kendi dalında ciddi bir otorite olan Leipzig Max-Blanc Enstitüsü, Norveç Bilim ve Teknoloji Üniversitesi ile Londra HGI DNA Refernece Laboratory, National Blood Service (HGI DNA Araştırma Laboratuarı Ulusal Kan Merkezi tarafından, farklı Kürt gruplarının genetik açıdan durumlarını saptamak üzere ortaklaşa yapılan bir araştırmanın sonucunda, Kırmanca (Zazaca) konuşan Kürtlerin etnik kökeni ile ilgili bilimsel veriler ortaya konmuştur. Genetik alanda uluslararası üne sahip bilimsel bir yayın organı olan Annals of Human Genetics dergisinde yayınlanan araştırma; Ivan Nasidze, Dominique Quinque, Murat Öztürk, Nina Bendukidze ve Mark Stoneking tarafından hazılanan "mtDNA and Y-chromosome Variation in Kurdish Groups (Kürt Gruplarında ımtDNA Kromozomu Değişikliği)" başlıklı bilimsel makalenin girişinde "Mevcut veriler, öteki Kürt grupları, Avrupalılar, Kafkasya, Batı ve Orta Asya gruplarına ait verilerle karşılaştırıldığında, hem mt DNA hem de Y-cromosomu

bakımından, Kürt gruplarının etnik olarak en yakın oldukları gruplar Batı Asyalılar, en uzak oldukları gruplar ise Orta Asyalılardır" denilmektedir. Kırmanç (Zaza) ve Kürtlerin etnik olarak yakın oldukları gurupların Batı Asyalılar olduğu, dolayısıyla Ön Asya halkları olan İranlılar, Ermeniler veya Aryan ırkına daha yakın oldukları açığa çıkmıştır.

Etimolojik ve bilimsel analizler de bu gerçeği doğrulamaktadır. Kırmanç/Zaza veya Kırmanç/Dımili adları aynı halkı ifade etmektedir. Dersimliler'in Dımililerin Kürt ya da Türk oldukları yönündeki tezler temelsizdir.

II. ZAZALAR'IN YAŞADIĞI BÖLGELER

Günümüzde Kırmanç/Zazalar, kendilerini Dımili olarak tanımlamaktadırlar. Zaza/ Kırmanç dili baskı ve yasaklar yüzünden yazılı hale gelmemesinden dolayı, özellikle de genç kuşaklar, ana dillerini konuşamaz ve kullanamaz duruma getirilmiştir. Bu nedenlerden dolayı Dersimliler'in bir kısmı Kürtleşmiş veya Türkleşmişlerdir. Önemli bir kesimi de siyasi kimliklerini muhafaza etmektedirler. Bizans tarihçilerinden Agathias (MS 553–579/582), Histories adlı yapıtında "Lazica" daki Roma-Pers savaşlarını anlatırken, bu savaşlarda Perslerle birlikte savaşan Dilimnitler Deylemliler'den de söz eder. Agathias, Dilimnite'lerin ülkelerini, İran'la sınırdaş olan Dicle'kıyısındaki ülke olarak belirtmektedir. Dimililer (Kırmançlar ve Zazalar) MS 6'ıncı yüzyılın ortalarında (MS 551–52) bugün yaşadıkları topraklarda bağımsız olarak bir yaşam sürüyorlardı.

Dersimliler'in MS 9. ile 11. yy. arası Deyleman'dan bugünkü

yurtlarına göç ettiği tezi kabul görmektedir. Zazalar, "Deylem/Daylam'lılar olarak anılan, Hazar Denizi'nin güneybatısı ile Tahran'ın kuzeyine düşen bölgede yaşayan bir toplum olarak bilinmektedir. Çeşitli nedenlerle göç eden veya ettirilen bu halkın büyük çoğunluğunun Güneybatı İran'a gidip orada "Büveyhoğulları Devleti"ni kuranlar oldukları görüşü yaygındır. Öte yandan Goranlılar'ın da yine Deylemliler olduğu anlaşılmaktadır. Deylemliler, bölgedeki işgal ve gelişmelerden sonra bu bölgeyi de terk ederek Fırat, Murat nehirleri ve Dersim bölgesine gelip (933-1055 yıllarında) yerleşirler. Bölgenin yerli halkıyla kaynaşarak bugünkü Dersimliler /Zaza halkını oluştururlar.

Türkiye genelinde Zazalar'ın nüfusu tahminen 6–7 milyondur. Zaza dilini konuşan halk günümüzde genellikle Dersim, Fırat'ın iki kolu, kuzeyde Erzincan ili, güneyde Murat suyu, Doğu-Anadolu'nun Fırat ve Dicle su havzasızını kapsayan coğrafi bölge üzerindeki alanda yaşamaktadırlar. Coğrafi konum olarak 3742° enlem ve 3740° boylamlar arasında yer alan bu bölge; il olarak Anadolu'nun doğusunda, Sivas'tan Varto'ya, Gümüşhane'den Siverek'e kadar uzanan alan içindeki illeri kapsamaktadır.

Ağırlıklı olarak Dersim (Tunceli), Erzingan (Erzincan), Erzirom (Erzurum), Qers (Kars), Muş, Xarpêt (Elazığ), Diyarbakır, Ruha (Urfa), Semsûr (Adıyaman), Bedlis (Bitlis) ve Sêrt (Siirt), Bingöl, Kangal, Zara, Ulaş ve İmranlı (Sivas), Kelkit, Şiran ve Gümüşhane, Hınıs, Çat, Aşkale (Erzurum), Pötürge ve Arapkir (Malatya), Mutki (Bitlis), Sason (Batman), Aksaray gibi il ve ilçelerde yaşamaktadırlar.

Dersim aşiretlerinden oluşan Alevi Zazalar'ın bir kısmı da, Koçgiri, Divriği, Varto-Hınıs, kısmen Kayseri'nin Sarız ilçesinde ya-

şamlarını sürdürmektedirler. Şafii inancını benimseyen Zazalar ise; Elazığ, Bingöl, Diyarbakır, Siverek, Adıyaman, Aksaray, Mudki, Sason bölgelerinde yaşamaktadırlar. Bunun dışında İstanbul, Ankara, İzmir, Antalya, Aydın, Bursa, Eskişehir, Konya, Edirne, İzmit, Balıkesir, Muğla gibi birçok ile ve ilçelerine göç etmişlerdir. Ayrıca Fransa, İsveç, Danimarka, Almanya, Avusturya, İsviçre, Hollanda, Belçika gibi Avrupa ülkelerinde de hatırı sayılır Kırmanç/ Zaza nüfus bulunmaktadır (tahminen 400.000). Horasan-Deylaman/Gilanda ise, yaklaşık 3-4 milyon Deylemli-Gileki yaşamaktadır.

III. ZAZACA DİLİ

III. 1. Dersimce-Zazaca/Kırmançca'nın Dilsel Özellikleri

Zazaca, Hint-Avrupa dil ailesinin İran'i diller gurubun Kuzey-Batı koluna dâhildir. Zazaca-Dımli, Hind-Ari, İran'i veya Hind-Avrupa dillerindendir. Beluçca, Sistanice, Sivend (Kelendi), Umurice (Umuri), Perç (Paraçi) Gorani, Astiyani ve Sengseri dilleri Kuzey-Batı kolunun Hyrkani (Gurgan) alt gurubunu teşkil etmektedir. Kuzey-İran (Deylaman-Gilan)'da konuşulan Gilekçe/Goranca dili ile Dersimce/ Zazaca, köken olarak birbirine Kürtçe dilinden daha fazla yakındır.

Zazaca'nın diğer akraba olduğu diller arasında en çok benzerlik Gilan-Deylaman'da konuşulan Gilekçe dilidir. Gilekçenin, Galişi, Biyapes, Sefidru, Biyapiş, Tenkaboni, Rahimabadi, İşkuri, Şehsavari ve Siyahkeli gibi lehçeleri vardır. Mazenderance (Taberice), Semnanice, Guranca, Talişce (Gilekçe'ye yakın olan Talişçe İran dillerinin kuzeybatı koluna dâhildir), Tatice (bazı araştırıcılar Tati dilini Med

dilinin devamı saymışlardır), Herzendi, Talişçe ve Taticenin Zazaca ile bağlantıları vardır. Bazı araştırmacılar Zazaca'nın Deylem bölgesinden köken aldığını belirtmektedirler.

Gramer ve kimi önemli sözcükler açısından Zazaca'ya yakın olan Kuzey-İran'daki Farsça, Lorca, Devanice, Kumzari, Eşkuşmi, Veheni gibi İrani diller, Orta ve Batı Asya'nın büyük bir kısmında konuşulmaktadır. Zazaca gibi, Batı İrani dillerinin kuzey koluna ait olan Guranca'nın lehçeleri vardır. Bunlardan Kendule, Pave, Avramani, Gorecan, Golayi, Bivenci, Bacalan ve Telehedeşk lehçelerini saymak gerekir. Avraman lehçesinden Pehlevice'nin Avesta'ya yaşayan en yakın İrani dili olduğu da bilinmektedir. Bu diller daha çok İran, Pakistan, Irak, Hindistan, Türkiye, Çin, Rusya, Gürcistan, Afganistan'da konuşulumaktadır.

Zazaca, Zazalar'la birlikte veya Zazalar'dan sonra Dicle ve Fırat nehirleri (eski Mezopotamya) arasına yerleşen halklardan kelimeler ödünç almış veya bu dillerden etkilenmiştir. Zazaca; Hurice, Hititçe, Sümerce Farsca, Ermenice, Türkçe ve diğer halkların dillerinden bir etkileşim söz konusudur. Bu halklardan sözcükler ödünç alınmıştır. Bu sözcükler, deyimler günümüzde de kullanılmaktadır. Zaza yerleşim yerlerinin, göçlerin yollarının üzerinde bulunması, Zaza dilinin üstünde bir de-ğişim yaratmıştır. Zazaca dili, Farsça ve Gilekçe'ye birçok dilden daha yakındır. Hind Avrupa dilbilimcileri eserleri ile Zazaca'nın en eski dillerden bir dil olduğunu kanıtlamışlardır.

III. 2. Dersimce-Zazaca/Kırmanç Dilinin Dil Akrabalıkları ve Kürtçe'den Farkı

Oskar Mann, Karl Hadank, CI.J. Rich, A.V.Le Coq, Peter Lerch gibi araştırmacılar Zazaca'nın kendi başına bir dil olduğu doğrulamak-

tadırlar. Anadolu'da konuşulan Kurmanca-Kürtçesiyle ile Zazaca/Kırmanca'sı yüzyıllarca ortak coğrafyayı paylaştıkları için diğer diller gibi, Kürtçe ile Zaza dilleri arasında da benzerlik oluşmuştur.

Zazaca'nın başlı başına bir dil olduğunu ilk olarak, yaptığı derleme, araştırma ve incelemeleriyle kanıtlayan ilk dilbilimci Oskar Mann'dır. Oskar Mann'ın 1903'ten 1907'ye kadar yaptığı araştırmalarını ilerletip kitap haline getiren Karl Hadank, *Die Mundarten der Zaza* adlı bilimsel eseri 1932 yılında kitaplaştırmıştır. Böylece Zazaca'nın, bugüne kadar dilbilimciler arasında İranoloji dilbilimi içinde incelenmesi gereken başlı başına bir dil olarak kabul edilmesi konusunda fikir birliği oluşmuş bulunmaktadır.

Oskar Mann'dan önce Peter Lerch (1856), Friedrich Müller (1864), Albert van Le Coq (1901) gibi araştırmacı ve dilbilimciler de eserlerinde Zazaca hakkında folklorik yazın derleyip kısmen analizler de yapmışlardır.

Zazaca'nın, Kürtçe'den tamamen farklı olduğu V. Minorsky, Prof. Haddank, Prof. David Mac Kenzie, Ingmar Sauberg, Terry L. Todd, W.B. Lockwood, T.M. Jhonstone, Prof. Dr. Gouchıe Kojima ve Jost Gippert gibi dilbilim adamları tarafından kesin bir dille ifade edilmiştir. Etnologue bilimi, Zazacayı, Hint-Avrupa dil ailesinin Kuzeybatı İran dilleri bölümünün, Zaza-Gorani kolu içinde sınıflandırmaktadır.

Oskar Mann, Zazaca'yı Hazar dillerine ve Goranca'ya yakın bir dil olarak kabul eder. Ayrıca Ludwing Paul, Zülfü Selcan (Zazaca-Sprache) ve Joyce Blau gibi bilim adamları da aynı görüşü paylaşmaktadırlar. Kuzeybatı İran dilleri, diğer İran dillerinden Güneybatı gurubunda olduğu kadar belirli farklılık göstermez.

Son yapılan araştırmalara göre Zazaca ile bir Ortaçağ İran'i dili olan Partça ve günümüz Kuzey-İran Hazar Deniz kıyısında konuşulan diller arasında yakın benzerlikler görülür. Güneybatı ve kuzeybatı İran dillerini birbirinden ayıran bazı tarihsel-fonetik özellikleri göz önüne alındığında, kuzeybatı ile doğu İran dilleri arasında bazı ortak benzerlikler görülür. Kuzeybatı İran diyalektlerinden biri olan Zaza dili, özelikle Goranice ile Hazar kıyılarında konuşulan Harzance, Gilekçe, Talişçe, Darice, Beluçca ve Mazandaran dillerine yakınlık göstermektedir.

Hazar Denizi'nin kıyılarında yer alan ve çağdaş kuzeybatı dilleri ve diyalektlerinden Lekce, Umuri, Sivena, Perçi, Devani, Kumzari, Derice, Tati, Peştunca, Muncani, Tack, Raci, Sengseri, Aştiyan, Talis, Tatice, Lek, Gilan, Mazandere, Semnani, Berki, Lor, Lar, Sistani ve bunlara yakın halkların dilleri gelişmiştir. Ayrıca Zazaca ve Goranice de, orta İran diyalektlerinin eski ve orta Farsça'nın bazı ana kolları olarak gelişmiştir.

Türkiye'de, Zazaca üzerine bir kısım siyasi çevreler, Zazaca'nın bir Kürt lehçesi olduğunu savunmaktadırlar. İrani dillerin dilbilim dalı olan İranoloji'ye göre ise, Zazaca'nın bir Kürt lehçesi veya dili olmadığı, aksine başlı başına bir dil olduğu ispat edilmektedir. Kürtler, siyasi ve sayısal olarak Zazalar'a göre daha üstün oldukları için, ayrıcalıklı konuma gelmişlerdir. Bu durum Zazaca'nın, Kürt lehçesi olduğu yönündeki görüşlere zemin teşkil etmesine neden olmuştur. Yine aynı nedenle güncel siyasette çeşitli toplum katmanlarında yaygın olan "Kürt lehçesi" olduğu görüşü, son yıllarda açığa çıkan araştırmalarla birlikte önemini yitirmiş ve Zazaca/Kırmancanın bağımsız bir dil olduğu görüşü giderek ağırlık kazanmıştır.

IV. SONUÇ

Türkiye tarihi içinde, Zazalar'ın tarih öncesi ve [yazılı] tarih döneminin olaylarına, gelişmelerine ve bunların tarihsel dönemlerine ilişkin çalışmalar nicelik olarak az da olsa kayda değerdir.

Zazalar'ın geçirdiği tarihsel evrim, toplumsal değişim konusunda günümüze ışık tutacak, bilimsel-gerçekçi veriler sunacak yeterlilikte eserlere ve kaynaklara sahip değiliz. Bu konudaki bilimsel çalışmaların artması dileği ile.

KAYNAKÇA

1- Invandrara Fran Türkiet etniskoch Sociokulture Variation, Upsala, 1985.

2- A. Christensen, *Les Dialects D'avroman Et De Pewa*, 1921, Kopenhag.

3- V. Minorsky, *Daylam-La Domination des Dailamites*, Paris, 1932, p,17; V.Bkz: "..on peut toujours esperer que les recherches reveleront un jour des ilot dailamites tant leur ancienne metropole que dans ses colonies. Il suffit de mentionner ici l'ingenieuse thèorie de F.C. Andrea's sur l'orginine dailamites des Zaza (Dimla)".

4- *Gilekce - Rusça Sözlük*, Kerimov, 1980, Moskova. 5-Bkz: Dersim, 1901, Tiflis; Aktaran, Desmala Sure, Sayı: 6. 8, 9.

5- Kitap Ahsan Al Takasım Fi Marifat Al Akalim, BGA III. 353. [1] Hudut Al Alam'dan naklen V. Minorski, The Reginos of the World, GMNS, XI, 137-384-391.

6- Ali Kaya, *Deylem'den Dersim'e, İran'a Seyahat*, Can Yayınları, 2001, İstanbul.

7- Sawdi-Bulak, El' V. Minorsk, *Daylam.La Domination des Dailamites*, Paris,1932,P:V

8- W.Zılfi Selcan (1987–98); *Granmatik der Zaza-Sprache*, NordDialekt (Dersim).

9- I. M. Oranski, *Tarih Işığı Altında İran Dilleri*, s. 166.

10- G.S. Asatiryan, *Zaza Dili ve Ermenice*, s.160; G.S. Asatiryan, N.Kh. Gevorgian. Zaza Miscellany, *"Notes on some Religious Customs and Institutions. in: A Green Loaf"*, Acta Iranica, No.8, Leiden 1988.

11- V Minorski; La Dominotion Des Dailemites publ. De La Societe Das Etüdes İran'i ennes nr. 3 Paris, 1932, s. 3 nşr. V. Minorski, The Reginos of the World, GMNS, XI, 137-384-391.

12- Bkz. *Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi* 4.Baskı. Demos Yayınları, İstanbul, 2010.

13- G.S. Asatiryan, *Zaza Dili ve Ermenice*, s.160; G.S. Asatiryan, N.Kh. Gevorgian. Zaza Miscellany, "Notes on some Religious Customs and Institutions. İn: A Green Loaf", Acta Iranica, No.8, Leiden 1988, p. 499-508.

14- Mac Kenzie, *Kurdic Dialect Studies*, London,1981.

15- *Dialetologie der Westianischen Turfantente*, Upsala,1921.

16- İbn Miskavayh, tacarib Al Uman The Fclipse Of the Abbasid Calbhate, nşr, Amedroz ve Margol; auth, Oxford,1920-1921.

17- Joseph Sandaigian, *Histoje Decumentaire Armanie Eges De POGAİSME*, 2.C, Roma, 1957.

Kültürel zenginliğin,
büyük uygarlıklara beşik olmanın temeli:
Dil zenginliği

Ali Kaya
Dersim Tarihi ve Dersim Kültürü Araştırmacısı,
Tarihçi/Yazar

Dillerin Tarihsel Gelişimi

Bugün yeryüzünde, konuşulmayan ölü dilleri bir yana bırakırsak, konuşulan dillerin sayısı, 3500-4000 dolaylarındadır. Ancak bunlardan yalnızca 118'i devlet dili olarak kullanılmaktadır. Devlet dili olan diller, genellikle asimilasyon yöntemleriyle, diğer diller üzerinde yok edici bir egemenlik kurar.

Dünyadaki 6912 farklı dilden yarısının büyük bir olasılıkla 50 - 60 yıl içinde yok olacağı sanılıyor. Bu da her hafta bir dilin yeryüzünden silinmesi anlamına geliyor. Bir dilin yok olmaya yüz tutup tutmadığını, o dili konuşanların sayısı değil, yaşı belirliyor. Dil çocuklar tarafından konuşuluyorsa geleceği güvencede demektir. Gezegenimizin dil çeşitliliği bugüne kadar böylesine hızlı bir yok olma ile karşı karşıya kalmamıştır.

Dil, konuşma biçimimiz, söylemek istediklerimizi dile getirmekle kalmayıp, aynı zamanda kim olduğumuz, nereden geldiğimiz köklerimiz ve atalarımız konusunda da bize ipuçları verir. Dil bilim uzmanı Johanna Nichols, çağdaş dillerin elli bin yılı aşkın bir süre önce Güneydoğu Asya'da başlayıp, sonunda Pasifik Okyanusu'nu çevreleyen büyük göç dalgasıyla önce denizleri aşıp Avustralya, Yeni Gine ve Yeni Dünya'ya yayıldığını belirtir. Paleolitik dönemde resim, yontu ve kişisel bezeme gibi toplumsal açıdan ortak simgecilikte bir patlama olması, dilin en az 50 bin yıl önce ortaya çıktığını gözler önüne seriyor. Ancak Nichols dilin doğuşunu 132 bin yıl önceye kadar dayandıran biyolojik bulgular da ortaya koymaktadır.

Rus araştırmacı N. Y. Marr dillerin ortaya çıkış sürecini şöyle açıklamaktadır: "Dil isteyerek yaratılmış değil, kendiliğinden teşekkül etmiştir. İnsan, duyan, düşünen, gereksinimlerini, dileklerini dile getirmek için arayıp, bulmaya çalışan bir varlıktır. Uygarlığın temeli olan dil de, binlerce belki de yüz binlerce yıl süren bir arama, bulma sonucu ortaya çıkmıştır. İnsanlar arasında ilk anlaşma yolu el işaretleriyle başladı. Yeni seslerin boğumlaşarak, ses dilinin gelişmesi ve el dilinin yerini alması, insanların toplu yaşamında önemli gelişmelere ve sıçramalara neden oldu. Bu gelişmenin ardından ses işaretlerinin gelişmesiyle birlikte sözcükler doğdu. Ürettiği soyut kavramlardan hareketle varlıkları tanımlamaya çalışan insan zamanla, dilbilgisinin temel kurallarından biri olan sıfatın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Yine dilbilgisi kurallarından zarf, zamir, edat ve bağlaçların ortaya çıkışı sonraki aşamaya denk düşer. Bunun için de binlerce, on binlerce değil yüz binlerce yıl geçmiştir."

İnsanların arasındaki anlaşmayı sağlayan dilin bugünkü düzeyde konuşulması birkaç yüzyılda oluşmuş bir şey olmadığı gibi, dil iste-

yerek yaratılmış bir araç da değildir. Uygarlığın gelişmesiyle birlikte kendiliğinden oluşmuştur. İnsanlar konuşmayı, uygarlıkta bir hayli ilerledikten sonra anlaşabilecekleri düzeyde geliştirmişlerdir. Bu nedenle dilin gelişimi yüz binlerce yılda gerçekleşmiştir. Değişen toplumun yapısına göre kendisini değiştiren dil, tarihi süreç içerisinde çeşitli gelişmeler ve değişmeler göstermiştir. Ayrıca dilin çeşitliliği üzerinde araştırmalar yapan Reading Üniversitesi evrimsel dilbilim uzmanlarından Maril Pagel, şu anda üç dört dilin dünyaya egemen olduğunu ve dilde kitlesel bir yok oluş yaşandığına dikkat çekiyor. İngilizce 350 milyon kişinin ana dili olarak dünyanın en çok konuşulan dilleri arasında üçüncü sırada yer alıyor. Dünyada yalnızca 250 dil bir milyonu aşkın kişi tarafından konuşuluyor. En az 3000 dilin konuşanları ise 2500 kişi bulunuyor (Yok Olmaya Yüz Tutmuş Diller Vakfı, Nicholas Ostler).

Bugün dilbilim uzmanları zamanla günümüz dileriyle çok uzak atalarımızın konuştukları diller arasında bağlantıyı kurmayı başarmışlardır. 1) Germen dil ailesi, 2) Latince, 3) Antik Yunanca ve altı başka dil ailesiyle birlikte 144 farklı dili içeren Hint-Avrupa dil grubunun bir parçasını oluşturur. Örneğin Arapça Sami dil ailesinden; Türkçe ise, Ural-Altay dil ailesinin Altay kolundandır. Kürtçe, Zazaca (Dersimce), Ermenice'nin Farsça'yla olan benzerliği ise aynı kökten (Hint-Avrupa dil ailesinin Hint kolundan) gelmeleriyle açıklanabilir. Zazaca (Dersimce) ise, Hint-Avrupa dil kümesinin doğu grubuna dahildir. Bağlantılı diller arasında Türkçe'den başka Altay dilleri (Moğolca, Mançu, Kori, Tunguz), küçük ayrıntılarla Japonca, Ural dilleri (Fince, Macarca, Samoyetce) kimi Afrika ve Asya dilleri gibi.

İnsanlar ana babalarının konuştukları dili konuşmaktan niçin uzaklaşıyor ya da uzaklaştırılıyorlar?

Bu sorunun birden çok cevabı var. En başta geleni, doğrudan siyasi kaynaklıdır. Büyük ve egemen topluluklar, üzerlerinde egemenlik kurdukları daha küçük toplulukların dillerini de baskı altına almaktadır.

Chicago üniversitesi dilbilim bölüm başkanı Salikoko Mufwene ise, dili yok eden en öldürücü silahın hükümetlerin politikası değil, ekonomik küreselleşme olduğuna inanıyor: "Amerika'nın yerlileri kendi dillerine duydukları saygıyı yitirmediler, ancak sosyo-ekonomik baskılara uymak zorunda kaldılar. Ekonominin büyük bir bölümü İngilizce yürütülürken, onların bu dili konuşmayı reddetmelerini beklemek abes olurdu."

2008 yılında dünyada tehlikedeki diller atlasına göre, günümüzde 2298 dil yok olma tehlidi altındadır. Yok olmaya yüz tutan dillerin az kişi tarafından konuşulması gerekmiyor. Kongo Demokratik Cumhuriyeti'nde bile 250 farklı dil konuşulmaktadır. Hindistan'da 196, ABD'de 192, Brezilya'da 190, Endonezya'da 147, Çin'de 144, Meksika'da144, Rusya'da 136 dil konuşulmaktadır.

Dersimce / Zazaca Dilinin Kökeni ve Tarihi

Türkiye de ise 36 dil konuşulmaktadır. 1950 yılından sonra Mılahsö (Türkiye–Suriye sınırındaki bölgede küçük bir yerel dil), Kapadokya Yunancası ve Ubıhça (Kafkasya dili) olmak üzere 3 dil ölmüştür. Ertevin dili başta olmak üzere 15 dil çeşitli düzeylerde tehlike altındadır. Hassas olan diller grubunda yer alan Zazaca /Dersimce de her geçen gün yok olmayla karşı karşıyadır.

Dersim / Zazaca dili, sözel edebiyat yönü çok güçlü bir dildir. Ancak şiddet uygulamasıyla köylerinin boşaltılması ve ekonomik göç ve asimilasyon yüzünden yöre halkı giderek Dersim / Zaza dilini kullanamaz hale getirilmiştir. Siyasi baskıların artması Dersim / Zaza

dilinin gelişmesinin önünde geçmişte olduğu gibi, bugün de engel olmaya devam etmektedir. Anadolu kültür zenginliği içerisinde yer alan Eti, Hitit, Lidya, Frigya, Sümer, Asur, Sasani, Selçuk ve Osmanlı'nın yanı sıra, Guti, Kasit, Hurri-Urartu, Xaldi-Khaldai, Tibarenler, Hatti-Hitti, Kardu gibi uygarlıkların mirasları da önemli kültürel değerlerdir. Bu değerlerin birinin yadsınması, geçmiş insanlık değerlerinin yadsınmasının ötesinde, insanlığa karşı sorumsuzluktur.

Dersimce / Zazaca, Hint-Avrupa dil ailesinin İran'i diller gurubunun Kuzeybatı koluna dâhildir. Zazaca-Dımili, Hind-Ari, İran'i veya Hind-Avrupa dillerindendir. Dersimce / Zazaca'nın akraba olduğu diğer diller arasında en çok benzerlik Gilan-Deylaman da konuşulan Gilekçe dilidir. Gilekçenin; Galişi, Biyapes, Sefidrui, Biyapiş, Tenkaboni, Rahimabadi, İşkuri, Şehsavari ve Siyahkeli gibi lehçeleri vardır. Mazenderance (Taberice), Semnanice, Guranca, Tatilişce (Gilekçe'ye yakın olan Tatilişçe, İran dillerinin kuzey batı koluna dâhildir), Tatice (bazı araştırıcılar Tati dilini Med dilinin devamı saymışlardır)... Herzendi, Tatilişçe ve Taticenin, Zazaca ile bağlantıları vardır. Bazı araştırmacılar Zazaca'nın Deylem bölgesinden köken aldığını belirtmektedirler.

Gramer ve kimi önemli sözcükler açısından Zazaca'ya yakın olan diller Kuzey-İran'da, Farsça, Lorca, Devanice, Kumzari, Eşkuşmi, Veheni gibi İrani diller, Orta ve Batı Asya'nın büyük bir kısmında konuşulmaktadır. Zazaca gibi, Batı Irani dillerinin kuzey koluna ait olan Guranca'nın lehçeleri vardır. Bunlardan Kendule, Pave, Avramani, Gorecan, Golayi, Bivenci, Bacalan ve Telehedeşk lehçeleridir.

Avraman lehçesinde Pehlevice ve Avesta da yaşayan en yakın İrani dil olduğuda bilinmektedir. Bu diller daha çok İran, Pakistan, Irak, Hindistan, Türkiye, Çin, Rusya, Gürcistan, Afganistan'ı kapsa-

maktadır. (Bkz. *Gilekçe-Rusça Sözlük*, Kerimov, 1980, Moskova.)

Zazaca, Zazalar'la birlikte veya Zazalar'dan sonra Dicle ve Fırat nehirleri (eski Mezopotamya) arasına yerleşen halklardan ödünç kelimeler almış veya bu dillerden etkilenmiştir. Zazaca'nın Hurice, Hititçe. Sümerce, Farsça, Ermenice, Türkçe ve diğer halkların dillerinden etkileşimi söz konusudur. Bu halkların dillerinden ödünç almalar olmuştur.

Ödünç alınan sözcükler, deyimler günümüzde de kullanılmaktadır. Dersim'in yerleşim yerlerinin, göç yollarının üzerinde bulunması Dersim- Zaza dilinin üstünde bir değişim yaratmıştır. Dersim-Zazaca dili, Farsça ve Gilekçe'ye birçok dilden daha yakındır. Hind-Avrupa dilbilimcileri, Zazaca'nın en eski dillerden bir dil olduğunu kanıtlamışlardır.

Oskar Mann, Karl Hadank, Cl. J. Rich, A.V. Le Coq, Peter Lerch gibi araştırmacılar Zazaca'nın kendi başına bir dil olduğunu doğrulamaktadırlar. Anadolu'da konuşulan Kurmanca-Kürtçesiyle ile Dersimce / Zazaca / Kırmanca'sı yüzyıllarca ortak coğrafyayı paylaştıkları için diğer diller gibi, Kürtçe ile Zaza dilleri arasında da benzerlik oluşmuştur.

Dersimce / Zazaca'nin başlı başına bir dil olduğunu, yaptığı derleme, araştırma ve incelemeleriyle kanıtlayan ilk dilbilimci Oskar Mann'dır. Oskar Mann'ın 1903'ten 1907'ye kadar yaptığı araştırmalarını ilerletip kitap haline getiren Karl Hadank, *Die Mundarten der Zaza* adlı bilimsel eseri 1932 yılında kitaplaştırmıştır. Böylece İranoloji dilbiliminde Zaza dili, bugüne kadar dilbilimcilerin hem fikirliliğiyle, bağımsız bir dil olarak tanınma durumunu korumaktadır.

Oskar Mann'dan önce Peter Lerch (1856), Friedrich Müller (1864), Albert van Le Coq (1901) gibi araştırmacı ve dilbilimciler de eserlerinde, Zazaca hakkında folklorik yazın derleyip kısmen analiz de etmişlerdir. (Bkz.WZılfi Selcan , 1987-98; *Grammatik der Zaza-Sprache, Nord-Dialekt Dersim).*

Dersimce / Zazaca'nın Kürtçe İlişkisi

Dersimce / Zazaca'nın, Kürtçe'den tamamen farklı olduğu V. Minorsky, Prof. Haddank, Prof. David Mac Kenzie, Ingmar Sauberg, Terry L. Todd, W.B. Lockwood, T.M. Jhonstone ve Prof. Dr. Gouchie Kojima ve Jost Gippert gibi dilbilim adamlarınca kesin bir dille ifade edilmiştir. Etnologue, Zazaca'yı, Hint-Avrupa dil ailesinin kuzeybatı İran dilleri bölümünün, Zaza-Gorani içinde sınıflandırmaktadır.

Oskar Mann, Zazaca'yı Hazar dillerine ve Goranca'ya yakın bir dil olarak kabul eder. Ayrıca Ludwing Paul, Zülfü Selcan (Zazaca–Sprache) ve Joyce Blau gibi bilim adamları da aynı görüşü paylaşmaktadırlar. Kuzeybatı İran dilleri, diğer İran dillerinden Güneybatı gurubunda olduğu kadar belirli farklılık göstermez (Bkz: I.M. Oranski, *Tarih Işığı Altında İran Dilleri*, s. 166).

Yapılan son tarih araştırmalarına göre, Zazaca ile bir Ortaçağ İran'ı dili olan Partça ve günümüz Kuzey-İran- Hazar Deniz kıyısında konuşulan diller arasında yakın benzerlikler vardır. Güneybatı ve kuzeybatı İran dillerini birbirinden ayıran bazı tarihsel-fonetik özellikleri göz önüne alındığında, kuzeybatı ile doğu İran dilleri arasında bazı ortak benzerlikler görülür. Kuzeybatı İran diyalektlerinden biri olan Dersim / Zaza dili özelikle Guranice ile Hazar kıyılarında konuşulan Harzance, Gilekçe, Talişçe, Darice, Beluçca, Mazandaran

ve Partça dillerine yakınlık göstermektedir.(Bkz, G.S. Asatiryan, *Zaza Dili ve Ermenice*, s.160; G.S. Asatiryan, N.Kh. Gevorgian, *Zaza Miscellany: Notes on some Religious Customs and Institutions in: A Green Loaf* (Acta Iranica No.8) , Leiden 1988, p. 499-508).

Türkiye'de, bir kısım siyasi çevreler, Dersim / Zazacanın bir Kürt lehçesi olduğunu savunmaktadırlar. İrani dillerin dilbilim dalı olan İranoloji'ye göre ise, Dersimce / Zazaca'nın bir Kürt lehçesi veya dili olmadığı, aksine başlı başına bir dil olduğu kanıtlanmıştır. Kürtlerin siyasi ve sayısal olarak Zazalar'a göre daha üstün durumda olması nedeniyle, Kürtçe ayrıcalıklı konuma gelmiştir. Bu durum Zazaca'nın Kürt lehçesi olduğu yönündeki görüşlere zemin teşkil etmiştir. Bu görüş, son yıllarda açığa çıkan araştırmalarla birlikte önemini yitirmekte ve Dersimce / Zazaca / Kırmanca'nın bağımsız bir dil olduğu görüşü giderek ağırlık kazanmaktadır.

Zazaca'ya yakın olan diller günümüzde Hazar Denizi kıyısında olan dillerdir. Bu diller içinde en yakını olan dil ise Gilekçe'dir. Zazaca/Dimili ile Gilekçe arsındaki sözcükler, işaretler, sayılar, karakteristik özellikler, iki dil arasındaki benzerlikler aşağıda görülmektedir.

ZAZACA / KIRMANCA DİLİ İLE GİLEKÇE DİLİ ARASINDAKİ BENZERLİKLER

Gileki	Dımiliki (Zazaca)	Kürtçe	Türkçe
Dıy	Diyayene/venayene	Ditin	Görmek
Şive	Şiye	Siy	Gölge
Sabun hesto	Sabun esto	Sabun heye	Sabun Var
Emondere	Eno/yêno	Tê	Geliyor

Baxhşim	Baxhşime (beşime)	Em herin	Gel beraber gidelim
Çeper	Çeper	Kozîk	Çeper
Tasık	Tasık	Aman	Üsküre-Tas
Vareno	Vareno	d ibare	Yağıyor
Muy	Müye/por	Pof	Saç
Tusik	Tusk/tuske/bize	Karık	Keçi
Nevve	Newe	Nû	Yeni
Guş	Gos	Guh	Kulak
Portaxal	Portaqal	Portaqal	Portakal
Pir	Pir	Kal/pir	Yaşlı (Dede)
Çene (cune)	Çeneke/keyneke	Keçik	Kız
Limbu	Limone	Limon	Limon
Çieh	Çibi yo/çawo	Cima	Neden
Bini	Pırnıke	Poz	Burun
Setçende	Saate çenda	Saat çende	Saat kaç
Zimistan	Zimistan	Zivistan	Kış
Çem	Çim	Çav	Göz
Xıyar	Xıyar	Xeyar	Hıyar
Serti	Serd	Sar	Soğuk
Pan	Pank/pasna	Pe	Ayak topuğu
Dibide	Di bide	Bide	Hadi
Palon	Palike	Kurt an/Pal	Palan
Bazo	Pozu (Pazo)	Pazu	Pazı
Bize	Bize	Bizin	Keçi
Şalvar	Şalvar	Sapık	Şalvar
Nağun	Nemke	Nenuk	Tırnak
Gorbe	Gorbe/Pısınge	Pışıng	Kedi
Çend	Çend	Çend	Kaça
Yaxe	Yaxe	Pastû	Yaka
Stare	Stare/astare	Siterk	Yıldız
Alef	Alef	Aht	Ot
Mânian	Maye /Daye	Dia	Anne

Nan	Nan/non	Nan	Ekmek
Pır-pır	Pır-pır/perrais	Frandin	Uçmak
Baba	Baba/bao	Bav	Baba
Mast	Mast	Qatık	Yoğurt
Kofa	Koh/Ko	Çîya	Dağ
Qalem	Qaleme	Xwenwîs	Kalem
Biya	Biya	Were	Getir
Germ	Germ	Gemi	Sıcak
Ciğer	Ciğere	Kezevv	Ciğer
Ters	Ters	Tırs	Korku
Dotera	Dotdera	Wira	Ötede
Dest bide	Dest bide	Destbide	Elini ver
Kerde	Kerde	Kirin	Yaptı
Natera	Natera	Livira	Buradan
Ceket	Ceket	Caket	Ceket
Hesto	Esto	Heye	Var
Maboxer	Mabe xer	Rojbaş	Merhaba
Der	Der/çeber	Derî	Kapı
Teng	Teng	Teng	Dar
Xele memnunu	Xeyle memnuna	Gelek memnun	Memnun oldum
Baron	Baron/Siliye	Baran	Yağmur
Genum	Genım/Genum	Genim	Buğday
Xırabe	Xırabe	Xırab	Bozuk
Hane	Xane	Mal	Ev
Ateş	Adır	Ağır	Ateş
Beşime	Be sime	Were Emhei	In Gel gidelim
Payız	Payız	Pay iz	Sonbahar
Katığ –Mast	Qatıx - Mast	Mast	Yoğurt/Katık
Xele	Xele/zaf	Zaf/gelek p	Çok
Parjun	Parjun (parzun)	Parzun	Süzgeç
Duo (Du)	Do	Dew	Ayran

Çışo	Çi biyo	Çibû	Ne oldu
Xumar	Xumare	Xumar	Kumar
Horoz (sukule)	Xıroz (sukule)	Dîk	Horoz
Ere (ya)	Are (ya)	Ere	Evet
Xali	Xali	Ferş	Halı
Seng	Seng (kemere)	Kevir	Taş
Zeytun	Zeytun	Zeytun	Zeytin
Zeamet nekis.	Zamet nekerdıs	Cewr	Zalime t etme
Sim	Sim/sem	Ziv	Gümüş
Sobetexerbo	Sodıre toxer bo	Rojbaş	İyi sabahlar
Hangir	Hengure	Tirî	Üzüm
Fincan	Fincane	Fincan	Fincan
Buğur	Bore	Bux\ve	Ye
Dar	Dar	Dar	Ağaç
Çay	Çay	Çay	Çay
Zelzele	Zelzele	Erdhejî	Zelzele
Pandir	Pendir	Penır	Peynir
Pirhen	Pırân	Kiras	İç gömlek
Kaz	Kaz/qeze	Qaz/Gus	Kaz
Zani	Zani	Qız	Diz
Sineh	Sene	Sîng	Göğüs
Amamuz	Ar-u namus/serm	şemı	Utanmak
Av '	awe	Av	Su
A\'göre	a\vakahengure	Ava tıri	Üzüm suyu
Masar	çereasme	davviya mehe	Ayın sonu
Pilemarday	pilema	Pir, kal	Büyüğümüz
Asemongorgo	bulusk	bırusk	Şimşek
Malge	meğel	axıl, gom	Ağıl
Pileağa	pilepila/Khalık	kalek	Büyük baba

Kıuelıo	Be hevvıı	xe\var	Uykulu
Andi	hende	Ne ya	Kadar
Ayne	aynek/ayne	neynık,eynık	Ayna
Saravazpuden	Serde vazdais	Bazdan	Üstünden atlamak
Pir	Pir	piremer	Yaşlı
Haberdan	xeberdayi	peyuandıı/Qısse	Haberdar
kuçi bağ	baxo qıçkek	Deştik, defşe	Küçük bağ
Pile bakale	Bakıl/kalik	Kalık	Dede
Cor	cor	bılınd	Yüksek
Sare	Sere/cor	jor/vvar	y tıkarı
Bal ıs	baılısna	balgî	Yastık
Bouı	Sere/bani	Bani/ban	Çatı
Vang	\veng/zırçais	qirin	Bağırmak
Tale	tale/tali	bext	Talih, şans
Balışan	bexçiş	xheresa	Bağışlamak
Con	Can	Can	can
canodık barar	canıbıra/yemin	klıeresen	Öz kardeş
Bart	vore	berf	Kar
Valg	velg	belg/pel	Yaprak
Buz	Bize	Bizin	Keçi
Tarsuk	tersonok	tırsonek	Korkak
Vas	beso	bese	Yeter
Ca	ca/cıle	cil	Yatak
Ganolaf	waxt	Dem/wext	Zaman
Bul bul	bılbıl	bılbıl	Bülbül
Bes	beso	bese	Yeter
Çarukband	çarıı/laye	pe lav/sol	Bağcık
Biye	Be	hatın	Gelmek
Bilıo	Be hewn	Be xewn	Uykusuz
Avle	havele/havvale	sorık/xuri	Suçiçeği
Sene	Sene	sing	Göğüs
Zaidi	zerd/çeqer	Zer	Sarı

Rafa	raye/rayire	Re/rah	Yol
Canıgin	Can/lâşe	laş/beden	Vücut/can
Cigarvabic	cığcıpocıt/surke	sorkirin	Ciğer kızartması
Cangol	Cengel/bırt	mışe	Orman
Çay	Çay	Çay	Çay
Sormahordon	serdais	semıahıl	Soğuk almak
Çolak	qılerc can	qilcr/qırej	Vücut kiri
Çum	Cim	Çav	Göz
Mal	Mal	hıvan	Davar/mal
Mordeh	Merde	çendek	Ölü
Dod	dü	du	Duman
Pile	pila	mezın	Büyük
Darya	derye/dengiz	Belir	Deniz
Duz	Dizel	dızek	Hırsız
Das	Dest/baji	Mil	Kol/el
Çarcı	Çerçi	fırotkar	seyyar satıcı
Laçik	Leçeğe	Sarık	Başörtüsü
Duşmand	dısmen	Ne yar/dıjmın	Düşman
Dikan	Dükkân	fraşgeh	Dükkân
Duııden	dıdan	Duan	Diş
Du	Do	De w	Ayran
Zan	jüan/zon	zıman	Dil
Çene	çenıke	çen	Çene
Çagu	Kardı/çagu	ker	Bıçak
Av çele	qvuka/çamurele	avheri	Çamur suyu
Çerenen	çerenois	çırandm	Otlamak
Kul/leng	leng	leng	Topal
dim/sorat	Sürati	serçav/rû	Yüz
Merdeh	Merde	Miri	Ceset
kuçı barar	Bira qıçkek	bırayipiçûk	Kardeş
Pilebarar	bıraupil	Birayı mezın	Ağabey
valvale codu	velvelucinak/zıice	Qirya	Bağıran kadın

Der	Dar/ceber/der	Deri/derge	Kapı
Dar	Dar	Dar	Ağaç
Faytun	faytone	kaşke	Fayton
Daro	dareğ/zure	Vır vır/dese	Yalan
Hande	heni/hevve	mı?	Yeni
Tur/divene	Divane/xeğ	cumiî	Deli
Kerkıgu	Çiye kerge	zırç	Tavuk boku
Fonduk	fındıqe	fındıq	Fındık
viyay/haşaieh	haşaret/lolık	nieş/buhık	Böcek
Subuc	sipiçe	sıpî	Bit
Luk	loiike	qul	Delik
Kaçı/helva	heΛva/he\vla	hevvle	Helva
Kaii	hes	hırç	Ayı
Varg	verg	Gür	Kurt
hanna/hast	henniya/esto	heye	Var
Angur	hengure	tırî	Üzüm
Haiidi	hende	çendî/liindî	Miktar
Ayaz	Ayaz/pak	hişk/sayî	Açıkhava
Alanı şange	haylenie	Aşgmate	Gürültü
Anialeh	emelia	kaıkır	İşçi
Karguden	karebıke	kai'bıke	iş yap
Mübaşir	Mübaşir	Kâhya	Mübaşir
Vazang	vezang/astike seri	gaziker	Baş kemiği
Sac/nioye sar	por	por	Saç
Kebab	kabab	kıbab	Kebap
Zare	zerece/zaranee	kew	Keklik
Ku	kuhyo	kudere	Nerede
Kura	tukutidera	Tu h kudereyi	Neredesin
Kel	Kel/khirr	tulikuderî	Kel
Kaiiite	0 kamo	evv kiye	0 kim
Keşeh	keşeh	Peni	Ayağın lifi
Pasineh	pasna	kefpe	Ayak tabanı

tarozo pile	teroziyo pil	mezin	Büyük terazi
taske dik	Ters	Tırs	Korkmak
Cahil	calıil	xışım	Bilgisiz
Koş	Kist	kuştın	Öldürmek
Malyan/mar	mar/mor	mar	Yılan
Mas/mast	mast	mast	Yoğurt
Karmatave	asme	hiv, mah	Ay
Malıi	mose/maşi	masi	Balık
Balış	balışna	balgi	Yastık
kerke gi	Çiye kerge (gi)	zırç	Tavuk boku
Olurda]	mırdar	mırar	Ölü hayvan
Itıırdan	merdene	Mırın kırın	Ölmek
Pirekerke	Pile kerge	qgert	Kart tavuk
Mirs	Sem	ziv	Gümüş
malbaci/malem	Malim	mamoste	Öğretmen
Narme	nerme	serezaroke	Çocuğun başı
Gülme	qumas/gulme	qutni	Kumaş
Tarami	tari	tari	Karanlık
Lafu	thal/tlıol	vala	içi boş
Lifcik	lifcik	ladik	Sutyen
Malı	mıx	mıx	Çivi
Haneha	Hane xo/vvaire çey i	xwedi mal	Ev sahibi
Vasan	Wastere	xvvestın	İstek
Ancil	İncire	lıejir	İncir
Tut	Tüye	Tut	Dut
Aguz	Göze	guz	Ceviz
Aluçe	aluce/akuıço	zerdele-i	Erik
Kale nohut	nuki	nok	Nohut
Kal	Kal	keçel	Cip
Ayaz	Ayaz/paka	He\vaxvveş	İyi hava
Nıştan	ranistee	runeştın	Oturmak

ş i/nam	Nem	Ten/hew	Nem
Namaz	Namaz	ırmıj	Namaz
Iıamur	Nem/lem	Ten	Rutubet
Na	Ne	na	Hayır
Zoni	zani/zoni	çong/jinu/çok	Diz
Gileki	Dımiliki(Zazaca)	Kürtçe	Türkçe
Yele varha	Yelde esto/lıavvera	reba	Havada olan
Kaput	qaput	stür qumaş	Kalın kumaş
Sarbesar	piya ser(şime)	hcvre, bihevre	Gidelim
Cir	Cer	jcr/xar	Aşağı
Baval	qahnd	stur/qahnd	Kalın
pijandın/pijisandin	potene	pahtin	Pişirmek
Ababu	kalik	Kalık	Büyükbaba
Baıeğ	Ala	Ala	Bayrak
Parzân	perayiş	firandin	Uçmak
Persen	Pers	pirskirin	Soru sormak
vaz qudaıı	vazdais	Bazdan	Koşmak
Kaz	xaz	qaz	Kazımak
Sineh	Sene	sing	Göğüs
Purt	pırd	Pirc	Köprü
Darcik	Darcık/pencere	şibak/pace	Pencere
Paçik	pancık	penç	Paça
Pul	Pul/pere	dırav	Para
Pırhaıı	Piren	kıras	Gömlek
Pişvaz	pehvaz/verbeci	ruber	Karşılamak
Dik/rast	Rast	Rast	Düz
raza boon	raji biyene	qebul kırın	razı olmak
abbe rah	rayaaweke	Herk, ce\v	Suyolu
ra dakatan	ra küte ne	ketere	Yola düşmek
rase rah	ra düze	Riya rast	düzyol
Ca	ca	Döşek	Yatak
Rugan dudeh	rono nevve	cunent vişk	Tereyağı
Raks	reqs/kaykeno	listın	Oynamak
dım/sorat	Sureti	ruçık/skum	Yüz

Daimacuar	cur/cor	jor	yukarı
Ro	ro	Rıh, can	Ruh
Saf sadık	Saf	X\verıi, arî, peti	Saf/temiz
Tamzaan	zanayene	zanîn	Bilmek
Xeşinekcno	xeşinekeno	nexeyvin	Konuşmamak
Anne/pir	pilo/pir/kamıl	Pir/kal	Yaşlı
Sovzif	Sebze	heşnayî	Sebze
Kal	Kel	keçel	Kel
Ruja/setareh	rajasitare/astaıiki	sterk	Yıldız
Çitin	Çetin	dıjwarî	Zor
Haber bor	xeberbero/fesat	gılîgeraıidi	Dedikoducu
Sar jir	sereseri/serjir	serjer	Baş aşağı
Sarzaan	seripurode/serbimo	serjekirim	Baş kesmek
surka boon	sermain	şemı	Utanmak
Sus	yavvas/gıran	hedi	Yavaş
oxir.qxirbo.yoi	Ağır bo	vexer	Güle güle
Balı sofra	sıfre/bere sofra	xwan/sıtre	Yemek softası
Ta kıse	xılaman/xılami/xatıı	raxadaşt/Birhati	hatıra
Sang	kemera çakmağı	Kevir heste	Çakmak taşı
fışke kunay	firişkiye	Fitandin	Islık çalmak
dulımar san	Lara goşi	Gerka guh	Kulak deliği
Seb	Saye	Sev	Elma
Sopayesini	Siniye	Sini	Tepsi
Tabak	tabağe	karitk	Tabak (ağaç)
Mucanıa	siniya semine	siniyaseme	Gümüş tepsi
Parizon	parzun	nivıiok	Süzgeç
Hondeş	vendaıs	Gazı	Seslenmek
Çan	herme/dos	Mil-kulang	Omuz
Kul	sane	şe	Tarak
cigardar	cigeren	baciger	Cesaretli

corasan	reng	reng	Renk
Şalvar	şalvari	Şal	Şalvar
azdam	sole	şor	Tuzlu
asnıon	asmen	Esman	Gökyüzü
Şile	sıt	şîr	Süt
Şaft	Saf	Saf	Saf
tarazu	terazun	mezîn	Terazi
tarsanen	tersnayene	tirsandin	Korkutmak
tasak	tersok	tirsonek	Korkak
tasbi	tızbıki	tizbî	Teşbih
marse tas	legana/baqıre	Peşo	Bakır/leğen
tafang	tufang	tiving	Tüfek
tolоşt	tenbel/qelp	tiral	Tembel
taııdur	tandure	tendûr	Tandır
Totom	tutın	titun	Tütün
talelı	Tali	Bext	Şans
lat	zaf/zof	Pır/zide	Çok
zamal	zenıan	Dem	Zaman
zang	zelal	avapaqij	Duru
zanay	cineke	İö	Kadın
vaz	va	ba	Rüzgâr
Avgöre	a\vkahengıire	avtirî	Üzüm suyu
ma sar	asmesere	Da\viya melıe	Ayın sonu
pilemarday	pilemurdem	mirofe gevvre	Büyük insan
asemongorgor	bulusk	bıûsk	Şimşek
nıalge	malieağıre	te\vle	Ahır
Pile ağa	pilepiyemin	kalik	Büyük baba
Küre no	Kinde Uo	xe\var	Uykulu
andi	hende (andi)	Hindi	Miktar/kadar

SAYILAR

Gileki	Dımiliki/Zazaca	Kürtçe	Türkçe
1. Yek	Ju	Yek	Bir
2. Du	Dıde	Dudu	İki
3. Se	hire	Sise	Üç
4. Çar	Çar	Çar	Dört
5. Penç	pänç	penç	Beş
6. Seş	Şeş	Şeş	Altı
7. Hafi	Haft/Hapt	Heft	Yedi
8. Hest	Heşt	Heşt	Sekiz
9. Neude	New	Neh	Dokuz
10. Des	Des	Deh	On
11. Vezde	Desujü	Yazdeh	On bir
12. Devazde	Desudide	Dazdeh	On iki
13. Sizde	Desuhire	Sezdeh	On üç
14. Çaharda	Desuçar	Çardeh	On dört
15. Panzde	Desupänç	Panzdeh	On beş
16. Sanısde	Desuseş	Şazdeh	On altı
17. Behafte	Desuhaft	Hefdeh	On yedi
18. Behhijde	Desuheşt	Heşdeh	On sekiz
19. Onnizde	Desunevv	Nozdeh	On dokuz
20. Visde	vist	Bîst	Yirmi
100. Seli	Seh	Sed	Yüz

Yukarıdaki tabloda belirtildiği gibi, Gilekçe dili ile Zazaca dili arsındaki benzerlikler bariz bir şekilde görülmektedir. Kuzeybatı İran diyalektlerinden biri olan Zazaca dili kendisini çevreleyen Gilekçe başta olmak üzere Guranice ile Hazar kıyılarında konuşulan Harzance, Talişçe, Darice, Beluççca ve Mazandaran dillerine akraba bir dildir. Güneybatı ve kuzeybatı İran dillerini birbirinden ayıran bazı tarihsel-

fonetik özellikleri göz önüne alındığında, kuzeybatı ile doğu İran dilleri arasında bazı ortak benzerlikler görülür.

Gilekçe'den yüzyıllar önce kopmasına rağmen bugün bile, Dersimce / Zazaca ile Gilekçe arasındaki benzerlikler, fonetik kurallar ve karakteristik özellikler açıkça görülmektedir. Dersimce / Zazaca'nın İran dilleri sistemindeki yeri belirlenmiştir. Yapılan bütün çalışmaların verileri, Dersim halkının Hazar Denizi'nin güneyinde yer alan Deyleman-Gilan-Horasan'dan göç ederek Dersim'e yerleştiğini göstermektedir. (Bkz. Ali Kaya, Deylem'den Dersim'e Seyahat, sayfa: 30-34,Birinci Basım 2002,İkinci Basım 2002, Can Yayınları, İstanbul; Ali Kaya, Dersim Tarihi, sayfa:24–34,Can Yayınları, Birinci Basım 2002, İstanbul).

Dersimce / Zazaca, son yüz yılda özellikle de Avrupa, Rusya ve Amerika gibi ülkelerde bilimsel olarak araştırılmış ve İran'i diller arasındaki yeri saptanmıştır. Zazalar / Kırmançlar bölgeden, kendilerini bölgeye Zaza, Kırmanç, Dimili adları ile adlandırsalar da, halk olarak kendilerini Kürtler'den farklı görmektedirler.

Dersimce / Zazaca'nın ölü dil olma durumundan kurtarılması

Dersimce / Zazaca / Kırmanç ve diğer Anadolu dilleri, kendilerini bir eğitim ortamında geliştirebilme olanağını bulamamıştır. Eğitim dilinin sadece Türkçe ile sınırlanması, medeniyetler beşiği olan Anadolu'nun çok dilli ve kültürlü yapısına büyük zarar vermiştir. Bundan dolayı, Dersimce / Zazaca ve diğer etnik diller varlıklarını sürdürme noktasında unutulma ve ölü bir dil olma sınırına gelmiştir. Son yıllarda özellikle Avrupa'da Dersimce / Zazaca edebiyatı ve yazı dili çalışmaları ve çabaları Dersimliler arasında olumlu bir yankı oluşturmuştur.

Türkiye'de başta Dersimliler olmak üzere, etnik halklar ana dillerini özgürce kullanma ve geliştirme haklarından mahrum bırakılmışlardır. Ana dillerinde okur-yazar olmayan kuşaklar yetiştirilmiştir. Kısıtlanan diller yok olma ile karşı karşıyadırlar. Bu yerel dillerin öldürülmemesi, başta devletin temel görevi olmalıdır. Özellikle Dersim dili (Zazaca / Kırmanca) az sayıda insan tarafından konuşulan bir dil olması nedeniyle risk altındadır. Türkçe'ye tanınan bütün hakların, Türkiye'de yaşayan bütün azınlık dillere tanınması gerekir. Bunun yolu, anayasanın ve ilgili yasaların değiştirilmesinden geçmektedir.

Türkiye'de konuşulan, Türkçe dışındaki bütün diller, azınlık dilleridir. Lozan'da yalnızca gayri Müslimler azınlık olarak kayıt altına alınmış ve bunların hakları uluslararası güvencelere dayandırılmıştır. Diğerleri ise azınlık sayılmamış ama farklı gruplar olarak nitelendirilmiştir. Buradan kalkılarak devlet yetkilileri diğer halkların haklarını yok saymış ve keyfi uygulamalara başvurmuşlardır.

Oysa Lozan Antlaşması'nda gayri Müslimlerin dışında kalan grupların da hakları sayılmıştır. Sadece, birinci kategoridekiler (gayri Müslimler) gibi uluslararası garanti altına alınmamış, bunun yerine devletlerin kendi içişleri olarak değerlendirilerek, anayasal vatandaşlık uygulamasına bırakılmıştır (Bkz. Baskın Oran, *Kolomb'un Yumurtası: Lozan içindeki Kopenhag Kriterleri*).

Dersimce TV yayınını anadilde eğitim hakkı bağlamında değerlendirmek gerekir. Zazaca TV, anadilde eğitim hakkının bir parçasıdır. Dersimliler, vatandaş olarak başta askerlik ve vergiler olmak üzere, devletin istediği bütün yükümlülükleri yerine getiriyor. Kültürünü, kimliğini, dilini devam ettirecek taleplerde bulunması en doğal hakkıdır. Dilimizin, enstitü ve üniversitelerde bölümleri de olmalıdır. Televizyonda dil öğretimi ve dil dersleri programları serbest olmalıdır.

Bilindiği gibi önceki yasa gereği, TV'lerde dil eğitimi, dil dersleri vermek hâlâ yasaktır. Bu yasağın hiç bir hukuki temeli yoktur. İnsan haklarına aykırı, ırkçı bir uygulamadır. Bu uygulamanın hemen kaldırılması gerekir. Ayrıca belirtmek gerekir ki, sadece BM uluslararası insan hakları sözleşmelerinde değil, hem AB insan ve azınlık hakları kriterleri gereği hem de Türkiye'nin her vesile ile sahip çıktığı ama fiiliyatta tersini uyguladığı Lozan Antlaşması gereği, farklı gruplara tanınan etnik, kültürel, dilsel ve dinsel hakların eksiksizce hemen uygulanması gerekir.

Sonuç

Duygu, düşünce ve dileklerimizi anlatmaya yarayan işaretlerin tümüne birden dil denir. Dilsiz insan topluluğu düşünülemez. Yazılı ve sözlü simgeler sistemiyle insanlar birbiriyle anlaşırlar.

Dil, insan olmanın simgesidir. İnsan olabilmenin gereği düşünce ve duygunun gelişmişliği, saygı, sevginin vazgeçilmezliğidir. Dil bu yolda anlaştıran, bağdaştıran ve ileriye götüren en tartışılmaz öğedir. Dil, insanlar arasında anlaşmayı ve haberleşmeyi sağlayan, aynı zamanda maddi bir yapısı olan işaretler dizgesidir. Günlük hayat içinde doğal yapısıyla kullanılan dil, özel gereksinimleri karşılamak üzere matematik sembollerde olduğu gibi, yapay olarak da kullanılmaktadır. İnsan faaliyetlerini düzenleyen ve sosyal üretimin gelişme sürecinde ortaya çıkan dil, sürecin ayrılmaz bir yanını oluşturur. Düşünceyi var eden dil, aynı zamanda yazının da varoluş nedenidir. Dilin en önemli özelliği, kuşkusuz düşünme aracı olmasıdır. Bu bağlamda düşünmeyi, çıkarımlar yapılması, kavramlar ve önermeler arasında bağlantılar kurulması, yani derin ve yaratıcı düşünceler üretilmesi, özellikle de soyut kavramların özümsenmesi olarak algılanmak gerekir. Gerçekten,

yetersiz, karmakarışık bir dille duru bir düşünceye varılması olanaksızdır.

Dilinizi konuşabildiğiniz sürece dil toprağında her şey yaratabilirsiniz. İnsanın gerçek yurdu dildir. Dilin yaşadığı topraklardır. Dil bir iletişim ve anlaşma aracıdır. Var olduğunun, insan olduğunun bir kanıtıdır. Anadili ise kimliktir, değer verilmeli ve hiç kimsenin anadiliyle konuşan, düşünen ve yazan insanlara karışmaya hakkı olmamalıdır. Bir insanın anadiliyle konuşması en doğal insani hakkıdır. Devletin kişiliğini, uluslararası varlığını, saygısını koruması, onun diline verdiği önem, bağlılık ve gelişimiyle paralel oluşan bilim, teknik ve sanatsal yapıtlarıyla ölçülür. O ulus tarihten silinmiş olsa bile, gene dilleri ve yapıtları sayesinde her zaman için yaşam bulmuş olacaktır.

İnsan ana diliyle düşünür, ana diliyle bilgisini, yeteneklerini, becerilerini dile getirir. Anadilini anlayan, algılayan insanları kolay kolay kandıramazsınız. Ana dil insanın en kolay iletişim sağlayacağı, algıladıklarını aktarabileceği en etkili araçtır. Ana dil yaşamın abecesidir.

Dil bilimcilere göre, dillerin yok olması durumunda, en azından dil araştırmacıları açısından bir veri yitimi söz konusudur. Yazılı ya da kayıtlı olmayan bir dilin yok olması, bilim açısından bir yitik anlamına geliyor. Dil, ayrıca o dili kullanan toplumun kültür ve gelenekleriyle de yakın ve sıkı bir ilişki içindedir. Biri olmadan ötekinin korunması çok güç oluyor. Dil çeşitliliğinin korunabilmesi için insanların egemen olan dilin yanı sıra atalarının dilini de öğrenmeleri gerekiyor. Yine dil bilimcileri, ancak o dillerin egemen olan dillerle birlikte eşit düzeyde konuşulmasıyla ayakta kalabileceklerini belirtiyorlar.

Dersimce bir ata dilidir. Bu ata dilini öğretmemiz gerekiyor. Benim gerçek yurdum dilimdir. Yurt insanın kendini güvencede hissetmesidir. Kimliğini, kişiliğini, varlığını kanıtlayabildiği alandır. Dil toplumun bireye bağışladığı en güzel yurttur. Dil tarihtir. Coğrafyadır. Tüm değerlerin yaşadığı alandır. Duyarlığımızı, düşüncelerimizi, yaratıcılığımızı besleyen en bereketli topraklar doğduğumuz yerdir. İnsan olarak dilinize, tarihinize, coğrafyanıza sahip çıktığınız oranda hiç kimsenin sizi toprağınızdan koparmaya gücü yetmeyecektir.

Dersimli yazar ve araştırmacıların kendi kültürel değerlerini, dillerini ve tarihilerini sahiplenmeleriyle ve yabancı araştırmacıların da bu konudaki çalışmaları sonucunda Zazaların Kürt olduğu tezi temelsiz ve bilim dışı olduğu ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

1- *Malmisanj*, Deng yayınları, Kasım 1996, İstanbul.

2- Yıldız Hasan, Yaşayan her dil bir halktır. Peri yayınları İstanbul 1998.

3- Jacobson, C.M, *Zazaca Okuma-Yazma El Kitabı*, Tij Yayınları, 1999, İstanbul.

4- Prof.Dr. Tuna Nedim Osman; *Sümer ve Türk Dillerinin Tarihi ilgisi ile Türk Dilinin yaşı meselesi*, TDK. Ankara, 1997.

5- Akarsu Bedia, *Wilhelm von Humbolddt'da Dil-Kültür Bağlantısı*, İnkılâp Kitapevi, 1998, İstanbul.

6- Turgut Harun, *Zazaca-Türkçe Sözlük / Ferenge Dımilki-Tırki*, Tij Yayınları 2001, İstanbul.

7- Pamukçu Fahri, *Gramere Zazaki*, Tij Yayınları, 2001, İstanbul.

8- Blaga Rafael, *Iran Halkları El Kitabı*, Hondbook of ıranıan Peoples,1997

9- P. Lerch, Forschungen

10- *Mundarten Der Zaza*, Karl Hadank, 1932, Berlin.

11- *Mundarten der Guran*, Mann-Hadank, 1930.

12- *The Role of the Kurdish Language in Ethnicity*, D. N. MacKenzie.

13- *Les Dialects Dàwroman Et de Pawa*, Arthur Christensen, Kopenhag, 1921, (Bir Nüshası İsveç 15-Upssala Kütüphanesi`ndedir).

14- Zaza: *Kürt Dilinin Şivesi*, Friedrich Müller, 1864, Viyana Zazaki, Ludwig Paul.

15- M. A. Benedictsen (Guranice halk türküleri).

16- *Mundart der Duzik in Dersim*, Wilheim Strecfer, 1862.

17- *Dersim-Pülümür Zazacasına İlişkin Notlar*, Wilhelm Strecker (Dersim'de 7 Zazaca şivesi tespit eden bu notları O. Blau yayınladı).

18- *Zazaca: Okuma Yazma El Kitabı*, C. M. Jacobson, Bonn, 1997.

19- *Rastnustena Zone Ma*, C. M. Jacobson.

20- *Grammatik der Zaza Sprache*, Zülfü Selcan.

21- *Zazaca-Türkçe Sözlük*, Malmısanıj, İsveç, 1987.

22- Zazaca Üzerine Rusça bir çalışma, 1998.

23- E. B. Soane, JRAS, 1921, s. 57- 81.

24- *Kurdskij dialekt Zaza*, Iraida Anatoleva Smirnova-Kerim Rachmanovic Ejjubi, 1998.

25- Kaya Ali, *Dersim'de Dil ve Kökler*, Can Yayınları, 2008, İstanbul.

26- Kaya Ali, *Deylem'den Dersim'e*, Can Yayınları. 2002, İstanbul

27- Kaya Ali, *Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi*, Can Yayınları, üçüncü baskı, İstanbul, 2004.

Dersim Kulturgemain- Berlin – Almanya
(Panel konuşmasından) (2006)

Soykırım: Jenosid terimi, Yunanca "genos": "soy"; Latince "caedere": "katletmek" sözcüklerinden türetilmiştir. Irksal, dinsel, siyasal ya da etnik bir grubun bilerek ve sistemli biçimde yok edilmesi anlamında, ilk kez Nazilerin 1933-1945 yılları arasında giriştiği toplu kırımları tanımlayan hukuki bir kavram olarak kullanılmıştır.

Tarihte pek çok soykırım yaşanmış olmasına karşın, dünya devletleri ve toplumları, II. Dünya Savaşı öncesinde, kitlesel kırım olaylarının ele alınmasını olanaklı kılacak bir yasal çerçeve oluşturulması yoluna gitmemişlerdir.

Nürnberg'de ve savaş suçlularının yargılandığı başka davalarda ortaya çıkan gerçeklerin etkisiyle 1946'da Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu soykırım kavramını tanımladı. Uluslararası hukuka göre uygar dünyanın mahkûm ettiği bir suç olduğunu, bu suçu işleyenlerin ve başkalarını bir suça teşvik edenlerin cezalandırılması gerektiğini belirten bir karar aldı. Birleşmiş Milletler örgütünün "Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi"ne göre bir eylemin soykırım olarak nitelendirilebilmesi için, belirli bir insan topluluğunun; milliyeti, ırkı, etnik kökeni veya dini dolayısıyla yok edilmesi niyetinin bulunması gerekir. Niyet sözcüğünün altını çizdik, çünkü Sözleşme, savaş, çatışma, ayaklanma vb. sırasındaki toplu öldürümlerden farklı olarak, grubun toptan yok edilmesi niyetinin olmasını şart koşar.

Genel Kurul'un 1948'de onayladığı ve Türkiye'nin de 23 Mart 1950'de imzalayarak taraf olduğu Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme 1951'de yürürlüğe girdi. Sözleş-

me, ister barış, ister savaş koşullarında gerçekleşmiş olsun soykırımı suç sayar.

Bu bakımdan, Nürnberg Uluslararası Askeri Mahkemesi'nde ele alınan "barışa karşı işlenen suçlar"la ya da "savaş suçları"yla bağlantılı olarak tanımlanan "insanlığa karşı suçlar"dan farklıdır. Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Roma Statüsü adı verilen hukuki metninin 6. maddesinde soykırımın tanımı yapılmaktadır. Bu maddeye göre, soykırım, bir milletin, etnik veya dini bir topluluğun veya bir ırkın tamamını veya bir bölümünü yok etmek amaçlı (kasıtlı, niyetli olarak) yapılan aşağıdaki davranışlardır:

a) Topluluk üyelerini öldürmek.

b) Topluluk üyelerine ağır bedensel ya da zihinsel zararlar vermek.

c) Topluluğa, bütünüyle ya da kısmen yok olmasına yol açacak yaşam şartlarını ve kurallarını kasıtlı olarak dayatmak.

d) Topluluk içinde doğumları kasıtlı olarak engellemek.

e) Topluluğa bağlı çocukları başka bir topluluk içinde yaşamaya zorlamak.

Soykırıma yönelik tertip, tahrik, teşebbüs ve işbirliği de cezayı gerektirir. Soykırım suçu zaman aşımına uğramaz. Suçu işleyenler ister anayasaya göre devlet yöneticisi, ister kamu görevlisi ya da özel olsun cezalandırılır. Bu kimseler o eylemin işlendiği devletin yetkili bir mahkemesinde ya da yargılama yetkisi sözleşmeyi imzalayan devletler tarafından kabul edilmiş uluslararası bir ceza mahkemesinde yargılanabilir. Sözleşmenin imzalanmasını izleyen yıllarda, ceza yetkisiyle donatılmış uluslararası bir mahkeme oluşturulamadı. Ama sözleşmenin önemli sonuçlarından biri, soykırım suçunun hiçbir hükümet tarafından, kendi toprakları üzerinde işlenmiş olsa da bir iç sorun, özünde yerel yargı organlarının yetkisinde olan bir konu sayılmayacağı, tersine uluslararası nitelikte bir sorun sayılacağı ilkesinin getirilmiş olmasıdır. Sözleşmeye imza koyan bir devlet, BM'yi

soykırım eylemine müdahale etmeye ve ona engel olmak için uygun bulduğu önlemleri almaya çağırabilir.

AB Adalet ve İçişleri Bakanları tarafından 19 Nisan 2007'de kabul edilmiş olan "Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı ile Mücadele Konusunda Çerçeve Karar" metni, AB ülkeleri mahkemelerini, herhangi bir fiilin soykırımı olup olmadığı konusunda karar vermeye yetkili kılıyor. Hem de soykırım fiilini inkâr edenlerin söz konusu mahkemelerce bir yıldan üç yıla kadar hapse mahkûm edilebilmelerini öngörüyor. Yürürlüğe giriş tarihinden itibaren iki yıl içinde üye devletlerin çerçeve karar metnini kendi iç mevzuatlarına aktarmaları zorunludur. AB ülkelerinden birinde Türkiye'de bir kişi soykırım vukuu bulmadığını söylediği takdirde inkârcılıkla suçlanacak ve mahkûm edilebilecektir.

Soykırım keyfi olarak kullanılabilecek bir terim değildir. Uluslararası hukukta tanımlanması yapılmış bir suçtur. Bu kural Birleşmiş Milletler bünyesinde üye devletlerin katkılarıyla iki yıl süren yoğun bir çalışma sonucunda oluşturulan ve 1948'de Genel Kurul'da oy birliğiyle kabul edilen " Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi" dir (BMSS). Soykırım suçlaması 1948'den geriye dönük olarak ilk kez 1915 Ermeni olayları ile ilgili olarak Türkiye için yapılmıştır. Uluslararası Adalet Divanı (UAD)'nın 26 Şubat 2007 tarihinde Bosna Hersek-Sırbistan davasında vermiş olduğu karar, devletlerin soykırımdan sorumluluğu anlamında milat oluşturan bir niteliğe sahiptir. Bu karara göre, bir devlet soykırımın vukuunun önlemesi için azami çaba göstermek, sahip olduğu imkânları iyi niyetle kullanmak zorundadır. Fakat buna rağmen başarılı olamamışsa, AB topluluğundan ve BM'den müdahale istenmelidir. Fransa parlamentosu 29 Ocak 2001'de, Bosna-Hersek'le ilgili olarak, azami çabayı göstermediğini ve imkânlarını iyi niyetle kullanmadığını öne sürerek Sırbistan'ın soykırım suçu işlediğine dair bir karar kabul etmiştir. Bu iki örnek düşündürücüdür.

EGEMEN TOPLUMLAR VE ASiMiLASYON

Egemen toplumlar, diğer topluluklara eşit, adil ve güven temelinde bir yaklaşım sergilerse, o halklar/ topluluklar kendilerini mutlu ve güvende hissedebilirler. Kültürlerine ve kimliklerine saygı ise. ilk ve orta öğretimde ana dillerinde eğitim verilmesi ve ana dile işlerlik kazandırılması ile mümkündür. Egemen topluluk içinde bulunan diğer topluluklar, bu takdirde de kendilerine saygı gösterildiğine inanırlar. Egemen toplumlar, etnik toplulukların dillerini eğitimde ve bürokraside işlevsel olarak kullandırmadıkları takdirde, o dillerin yok olmasına neden olurlar. Bir dil ancak eğitimde ve yönetimde kullanılması ile işlevsel hale gelir, gelişir ve ilerleyebilir. Genelde egemen toplumlar, içlerinde bulunan etnik topluluklar üzerinde baskı oluşturarak asimilasyon politikası güderler.

Egemen güçler:

1) Etnik toplulukları eritmek için ülke genelinde nakledilme ve dağıtmayı esas alırlar.

2) Kendi anadillerinde yoksun bırakarak cahilleşmelerini sağlarlar.

3) Etnik topluluğun ana topraklarını terk etmesi için işsiz bırakma ve diğer baskı politikalarını uygularlar.

4) Etnik topluluk içinde dinsel, mezhepsel, ulusal farklılıklar yaratarak böl ve yönet politikası güderler.

5) Bu toplulukların yaşadığı bölgeyi boşaltmak için yerleşkeleri askeri bölge ilan ederler.

6) Farklı inanç ve mezheplerden olan toplulukların yaşadığı bölgelere farklı inançtan din adamları yerleştirir ve farklı inanç merkezleri oluştururlar.

7) Etnik topluluğun yaşadığı bölgeyi yaşanmaz hale getirmek için yatırım olanaklarından mahrum bırakırlar.

8) Ayrı dil konuşan bir etnik topluluğun isteğine rağmen, onların dilinin kamu okullarında öğretilme ve kitle iletişim araçlarında (Basın,

radyo, televizyon vb.) kullanma haklarını tanımazlar. Dil kırım tedbirleri yanında, tek tipleştirme, zora dayalı asimilasyon, etnik imha, ulusal imha gibi yöntemlere de başvururlar.

Görüldüğü gibi egemen uluslar; içlerinde yaşayan etnik uluslara karşı sistematik olarak yok etme, kültürel yapılarını bozma, zora dayalı eritme faaliyetleri sürdürürler. Bunları, siyasi erkin verdiği güçle, temel edindiği ideolojinin varlığıyla, operasyonlarını sistematik ve planlı bir şekilde o halkların yaşadığı toprakların bütününde uygularlar.

Tarihte soykırım mağduru halklar ise, bu yaptırımlara karşın mücadele ederken, özgürleşmek ve kimliklerini korumak için ulusallaşmayı esas alırlar. Soykırıma maruz kalan topluluk, egemen ulustan öncelikle tazminat, toprak ve özerklik talep eder. Bunun için hak arayışı içinde olan uluslar öncelikle geniş çaplı örgütlenirler ve güç birliği oluşturarak toplumca hareket ederler. Günümüzde baskı içersinde olan halklar dünyadaki mikro milliyetçilik sürecinde başarıya ulaşan devletler durumuna gelebilirler. Bu mikro milliyetçiler sonuçta mikro devletlerine meşruiyet kazandırabilirler. Bir toplumda adalet, güven ve ahlâk hâkim olursa o toplum hedefine ulaşır.

1937- 1938 DERSİM OLAYLARININ SEBEP VE SONUÇLARI

Seyit Rıza, Dersim'in lideriydi. Dersim'de belirli bir saygınlığı vardı. 4 Mayıs 1937 harp kararı alınmadan önce, Seyit Rıza, General Alpdoğan'a yeniden başvurur ve şu isteklerde bulunur: Okul, yol ve refah sağlayacak fabrikalar yapılmalı, milli haklar korunmalı, yurt sahibi olmak vb. haklara saygı gösterilmeli, diyor. Ayrıca Bahtiyar Aşiret Reisi Şahin Ağa da; Dersim Kanunu hazırlanmadan önce, Dersim'e yatırım yapılmadığını, halkın fakirlik içinde bulunduğunu, Dersim'in imarı ve ihyasının gerekli olduğunu, bunun için halkın belli bir süre vergiden muaf tutulmasını hükümet yetkililerinden talep ederler.

Buna karşın önyargılı devlet yöneticilerinden Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey (Fevzi Çakmak, Neşet Hakkı Uluğ, Şükrü Kaya v.b.) 2 Şubat 1926 tarihinde İçişleri Bakanlığına verdiği raporda şöyle demektedir: "Dersim, Cumhuriyet hükümeti için çıbandır. Bu çıban üzerinde kesin ameliyat yapmak ve gelecek tehlikeleri önlemek mutlaka gereklidir. Son derece zeki, kurnaz ve ..... olan bu halk, hükümetin zayıf ve kuvvetli olduğuna göre mütecaviz ve itaatlidir. Okul açmak, yol yapmak, refah sağlayacak fabrikaları kurmak, sanayi işleri sağlamak, yurt sahibi yapmak veya uygarlaştırmak suretiyle ıslaha alınmak, hayalden başka bir şey değildir." Yine 1930'lu yıllarda İçişleri Bakanı bir yazısında şöyle diyor: "Sünniler Devlete bağlıdırlar ve onun için çalışırlar (...) Dersim'in çoğunluğunu oluşturan Aleviler kötülüklerin başlıca nedenleridir."

Görüldüğü gibi devletin bu görüş ve yaklaşımları, Dersim halkı üzerinde Osmanlılardan beri oynanan oyunlar sonucu askeri önlemler, katliamlar devletin temel görevi olmuştur.

14 Haziran 1934'te TBMM'ne sunulan İskân Kanun Tasarısı, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya tarafından açıklanmıştır.

Yasaya göre; Türk kültürüne bağlı olmayanlar ya da Türk kültürüne bağlı olup da Türkçe'den başka dil konuşanlar hakkında da kültürel, askeri, toplumsal ve güvenlik nedeniyle Bakanlar Kurulu kararıyla İçişleri Bakanı gerekli görülen önlemleri almaya zorunludur. (mad.11) hükümler yer almıştır. Çok uzun süren tartışmalardan sonra, bu yasa tasarısı TBMM'de kabul edilerek Dersim için yürürlüğe girmiştir. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya batı illerine sürgüne gönderilmesi gereken 347 ailenin listesini adlarıyla belirlemiştir. Bu 347 aile, 3470 kişiden oluşuyordu. Dersim sürgünleri için 300 bin Türk lirası ödenek ayrılmıştı.

VERGİ VE ASKERLİK

Oysa 1937-1938 harekâtının sebebi olarak; hükümet, bölgede

vergi toplanmamasını görüyordu. 1931 yılı ve sonrasında toplam vergi gelirlerinin yaklaşık %65'i yoksul köylülerden sağlanıyordu. Vergide olduğu gibi, Dersimliler yurtseverliğini sürdürmüş, Çanakkale Savaşı'nda da otuz şehit vermişlerdi. Dersimliler Osmanlı-Rus Savaşı'na 10.500 kişi ile katılmışlardı ve 1931'de Birinci Umum Müfettişliği'nin verdiği bilgilere göre hemen hemen herkes askerlik görevini yerine getirmiştir.

1935 Kasımda Atatürk'ün gündeme getirdiği ve aynı yılın son günlerinde kabul edilen Tunceli Kanunu ile Dersim'de önemli aşamalar kaydedilmeye çalışılmıştır. 25 Aralık 1935 tarihinde 2884 sayılı Tunceli ilinin yönetimi hakkında yasa, TBMM'de kabul edilerek, 2 Ocak 1936 tarihinde yürürlüğe girmiştir.1936 yılında çıkarılan 2884 sayılı kanunla Dersim adının Tunceli olarak değiştiği de sürekli dile getiriliyordu. Tüm bu gelişmeler yaşanırken nihayet 4 Mayıs 1937 yılında yapılan Tunceli Tenkil Harekâtına Dair Bakanlar Kurulu kararı alınır.

Belgelerde anlaşıldığı gibi (Bkz. 9. belge) Dersim'e uygulanan program kararları devletin üst mercilerinin huzurunda, daha doğrusu onların istekleri doğrultusunda alınmış ve Dersim'e taarruz hareketi kararlaştırılmıştır.

Bu arada 5 Mayıs 1937 yılındaki Genelkurmay Başkanlığı ve Milli Savunma Bakanlığı amirliğince 62. Piyade Alayı, 63. Alay, 2. Taburu ve 17. Tümen'den oluşan kuvvetlerle şiddetli ve etkili bir taarruz hareketi başlar.

8 Mayıs 1937 yılında 4. Genel Müfettişlik kararıyla da başlayan bu hareketin ardından uçaktan atılan ilanlarda Dersim halkına şöyle denilmekte idi: Cumhuriyet Hükümetinin son şefkiat ve merhametini bildiren bu bildiriyi 24 saat çoluk çocuğunuzla okuyun, düşünün ve çabuk cevap verin. Yoksa hiç istemediğimiz halde sizi mahvedecek olan kuvvetler harekete geçeceklerdir. Devlete itaat gereklidir.

1937'de harekât kararı uygulanır. Aylar sonra Seyit Rıza ve arkadaşları yakalanır. Aylarca süren duruşmalar sonucunda 58 tutuklu hakkında karar kendilerine tebliğ edilir. Sanıkların 11'i idama mahkûm edilmiştir.15 Kasım'ı 16 Kasım 1937'ye bağlayan gece Elazığ Buğday Meydanı'nda Seyit Rıza (81 yaşından 54 yaşına indirildi), Seyit Rıza'nın oğlu Hüseyin (17 yaşında iken 21 yaşına çıkarıldı) idam edildiler. Seyhanlı Aşiret reisi Husso Şeydi, Yusufan Aşiret reisi Kamber Ağa (96 yaşında) olduğu halde 31 yıla mahkum edilir. Ülküye oğlu Hasan ve Mirza oğlu Ali de idam edildiler.

1937 Harekâtı sonrasında İsmet İnönü'nün mecliste yaptığı açıklamada ise;

1937'de Ordu tarafından 1 subay şehit, dört yaralı, 28 er şehit, 46 er yaralı, 1 bekçi şehit,1 bekçi yaralıdır. Dersim aşiretlerinde ise; 265 ölü, 20 yaralı, 27 yakalanan, 849 kişinin teslim olduğu belirtiliyordu.

Tan Gazetesi'nde ise kayıplar şöyle belirtiliyordu:

30 şehit, 51 yaralı; isyancılardan 265 ölü, 25 yaralı, teslim olanlar 840 kişidir. Dersim'de 4078, Erzincan'da 789, Bingöl'de 126, toplam 4991 tüfeğin ele geçirildiği belirtiliyordu.

EĞİTİM

Dersim'de uygulanan katliamdan sonra, 14 Haziran 1938'de İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, 4 Haziran tarih ve 15146 sayılı konu ile ilgili yazıyı Kültür Bakanlığı'na göndermiştir.

Yazının konusu, Dersimde kız ve erkek yatılı okullarda yetiştirmeleri hakkındadır. Kaya, yazı da, Dersim'de yapılan ıslahat çerçevesinde Türklerin yoğun olduğu ve Dersim'de uzak yerlerde kız ve erkek yatılı okullarının açılmanı talep etmektedir. Bu okullarda Dersim'de getirilecek beş yaşını doldurmuş kız ve erkeklerin okutulup

büyütülmesi ve birbiri ile evlendirilerek baba ve anneleri'nden miras kalan mal ve arazileri için de birer Türk yuvası kurmalarını önermektedir.

Böylece, Türk kültürü Dersim'de esaslı bir biçimde yerleşmiş olacağını düşünmektedir. Yine devletin raporlarında devletin amacı, Dersim'i ıslahat amacıyla Dersimli'yi toprağa bağlamaya çalışmaktır. Ayrıca Türklüğe yakıştırmak, Türkleştirmek, aslen Türk olduklarını ikna etme vb. gibi Türk dili Dersim'de temin edilmeli deniliyor. Devamla... Sıdıka Avar gibi inançlı öğretmenlerin atanması notu düşülmüştür. Okul ve yollarla birlikte, Dersim'e sağlık hizmetleri de götürülmeli idi. Üçüncü yıl yol yapımlarına ara verilmeksizin devam edilmeli, ekonomik gelişime ağırlık verilmelidir, deniliyorsa da ciddi bir gelişme görülmez. Oysa devletin resmi kaynaklarına göre yol, köprü yapımlarındaki tek amaç Dersim'e girip yerleşmekti. Bu çaba Dersim'e girip yerleşmenin büyük bir koşulu olarak görülüyordu.

Dördüncü Genel Müfettişliğin 6 Ocak 1938'de hazırladığı bir rapporda, Dersim'de o güne değin 5050 silah toplanmış ve bunun yararlı yanları görülmeye başlanmıştır.

Bununla birlikte geleneksel bağlılıkları ve çıkarlar zayıf kılındığı zamanlarda birlikte çalışma heveslerinin ateşlenebileceği düşüncesiyle, yörede uygun bir mevsimde bir başka harekâtın yapılmasının doğru olacağı belirtilmiştir.

Bütün olarak değerlendirildiğinde, Dersim'in içinde bulunduğu dram, çektiği acılar, çekmekte olduğu sorunları dile getirmekle bitmemektedir. 1781 yılından başlayıp çeşitli tarihlerde (1781-1782-1877-1907-1908-1909-1914-1926-1930-1937-1938) Dersim üzerine yapılan tedip (eğitme), tenkil (cezalandırma) ve sürgün hareketleri devam etmiştir.

DERSİM'DE İSYAN YOKTU!

Bayar hükümeti, bu bölgede yapılacak harekât için TBMM'inden yetki alnış ve Bölgedeki çarpışmaları dünya kamuoyunun gözünden saklamak için İstanbul ve Ankara gazetelerinde, Fırat ve Murat kıyılarında yapılan manevralardan söz etmiştir.

1938'de devlet, Dersim halkını göçe zorlamış, Dersim insanı ise doğduğu büyüdüğü yerden kopmamak için tepki göstermiş ve direnmiş, bu tepki ve direnme daha çok aşiret önderlerinden gelmiş, ancak bunlar, dünya kamuoyuna **isyan** diye duyurulmuştur. Oysa 1938'de bir isyan söz konusu değildir.

1937'de Dersim önderi Seyit Rıza ve onun yanında yer alan aşiret reisleri Elazığ'da idam edilmişlerdi. (15 Kasım'ı 16 Kasım 1937'ye bağlayan gece Elazığ Buğday Meydanı'nda Seyit Rıza (81 yaşında) Seyit Rıza'nın oğlu Hüseyin, Seyhanlı Aşireti Reisi Husso Seydi, Fındık Ağa, Demenan Aşireti Reisi Cebrail oğlu Hasan, Kureyşanlı Ülkiye oğlu Hasan, Mirza oğlu Ali idam edilir. Yargılananlardan ikisi Isparta Cezaevi'ne, ikisi de Edirne Cezaevi'ne sürgün edilir ve orada ölürler. Cebrail Ağa, Muğla Cezaevi'ne, Kamber Ağa ile Keko Ağa, Bolu Cezaevi'ne gönderilir ve orada ölürler.

1938'deki askeri operasyonlar yalnız sözde isyan bölgesi diye bilinen bölge ile sınırlı kalmamiş, devlete vergi veren, askere giden, Pertek, Mazgirt, Nazmiye, Pülümür vb. ilçe ve köylerini de kapsamıştır. Buralarda yaşayan birçok suçsuz ve günahsız insan katledilmiştir. Hatta Dersim'i aşarak Erzincan'ı ve çevre illeri de içine alacak şekilde genişletilerek uygulanılmıştır.

1938 SONUÇLARI

23 Ağustos 1938'de doğu illerinde yapılan askeri harekâtı izlemeye giden Celal Bayar şunları söylüyor:

Orada iken Dersim'in tedip (eğitme) harekâtı, aynı zamanda imar ve ıslahı programıyla ilgilendim. Askeri ve mülkü amirlerden bilgi ve değerlendirmelerini dinledim. Yapılan tedip (cezalandırma) harekâtı kesin ve olumlu sonuç vermeye başlamış ve son aşamasına gelmiştir. Kısa bir süre sonra Dersim'in şimdiye değin geçirdiği aşamaları ve bundan sonra yapılması kararlaştırılan ıslahatı ayrıntılarıyla kamuoyuna bildireceğim. Şimdiden ifade edebilirim ki, eski zamanlarda olduğu gibi toplu eşkıyalığın oluşumu giderilmiştir. Ordumuzun ve jandarmamızın bu çetin dağlarda gösterdiği kahramanca etkinliği ulusumuzun takdirine arz etmek görevimdir."

1938 ve sonrasında ise; tarama bölgesinde ölü ve diri 7.954 kişi çıkarılmıştır. 4. Genel Müfettişliğe verilen isimlerden 101 kişiden 73'ü ele geçirilmiştir. Bu bölgede 1.019 silah toplanmıştır. Askerlerden 33 kişi ölürken, 1 kişi yaralanmıştır. 1942 yılına kadar zorunlu iskân devam etmiştir. 8 Haziran 1938'de başlayan askeri harekât 15 Eylül'e kadar sürmüştür. Yakılan köy sayısının 60 olduğu belirtiliyor. 5-7 bin kişi batı illerine iskâna tabi tutulmuştur. Eylül 1938 sonunda kimi kaynaklarda 13.160 kişi, kimilerinde 33.000 kişi olarak belirtilen ölümlerle noktalanıyordu. Ancak Dersim iskân defter kayıtlarında 13.160 ölü, afaki 37.680 ölü olduğu görülmektedir. 32 il, 109 ilçe ve 922 köye, 2 bin 907 aileden toplamda 14 bin 411 kişi sürgün edildi. 3. Ordu Müfettişi Org. Kazım Orbay'ın 4 Kasım 1938'de Genel Kurmay Başkanlığı'nın talimatına göre, 10 Ağustos-16 Ağustos 1938'de başlayıp, 6 Eylül 1938'de sadece 10 gün devam eden 3. safhada 1170 kişi sürgün edildi ve 17 günde toplama bölgesinde 7954 kişi bölge dışına sürgün edildi ve 1015 silah toplandı.

Oysa Kurtuluş Savaşı boyunca, bütiin cepheler dâhil muharebe meydanlarında 9.167 kişi (662 subay, 8505 er) şehit olmuştur. Aldıkları yaradan daha sonra ölenlerin sayısı ise 53 subay ve 1665 er denilmektedir.

N. Fazıl Kısakürek'e göre ise, Dersim'de 50 bin kişi öldürüldü. (4) (Bkz. Son Devrin Din Mazlumları, Büyük Doğu Yayınları 1974, İstanbul).

Dördüncü Genel Müfettişliğin 6 Ocak 1938'de hazırladığı bir raporda, Dersim'de o güne değin 5050 silah toplanmış ve bunun yararlı yanları görülmeye başlanmıştır. Bununla birlikte geleneksel bağlılıkları ve çıkarlar zayıf kılındığı zamanlarda birlikte çalışma heveslerinin ateşlenebileceği düşüncesiyle, yörede uygun bir mevsimde bir başka harekâtın yapılmasının doğru olacağı belirtilmiştir.

7 Haziran 1938 tarihli T.C. D.V.J.G. Kom. 1330-2841 sayılı belgede ise, 7 Temmuz 1939 tarihine kadar Dersim'de katliam hareketinin devam ettiği belirtiliyor. Kalan yaşam bölgesinde 7 Temmuz 1939 tarihinden itibaren başlayan ve devam etmekte olan takipte ve tarama neticesinde bugüne kadar 1870 ölü, 2 yaralı, 2675 diri tutulmuş ve 84 kişi dehalet etmek suretiyle toplamda 5387 insanın elde edildiği, sehit bir subay olmak üzere 217 kişinin de yaralandığı belirtilmiştir. Görüldüğü gibi Dersim'de katliam 1939 sonuna kadar savunmasız insanların öldürülmesine devam edilmiştir.

DERSİM'DE UYGULAMALAR VE BUGÜN

Dersim 38'de insanlık dışı uygulamalar sonucunda ağır katliamlar, kırımlar ve imhalar yaşandı. Dersim zorunlu göçten oluşan etnik temizlik ile nüfus yoğunluğunu kaybetti. Dersim dili, kimliği, kültürel ve siyasi hakları hükümetler tarafından yok sayıldı ve geliştirmeye olanak tanınmadı.

Dersim başı dik ve onurlu yaşamın adıdır. Dersimi uygarlıkların

sentezidir. Alaşımdır. Et ve tırnaktır. Dersim tarihi, kültürü, dili ve inançsal değerleriyle yoğrulmuştur. Yüzyıllarca Dersimliler haksızlıklara karşı tepkili oldular, ruhsuz yaşamadılar. Onlar hem inadına yaşadılar, hem de değerlerini yaşattılar. Etkisiz ve tepkisiz bir toplumlumun hedefi olmaz, amaçları olmaz, kimliği olmaz. Bu nedenle değerlerimizin yok olmaması için:

1) Siyasi ve tarihi gerçekleri ve problemleri kavratarak tüm gençliği, dinamik ve kurucu bir kurum etrafında toplamak;

2) Geçmişteki katliamlar konusunda özür dilenmesini sağlamak, basın ve yayın ve diğer organizasyonlar için Federasyon bünyesinde komisyonlar oluşturmak;

3) Dersim kültürünü (dil, inanç vb.), folklorunu ve günümüze kadar gelen tüm mirasını korumak;

4) Göçle birlikte Türkiye'nin ve dünyanın değişik yerlerine dağılmış olan insanlarımız arasında iletişim sağlamak ve onların seslerini duyurmak için ortak yayın organı çıkarmak. Bu amaçla Dersim Kültür ve Yayın Merkezi'ni kurmak;

5) Tarih ve kültürümüze ait film, foto, ses kaydı vb. çalışmaları yapmak, kültürel nesnelerle ilgili basın kupürlerini toplamak, bu çalışmaları yürütürken her türlü teknik, elektronik ve bilgisayar olanaklarından en geniş şekilde yararlanarak kütüphane ve arşivciliğin geliştirilmesini sağlamak. Bir dokümantasyon merkezi oluşturmak;

6) "Dersim Tarihi ve Dil Kurumu" oluşturmak için alt yapıyı geliştirecek çalışmalarında bulunmak ve Dersim Tarih ve Dilini Araştırma Enstitüsü kurulmasını gerçekleştirmek. "Dersim Tarihi, Etnografyası Çalışmaları ve Bibliyografisi" ile ilgili araştırmalara ağırlık vermek;

7) Dersim kökenli nüfusun bulunduğu bölgelerde özel radyolarda dil üzerine programların yayınlanmasını gerçekleştirmek;

8) Dil program kurslarını gerçekleştirmek; (Özellikle de radyo

ve televizyonlarda yayın hakkının verilmesi dilin gelişmesine en büyük katkıdır).

9) Dersim ile ilgili a) Dokümantasyon sağlama, b) Basın ve yayın program geliştirmek;

10) Dilinin ilk ve ortaokullarda seçmeli ders olarak okutulması ve yazılı hale getirilmesi için Dersim dili ve eğitim ile ilgili gramer kitabı hazırlamak; (Bu dil yazılı hale getirilmediği sürece dilin ilerlemesi gelişmesi mümkün olmayacaktır).

11) Üniversitelerde Dersim Dilini Araştırma Enstitüsü'nün açılması ve üniversitelerde kürsüler oluşturulmasına çalışmak.

12) Değiştirilen köy, kasaba ve şehir adlarının düzeltilmesine çalışmak.

13) 12 Nisan 1991 kabul edilen Antiterör Yasası (Yasa no: 3713)'na göre zorla göç ettirilen köylere geri dönüşü sağlamak;

14) Bir Dersim Ekonomik Kongresi toplayarak, geri kalmış bölgelere devlet eliyle ciddi yatırımlar yapılmasını sağlamak;

15) Munzur Üniversitesi kurulması için girişimlerde bulunmak;

16) Tunceli Belediye Başkanlığı bünyesinde bir Dersim Müzesi açılması için gerekli girişimleri başlatmak;

17) Tunceli Eğitim ve Sağlık Vakfı tarafından eğitim ve öğretim alanında başlatılmış olan eğitim projelerine maddi katkıları yoğunlaştırmak;

18) Dersim TV kurmak;

19) Kültürel ve dini seyahatler düzenlemek;

20) Dernekler tarafından Dersim tarihi, dili ve kültürü ilgili konferanslar düzenlemek.

KÜLTÜREL DEĞERLERİMİZ

Değerli Dersimliler!

Yıllarca toplumumuz, açlığa, yokluğa, yoksulluğa teslim edildi. Cehaletle kuşatıldı. Horlandı. Aşağılandı. Kültürü, tarihi, dili, inançları yok sayıldı. Sindirildi, direnenler etkisizleştirildi, sürgün edildiler.

Dersim önderleri bu haksızlıklara, adaletsizliklere ve eşitsizliklere karşı yıllarca direndiler. Tıpkı Hz. Hüseyin gibi, "zilletle yaşamadılar, izzetiyle Hakk'a yürüdüler." Seyit Rıza gibiler, "yalan ve hileler önünde diz çökmediler." İmam Hüseyin'in yolundan devam ettiler. Şimdi ne yapılmak isteniyor? Köyler göçe zorlanıyor, ormanları yakıyorlar. Yöreye yatırım yapmayarak insanları işsiz bırakıyorlar. Barajlar yaparak Tunceli ilini il olmaktan çıkarmayı hedefliyorlar. Bunun için köyümüze, ilimize, yöremize sahip çıkalım, görevlerimizi ve sorumluluklarımızı yerine getirelim.

Osmanlıdan beri, Dersimliler mankurtlaştırılıyor. İşin en korkunç olanı gençliğimiz yabancılaştırılıyor. Kendi değerlerinden uzaklaştırılıyor. Kimliksiz, kişiliksiz, geçmişini reddetme, hatta toplumuna ihanet etme ile karşı karşıya kalmış bir gençlik yetiştiriliyor. Bunun için gençlerimize sahip çıkalım. Sosyal aktivitelere yönlendirelim. Dersim'in değerlerini yaşatmak ve hedefe ulaşmak için; Belediye Başkanlıkları veya kurumlarımız önderliğinde esaslı bir kampanya başlatılır ve bu projeler hayata geçirilirse tarihe karşı görev ve sorumluluğumuzu yerine getirmiş oluruz. Tarihini, kültürünü, dilini ekmek, su ve hava kadar önemsemeyen bir halk kölelikten kurtulamaz. Anayurdumuzun bir parçası olan Dersim, insanlığın da beşiğidir. İnsanı en yüce değer olarak gören, sevgi ve hoşgörüyü savunan düşünceleriyle çağları aşan, insanlık ve uygarlığın en güzel inançları Dersim'de var olmuştur.

Dersim zorbalara karşı özgürlüğün, hakkın, emeğin, eşitliğin, sevinçlerin, acıların, hüzünlerin, yoğunlaşmış ifadesidir. Dersim, toprağıyla, nehirleriyle, bitkileriyle, böceğiyle, Munzur ve Düzgün Baba'yla halkın yaşam kaynağıdır. Bunun için hedefimiz ekonomik ve inanç güçlerimizi birleştirmeliyiz. Halkı ve özgürlüğü sevmek, ancak ve ancak toplumsal görev ve sorumluluklarını yerine getirmekle mümkündür. Sorunları çözmek için çaba harcamak, sorunlu ve görev bilinci içinde olmak zorundayız. Ülkesiz bir yaşam olabilir mi? Bu-

nun için diyorum ki, bu değerleri yaşatmak herkesin görevi olmalı. Dünyada her ulusun varlığı, değeri, özgürlüğü ve bağımsızlık hakkı, sahip olduğu ve yapacağı uygar yapıtlarla orantılıdır. Uygar yapıtlar ortaya koymayan toplumlar özgürlük ve bağımsızlıklarından yoksun olmaya mecburdurlar.

Bunun için Dersim'in aydınları, yazarları, ressamları, müzisyenleri inadına daha çok yapıt ortaya koymalıdırlar. İş adamları da daha çok yatırımlarını yöreye yapmalılar. Karın üzerine tohum atılmaz, kültürünü, töresini ve tarihini yaşatmak kara değil, verimli toprağa tohum atmaktır. İşte o verimli toprak Dersim toprağıdır. Damarlarımızda sadece kan değil, atalarımızın deneyim ve ümitleri dolaşıyor, onların hâlâ yaşayan anıtları ve gelenekleri sayesinde kim olduğumuzu, nereden geldiğimizi ve olmak istediğimizi anlayabiliriz.

Bu önerilerin gerçekleşmesi için Dersim aydınları, Dersim kimliği, düşünce ve fikirdaşları etrafında birleşmek zorundadırlar. Türkiye'de farklı dillerden, mezheplerden, inançlardan ve etnik gruplardan insanların kimliklerini rahatça yaşayabilmesi ve kendilerini ifade edebilmeleri için inanç ve dillerin mutlaka anayasal teminat altında olması gerekir. Dil hiç kuşkusuz insanlar arası en önemli iletişim aracıdır. Bununla birlikte onun işlevi, bilgi, düşünce ve duygu aktarımı veya iletişimle sınırlı değildir. Büyük iletimsel gücü nedeniyle, dil etnik kökene, sınıfa, cinsiyete, ırka bakmadan insanlara dünyayı yaşatmakla kalmaz, dünyayı ve gerçekleri de yaratır. Edebiyat, siyaset, bilim, din ve kültürün diğer tezahürleri, dil olmaksızın tasavvur edilemez. Dil bir iktidar kaynağıdır. O aynı zamanda toplumdaki iktidarın yapısı ile yakından ilgilidir. Walter Benjamin der ki, "Her gerçek dil, kendi meskeninde ve kendi atalarının saraylarında barınır." Dersim dili de kendi ana vatanında gelişir. Manevi köprüleri sağlam tutan, kültürleri yaşatan dildir. Dil bir köprüdür. Tarih bir köprüdür. İnanç bir köprüdür. Bunun için köklerimize inmeli, tarihimiz içinde

bir olmalıyız. Ve bütünleşmeliyiz. Dersim kültürü bütün insanlık tarihinin kültürüdür.

Değerli canlar,

Hz. Ali diyor ki; "Zulme ve zalime boyun eğen, hem hakkından olur, hem de şerefinden olur." Bunun için hem hakkımızı, hem de şerefimizi korumalıyız.

Tüm bu olumsuzluluklara rağmen inanç ve ekonomik güçlerimizi birleştirmeliyiz. Birbirimize destek vermeliyiz, birleşmeliyiz. Güç birliği yaparsak bu olumsuzlukları aşacağımıza inancım tamdır. Bir Çin atasözün de der ki; "Bir yılı düşünüyorsanız buğday ekin, on yılı düşünüyorsanız, ağaç dikin, ama yüz yılı düşünüyorsanız insan eğitin." Bu nedenle mutlaka çocuklarımızı okutalım. Destek verelim.

Dersim bizim için kutsaldır. Bu kutsal topraklarda yaşayan atalarımız özgürleşmek için uzun mücadeleler verdiler. Onlara saygımız varsa; bu güzel tarihimize, dilimize, inancımıza, örf, adet, törelerimize ve coğrafyamıza sahip çıkalım. Hz. Mevlana da diyor ki, "İnsanın en hayırlısı insana yararlı olandır." Bunun için birbirimizi sevelim, sayalım, birbirimize faydalı olalım.

Bu topraklarda Sarı Saltık, Sultan Seyit, Sultan Baba, Düzgün Baba'lar var: Ardıç ağaçları bizim için kutsaldır... Bu toprakların kokusunu, havasını severiz, hava da kutsaldır. Nasıl kutsal olmasın ki? Atalarımız ilk nefeslerini burada aldılar, son nefeslerini burada vermişlerdi!

Bu topraklar üzerinde yaşayan her şey bizim için değerlidir. Saygı gösterelim, saygı duyalım. Dersim'i seviyorsanız, Dersim'e ikrarlı olalım, nefesimizi nerede verirsek verelim, Dersim'i aklımızdan çıkarmayalım, sahiplenelim.

ÇÖZÜM

Dersim'de okul açmak, hastane açmak, işsizliği önleyici tedbirler almak ve refah artırıcı ekonomik tedbirler almak, kültürel kimlik kazandırmak, diline, tarihine ve milli haklara saygı göstermek yerine,

her dönemde olduğu gibi askeri çözümler önerilmiş ve bunu bilinçli olarak dayatmışlardır. Bu dayatmalar sonucunda, Dersim, canını, malını korumak için tedbirler almak zorunda kalmıştır.

Dersim'in doğal yapısından kaynaklanan sorunlar, aşiretlerin yapısı, özellikle mezhepsel baskılar, sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal sorunlar geçmişte olduğu gibi, günümüzde de devam etmektedir. Geçmişte uygarca çözümlenmeyen bu sorunlara 21. yüzyılda hâlâ ilkel zihniyetlerle çözüm aranmaya çalışılıyorlar. Hırsla, öfkeyle, akıldışı yöntemlerle sorunlar hiçbir dönemde çözümlenememiştir. Tüm çabalara rağmen sonuçta bir dizi askeri ve siyasi önlemler alınmış, alınan tüm kararlar bir askeri harekete dönüşmüş ve Dersim'de yapılan tüm idari düzenlemeler halkın huzurunu ve güvenini sağlayamamıştır.

Halkın bilgisiz, yoksul, ve cahil olması, feodal aşiret düzeninin sürmesi, yönetimlerin kitlelerin sorunlarına, taleplerine askeri önlemlerle çözüleceğine inanmaları, Dersim sorununu çözmemiştir. Sağlık, eğitim, idari ve ekonomik alanlarda tek bir iyileştirme yapılmamıştır.

Dersim sorununun çözümü hakkında yazılan yazılar, öneriler birer odayı dolduracak kadar çok olmasına rağmen içerik olarak hepsi, her defasında kâğıt üzerinde kalmış ve her defasında geçmişte olduğu gibi günümüzde de düşünülen öneriler, çözümler, tekerrürden öteye gitmemiştir. Hükümetler her defasında ibret duygusuyla hareket ederek öç almak, düşmanlık yaratılarak ayrı gayrı davranışlar içersinde bulunmuşlardır. Dersim halkı ötekileştirilmiş, horlanmış kültürel farklılıklar doğal zenginlik olarak kabul görülmemiş ve aşağılanmıştır.

Devlet yöneticileri ve hükümetler, Dersimliler'in diline, kültürüne, folkloruna, gelenek, görenek ve inançlarına saygı göstermiş olsalardı ve bölgeye refah, bayındırlık, sevgi, dostluk, ekonomik kalkınmayı götürmüş olsalardı, Dersimliler bu denli acı çekmezlerdi. Askeri çözümler yerine daha çağdaş ve bilimsel yaklaşımlar sergilenerek sorunlar çözümlenirdi.

Demokrasiye bağlı, insan hakları bazında çözüm aramak en bilimsel ve akılcı yoldur. Birlikte ve kardeşce yaşamanın koşullarını yaratmalıyız. Günümüz çağdaş insanı sorunlara uygar ve demokratik açılardan bakması gerekir. Bu sorunların tek çözümü de buradan geçmektedir. Barış ve huzur bu şekilde sağlanır.

Yüreğinde insanlık kırıntısı olan, yüreğinde sevgi zerreciği, beyninde tarih, memleket bilinci olan her insan bugünkü Dersim sorunlarına seyirci kalmamalıdır. Artık inanç ve ekonomik güçlerimizi birleştirmek zorundayız. Nitelikli insan gücü yaratmak zorundayız.

Gerçek yurtsever, dürüst insanlar, bu davaya beyniyle, yüreğiyle, düşleriyle, duygularıyla toplumuna karşı vicdani bir sorumluluk duymalıdır. Bunun içindir ki daha duyarlı ve diri olmak zorundayız.

Hz. Ali'nin söylediği gibi, "En iyi insan, insanlara yar olandır." Yine Hacı Bektaş-ı Veli'nin söylediği gibi, "İlimle gidilmeyen yolun sonu karanlıktır."

Yıllardan beri yöremiz bilinçli olarak insansızlaştırılmak isteniyor. Oysa toprağından koparılan halk, ölü halktır. Sonuçta direnme gücünü yitirir ve köleleşir. Çünkü toprak (Yurt) maddi ve manevi değerlerin toplamıdır. Bu nedenle topraktan kopuş insanlıktan kopuştur, halkın var olan direnme gücünü yitirmesidir. Bir başka deyişle yurttan, topraktan kopuş, yaşam kaynağından kopuştur. Yaşam gerçeğini yitiren insan sonuçta etkisizleştiriliyor. Özgürleşmekten alıkonulup, tüm yaşam kaynaklarından mahrum bırakılıyor demektir.

İşte bu çirkinlikten, kokuşmuşluktan, kölelikten, yabancılaşmaktan, yozlaşmaktan kurtulmanın yolu toplumunu sahiplenmekten geçer. Toprağına, toplumuna sahip çıkmak; yaşam kaynaklarına, maddi ve manevi değerlerine sahip çıkmak, kendine sahip çıkmaktır. Kendine sahip çıkmayan insan, duyguları körelmiş, yüreği taşlaşmış, tarih bilinci çoraklaşmış; yaşam sevincini, kimliğini ve insanlığını yitirmiş zavallılardır.

O halde yaşam felsefemiz; toprağımızla buluşmak, halkımızla kaynaşmak, tarihimize, kültürümüze ve törelerimize sahip çıkmak olmalıdır.

Bugün bizi bekleyen iki tehlikeden bahsetmek istiyorum. Toplumumuz için sıraladığım tüm bu sorunların ötesinde en büyük tehlike bir toplumun kendi kültürü ve töresini terk etmesidir. İkincisi de geçici rahatlıklara aldanıp töresini terk etmesidir. Üçüncüsü de geçici rahatlıklara aldanıp ileriyi görmemeyi bir tehlike olarak görüyor ve herkesi bu konuda sağlıklı düşünmeye davet ediyorum (il gider töre kalır). Servet kazanırsınız, statü kazanırsınız, ama kültür ve törenizin yok oluşu, gerçek yaşamınızın, varlık nedeninizin yok olmasıdır. Yıllardan beri önyargılı yöneticiler, Tunceli insanını potansiyel suçlu olarak gördüler. Tunceli insanı insanca yaşamak için yıllarca mücadele etti. Demokrasi ve özgürlük mücadelesinde kendisine düşen görevleri yerine getirdi.

Geçmişte Tunceli insanını dize getiremeyen anlayışlar; Tunceli insanının tüm çabalarına rağmen bugün barajlar yoluyla coğrafyasını kökten değiştirmeye yönelmişlerdir. Tunceli'yi yıkıma uğratmaya ve halkını göç ettirmeye çalışmaktadırlar. İşte bunun içindir ki sorumluluklarımız ve görevlerimiz artmıştır. Kültürümüze, tarihimize, dilimize ve tüm değerlerimize sahip çıkmalıyız.

Bilim adamı George Bernard Show'ın söylediği gibi "Değişimsiz gelişim olamaz, kafalarını değiştiremeyenler hiçbir şeyi değiştiremezler."

İşte biz kafaları değiştiremediğimiz sürece geçmiş cinayetleri-katliamları kolaylıkla unutan bir toplum oluruz demektir. Halkı ve özgürlüğü sevmek ancak ve ancak toplumsal görevlerini yerine getirmekle mümkün olur. Özgür, saygın bir toplum olmak istiyorsak kültürümüze, sanatımıza toplumumuza sahip çıkmak zorundayız.

Karın üzerine tohum atılmaz, kültürünü, töresini ve tarihi yaşatmak kar'a değil, verimli toprağa tohum atmaktır. Amerikalı yazar William Faulkner, "Geçmiş asla ölmez, hatta geçmemiştir bile..." demişti.

Damarlarımızda sadece kan değil, atalarımızın deneyim ve ümitleri dolaşıyor, onların hâlâ yaşayan anıtları ve gelenekleri sayesinde kim olduğumuzu, nereden geldiğimizi ve ne olmak istediğimizi anlayabiliriz. Asırlar direndi, biliyoruz ki eğer bu topluma sahip çıkmak için harekete geçmezsek, ortak geçmişimizin birçok kalıntısı tehlike altındadır.

Bugün kültür mirasımızı korumak ve zenginleştirmek gibi zor bir çabaya her zamankinden daha çok ihtiyacımız var.

Bir Çinli bilge şöyle demiş: Araziyi bil, düşmanını bil, havayı bil, ancak bundan sonra zafere ulaşırsın!

George Santayana'nın söylediği gibi;

"Geçmişlerini hatırlamayanlar,
Tekrarını yaşamaya mahkumdurlar.
Son ağaç kesildiğinde,
Son ırmak kuruduğunda,
Son toprak çatladığında,
Ancak o zaman anlayacağız paranın yetmediğini."

İnsan, insanoğlunun daha güzel bir gelecek umuduna, savaşsız bir dünya inancına, haksızlıklara direnişine, hasrete, özleme, memleket sevgisine, insanlık onuruna, geleceğe uzanan bir yolculuk mücadelesine katkı sunanlara selam olsun.

1- Kaynak. Ana Britanica GK. Nasık Bliz Nümberg davaları ve yerel sit 17

2- Ali Kaya, *Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi*, Can Yayınları, 1999, İstanbul.

3- Nurşen Mazıcı, *Celal Bayar, Başbakanlık Dönemi*, 1937–1938, Der Yayınları, İstanbul

4- N. Fazıl Kısakürek, *Son Devrin Din Mazlumları*, Büyük Doğu Yayınları.

04 Mayıs 2008- Ali Kaya

Ali Kaya
Tarihçi/Yazar

SEYİT RIZA (1856- 15-16 Kasım 1937)*

Dersim hareketinin lideri Seyit Rıza, 15-16 Kasım gecesi 1937'de Elazığ Buğday Meydanı'nda 81 yaşındayken 7 arkadaşı ile birlikte idam edildi.

Seyit Rıza, Şeyh Hasanlılar'ın Yukarı Abbasanlar aşiretinin ve Dersim'in lideriydi. Ovacık İlçesi Ağdat köyünde doğmuştu (1856). Seyit Rıza; Rus işgali döneminde ise, "Batı Dersim Milis Kuvvetleri Komutanlığını yaptı. Başarılarından dolayı, Erzincan'da "İl İdaresi Üyeliği"ne atanır. Erzincan valilerinden Sabit Bey'in yazdığı bir mektupta Seyit Rıza ile ilgili olarak "şimdiye kadar bize din ve namusuyla hizmet etti." der.

---

* **Seyit Rıza;** Seyit Ahmet Tübi evlatlarındandır. Seyit Ahmet Tübi'den sonra, sırasıyla soyu Seyit Şeyh Hasan, Seyit Hüdaverdi, Seyit Allahverdi, Seyit Hakverdi, Seyit Abbas, Seyit Kara Süleyman, Seyit Ali Şir, Seyit Mursi (Musa veya Mürteza), Seyit Mustafa, Seyit Süleyman ve Seyit Rıza'nın babası Seyit İbrahim'e kadar dayanmaktadır. (Kaynak: Can Delican)

1937-1938 Hareketinde ailesinden 38 kişi öldürülmüş olup, 8 kişi hayatta kalabilmiştir. Seyit Rıza'nın üç oğlu: 1. Şeyusen, 2. Şix Hesene, Bava (Baba)'dır. Seyit Rıza'nın ailesinden 1937–1938'de kurtulanlar İzmir Seferihisar'ın Bademler köyüne sürgün edilerek 6 yıl zorunlu ikamete tabi tutuldular.

Seyit Rıza, Dersim'in lideriydi. Dersim'de belirli bir saygınlığı vardı. 4 Mayıs 1937 harp kararı alınmadan önce, Seyit Rıza, General Alpdoğan'a yeniden başvurur ve şu isteklerde bulunur: Okul, yol ve refah sağlayacak fabrikalar yapılmalı, milli haklar korunmalı, yurt sahibi olmak vb. haklara saygı gösterilmeli, diyor. Ayrıca Bahtiyar Aşiret Reisi Şahin Ağa da; Dersim Kanunu hazırlanmadan önce, Dersim'e yatırım yapılmadığını, halkın fakirlik içinde bulunduğunu, Dersim'in imarı ve ihyasının gerekli olduğunu, bunun için halkın belli bir süre vergiden muaf tutulmasını hükümet yetkililerinden talep eder.

Buna karşın önyargılı devlet yöneticilerinden Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey (Fevzi Çakmak, Neşet Hakkı Uluğ, Şükrü Kaya v.b.) 2 Şubat 1926 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na verdiği raporda şöyle demektedir: "Dersim, Cumhuriyet hükümeti için çıbandır. Bu çıban üzerinde kesin ameliyat yapmak ve gelecek tehlikeleri önlemek mutlaka gereklidir. Son derece zeki, kurnaz ve hileci olan bu halk, hükümetin zayıf ve kuvvetli olduğuna göre mütecaviz ve itaatlidir. Okul açmak, yol yapmak, refah sağlayacak fabrikaları kurmak, sanayi işleri sağlamak, yurt sahibi yapmak veya uygarlaştırmak suretiyle ıslaha alınmak, hayalden başka bir şey değildir. Yine 1930'lu yıllarda İçişleri Bakanı bir yazısında şöyle diyor: "Sünniler Devlete bağlıdırlar ve onun için çalışırlar (...) Dersim'in çoğunluğunu oluşturan Aleviler kötülüklerin başlıca nedenleridir."

Osmanlı devlet yöneticilerinden, Adülhak Hamit (1896), Şakır Paşa (1899), Mardinli Arif Paşa (1903), Ali Paşa (1908-9), Cumhuriyet döneminde ise, Cemal Bardakçı (1926), Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey (1927), Fevzi Çakmak (1930), Şükrü Kaya (1931), İbrahim Talih Öngören (1931), Halis Bıyıktay (1932), Hüsref Gerede (1933), İsmet İnönü (1935) Neşet Hakkı Uluğ (1936), Abidin Özben (1937), Celal Bayar (1937), Abdullah Alpdoğan'nın hazırladığı raporlarla askeri çözümden öteye gidilmediği gibi, Dersim insanına karşı önyargılarla yaklaşılmıştır.

Görüldüğü gibi devletin bu görüş ve yaklaşımları, Dersim halkı üzerinde Osmanlılardan beri oynanan oyunlar sonucu askeri önlemler, katliamlar devletin temel görevi olmuştur.

Dersimde okul açmak, hastane açmak, işsizliği önleyici tedbirler almak ve refah artırıcı ekonomik tedbirler almak, kültürel kimlik kazandırmak, diline, tarihine ve milli haklara saygı göstermek yerine, her dönemde askeri çözümler önerilmiş ve bunu bilinçli olarak dayatmışlardır. Bu dayatmalar sonucunda, Dersim, canını, malını korumak için tedbirler almak zorunda kalmıştır. (1994'te olduğu gibi köyler yakıldı: meçhul cinayetler işlendi, insan hakları ayaklar altına alındı.)

Dersim'in doğal yapısından kaynaklanan sorunlar, aşiretlerin yapısı, özellikle mezhepsel baskılar, sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal sorunlar geçmişte olduğu gibi, günümüzde de devam etmektedir. Geçmişte uygarca çözümlenmeyen bu sorunlara 21. yüzyılda hâlâ ilkel zihniyetlerle çözüm aranmaya çalışıyorlar. Hırsla, öfkeyle, akıldışı, yöntemlerle sorunlar hiçbir dönemde çözümlenememiştir.

Oysa 1937 -1938 harekâtının sebebi olarak hükümet, bölgede

vergi toplanmamasını görüyordu. 1931 yılı ve sonrasında toplam vergi gelirlerinin yaklaşık %65'i yoksul köylülerden sağlanıyordu. Vergide olduğu gibi, Dersimliler yurtseverliğini sürdürmüş, Çanakkale Savaşı'nda da otuz şehit vermişlerdi.* Dersimliler, Osmanlı-Rus Savaşı'na 10.500 kişi ile katılmış ve 1931'de Birinci Umum Müfettişliği'nin verdiği bilgilere göre, hemen hemen herkes askerlik görevini yerine getirmişti.

Yine devletin raporlarında devletin amacı, Dersim'i ıslahat amacıyla Dersimli'yi toprağa bağlamaya çalışmaktır. Ayrıca Türklüğe yakıştırmak, Türkleştirmek, aslen Türk olduklarını ikna etme vb. gibi; Türk dili Dersim'de temin edilmeli deniliyor. Devamla... Sıdıka Avar gibi inançlı öğretmenlerin atanması notu düşülmüştür.

Okul ve yollarla birlikte, Dersim'e sağlık hizmetleri de götürülmeli idi. Üçüncü yıl yol yapımlarına ara verilmeksizin devam edilmeli, ekonomik gelişime ağırlık verilmelidir, deniliyorsa da ciddi bir gelişme görülmez. Oysa devletin resmi kaynaklarına göre yol, köprü yapımlarındaki tek amaç Dersim'e girip yerleşmekti. Bu çaba Dersim'e girip yerleşmenin büyük bir koşulu olarak görülüyordu.

1936 yılında çıkarılan 2884 sayılı kanunla Dersim adının Tunceli olarak değiştiği de sürekli dile getiriliyordu. Tüm bu gelişmeler yaşanırken 4 Mayıs 1937 yılında yapılan Tunceli Tenkil Harekâtına Dair Bakanlar Kurulu kararı alınır.

1937'de harekât kararı uygulanır. Aylar sonra Seyit Rıza ve arkadaşları yakalanır. Aylarca süren duruşmalar sonucunda 58 tutuklu hakkında karar kendilerine tebliğ edilir. Sanıkların 11'i idama mahkûm edilmiştir. 15 Kasım'ı 16 Kasım 1937'ye bağlayan gece Elazığ Buğday Meydanı'nda Seyit Rıza (81 yaşında), Seyit Rıza'nın oğlu Hüseyin

---

* 1. Dünya Savaşı, Kore Savaşı ve Kıbrıs Savaşı - Belge 11

ile birlikte 7 kişi idam edilir. 4 kişi cezaevinde öldü. Seyit Rıza, idam edilirken idam sehpasını dahi "Kerbelanın evladıyız, ayıptır, zulümdür, cinayettir! diye haykırarak kendisi devirir. Seyit Rıza, İmam Hüseyin gibi zillet yaşamadı, izzetiyle Hakk'a yürüdü.

1937 harekâtı sonrasında isyancılar hakkında İsmet İnönü mecliste yaptığı açıklamada, 30 şehit, 51 yaralı, isyancılardan 265 ölü, 20 yaralı olduğunu ve toplam olarak 4991 tüfeğin ele geçirildiğini belirtiyordu.

1937-1938 Türk Silahlı Kuvvetleri olarak 50 bin kişi harekata katıldı. Toplam 199 ölü 354 asker yaralandı. Dersimliler'den 37.800 kişi öldürüldü, 12-14 bin kişi ise sürgün edildi. Sonuçta Dersim halkının büyük bir kısmı zorunlu iskâna tabi tutuldu.

12 Mayıs 1938'de başlayan askeri harekât, 15 Eylül'e kadar sürer. Yakılan köy sayısının 60 olduğu belirtilir. 5-7 bin kişi batı illerine iskâna tabi tutulduğu belirtilse de Eylül 1938 sonunda ise 13 bin160 kişinin öldürüldüğü, 11 bin 818 kişinin sürgün edildiği belirtilmektedir. Ancak bu rakamların afaki 37.860 olduğu da aşikardır. 6 Ağustos 1938'de Ba-kanlar Kurul kararıyla 2907 haneden 14.441 kişinin, 32 il 109 ilçeye bağlı 922 köye "bir köye bir hane" şeklinde dağıtılır. Kimsesiz çocuklar ise besleme olarak köylere dağıtılır.

Oysa Kurtuluş Savaşı boyunca, bütün cepheler dâhil muharebe meydanlarında 9.167 kişi (662 subay, 8505 er) şehit olmuştur. Aldıkları yaradan daha sonra ölenlerin sayısı ise 53 subay ve 1665 er denilmektedir. Dersim üzerine yapılan tedip (eğitme), tenkil (cezalandırma) sürgün hareketleri ve zorunlu iskân 1942 yılına kadar devam etti. Dersim sorununa Eskişehir, Kırklareli, Manisa, Tekirdağ, Aydın, Çorum, Malkara, Çorlu, Ödemiş, Balıkesir ve Anadolu'nun batısına yapılan zorunlu iskân yerine, insan hakları zemininde ve demokrasi kuralları içinde çözüm aranmalıydı.

Tüm bu gelişmeler dikkate alındığında, Dersim uzun yıllar, Osmanlı İmparatorluğu döneminde her bakımdan ihmal edilmişti ve potansiyel bir tehlike olarak görülüyordu. Dersim'de yol yoktu, tekerlekli vasıta yoktu. Okulun, ticaretin ve ziraatın adı var ama kendisi yoktu. Karanlık, cehalet, korku içinde bir yaşam geçiren Dersim halkı çilekeş bir yaşam sürdürüyordu. Anadolu'nun her tarafında cumhuriyet döneminden itibaren elektrik, radyo ve otomobilin ne demek olduğu bilinmesine rağmen, Dersim halkı bunlardan habersizdi. Hükümetler her defasında, ibret duygusuyla öç alma, düşmanlık, ayrı gayrı davranışlar yerine Dersim diline, kültürüne, folkloruna saygı göstermedi. Gelenek ve görenekleri doğal karşılamadı. Refah ve bayındırlık, sevgi, dostluk, ekonomik kalkınmayı bölgeye götürmedi. Devlet-hükümetlerin bugün de yarın da askeri çözüm arama yerine, demokrasiye bağlı, insan hakları bazından çözüm aramayı en bilimsel ve akılcı yol olarak görmeleri gerekir. İlkel yöntemlerin çözüm getirmeyeceğini iyi bilmelidirler.

Bütün olarak değerlendirildiğinde, Dersim'in içinde bulunduğu dram, çektiği acılar, çekmekte olduğu sorunları dile getirmekle bitmemektedir.

Tüm çabalara rağmen sonuçta bir dizi askeri ve siyasi önlemler alınmış, alınan tüm kararlar bir askeri harekete dönüşmüş ve Dersim'de yapılan tüm idari düzenlemeler halkın huzurunu ve güvenini sağlayamamıştır.

Halkın bilgisiz, yoksul, cahil olması, feodal aşiret düzeninin sürmesi, yönetimlerin kitlelerin sorunlarının, taleplerinin askeri önlemlerle çözüleceğine inanmaları, Dersim sorununu çözmemiştir. Sağlık, eğitim, idari ve ekonomik alanlarda tek bir iyileştirme yapılmamıştır.

Dersim sorununun çözümü hakkında yazılan yazılar, öneriler birer odayı dolduracak kadar çok olmasına rağmen içerik olarak hepsi,

her defasında kâğıt üzerinde kalmış ve her defasında geçmişte olduğu gibi günümüzde de düşünülen öneriler, çözümler, tekerrürden öteye gitmemiştir. Hükümetler her defasında ibret duygusuyla hareket ederek öç almak, düşmanlık yaratılarak ayrı gayrı davranışlar içersinde bulunmuşlardır. Dersim halkı ötekileştirilmiş, horlanmış kültürel farklılıklar doğal zenginlik olarak kabul görülmemiş ve aşağılanmıştır.

Devlet yöneticileri ve hükümetler, Dersimliler'in diline, kültürüne, folkloruna, gelenek, görenek ve inançlarına saygı göstermiş olsalardı ve bölgeye refah, bayındırlık, sevgi, dostluk, ekonomik kalkınmayı götürmüş olsalardı, Dersimliler bu denli acı çekmezlerdi. Askeri çözümler yerine daha çağdaş ve bilimsel yaklaşımlar sergileyerek sorunlar çözümlenirdi. Demokrasiye bağlı, insan hakları bazında çözüm aramak en bilimsel ve akılcı yol olsa gerekti. Ancak günümüzde de aynı çarpık anlayışlar devam etmektedir.

Artık günümüz çağdaş insanı sorunlara uygar ve demokratik açılardan bakması gerekir. Bu sorunların tek çözümü de buradan geçmektedir. Barış ve huzur bu şekilde sağlanır.

XX. yüzyılda dünyanın çeşitli yerlerinde olduğu gibi, Dersim'de de 1937-1938 tarihinde 110 bin nüfus olmasına rağmen, on binlerce kişi kıyıma ve sürgünlere maruz kaldı. Dersimliler etnik yapısı, siyasal düşünceleri ve inançları (mezhepsel) nedenleriyle öldürüldü, sürüldü.

Oysa 20. yüzyılın başından beri insan haklarına değer vermeyen devletler, geçmişte olduğu gibi gelecekte de aynı nedenlerle çeşitli devletlerin desteği ile halkları soykırımlarına maruz bırakılmışlardır. İnsanlığın ve insan değerlerinin en büyük düşmanı olan kurumlaşmış ırkçılık, kökten dincilik ve yoksulluktur. Sorunlara uygar ve demokratik açılardan bakılmasında sayısız yararlar vardır. Bu sorunların tek çözümü buradan geçmektedir.

Günümüz çağdaş insanının da bu değer yargıları içersinde düşünmesi gerekir. Barışçıl, uzlaşmacı ve hoşgörülü olmak insan olmanın da gereğidir. Sorunlara çözüm aramanın ön koşuludur. Dersim 38'de insanlık dışı uygulamalar sonucunda ağır katliamlar, kırımlar ve imhalar yaşandı. Dersim zorunlu göçten oluşan etnik temizlik ile nüfus yoğunluğunu kaybetti. Dersim dili, kimliği, kültürel ve siyasi hakları hükümetler tarafından yok sayıldı ve geliştirmeye olanak tanınmadı.

Gerçek yurtsever, dürüst insanlar, bu davaya beyniyle, yüreğiyle, düşleriyle, duygularıyla toplumuna karşı vicdani bir sorumluluk duymalıdır. Bunun içindir ki daha duyarlı ve diri olmak zorundayız. Hz. Ali'nin söylediği gibi " En iyi insan, insanlara yar olandır." Yine Hacı Bektaşi Veli'nin söylediği gibi" İlimle gidilmeyen yolun sonu karanlıktır." Yıllardan beri yöremiz bilinçli olarak insansızlaştırmak isteniyor. Oysa toprağından koparılan halk, ölü halktır. Sonuçta direnme gücünü yitirir ve köleleşir. Çünkü toprak (Yurt) maddi ve manevi değerlerin toplamıdır. Bu nedenle topraktan kopuş insanlıktan kopuştur, halkın var olan direnme gücünü yitirmesidir. Bir başka deyişle yurttan, topraktan kopuş, yaşam kaynağından kopuştur. Yaşam gerçeğini yitiren insan sonuçta etkisizleştiriliyor. Özgürleşmekten alıkonulup, tüm yaşam kaynaklarından mahrum bırakılıyor demektir. Yüreğinde insanlık kırıntısı olan, yüreğinde sevgi zerreciği, beyninde tarih, memleket bilinci olan her insan bugünkü Tunceli sorunlarına seyirci kalmamalıdır. Artık inanç ve ekonomik güçlerimizi birleştirmek zorundayız. Nitelikli insan gücü yaratmak zorundayız.

İşte bu çirkinlikten, kokuşmuşluktan, kölelikten, yabancılaşmaktan, yozlaşmaktan kurtulmanın yolu kendi toprağına dönmek, toplumunu sahiplenmekten geçer. Toprağına, toplumuna sahip çıkmak; yaşam

kaynaklarına, maddi ve manevi değerlerine sahip çıkmak, kendine sahip çıkmaktır. Kendine sahip çıkmayan insan, duyguları körelmiş, yüreği taşlaşmış, tarih bilinci çoraklaşmış; yaşam sevincini, kimliğini ve insanlığını yitirmiş zavallılardır.

O halde yaşam felsefemiz; toprağımızla buluşma, halkımızla kaynaşma, tarihimize, kültürümüze ve törelerimize sahip çıkmak olmalıdır. Bugün bizi bekleyen iki tehlikeden bahsetmek istiyorum. Toplumumuz için sıraladığım tüm bu sorunların ötesinde en büyük tehlike bir toplumun kendi kültürü ve töresini terk etmesidir. İkincisi de geçici rahatlıklara aldanıp töresini terk etmesidir. Üçüncüsü de geçici rahatlıklara aldanıp ileriyi görmemeyi diğer bir tehlike olarak görüyor ve herkesi bu konuda sağlıklı düşünmeye davet ediyorum (il gider töre kalır). Servet kazanırsınız, statü kazanırsınız, ama kültür ve törenizin yok oluşu, gerçek yaşamınızın, varlık nedeninizin yok olmasıdır.

Yıllardan beri önyargılı yöneticiler, Tunceli insanını potansiyel suçlu olarak gördüler. Tunceli insanı insanca yaşamak için yıllarca mücadele etti. Demokrasi ve özgürlük mücadelesinde kendisine düşen görevleri yerine getirdi. Geçmişte Tunceli insanını dize getiremeyen anlayışlar; Tunceli insanının tüm çabalarına rağmen, bugün barajlar yoluyla coğrafyasını kökten değiştirmeye yönelmişlerdir.

İşte bunun içindir ki sorumluluklarımız ve görevlerimiz artmıştır. Kültürümüze, tarihimize, dilimize ve tüm değerlerimize sahip çıkmalıyız.

Bunlardan kurtulmak kendi ellerimizdedir. Bilim adamı George Bernard Show'ın söylediği gibi, "Değişimsiz gelişim olamaz, kafalarını değiştiremeyenler hiçbir şeyi değiştiremezler." İşte biz kafaları değiştiremediğimiz sürece geçmiş cinayetleri, katliamları kolaylıkla unutan bir toplum oluruz demektir.

Halkı ve özgürlüğü sevmek ancak ve ancak toplumsal görevlerini yerine getirmekle mümkün olur. Özgür, saygın bir toplum olmak istiyorsak kültürümüze, sanatımıza toplumumuza sahip çıkmak zorundayız. Amerikalı yazar William Faulkner, "Geçmiş asla ölmez, hatta geçmemiştir bile..." demişti. Damarlarımızda sadece kan değil, atalarımızın deneyim ve ümitleri dolaşıyor, onların hâlâ yaşayan anıtları ve gelenekleri sayesinde kim olduğumuzu, nereden geldiğimizi ve ne olmak istediğimizi anlayabiliriz. Bugün kültür mirasımızı korumak ve zenginleştirmek gibi zor bir çabaya her zamankinden daha çok ihtiyacımız var.

(Cumhurbaşkanlığı arşivinden çıkan Dersim belgeleri arasında Seyit Rıza tarafından Elaziz (Elazığ) Velayeti (vilayeti)ne gönderdiği mektup.)

Seyit Rıza'nın Elaziz Vilayeti'ne gönderdiği işte o mektup.

14.06.1933

Hürmet ve tazimle ellerinizden öperim. Uğradığım haksızlığın esbabını arz etmeye mecbur kaldım. Şöyle ki:

Kırgan denilen aşiret Pertekli Memet Efendi namında Sinde oturan nahiye müdürünü ve jandarmalarını gasp ve garet etmek suret ile içlerinden kovdular. Bunun üzerine Dersim mutassarrifi Sabir beyin istihsal ettiği tedip emrine ittibaan ve millis olarak bu harekette bulunan Kırgan aşiretinin tenkiline hükümet kuvvetlerile birlikte Teştek namındaki köyde karargah kuruldu. Kırgan aşiret efradı ve bunların başındaki serkerderleri bulunan Süleyman ağa Teştekteki hükümet kuvvetleri karargahına hücum ederek bir çok hukumet ve milis kuvvetlerimizi şehit ettiler. Bunun intikımına koşan kuvvetlerimiz tarafından asi kırganlıların reisi Süleyman ağa katledildi. Ve müteakiben kuvvetlerimizle Kırgan aşireti köyleri ihrak ve tahrip ve âsiler oradan tenkil edildi. Bendenize iğbrar ve infial peyda eden Kırgan tedipten bir kaç sene sonra, Süleyman ağanın intikamını almak için kardeşim Seyit ağanın oğlu Haydar ve bunun oğlu Deli Yusuf'u içlerine çağırıp kahpelikle katil ve şükrüyü cerhettiler. Bu hal dolayısiyle hükumetin satvet ve gururuna yakışmıyacağını gören o zamandan Hozatta askerî kumandanı bulunan Ali Halit Bey, bendeniz ve aşiretimi Pilvenkli kos oğlu Süleyman ve Karaballı, Koç, ve Ferhat uşağı reisi Diyap Ağa vasıtasile Kilis yazdırdı. Ve Halit Paşanın maiyetindeki askerî kuvvetlerle ikinci defa kırganın tenkiline gidildi. Hükümete karşı koyarak aylarla müsademede bulunan ve mağaralara tahassün eden Kırganlılar tarafından milis bulunan Pilvenklilerden Beşkiç ağanın birader zadesi Haydar ve Diyap Ağa'nın oğlu ve Zeyno zade İsmail ağalarla 70 nefer şehit ettiler. Ve harbiumumide ric'at halinde

Erzurum'dan gelip Sivas'a geçmekte olan Kolordunun çete halinde önüne çıkarak bir çok tahribat veya Makerlikte bulunan yine bu Kırganlı ile kendi fikirlerile hareket eden diğer aşirtler idi. Bu hallerine dayanamayan hükümetimiz dahi bunları alahalini bırakarak daha mühim ve mübren gördüğü Rus kuvvetlerine karşı ve Harbiumumide bendeniz yine hükümetin verdiği emirleri öpüp başıma koyarak 10.000 kişi kadar milis efradı yazdım. Ve mirimumaileyle Halit Paşa kumandasında topraklarımızı (noksan) Rus ordusuna karşı gittim. Cansiparane ve o zaman mevcut askerî ve mülkî paşaların takdir buyurduğu derecede Kafkasya'ya kadar Ruslarla Harp ederek hükümetimle yerime avdet ettim. Hükümete karşı bu ana kadar hizmet etmek ve emirlerini infaz ve gerdanım hükümet uğrunda vermekten ve fedakârlıktan geri kalmadım. İşte bu arzettiğim sebepler dolayısile bana düşman olanlar çoktur. Bu geçen kış Hozat'ta bulunan Kaymakam beyfendinin emirlerine tebaan bendeniz ihtiyarlamış ve mevsim kış bulunması dolayısile vekaleten oğlum Babayı Kaymakam beyin nezdine gönderdim. Ne gibi emirleri varsa itaat etmeye hazır bulunduğumu bildirdim. Ve oğlum da Kaymakam beyin emirlerini dinleyerek evime döneceği sırada Kırgan aşiretinin Sin Köyü'nden geçmekte iken bin türlü yalvarma ve insaniyet eseri göstermek suretile misafir ederek bu Kırgan aşiret Reisi Maktul Süleyman Ağa'nın oğlu Memet Ağa ve başına topladığı aşiret ve köylüsü ile müssellâhan oğlumu ve yanındaki beş nefer arkadaşını müsafir ettikleri evde canavarcasına öldürüp parçaladılar. Bu hale vakıf olan Hozat kaymakamı Bey bu katilleri takip ve derdest ederek pençei kanuna teslim etmesi lâzım iken bilâkis Kırganlıları Pakire Köyü'nde Bahtiyarlı Süleyman ağanın evinde yanına çağırıp götürdükten sonra Seyit Riza'nın oğlunu ve adamlarını katlettiğini memnun oldum aşiretinizle size arkadaş edeceğim diğer aşiretlerle birleşiniz, Seyit Riza'nın aşiretini eziniz ve köylerini tahrip ediniz, ben size hükümeti zahir eder ve bütün cephanenizi veririm, çalışınız, Seyit Riza ve aşireti halkını imha ediniz ve sizin de hükümet bendesi

olduğum ve sadık bulunduğunuzu ileri hükümet makamlarına yazarım Diyerek katillerle bir arada diz dize konuşup zevkusefada bulunan Kaymakam beyin bu hali hükümeti cumhuriyetimizin adalet ve şiarına yakışmaz. Ve Kırganlılar katil olduğu halde Kaymakam bey müdahale etmiyor ve bunları serbest yaşatıyor. Maiyetindeki Jandarma kumandanı ile Sin nahiyesi müdürü Şerif Beyi ve civar aşiretleri üzerime tahrik ve elinden geldiği kadar da hükümet kuvvetlerini üzerime sevketmeye kadar kiyap ediyor.

Şimdiye kadar hükümetin emrile perverde olmuş ve bir çok hizmetlerde bulunmuş olduğum halde oğlum ve adamlarımın ölmesini hukuku adiyeden ad ve ötedenberi hükumete karşı koymuş ve bir çok telefat yapmış bulunan Kırganlıların 15 sene evvel hükümetleri kavileri tarafından katledilen Kırganın reisi Süleyman ağanın intikamı güya alınmış zehabile Kırganlıların hukukunu mümtaz sayılıyor ve hükümet nüfuzu üzerinde bulunan Kaymakam bey ve maiyetindeki yüzbaşı ve nahiye Müdürü Şerif beyi Kırgan ve Bahtiyar içerisinde gayri meşru menfaatlerini temin kastile harekette bulunuyor. Her ferdin hukuku müsevi tutulmak ve aranmak için ya bizzat bu muhite teşrif buyurmanızı veya yapılacak tetkikat ve tahkikat neticesinde söylediklerinin doğruluğu ve hakikat sahasına çıkarılmak üzere bütün efradı allem ve aşiretim halkı ile birlikte mukaddesat ve ali vicdanınıza dehalet eder, hakkımızda Kaymakam beyin yapmak ve yaptırmak istediği zulüm ve haksızlığın önüne set çekilmesini istida ve istirham eylerim Efendim.

Seyit Rıza tarafından Elaziz Vilayetine gönderilen mektup sureti (4) cumhurbaşkanlığı arşivinden alınmıştır.

1937-1939 YILLARINDA DERSİM KATLİAM SONUÇLARI

1937-1938 yılında merkezi hükümetler, Dersim'de mutlak devlet hakimiyetini sağlamak için Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından harekât düzenlendi. Harekât neticesinde bölgede yaşayan 13.160'dan fazla insan ile 199 asker öldü, 11.818 kişi zorunlu göçe tabi tutuldu.

Şeyh Hasan aşiretine mensup olan Abasan Aşireti reisi Seyit Rıza önderliğinde, baskı ve zulme karşı yaklaşık 6.000 kişilik bir grup direnişçilere katılmıştır.

Dersimsilerle İlgili Raporlar

1920'lerin ikinci yarısından sonra, Dersim bölgesini tanımaya yönelik pek çok rapor hazırlanmıştır. Özellikle Hamdi Bey'in 2 Şubat 1926 tarihli raporu, "Dersim gittikçe Kürtleşiyor, mefkureleşiyor, tehlike büyüyor. Dersim, hükümeti Cumhuriyet için bir çıbandır. Bu çıban üzerinde kati bir ameliye ihtimal atı elemeyi önlemek, selameti memleket namına farzı ayindir" tespitiyle başlıyordu. İsmet İnönü "Doğu Raporları"nda, "Erzincan beyleri Dersimlileri maraba adıyla çalıştırıyorlar. Bu bir nevi Erzincan beylerinin Kürt himayesine sığınmasıdır", Genel Müfettiş Cemal Bardakçı, "Dersim'deki huzursuzluğun sebebi açlıktır", Fevzi Çakmak ise "Dersimlileri askere almayın, silah kullanmayı ve savaş taktiklerini öğrenirlerse bize saldırırlar" diyecektir. Fevzi Çakmak aynı zamanda, Dersimlilerin okşanmakla kazanılamamacağını, silahlı kuvvetlerin müdahalesinin Dersimli'ye daha çok etki edeceğini bildirmiştir.

Raporlarda en çok üzerinde durulan noktalar ise, aşiretlerin birbiriyle olan ilişkileri, hangi aşiretin hangi dili (Zazaca, Türkçe) konuştuğu, aşiret yapıları, Dersimlilerin gelenek ve görenekleri, aşiretlerin coğrafi sınırları ve nüfuzları, Dersim'in stratejik noktalarıdır. Bunlar üzerine raporlar sunulmuştur ve başarılı bir Dersim Harekâtı için gereken önlemler bu raporlarda tespit edilmiştir.

Tunceli Kanunu

25 Aralık 1935 tarihinde, 2884 sayılı Tunceli Vilaveti'nin İdaresi Hakkında Kanun çıkarıldı ve 4 Ocak 1936 tarihinde Dersim Vilayeti'nin adı Tunceli Vilayeti oldu.

Haziran 1936 tarihinde tarihî Dersim Bölgesi'ni (Tunceli, Elazığ ve Bingöl) kapsayan ve merkezi Elazığ'da bulunan Dördüncü Umumi Müffetişlik kuruldu ve Umumi müfettişliğe Korgeneral Abdullah Alpdoğan atandı.

1936 yılında açılan dördüncü umumi müfettişliğin başına getirilen Korgeneral Abdullah Alpdoğan, mahkeme kararlarını imzalamaya, düzeni ve güvenliği sağlamak açısından gerekli gördüğü durumlarda ilde yaşayan kişileri ve aileleri, il sınırları içinde bir yerden bir başka yere göndermeye ve il sınırları içinde oturmalarını yasaklamaya da yetkiliydi.

General Abdullah Alpdoğan'ın düzenlediği ilk harekât başarısızlıkla sonuçlandı. Bu yüzden direnişi bastırmak iyice zorlaştı. Abdullah Alpdoğan yanına aldığı 50.000 asker (üç kolordu) ile bölgeye gitti fakat dağları bir türlü aşamadı. Bunun sonucunda bir hava saldırısı gerektiğine karar verdi. Gerekli onayı alınca Sabiha Gökçen'i davet etti. Sabiha Gökçen de kabul edip Hava Kuvvetleri'nden 3 uçak filosu ile havadan saldırı gerçekleştirdi. Direnişçilerin saklandıkları en büyük yer olan Leş mevkiini bombaladı. Yapılan harekât başarılı olmayınca, askerler bölgeye girmeyi başaramadı.

13 Eylül 1937'de anlaşmaya çağrılan Seyit Rıza tutuklandı. Askeri harekâttan sonra yapılan yargılama 15 Kasım 1937'de sona erdi. 11 kişi idama mahkûm oldu, fakat yaşların geçkin olmalarından dolayı içlerinden dördü hakkında idam cezası 30 sene ağır hapse tahvil edildi.

Başbakan Celal Bayar (görev süresi: 25 Ekim 1937 - 25 Ocak 1939) Dersimli direnişçilere karşı saldırıyı onayladı ve İkinci Tunceli Harekâtı (2 Ocak - 7 Ağustos 1938) başlatıldı.

10-17 Ağustos 1938 tarihinde Üçüncü Tunceli Harekâtı düzenlendi.

6 Eylül'de başlayan temizleme operasyonları 17 gün boyunca devam etti. Direniş amacıyla kırsal alanda kalanların direnişi ise 1948'e kadar sürmüştür.

Harekât sırasında basın üzerinde baskı vardı. 13 Eylül 1938 tarihinde Dersim'de zehirli gazlarla katliam yapıldığı yönünde haber yapan Köroğlu adlı bir gazete hemen kapatıldı. Harekâtın lehinde yayın yapmak ise bir süre sonra serbest bırakıldı.

Muhsin Batur, Dersim üzerinde yaklaşık iki ay görev yaptı. Fakat hatıralarında okurlarından özür dileyerek hayatının o bölümünü yazmayacağını açıkladı. Nuri Dersim'i, Türk hava birimlerinin zehirli gaz bombasını attığını aktardı. Sabiha Gökçen ise, olaylarla ilgili olarak 1956 yılında Halit Kıvanç'a verdiği bir röportajda; "Canlı ne görürseniz ateş edin! emrini almıştık. Asilerin gıdası olan keçileri dahi ateşe tutuyorduk," demiştir.

Cumhuriyet dönemi Dersim'de sivillere yönelik eziyetin ve kıyımın en şiddetlisi yaşandı. Direnişçilerle beraber aileleri ve hatta direnişe iştirak etmeyenler bile eziyete ve kıyıma maruz kaldı, kalan on binlercesinin de sürgün edildi.

Bölgeden Ankara'ya gönderilen raporlarda kadın ve çocuklar dahil olmak üzere insanların zehirli gaz ve yangın bombaları kullanılarak imha edildiği belirtilmektedir. 30 Mart 1937'de, Tunceli Valisi Abdullah Alpdoğan'ın Başbakanlığa yazdığı yazının 2. maddesinde şu sözler geçmektedir: "Tayyare Alay Kumandanından yangın ve Milli Müdafaa'dan yakıcı ve boğucu gaz bombaları istedim."

Askeri harekât, her ne kadar bazı aşiretleri sürgün etse de, harekât 1939 yılının sonuna doğru sona ermiştir. Harekât sonucunda 13.160 ile 37.800 arasında sivil ölürken, 2248 hane, 11.818 kişi başka yerlere sürgün edilmiştir.*

---

* Wikipedia'dan özetlenerek alınmıştır.

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN DERSİM SEVDASI

Mustafa Kemal Atatürk; Başbakan İsmet İnönü'yü makamına çağırır.

"Sen bana Dersim ahalisindeki olaylar için vakii adliye demiştin, halbuki katliamdan söz ediyorlar, nedir bu olayın aslı? diye sorar.

Başbakan İsmet İnonü, Atatürk'e dönerek; "Paşam söylediklerim doğrudur. Vakii adliyedir. Söyleyenler doğru söylemiyorlar," diye yanıtlar.

Atatürk de İsmet İnönü'ye dönüp, "Dersim'e gideceğim, mahallinden olayı inceleyeceğim," der.

İsmet İnönü, "Paşam siz hastasınız, tedavi görüyorsunuz," der.

Atatürk, İnönü'ye dönerek; "Dersim hadisesi benim hastalığımdan daha önemlidir," der.

Mustafa Kemal Atatürk, 1937 yılında Dersim dağlarına gelip Dersim'de araştırma ve incelemelerde bulunur. Ankara'ya döndükten sonra Fevzi Çakmak'la görüşür. Bu görüşme esnasında Atatürk, Fevzi Çakmak'a dönerek: "Paşa siz bana dediniz ki; Dersim hadisesi vakii adliyedir. Halbuki Dersim'e gittim, gördüm. Vakii adliye değil, orada çoluk çocuk ve kadın demeden herkes öldürülmüştü. Bu basit bir mesele değildir."

Fevzi Çakmak, Mustafa Kemal Atatürk'e dönerek şöyle dedi: "Dersim Alevi olduğu için bunun üzerinde durduk. Dersim sosyal bir çıbandır. Gereken yapılmıştır. Başka söylenecek lafım yoktur."

Mustafa Kemal Atatürk, "Ama Kürdistan da çoluk çocuk ve kadın öldürmediniz... Kürdistan'a gösterdiğiniz anlayışı neden Dersim için göstermediniz?" diye Fevzi Çakmak'a sorar.

Bunun üzerine Atatürk, İsmet Paşa'yı Başbakanlık'tan ve Fevzi Çakmak'ın da Genel Kurmay Başkanlığı görevinden alınması için emir verir.

İsmet İnönü Başbakanlık görevinden 20 Eylül 1937 tarihinde istifa eder. 25 Ekim 1937'de Başbakanlık görevine Celal Bayar getirilir. Üç ay sonra da Fevzi Çaknak görevden alınır. Ali Çetinkaya yerine kayyum olmak üzere tayin edilir.

Mustafa Kemal Atatürk, Dersim ile ilgili olarak Genelkurmay'ın Çakmaklı odasındaki özel defterinde de "Dersim benim sevdamdır!" cümlesi yazıldığı bilinmektedir. Ancak son yıllarda defterin zayi edildiği ve akıbeti hakkında çeşitli yorumlar ve söylentiler yaygındır.

Mustafa Kemal Atatürk, 1934 yılından sonra çok önemli evraklarda imzasını esirgemezken Dersim katliamı gibi önemli olayda imza değil, kaşe kullandırılmıştır. Kaşe, mühür kullanması tartışmalıdır ve düşündürücüdür. Verilen cevaplar inandırıcı değildir. Mustafa Kemal Atatürk'ün Dersim katliamında ihmali vardır. Ancak esas Dersim katliam sorumlularının başında Başbakan Celal Bayar, Fevzi Çakmak, Abdullah Alpdoğan, Şükrü Kaya ve Faik Öztırak vardır. Belgeler bu devlet adamlarını işaret etmektedir.

Dersim katliamında ölü sayısı 13 bin 160 kişi gösterilse de aslında 37 bin 680 kişinin öldürüldüğü veya kaçkın hale getirildiği daha gerçekçi bir ifadeyle kabul görmektedir. 14.441 kişinin sürgün edildiği belgelerden anlaşılmaktadır.

1965 yılında Dersim'le ilgili infaz evrakları ve cephanelik yoğultum (azaltın) tutanakları yakıldı. 1937-1938 yıllarında da Dersim'e yapılan uçak sortileri (tayyare sortileri) cetvelleri 1980'de yok edildi.

Kaynak: Arşiv Müdürlüğü (dönemsel görev yapan müdürler)

BELGELER;

Dersim Katliam Kararları ile ilgili olarak devlet arşivlerinde yer alan belgelerde harekatın 1932 yıllarında başlatılması öngörülüyor.

15 Nisan 1932 M.M.V. Ordu Dairesi İ.S.735-518 sayı Harekatı hk, 16 Nisan 1936 M.M.V. Ordu Dairesi 1.5.735-518 sayılı Harekatı hk, 7 Haziran 1938 T.C. Dahiliye Velayeti G.K. 1330-2841, Tunceli takip harekatı hk.'daki ve 2 Ağustos 1939 2181-4817 Tunceli takip hareketinindeki gibi belgelerden anlaşıldığı gibi 1932 yılındaki planların harekatı 1937-1938-1939'a kadar sürdürülmüştür.

Dersim'de uygulanan tedip, tenkil, teğdil, tehcir, temsil, tasviye ve zulm planları Dersimlilere uygulandı. Dilleri yasaklandı. İnançları ve etnik kimlikleri yok sayıldı. Köyleri yakıldı. 13.160 ölü, afaki rakam ise 37.800 ölü; 14.441 bin kişi 32 il 922 köye sürgün edildiler. Aşağıdaki belgelerde 109 ilçe ve köyde bu açıkca görülmektedir.

(Belge–1)

T.C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

15 Nisan 1932 - Ankara

M,M.V. Ordu Dairesi

1. Ş. Sayı: 735

Başvekâlete

Gayet mahrem ve aceledir.

Dersim mıntıkasında icrasına lüzum görülen tedip harekatı için yeni sene bütçesinin müsaadesizliği ve bu hususta Heyeti Vekilenin kararı da alınamadığı malumu Samileridir. Ağustos ayında bir ilavei tahsisatın da verilebileceği dahi şimdiden kestirilemeyeceğinden, Dersimlilerin civar Türk köyleri ve halkı üzerinde tazyiklerini azaltmak için B.E. Rs.nin birinci Umum Müfettiş ve Umum Jandarma Kumandanı ile şifahen kararlaştırılan ve Kolordulara tebliğ edilen sureti

musaddakası malfuf 16369 numaralı gayet mahrem işaretli B.E. Rs.nin tebligatı dairesindeki tedabirle şimdilik iktifa edilmesi bizzazur münasip olacağını arz eylerim efendim.

(Belge–2)
T.C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

16 Nisan 1936 - Ankara

M,M.V. Ordu Dairesi

1. Ş. Sayı: 735

Başvekâlete

Gayet mahrem ve aceledir.

Dersim ahvali mıntıkasında imha İcrasına lüzum görülen tedip Harekatı, için Heyeti Vekilenin kararı da alındığı malûmu sanileridir. Eylül ayında Dersimlilerin civar Türk köyleri ve halkı üzerinde taz-yiklerini azaltmak için B.B.Hs.nin birinci Umum Müfettiş ve Umun Jandarma Kumandanı ile kararlaştırılan ve Kolordulara tabiiğ edilen sureti muaaddakası malfuf 17353 numaralı gayet mahrem işaretli B.B. Hs.nin tebligatı dairesindeki tedabirle şimdilik iktifa edilmesi blzzanır münasip olacağını ara eylerim efendim.

(Belge–3)
EMEKLİ ALBAY HULUSİ YAHYAGİL

1938 Eylül ayında Dersimli kadınlı ve kızlar askeri birliklerin eline geçmemek iffet ve namuslarını korumak için ilk sorun (iksar) uçurumundan Munzur ve Leş derelerine kendilerini attıkları görülmüştür. O günleri bizzat yaşayan, Bediüzzman Said Nuri'nin öğrencilerinden Emekli Albay Hulusi Yahyagil şunları söylemektedir:

Bize verilen emir tek kelime idi: imha!

"...Bunların çoğu Rafızî idi. Fakat bu tarzda bir muamele ile bunlar silah mı bulacaklardı? Ben kıt'a komutanı idim. En zor ve çetin vazifeyi de bize verdiler. Sen piyadesin, seni topla, takviye etmek gerektir. Dediler. Müthiş bir hüzün ve izdi rap içinde idim. Hz.Ustad bu hüznümü hissetmiş. Bu durumu kendisine yazıp soramadım. Nasıl yazabilirdim? Bu ızdırabı mı nasıl kâğıda dökebilirdim? Tam merhum pederimle vedalaştım. Hayvana bindin gidiyordum. Birde baktım, hizmet eri koşarak geldi. Elime bir mektup verdi. Mektubu açtım. Mektubu Ustad Kastamonu'dan Ürgüp Müftüsü olan kardeşi Abdülmecit vasıtasıyla gönderiyordu."Hulusi'nin bir gailesi var, diye hissediyorum. Merak etmesin, Risale-i Nur'un şakirtlerine inayet ve rahmet, nezaret ve himayet ederler. Dünyanın meşakkatleri madem sevap verirler, geçerler, o musibetlere karşı sabır içinde, şükür ile metanetle mukabele edilmek gerekir. Hem o, hem sizler, bütün dualarımda ve kazançlarımda benimle berabersiniz.

Az sonra isyan olan bölgeye gittik. Döndük, dolaştık. O bölgeyi terk etmişler, dağlarda, mağaralara çekilmişler, Rahmet-i İlahiye yardımımıza yetişti. Elimizi kirletmeden kana bulaştırmadan bizi kurtardı. (2) (Bkz. Ali Kaya, Başlangıçtan Günümüze Dersim Tarihi, sf.348)

(Belge–4)

1937 yılında yapılan Tunceli Tenkil Harekâtına Dair Bakanlar Kurulu Kararı.

Gayet Gizlidir.

Karar 4 Mayıs 1937

Başvekâlet Kararlar Müdürlüğü

Son günlerde Tunceli'de vukua gelen hadiselere dair raporlar 4.5.1937 tarihinde Atatürk'ün ve mareşalin huzurlarıyla tekti ve mütala edilerek aşağıdaki sonuca varılmıştır.

1. Toplanan kuvvetlerle Nazmiye, Keçigezek (Aşağı bar) Sin, Karaoğlan hattına kadar, şedid ve müessir bir taarruz hareketi ile varılacaktır.

2. Bu defa isyan etmiş olan mıntıkalardaki halk toplanıp başka bir yere nakil olunacaktır. Ve bu toplama amileyesi de köylere baskın edilerek hem silah toplanacak, hem bu suretle elde edilenler nakledilecektir.

Şimdilik 2.000 kişinin nakli tertibatı hükümette ele alınmıştır.

Mülahaza:

Sadece taarruz hareketi ile ilerlemekle iktifa ettikçe isyan ocakları daimi olarak yerinde bırakılmış olur. Bunun içindir ki, silah kullanmış olanlar ve kullananları yerinde ve sonuna kadar zarar veremeyecek hale getirmek, köyleri kâmilen tahrip etmek ve aileleri uzaklaştırmak lüzumlu görülmüştür.

Not: Malatya'dan ve Ankara'dan gönderilen kuvvetlerin cepheye vasıl olmaları ve cephedeki kuvvetlerin ufak-tefek talimleri ve istirahatları ve bundan başka Diyarbakır'dan gelecek taburun yerleştirilmesi, bütün bunlar düşünülerek bir hafta sonra, yani 12 Mayıs'ta ileri hareket başlanabileceği anlaşılmaktadır.

Not: Paraya acımaksızın, içlerinden çok adam kazanıp kullanmaya çalışmak lazımdır.

Aslı gibidir (imza)

(Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar, s. 491, Ek–4)

(Bkz, Ali Kaya, Başlangıçtan Günümüze Dersim Tarihi, sf.284-285)

(Belge–5)

TUNCELİ HADİSESİ KAPANIRKEN

Başbakan İsmet İnönü'nün Dersim Ayaklanmasının bastırılması nedeniyle Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşma:

Arkadaşlar!

Şimdi size Tunceli'deki vaziyetin bugünkü halini arz etmek isterim. Cumhuriyetin imar ve ıslah programına muhalefet edenlerin nüfusları az olmakla beraber altı aşirettir. Bugün bu altı aşiretten kışkırtıcı ve elebaşı ne kadar adamları varsa, bunlar reisleriyle beraber faaliyet imkânından tamamen mahrum bırakılmışlardır. (Alkışlar)

Altı aşiretten birinin reisleri imha edilmiş ve diğerlerinin reislerinin hepsi yakalanmış, adalete teslim edilmiştir.

Tunceli'de isyan ıslahat geleneği, Dersim'in bütün hatıraları, dağları ve topraklarıyla bir takım aşılmaz, geçilmez ve bütün isyanlara dayanak olan yuvaların ve istinat noktalarının hikâyelerinden ibarettir. Cumhuriyet ordusu ve zabıtası, bu hadise esnasında yaptığı takiplerde hurafe olarak zihinlerde yerleşen ne kadar uçurum halinde dere ve ne kadar çıkılmaz dağ varsa, hepsini Ankara sokakları gibi baştanbaşa geçmişlerdir. Kanun götüren ordu, jandarma neferlerinin ve ordudan bir neferin ayak basmadığı yer, inmediği dere ve çıkmadığı tepe yoktur. (Bravo sesleri, alkışlar)

Cumhuriyetin ıslahat ve imar programına muhalefet eden bütün engeller ortadan kaldırılmış ve program bir an fasıla vermeksizin ilerletilmekte bulunmuştur. Bugün orada yapılmakta olan yollar, kışlalar ve karakollar, mektepler, hükümet konaklarıyla memleketin en mamur ve en ziyade iş içinde bulunan bir muhitin manzarasını görmek size, hepimize zevk verse gerektir. (Alkışlar)

İsyana iştirak eden aşiret reislerinin hepsi mahkemeye verilmişlerdir. Umumi tabii olan adliye mahkemesine verilmişlerdir. Bunlar, hekimlerin verecekleri hükümlere göre, Cumhuriyet kanunlarının kendileri için işaret ettikleri hükümleri hâkimlerin ağızlarından işitceklerdir.

Arkadaşlar,

Cumhuriyet kanun refahı, ümranı, iyi geçinmeyi hedef tutan hükümlerini yürütmek için çetin şartlar içinde alınan müspet neticelere ermek için Cumhuriyet iaresinin kuvvetli olduğu kadar şefkatli ve adaletli olduğunu göstermek itibarıyla Tunceli hadisesi en son ve en inandırıcı bir misal olmuştur. (Şiddetli alkışlar, bravo sesleri)

Başbakan İsmet İnönü

TBMM,18 Eylül 1937(Bkz,Ali Kaya,
Başlangıçtan Günümüze Dersim Tarihi, sf. 330-331)

(Belge-6)
CELAL BAYAR

Celal Bayar, halkı sükûnete çağıran şu açıklama ile başlar: 'Ey Dersim halkı, eğer silahlarınızı terk ederseniz, sizin için kollarımız hazırdır. Merhametimiz büyüktür, fakat gazabımız daha büyüktür. Dilediğinizi seçmek sizin elinizdedir.

İsmet İnönü'nün yumuşak ıslaha dönük programa karşılık daha sert imhaya yönelik geliştirilen politik programlar sonucunda Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkan Vekili ve Başbakan seçilen Celal Bayar komutayı ve hükümetin iç ve dış politikasını 29 Haziran 1938 şöyle açıklıyordu:

"...Dersim meselesi

Bu senenin dâhili işleri noktayı nazarından size ehemmiyetle bahsetmeye değer bir mevzuu vardır. O da Dersim meselesidir. Dersimde bir ıslahat programımız vardır. Bu program yürümektedir. Yol, köprü, karakol ve mektep inşası suretiyle. Geçen sene Askeri harekât yapıldı. Bu bütün teferruatıyla herkesin malumudur. Bu sene içinde bu programa göre askeri harekâtın yürümesi lazımdır.

Geçen seneye nazaran burada bu sene, daha fazla kuvvetlerimiz toplanmıştır. Birkaç yerde de ufak tefek müsademeler oluşmuştur. Dersim için tatbik etmekte olduğumuz programın icabı olarak bu meseleyi sürati katiyete halletmek ve Dersim denilen işi sureti katiyete tasfiye etmek için alacağımız bir tedbir daha vardır.

Yakında ordumuz Dersim havalisinde manevralar yapacaktır. Bu münasebetle ordu, Dersim için vazife alacak ve umumi bir tarama hareketiyle tedip kuvvetlerine müzahir olaraktan, bu meseleyi kökünden söküp atacaktır. (Bravo sesleri ve sürekli alkışlar)

Arkadaşlar, Dersimliler ne istiyorlar? Dersimli Orta Çağa ait bir zihniyetle orada oturup şekavet yapmak istiyor. Mal çalacağız, diyor. Silahla gezeceğim, müsamaha edeceksiniz, diyor. Vatani mükellefiyetlerimi ifa etmeyeceğim. İmtiyazlı bir insan olarak hepinizin muvacehesinde dolaşacağım, diyor. Bilinmesi lazım gelen bir hakikat var-

dır ki, Cumhuriyet böyle bir vatandaş tanımıyor. (Bravo sesleri ve sürekli alkışlar)

Cumhuriyet külfette olduğu kadar nimette, nimette olduğu kadar külfette müsavi ve seyyam muameleye tabi insanlardan mürekkeptir. (Bravo sesleri sürekli alkışlar.) Bu hakikat anlaşılıncaya kadar, kuvvetlerimiz orada fiilen bulunacaktır. Eğer ellerinde bulunan silahı teslim ederler ve Cumhuriyetin emirlerine ihtiyat ederlerse kendileri için yapacağımız şey, muhabbetle göğsümüzü açıp der aguş etmektir. Bu yapılacaktır. Dersimliler sesimizi işitmelidir. Bu kürsüden akseden bir sadayı, kendi menfaatlerine göre, muhakeme etmelidirler. Bizim sesimizde şefkat olduğu kadar, kudret de vardır. (Alkışlar) Bu ikisinden birini intihap etmek, kendilerine aittir. Bilmelidirler ki, şefkatimiz de kahrımız da boldur.

Cumhuriyet, herkesin kalbinde ve fikrinde garantileşmiştir, hiçbir şeyden pervası yoktur. Birtakım, vatani hizmetlerden kaçmış, bedbahtlara diyoruz ki, geliniz, görünüz, sizin istemediğiniz, yadırgadığınız ve yahut ila net ettiğiniz rejim ne yapmıştır? Buna göğsümüzü kabartarak, iftiharla ilave edebileceğimiz diğer bir şey vardır: Eserimizi seyrederlerken onlara diyoruz, sizi affettik...

İnkılâpçıların yapıcı kudretlerinin yanında bu da büyük bir faziletleridir. Bu fazileti, nadir meclisler, nadir inkılâpçılar elde edebilmişlerdir. Biz el elimizde muvaffak oluyoruz. İdealimizin tahakkuk ettiğini görüyoruz. Günahları da affetmek zevkine mazhar oluyoruz. (Alkışlar) Bunu Şefimizin gölgesine ancak Büyük Millet Meclisi idrak edebilmiştir. (Alkışlar)

Arkadaşlar, af meselesinin ifade ettiği diğer bir mana daha vardır. O da memleketimizde Türk vahdetinin ve rejiminin çelikleşmiş olmasıdır. Bunu cihana göstermek istiyoruz. Affımızın bir gayesi de budur. Yoksa birkaç bedbahtı affetmiş veya affetmemişiz, bunun maddi hiçbir kıymeti yoktur. Bizim Türk vahdeti üzerinde, daima hassas olduğumuzu söylersem, yanlış bir telakkiye uğramayacağına eminim. Kemalist rejim, bütün eserleriyle, bu milletin kalbinde, nasıl

bir mevcudiyet olduğunu göstermiş ve bütün bir terakki amili olarak hepimizin ruhuna girmiştir. Prestij ediyoruz, seviyoruz.

Biz Kemalizm karşısına hangi memleketten gelirse gelsin, hangi manayı ifade ederse etsin, ister sağ, ister sol olsun, hangi yabancı bir ceryanı yadırgayan insanlarız. Bizim için esas olan şey Kemalist rejimdir. Türk vahdetidir. Türk milliyetçiliğidir. (Alkışlar)

Söylevinden sonra 30 Haziran 1938 tarihinde, TBMM'nin tatile girmesi nedeniyle Başbakan Celal Bayar verdiği bir başka söylevde şöyle diyordu: Dersim sorununu kökünden çözmek için ordu manevrasında orduya görev verileceğini, böylelikle de takip kuvvetlerine tarama harekâtında yardım edeceğini belirtiyordu. (3) (Bkz. Ali Kaya, Başlangıçtan Günümüze Dersim Tarihi, sf.330-331)

(Belge–7)

Genel Kurmay Başkanlığı'nın 26–7 -938 tarih ve seyahat 51 sayılı şifre telgraf namesi ile buna müteallik dosya - icra vekilleri heyetince 6.8.1938 tarihinde okunarak:

1) Üçüncü Ordunun yapacağı manevranın 1 safhasını teşkil etmek üzere Tunceli de sükûn ve asayişin istikrarını temin etmek maksadı ile o mıntıkada yapılacak tarama harekâtı münasebetiyle ilişik krokide gösterildiği üzere (Karaca Kale, Kürm Rıza'nın evi Munzur Suyu, Ana Komu, Hacı Dağ, Harcı Dağı, Karaca Kale hattının çevrelediği saha ile) Mahsumu Pak kalesi Zeynel tepe pilav tepe Ekrek köyünün 5 km kuzeyindeki Boz Tepe, Kuculu köyünden geçen dere ile bunun 2 km güneyinden geçen dere arasındaki su taksim hattı, Sekirge köyünden Yılan Dağına giden yol (hariç) Yılan Dağ 2100 rakımlı Hanife Tepe ve bu tepenin 4 km Doğusundaki tep Masumu Pak Kalesi çevresi içindeki) sahanın 2848 sayılı kanunun 21 inci maddesine göre 3 numaralı yasak bölge olarak kabul ve ilanı.

2) Tunceli halkından garp illerine nakli, 20.5.1937 tarihli ve 2/666 sayılı karamame ile kabul edilmiş olan 2000 kişiye ilaveten bu seferki tarama hareketinde ve taramadan sona elde edilecek yasak bölge

sahası halkında 3-5000 kişin daha garp illerine nakli ve Dâhiliye ve Sıhhiye içtimaili muavenet vekillerince müştereken tespit edilecek tevzi listesine göre, Trakya, Çanakkale, Bilecik, Bursa, Balıkesir Kütahya, Eskişehir Denizli Isparta, Burdur ve Muğla vilayetlerinde iskânları.

3) Tunceli'nin yasak bölgeler sahasında haricinde oturan ve fakat yerlerinde bırakmaları caiz olmayan isimler ile nüfus miktarları 4. Umumi Müfettişlikçe tespit edilecek olan aşiret Reisleri, kol başları, seyitler ve şerirler ile aile ve yakınlarından garba nakli tabi tutulmaları.

4) Maden ve Endüstri merkezlerinin amele ihtiyacının karşılamak üzere bu merkezlerden yerleştirilmeleri düşünülen ikinci fıkrada garba nakilleri mukarrer. Tunceli halkından 1500 kişiden, 300 kişin Zonguldak'da iskân edilmeleri ve geri kalan 1200 kişinin İzmit, Keçi burnu, Karabük, Fethiye ve Divriği maden ve endüstri merkezlerinde yerleştirilmeleri muvafık olup olmadığının ve muvafık görüldüğü takdirde, ne kadarının nerelere tevzii münasip olunacağının Dâhiliye, Sıhhat ve içtimai muavenet, iktisat vekillerine ve Genel Kurmay Başkanlığımızca memur edilecek zatlardan mürekkep bir heyet tarafından acele terkit edilerek verecekleri kararın Dâhiliye Sıhhat ve içtimai muavenet vekillerince tetkine.

5) Taramadan ve sonra da elde edileceklerden isyana iştirak edenlerin ve mahkemeye sevkleri ve evvelce mahkûm oluna hali firarda bulunanlar haklarındaki hükümlerin infazı.

6) Esnan dâhilinde olup askerliklerini yapmamış olanların askerli almaları.

7) Tunceli mıntıkasında taramadan sonra silah toplama amelesiysine devam edilmesi.

8) Memnu mıntıkanın muhafazası için kuvvet ifraz edilmesi onanmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk (Cumhurbaşkanı), Celal Bayar (Başbakan) (İzmir), Milli Savunma Bakanı Kazım Orbay (Balıkesir), İçişleri Bakanı Şükrü Kaya (Muğla), Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras

(İzmir), Maliye Bakanı Fuat Ağralı (Erzincan), Adliye Bakanı Şükrü Saraçoğlu (İzmir), Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan (Erzincan), Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya (Afyonkarahisar), İktisat ve Ziraat Bakanı Şakir Kesebir, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Hulisi B. Alataş (Aydın), Gümrük ve Tekel Bakanı Ali Rana.

(Bkz. Ali Kaya,
Başlangıçtan Günümüze Dersim Tarihi, sf.340)
Aslının aynısıdır. 06.08.1938

(Belge–8)
T.C. DAHİLİYE VEKALETİ
JANDARMA GENEL KOMUTANLIĞI ARŞİVİ

7 Haziran 1938 - Ankara

Sayı: 1330 - 2841 Karşılık: 132

Özü: Tunceli takip hareketi hak.

Başvekâlet yüksek katına

Gayet mahrem ve aceledir.

1- Tunceli mıntıkasında aldırılmış olan imhahen takip durumundan sıkışıp kaçan, (Tız) ve (Aşkirik) mıntıkasında saklandıkları haber alman haydutların takip ve tenkili için 27Haz./1938 tarihinden itibaren (Tiz) ve (Aşkirik) mıntakasına tevcih edilen kıt'alanınızın tarama hareket ve vaziyetlerini gösterır (1 ve 2 No.lu) iki kıt'a kroki ilişik olarak sunulmuştur.

2- Kalan yasak bölgesinde 7/Tem./1939 tarihinden itibaren başlayan ve devam etmekte olan takip ve tarama neticesinde bugemaüne kadar c(1870) ölü, (2)yaralı, (2675) diri tutulmuş ve (84ü) kişi de dehalet etmek suretiyle cem ân (5387) insan elde edilmiştir. Muhtelif müsademeler neticesinde (Id) er şehit ve biri subay olmak üzere (217) er yaralı zayiatımız olmuştur.

3- Kalan yasak mıntıkasında çok sıkı bir takip ve taramalara rağmen haydutların hala mukavemet ve taannut göstermelerinin sebebleri-

nin neye atf`edildiği ve bölge dahilinde halen (kadın, erkek) daha ne kadar insan ve daha ne kadar silahın bulunmakta olduğunun tesbitine çalışılması hakkında

Umumi Mf.liğe ayrıca yazılmıştır.

Keyfiyeti yüksek katlarına saygılarımla arzederim.

Başvekalet yüksek katına, Rs. C. U. Ka.ligine arzedilmiştir.

Dahiliye Vekili

(Belge–9)

T.C. DAHİLİYE VEKALETİ
JANDARMA GENEL KOMUTANLIĞI ARŞİVİ

2 Ağustos 1939 - Ankara

Sayı: 2181-4817

Özü: Tunceli takip hareketi hak.

Başvekâlet yüksek katına

1- Tunceli vilayeti dahilinde tarama yapan kıt'alarımıza 26/Tem./1939 tarihinde kalan yasak mıntıkasında aldırılmış olan takip durumundan sıkışıp kaçan (Tız) ve (Aşkirik) mıntıkasında saklandıkları haber alınan haydutların takip ve tenkili için 30/Tem./1939 tarihinden itibaren (Tiz) ve (Aşkirik) mıntıkasına tevcih edilen kıt'alarımızın tarama hareket ve vaziyetlerini gösterir (I ve 2 No.lu) iki kıt'a kroki ilişik olarak sunulmuştur.

2- Kalan yasak bölgesinde 7/Tem./1939 tarihinden itibaren başlayan ve devam etmekte olan takip ve tarama neticesinde bugüne kadar (163) ölü, (2)yaralı, (85) diri tutulmuş ve (120) kişi de dehalet etmek suretiyle cem'an (370) insan elde edilmiştir. Muhtelif müsademeler neticesinde (Id) er şehit ve biri subay olmak üzere (27) er yaralı zayiatımız olmuştur.

3- Kalan yasak mıntıkasında çcok sıkı bir takip ve taramalara rağmen haydutların hala mukavemet ve taannut göstermelerinin se-

beblerinin neye atfedildiği ve bölge dahilinde halen (kadın, erkek) daha ne kadar insan ve daha ne kadar silahın bulunmakta olduğunun tesbitine çalışılması hakkında 4. Umumi Mf.liğe ayrıca yazılmıştır.

Keyfiyeti yüksek katlarına saygılarımla arzederim.

4- Başvekâlet yüksek katına, Rs. C. U. Ka. liğine arzedilmiştir.

Dahiliye Vekili

DİPNOT

Dersim'de meydana gelen olayların etkenlerinden biri de Dersimliler'in Alevi olmaları nedeniyle potansiyel suçlu olarak değerlendirilmeleri idi. Çünkü Dersim uzun yıllardan beri merkezi otoriteye karşı direnişin merkezi olmuş, Alevilerin merkezi olarak görülüyordu. Bu yaklaşımın sonucu olarak yetkililer, "sunnileştirmeyi bir çözüm olarak görmüş, halkı sunnileştirme yoluyla asimile ederek devlete ve halifeliğe bağımlı kılabileceklerini sanmışlardı." Bu amaçla Nakşibendi tekkelerinin açılmasını teşvik etmişlerdi. 1896'da Muşir Şakir Paşa'nın da hazırladığı raporda olayın çözümünü bölge halkının sunnileştirmesinde görmekteydi. Cumhuriyet döneminde de Dersim katliam planları hazırlanmış, niyetler ortaya konulmuş, örgütleme tatbikatları yapılmış ve yürütme organı tarafından alınan kararlarla, tek soy, tek dil, tek inanç ve mutlak itaat şartı asası alınarak 1937-1938-1939 katliamları uygulanmıştır.

(Belge–10)
DERSİM SÜRGÜN LİSTESİ

İl	*Aile Sayısı*	*Kişi Sayısı*
1- Afyon	73	356
2- Amasya	88	392
3-Antalya	83	410
4- Aydın	183	1003
5- Balıkesir	240	1087
6- Bilecik	181	866
7- Bolu	45	223
8- Burdur	12	54
9- Bursa	317	1861
10- Çanakkale	44	321
11- Çankırı	125	750
12- Çorum	57	171
13- Denizli	144	659
14- Edirne	5	43
15- Eskişehir	138	643
16- Isparta	30	181
17- İstanbul	6	13
18- İzmir	121	511
19- Kastamonu	61	386
20- Kayseri	80	245
21- Kırklareli	8	60
22- Konya	212	1264
23- Kütahya	116	586
24- Manisa	248	1015
25- Muğla	30	170
26- Niğde	34	124
27- Samsun	64	276
28- Sinop	30	110
29- Tekirdağ	17	100
30- Uşak	51	273
31- Yozgat	62	251
32- Zonguldak	6	7
Toplam	2907	14441

Kaynak: Başbakanlık Arşivi

CUMHURIYET ARŞIVI

Tuncelî kanunun tatbikinden bu güne kadar dersim mıntekasında yapılan hareketlerde elde edilen insan ve silâh miktarı ile sayıştırmızı gösterir cetvel

YIL	Nakliyeden elde edilen				Alınan Eşya	Verilen sayı		
	Ölü	Diri	Teslim olan	Yekûn		Şehir	Yerli	
936 Yılında yapılan hareketler					758			
937 " " "	262	30	928	1220	4863	30	81	
938 " " "	13160	8107	882	16000	844	122	891	
939 " " "	354	826	2867	4070	228	47	858	
YEKÛN.	13606	2963	4616	21300	6117	199	354	

1- II.[illegible] 939

937 yılında Tunceli ile ilgili olan Vilâyetler den aşağıda yazılı silâhlar toplanmıştır.

	Adet
Erzincan	2048
Elâzığ	703
Bingöl	935
Sivas	4122
Malatya	81
Yekûn	8626

030 | 10 | | | 44 | 75 | 30

1937-1938 Dersim'de öldürülen ve sürgüne gönderilenlerin oranları

Seyit Rıza ve 6 yoldaşı duruşma salonunda. (Elazığ Kasım 1937)

Seyit Rıza duruşma salonunda.

Seyit Rıza oğluyla idama giderken.

1938'de tren vagonlarıyla batı illerine sürgün edilen Dersimliler

Köylerde toplanan bir grup Dersimli (sürgün yolunda)

Hasan Saltık'ın arşivinden bir fotoğraf. Sürgün yolunda Dersimliler. Fotoğrafı çeken görevlinin üzerine el yazısıyla düştüğü not dikkat çekici: "Yerliler."

1938' de Türk askerleri Dersimli kadın ve çocuklarla birlikte.

Köylerde toplanan Dersimliler

Dersim' de Hamidiye alanları.

Dersim'de harekata katılan askerler

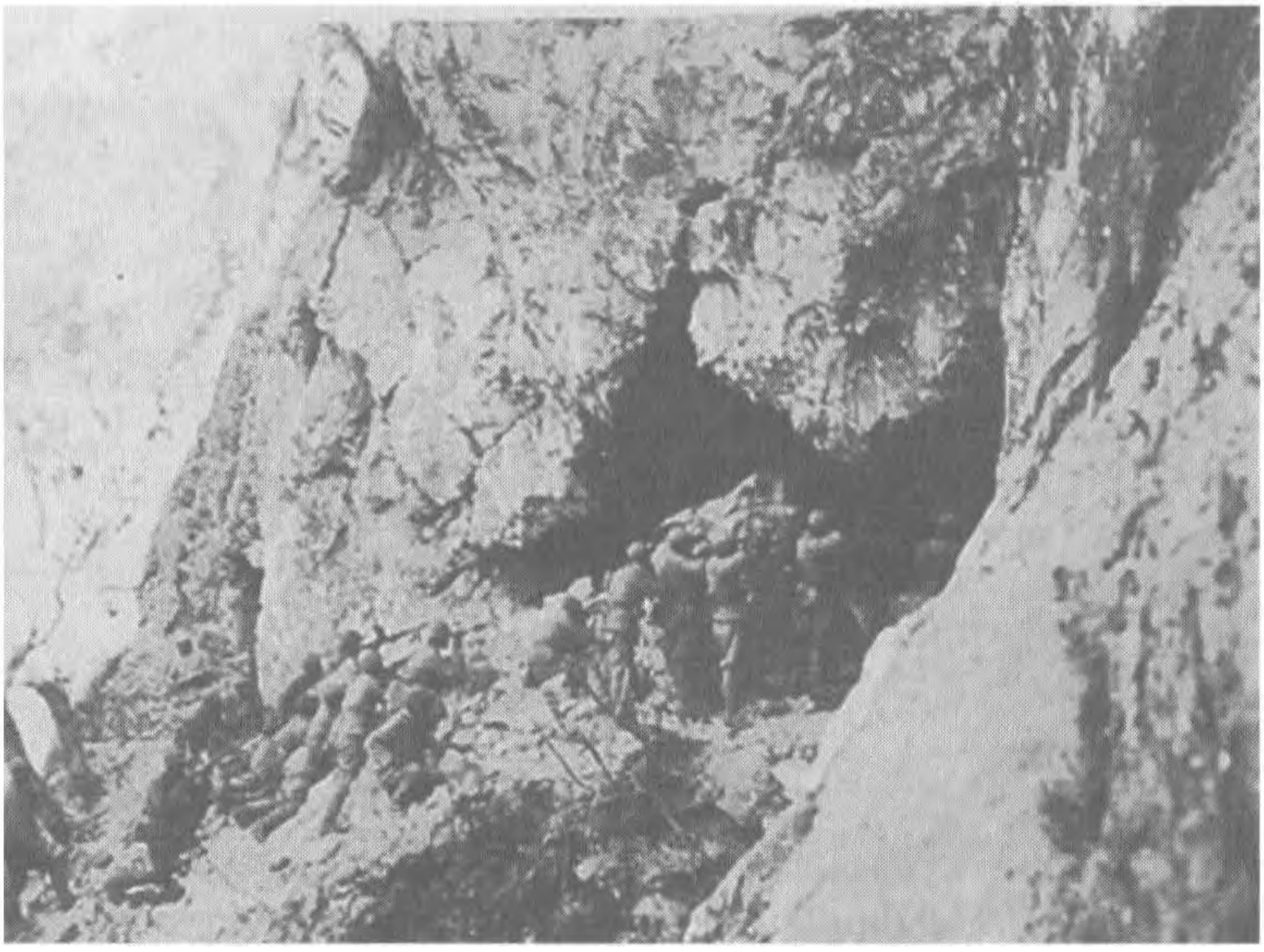
Dersim, 1938'de harekata katılan askerler

Sürgüne gönderilmeden önce toplanan Dersimliler

Başı acımasızca kesilen bir Dersimli

Mağaralara sığınan Dersimliler'i kuşatan askerler

Toplu halde katledilen Dersimliler

1937-38 tarihinde Dersim'de katliama uğrayanların mağarada bulunan kemikleri

Dersim katliamına katılanlara verilen madalya

HALKIN GÖZÜ
HALKIN KULAĞI
HALKIN DİLİ

Son Posta

Sene 7 — No. 2470 | Yazı işleri telefonu : 20293 | PERŞEMBE 17 — HAZİRAN 1937 | İdare işleri telefonu : 20293 | Fiatı 5 Kuruş

Derebeyliğin son ocağı da yok ediliyor

Türk camiasının her bucağında olduğu gibi, Tuncelinde de yeni ruh, medeniyet ve terakki ruhu hâkim olacaktır

Asiler sıkı bir çember içine alındılar

Tuncelinde kahraman kuvvetlerimiz vaziyete hâkimdir, asiler sığındıkları sarp dağlarda imha ediliyorlar

Tuncelinden iki görünüş: Munzur ormanı etrafında yükselen kayalar ve Nazatta bir sokak

Asiler arasında açlık başgösterdi

İzmirin eski belediye Reisi Seyid Rızanın oğulları: Ortada oturan Rızanın oğlu Şeyh Hasan: Sağda Rehber, solda Ali Haydar

Cumhuriyet Türkiyesinin azimli ve kudretli idaresinin, asırlardanberi isyan görmiyen Dersim havalisinde muvaffakiyet ve emniyet ve umran tesis etmek için harekete geçtiğini, muhterem Başvekilimiz

(Devamı 11 inci sayfada)

Bursadaki güreşler

Bursa (Hususi) — Bursada son günlerin en dedikodulu hâdisesi olması muhtemeli Amerikan boğucu Buljos Koma ile memleketimiz Mülkiyan tarafından ilmiğ tellerinden aşağı atılmasıdır.

Mülkiyanla Amerikalının güreşi hakikaten çok heyecanlı olmuştur. Seyirciler arasında sırf bu güreşi görmek için gelen bir çok pehlivanlar da vardı. Güreş çok sert olarak başladı. Amerikalı hakikaten bir boğa gibi güreşiyordu. Fakat Mülkiyan sert ve atak hamlelerle rakibini yıkarak kürsüye ve seyirciye...

Mülkiyan ve rakibi

(Devamı 11 inci sayfada)

Dersim meselesi tarihe karıştı

Tuncelinde terakki ruhu hâkim olacak

Yazan : E. Talu

Çocuktum. Biz yaz günü halamla beraber, Karacaahmetdeki medfun amcam Recai zade Celâl beyin kabrini ziyaretten dönüyorduk.

Selimiye kışlasının hizasından geçerken orada bir asker kalabalığına rastladık. O vakte kadar hiç

(Devamı 2 inci sayfada, Edebiyat sütununda)

Milletler Cemiyeti umumî kâtibi Türkiyeye geliyor

Cenevre, 16 (Hususi) — Milletler Cemiyeti mahafilinden bildirildiğine göre, Cemiyetin umumî kâtibi Avenol yakında Balkan devletlerini ziyarete çıkacak ve bu ziyareti esnasında Milletler Cemiyetinin itibarı ile tahviyesi meseleleri etrafında muhtelif hükümet reisalle temaslar yapacaktır.

Avenolun seyahati tarihi henüz belli olmamakla beraber, uğrayacağı diğer istasyonlar arasında Bulgaristan ile Türkiyenin de bulunduğu anlaşılmaktadır.

Ölümünün birinci yıldönümü münasebetile

Maksim Gorki

Bugün 9 uncu mahkemede, Beyoğlu Rus sulhiye mahkemesinde görülecektir, ehemmiyetle!

BAŞVEKİLİN TETKİK SEYAHATİ

İnönü ve Vekiller dün Ankaraya gittiler

Başvekil bu akşam seyahatine başlıyor, Sıhhiye Vekilinin kendisine refakati muhtemeldir

Başvekil ve vekil ler uğurlanırlarken

Başvekil İsmet İnönü, Dahiliye Vekili ve Parti genel sekreteri Şükrü Kaya ve Hariciye Vekili doktor Rüştü Aras dün akşam saat 19.30 da Haydarpaşadan hususi trenle Ankaraya hareket etmişlerdir.

(Devamı 2 inci sayfada)

Yeni ziraî kalkınma programı yapılıyor

Kombinaların kurulması şimdilik tehir edildi, küçük ziraat mektepleri kurulacak

Ankara 16 (Hususi) — Ziraat Vekâleti bir ziraî kalkınma programı hazırlayacaktır. Bu program ikinci beşyıl sonuna kadar tamamlanmış ve kat'î şekli almış bulunacaktır. Programın tatbikine geçilinceye kadar ziraî kombinalar teşkilâtının kurulması lâzım edilmektedir.

Yeni programda kombinalar yerine ziraî bölgelere uygun bir şekil alınacaktır.

(Devamı 11 inci sayfada)

Karabükte faaliyet

Fabrikanın kurulacağı sahada şimdiden hummalı bir çalışma göze çarpıyor, inşaata kısmen başlandı

Fabrika sahasında zemin parsiyelleri

Karabük (Hususi) — Yakın bir atide belki de dünyanın en büyük sanayi merkezlerinden biri olarak olan Karabük her gün bizim daha alakadarlığımızdadır. Arpaçmalarımın kurulduğu gün bugün esasen bir yurd sayılmakta olan Karabük yıllık istatistiklerinde kaydedilmiş

(Devamı 11 inci sayfada)

HALKIN GÖZÜ
HALKIN KULAĞI
HALKIN DİLİ

Son Posta

Sene 8 — No. 2843 | Yazı İşleri telefonu: 24203 | PERŞEMBE 30 — HAZİRAN 1938 | İdare işleri telefonu: 20203 | Fiatı: 5 kuruş

MECLİSTE TARİHİ BİR GÜN

1 — Başvekil memleketin iç ve dış vaziyetini anlatan çok mühim beyanatta bulundu ve itimad kazandı.

2 — 150 liklerin affı kanunu hararetli müzakerelerden ve Adliye Vekilinin beyanatından sonra kabul edildi.

3 — Spor işini devletin eline veren teşkilât kanunu Meclisten geçti, Dahiliye Vekili payanı dikkat beyanatta bulundu.

4 — Meclis birçok kanunları daha tedkik ettikten sonra işini bitirdi ve yaz tatiline karar verdi.

Başvekil Meclisten alkışlarla itimad aldı

Celâl Bayarın mühim nutku

Ordumuz Dersim civarında manevra yapacak ve umumî tarama hareketile tedib kuvvetlerine müzahir olacaktır

Başvekil Hariciye nazırı söylevlerken

Ankara, 29 (A.A.) — B. M. Meclisinin bugünkü toplantısında vuzuhsuzluğa uğratan maddelerin görüşmesini müteakip bürosuna gelen Başvekil Celâl Bayar şu beyanatta bulunmuşlar:

«Sayın arkadaşlar,

Çok hazin bir mağlubiyetten sonra

(Devamı 11 inci sayfada)

Başvekilin nutkundan parçalar

● 1938 mali yılı bütçesi olarak bağladığımız rakamlar 249 milyon lira bütçe çevresinde, ve 37 kuvvet milyon liraya kadar masraftan olmak üzere 307 milyon liradır. Bu rakamlar Cumhuriyet bütçelerinin ihtiva ettiği en yüksek rakamdır.

● Fakat bu münasebetle bütçeyi yirmiüç senelik ve mükemmel inkişaflarile mukayeseler tecviz ettiğimiz zamanda kendimizi tamamen emniyet altına almış görmekle beraber zevk ve behemehal lık duyarız.

(Devamı 11 inci sayfada)

Orgeneral Asımın Hatayda gezintileri

Askerî bey'etimiz Baylarda "Yaşasın Atatürk„ sesleriyle karşılandı

Antakya 29 (A.A.) — Anadolu ajansının hususî muhabiri bildiriyor: Orgeneral Asım Gündüz ve maiyetindeki zevat dün öğle yemeğini belediyenin misafiri olarak Soğukoluklu yemişler ve dinlediler.

(Devamı 11 inci sayfada)

İçki aleyhinde kitab yazan sarhoş, arkadaşı tarafından yaralandı

Mayruh arzuhalci Hayri

Cavit arzuhalci Halil

(Yazısı 8 inci sayfada)

150 likler affedildi

Mecliste kabul edilen kanun bir hafta sonra tatbik mevkiine girecek

Dün Mecliste hararetli münakaşalar oldu. Adliye Vekili hatiblere cevab verdi ve: "Türk milleti, onun Şefi çok büyüktür. Affı da eserleri gibi büyük olacaktır„ dedi

Dün Meclisten alkışlanan mebuslardan
Cevdet Kerim — Enis Sezek — Akçoğlu — Vasfi Raşit

Ankara, 29 (Hususî) — Büyük Millet Meclisi bugün saat onda toplanarak af kanunu lâyihasını müzakere etmiştir. Bu münasebetle birçok hatibler söz almışlar, yüzelliliklerin hıyanet ve cinayetlerini heyecanla tebarüz ettirmişlerdir. Bu arada İbrahim (İzmir'in) dan sonra söz alan Enis Sezek (Eskişehir), bu adamların af karşısında utanıb duyduğunu söylemiş, bilerek vatan ve milletin hayatına hıyanet edenlerin affının kendini çok düşündürdüğünü ilâve etmiştir.

Bundan sonra Mehmed Semer (Kütahya) lâyihu hakkında fikirlerini beyân ederek demiştir ki:

— Ben bunlara zavallı diyeceğim. Bu adamlar 15 senedenberi Avrupada serseriyane dolaşmaktadırlar. Biz bu

(Devamı 3 ncü sayfada)

Affedilen 150 likler

Hangileri öldü, hangileri sağ, bugün nerelerde bulunuyorlar?

1 — Mevkiile beraber Diyarbekir Asaletinden çıkarılıp Ankara mebusluğuna intihab edilmişti. Meclisteydi.

2 — Kâzım Nami, Cevdet bey, Ramazanpaşa Garlığı Amirliği vazifesinde iken bir silâh muhafazasına memur edilmişti.

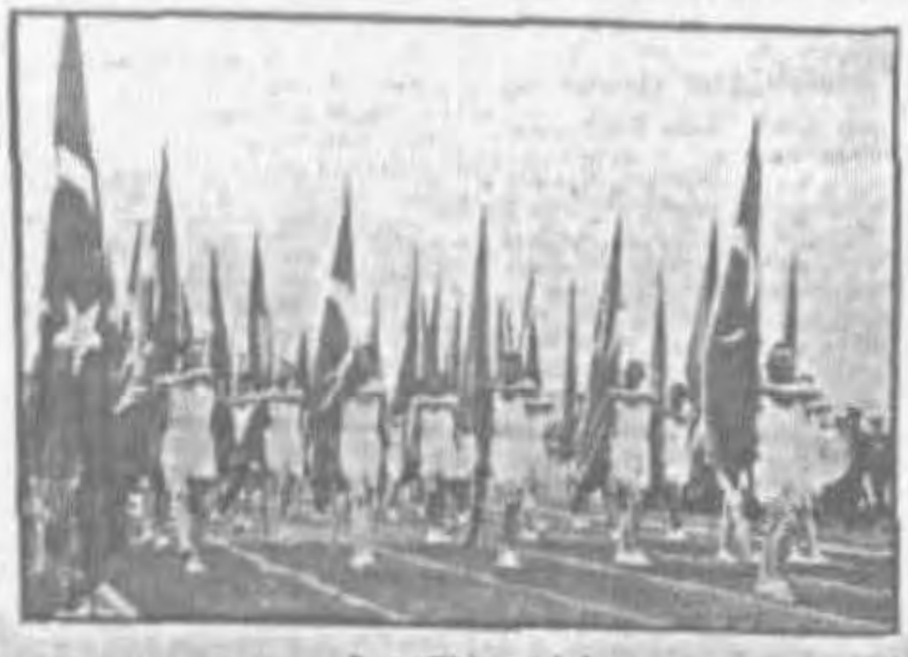
3 — Zabit, mahkemeye tabiiyetinden, Yozgatlıdır. Kaçtığı tarihte 1922 de Yozgat'da mühür memuru imiş.

4 — Şükrü efendi, Kayseri'li. Mevcut hüviyetinden, 1928 de Sakaryada Hocalıda.

(Devamı 10 uncu sayfada)

Spor teşkilâtına aid kanun kabul edildi

Dahiliye Vekili mühim beyanatta bulunarak spor işlerinin devlet elinde toplanmasının neden lâzım olduğunu anlattı

Spordan Türk gençleri

Ankara, 29 (Hususî) — Bugün Meclisin öğleden sonra ehemmiyetli ikinci toplantısında spor teşkilâtına aid kanun müzakere ve

(Devamı 11 inci sayfada)

Doktorlar itham ediyorlar:

"Suçlu, hocasına tabanca çeken talebe değil, biziz!„

Neden mektebe giren çocuğun vücudü muayene edilir de sinirleri muayene edilmez, neden normal çocuklarla anormaller bir arada okutulur, neden bunlar ayrı mekteblerde toplanmaz?

(Yazısı 7 nci sayfamızın solunda, düşünüp ve beğenin)

Yeni zabıta romanımıza başladık

Varda Adasındaki Hayalet

Bütün dünya lisanlarına tercüme edilen ve son senelerde en fazla alâka uyandıran eser

Bugün 14 üncü sayfada okuyunuz!

SALI
26
E. Teşrin 1937
YIL: 21-5
Sayı: 7110-1200

KURUN

İSTANBUL — Ankara Caddesi
Posta kutusu: 46 (İstanbul)

Telgraf adresi: Kurun - İstanbul
Telef. 21413 (Yazı), 24218 (İdare)

Bugün 12 sayfa

Sayısı heryerde 100 para

Yeni Kabine Teşkil Edildi

İsmet İnönü dün istifasını verdi

Atatürk Celâl Bayar'ı kabineyi teşkile memur etti ve kurulan kabineyi tasdik buyurdular

Yeni Kabinede Sıhhiye Vekili değişmiş. İktisat Vekilliği Ziraat Vekiline verilmiştir. Ziraat Vekâletini de B. Şakir Kesebir vekâleten idare edecektir

Milli Müdafaa Vekili Cemal Kâzım Özalp

Adliye vekili B. Şükrü Saraçoğlu

B. Ali Çetinkaya

B. Rüştü Aras

B. Şükrü Kaya

B. Ali Rana

B. Fuad Ağrab

B. Şakir Kesebir

Resmî Tebliğ

Ankara, 25 (A.A.) — Resmî tebliğ:

Malatya Meb'usu İsmet İnönü, bu ayın 25 inci günü Başvekâletten istifa etmiş, Reisicumhur Atatürk, İsmet Meb'usu Celâl Bayar'ı Başvekâlete tayin ve kabineyi teşkile memur etmiştir. Reisicumhur Atatürk, aynı günde vekâlet İcra Vekilleri Heyetini resmî binalarda kabul etmiş, Kopkiyal Büyük Millet Meclisi reisliği ne [illegible].

Reisicumhur Atatürk, vekâlet ler siyasî müstaşarlıklarına intihap edilen zatların tayinlerini [illegible] buyurmuşlardır.

Hükümet ve Parti teşkilât ının [illegible] ihtiyacı dolayısile Malatya Meb'usu İsmet İnönü Parti umumî reis vekilliğinden istifa etmiş ve bu vazife Başvekil Celâl Bayar'a tevdi olunmuştur.

Dün saat 17 de içtima eden İcra Vekilleri Heyetine Reisicumhur Atatürk riyaset buyurmuşlar ve yeni Başvekil memleket üzerinde görüşmüşlerdir. İçtimaı müteakip saat devam etmiştir.

İcra Vekilleri Heyeti, aşağıda isimleri yazılı zevattan teşekkül etmiştir:

(Devamı: Sa. 1 sü. 1)

Gazetemiz yeni Kabineye muvaffakiyet diler

Adam yetiştirmek

Mütekabel kültürlerimiz için ehliyetli memurlar kaydetmek ve bunları ilim merkezlerine göndermek suretile muayyen maksadlara hazırlıyamaz mıyız?

Cümhuriyetin Türk gençliğine yüklediği en mühim bir vazifeden bahsederken bu meselenin ehemmiyetini daha geniş bir mikyasta izah etmiştik. Türk profesör yetiştirmek işi bugünkü şartlar içinde profesör de değil, memleketimiz için her sahada ve yüksek seviyede adam yetiştirmek meselesidir.

Eski darülfünunun yüksek kabiliyette ilim adamı yetiştirmeğe müsait olmadığı uzun seneler tecrübe ile anlaşıldıktan sonra yeni baştan bir Üniversite kurmak teşebbüsüne girişildi. Ve bu teşebbüste muvaffak olmak için haricten getirilen ecnebi profesörlerin memleketlerinden de istifade edilmesi düşünüldü. Bu profesörler memleketimizde şimdiye kadar muhterem bulunduğumuz bir yüksek ilim muhiti yaratacaklardı. Laboratuvarlar hazırlayacaklar, Ustalar yetiştireceklerdi. Üniversitede devam eden Türk gençlerine çalışmak yollarını öğretecekler, Türk gençliğini Üniversite muhitinde birer fidan olarak ilim bekliyordu. Bu fidanlar muhitte büyüyecek, yükselecek, memleket için yeni bir ilim ve irfan kaynağı olacaklardı.

Bugünkü Üniversite bu tasavvurun ortaya koyduğu bir müessesedir. Bugünkü vaziyette bir takım kusurlar görülüyor. Müessesenin tam arzu edilen bir şekilde işlemediği anlaşılıyor. Kusurlar sıralanarak mukabele yapmak için kabaran teşhirler tabii görülmektedir.

Fakat bu tasavvur bir taraftan yapılmakta bir takım yeni müşkülat ile karşılaşılırken bir taraftan da adam yetiştirmek meselesinde memleketimizi tarihte devam etmekte olan Büyük Atatürk'ün gayesi ve Büyük [illegible] sinin mahiyetinde verdiği vazifeyi [illegible] Ankarada [illegible] bir tıp fakültesi için bina yaptırmağa başlanmasından dolayıdır. Üç sene sonra bitirilecek olan bu fakültenin bir kaç senede

ASIM US

(Devamı: Sa 4 Sü 5)

Münakaşa karşısında

[illegible] ile "Tan,, başmuharrirleri arasındaki dünkü hadise üzerine düşüneye vardım ve tükkibeni mevzuu değişe bulmuyorum:

Bir kavga alıştırılıyor kavga bir mevzu bir tükkibeni var. Vakıa en çok tükürenlerin bugün elinden gazeteyi geçirdim. Tükürmüş bir adamı kafile elinden atmadığına bakarak yine sinirsiz ve mevzu okumak için ayak altlarını tövbe görmek ihtiyacını içinde ara sıra sabaha işile çıkıldığına [illegible] muvazenem. Binaenaleyh bugünkü tükürmüş bir gazeteyi elinde bile olan okuyucularımın pek çoğu da bir şey anlamıyorlar; hatalar, kaideler değildir; fakat yine ne vaziyette çıkılırsa kavga mevzu ve manalı bir mücadeledir.

Sonra bu münakaşa iç politika kavgada bir çatışma sayılmaz ve bundan memleketin kuvvetine zarar gelmeği muhakkak kimseler pek [illegible] Bizim genç gazetecilik (Matbuat) da bunlara başında. Neşriyatın sadaki akıl 30-40 yıllık meslek sahiplerine (sanat, sikâyet?) diye sıralanmaz. Müdafaa dergilerden değişmiş bir endişe, fakat dün yeni bir bugün değil:

İki gazetecinin kendi vazifeleri şimdi açıktan açıla münakaşa etmeleri belki onları bundan farklı bir başka bahse götürmeden alıkoyamaz sebepler. Bizim bu münakaşa ve kavgalarımızda bir safha geçiyor geçiyor, Türkiyenin manevî hüviyetinde bir taş oynatıyor.

Bir de bu münakaşaya gülüyoruz dükkânı gibi gözlemeleri [illegible]. Yürekliler hariç, münakaşanın bizim gördüğümüz

Hakkı Tarık Us

(Devamı: Sa. 3 Sü. 4)

"Cumhuriyet,, - "Tan,, münakaşası

Haysiyet Divanı toplantıya çağırıldı

Haber aldığımıza göre İstanbul Baro Konseyi başkanı dün Konseyin haysiyet divanına teşkil edeceği arkadaşlarına birer tezkere yollamıştır. Tezkere, "Cumhuriyet,, ile "Tan,, arasında başlayıp devam eden ve konseyin iki üyesi arasında bir kalem münakaşası olmaktan başka bir şekil ve renk alan neşriyatı esas değerinin dikkatine arzetmektedir.

Divanın hangün toplanacağı tesbit edilmiş değildir.

Divan, Asım Us'a Muallim Fevzi, Burhan Cahit, Nuri Halil Ataç, Refik Ahmet Sevengil'den terekküp etmektedir.

Üniversitede bir hâdise

Bir profesör beynelmilel şöhretini ileri sürerek Türkiyeden gidebileceğini söylüyor

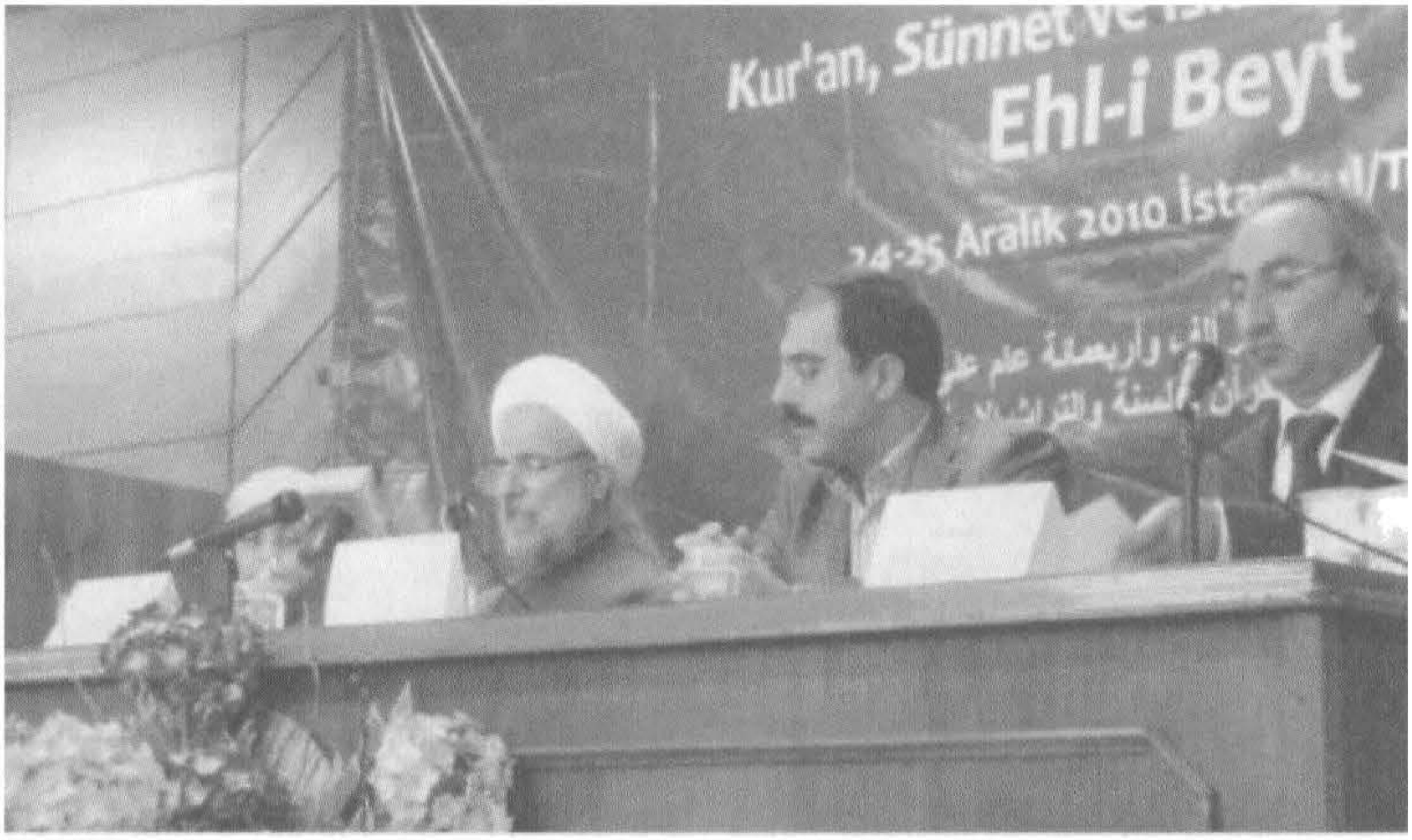
(Devamı 10 uncu sayfada)

Mehmet Gülmez, Ali Kaya, Mehmet Yıldız, Hüseyin Aygün - Dersim
(3 Mayıs 2009 - Köln / Almanya)

I. Uluslararası Dersim Sempozyumu (4-6 Ekim 2010)
Prof. Dr. Tayfun Atay, Mesut Keskin, Doç.Dr. Salih Akın, Ercan Geçgin, Ali Kaya

Uluslararası Kur'an da Sünnet-İslam'da Ehl-i Beyt Sempozyumu Marmara Üniversitesi'nde, Ali Kaya. (Aralık 2010)

Ali Kaya, Prof. Tolga Yarman, Erol Toy ve Bayram Yurt Çiçek Ana Dilde Eğitim için Dil Sempozyumu'nda. (2010)

Cem TV'de Ali Kaya, Hilal Solmaz (Eylül 2011)

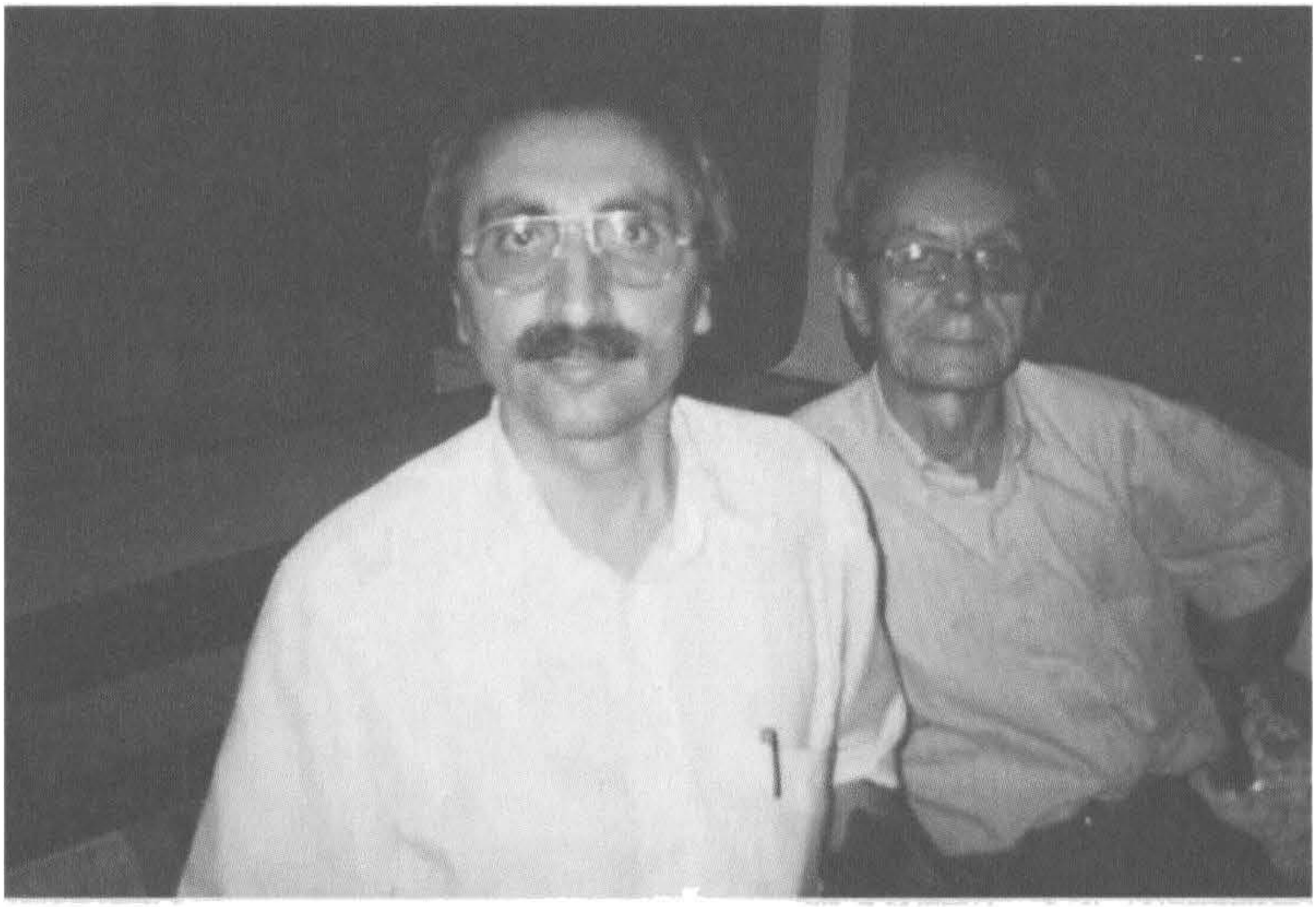

Cem TV, Haziran 2013
Kent ve Yaşam Programı, Ali Kaya - Tijen Bolulu

SKY Türk'te Gürkan Hecer, Necdet Saraç, Ali Kaya (4 Aralık 2011)

Soldan sağa Nihat Vural, Ali Kaya, Hüseyin Akkurt, Hüseyin Aygün, Mehmet Ekici, Paşa Aktaş, DEM TV, Torut (Taşıtlı Köyü) konulu programda

Alpay Karbacalı, Ali Kaya (8 Temmuz 2001)

Prof.İbrahim Kaboğlu, Ali Kaya, Doç.Dr.Haluk Gerger, Ragıp Zarakolu (Tunceli 2002)

Munzur Gözeleri' nde Prof.Dr. İbrahim Kaboğlu, Ali Kaya (Ağustos 2002)

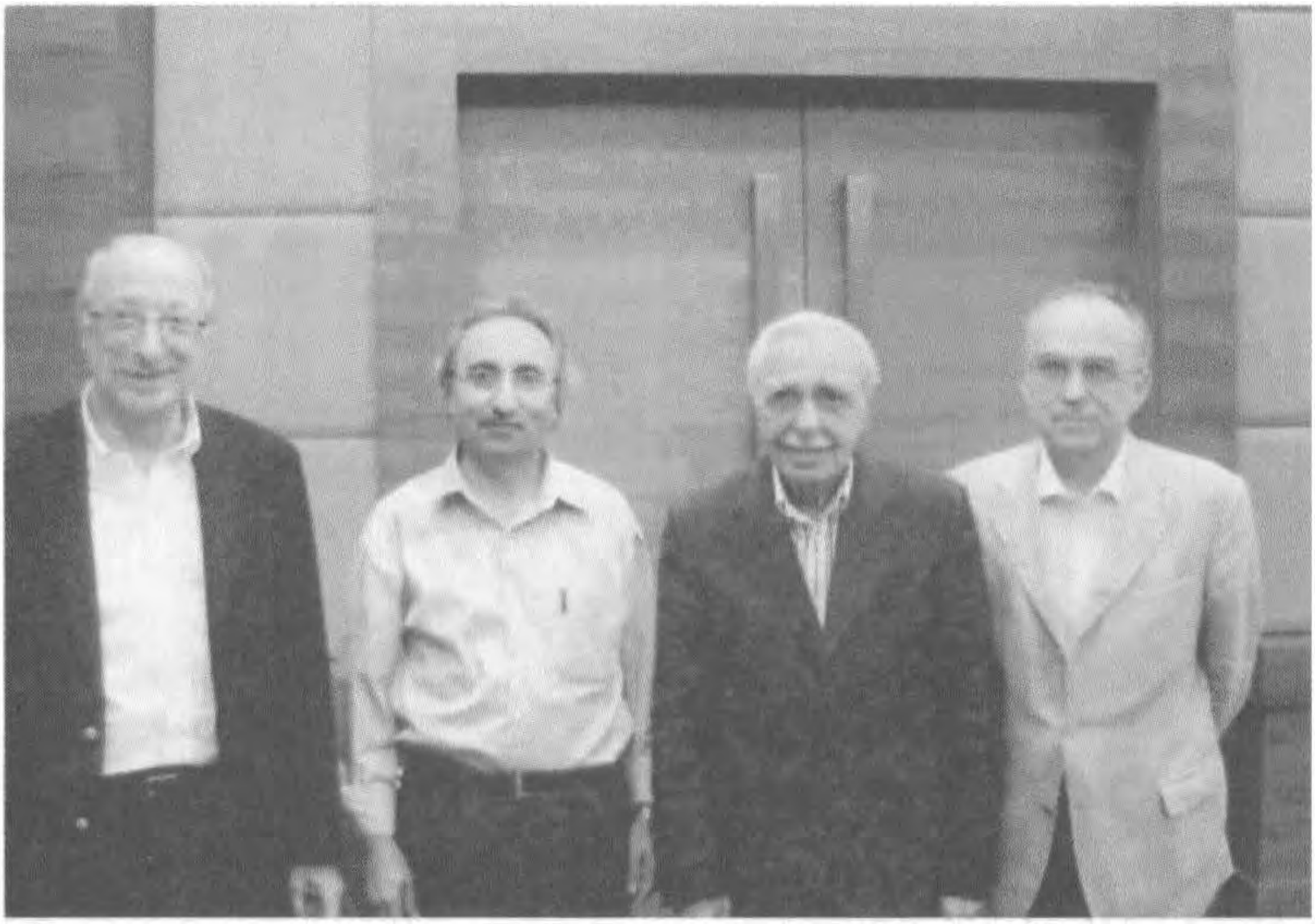
Cumhuriyet Kitap Kulübü' nde İlhan Selçuk, Ali Kaya (Mayıs 2003)

Hikmet Çetinkaya, Ataol Behramoğlu, Ali Kaya, Rutkay Aziz (Haziran 2009)

Veliyettin Ulusoy, Ali Kaya (Temmuz 2009)

Rıza Türmen, Ali Kaya, Tarık Ziya Ekinci, Prof. Dr. Selçuk Erez (5 Eylül 2009)

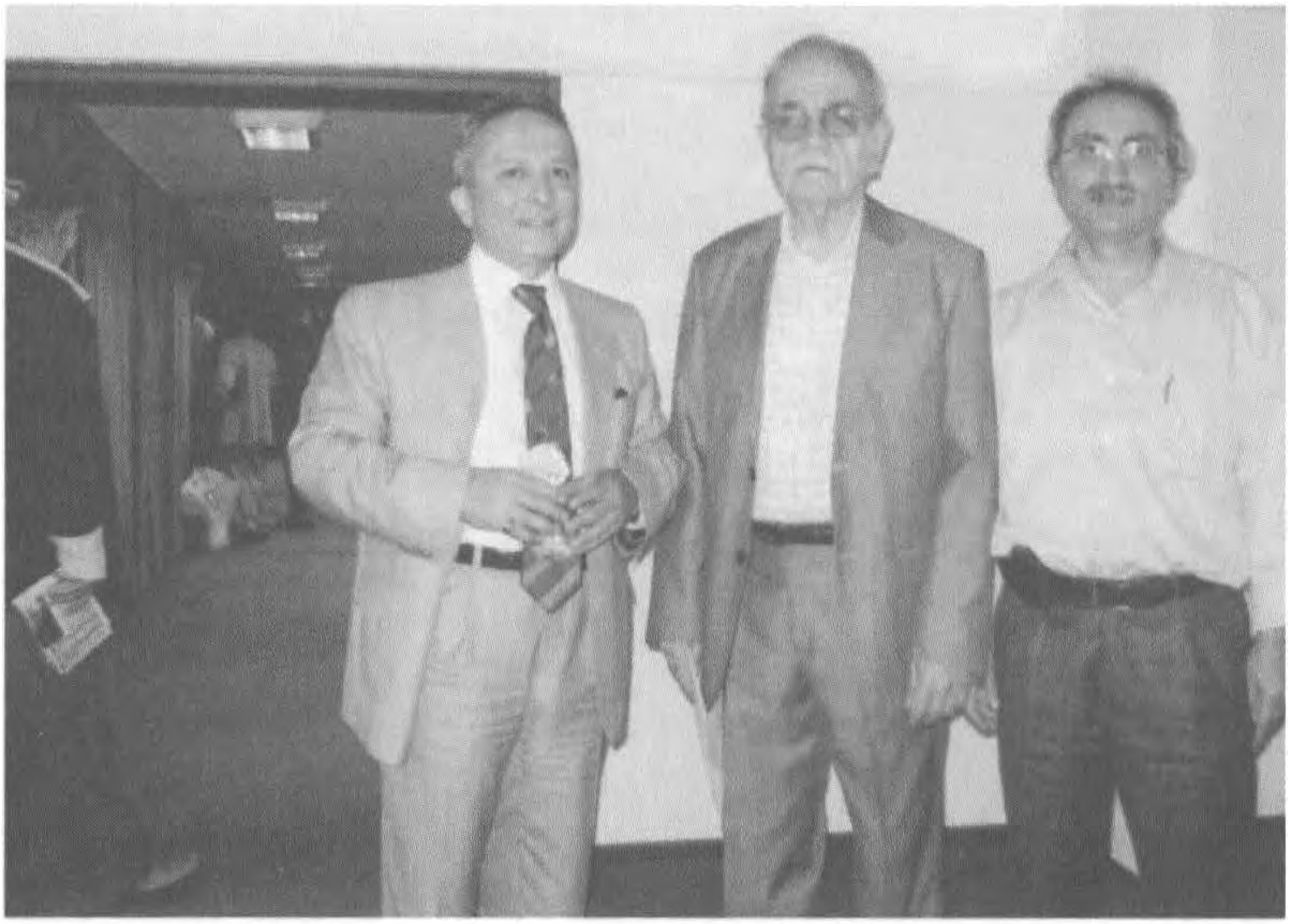
Muazzez İlmiye Çığ, Ali Kaya (Temmuz 2010)

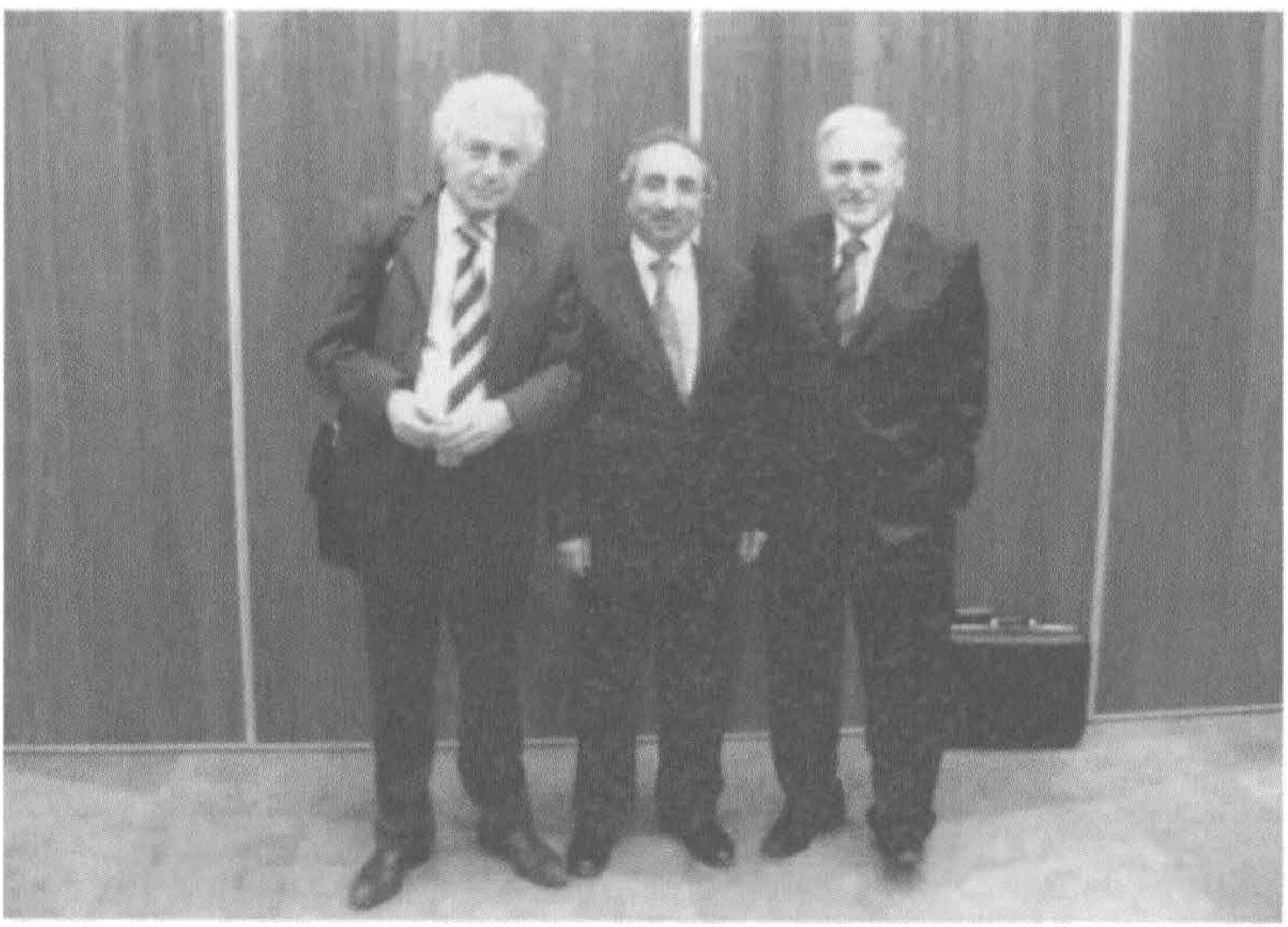
Yazar Bilal Şimşir, Ali Kaya

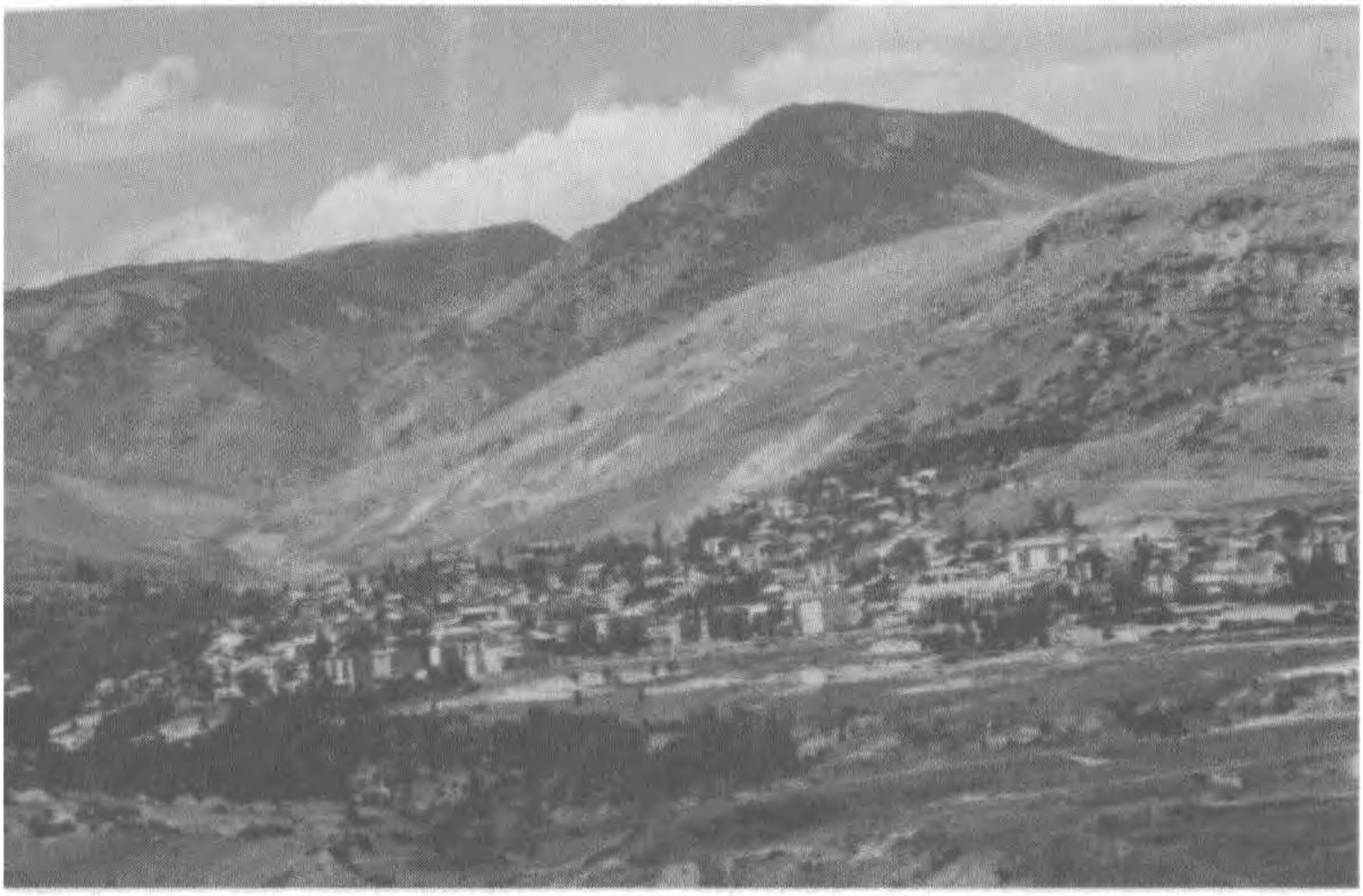
Yazar Yaşar Kemal, Ali Kaya

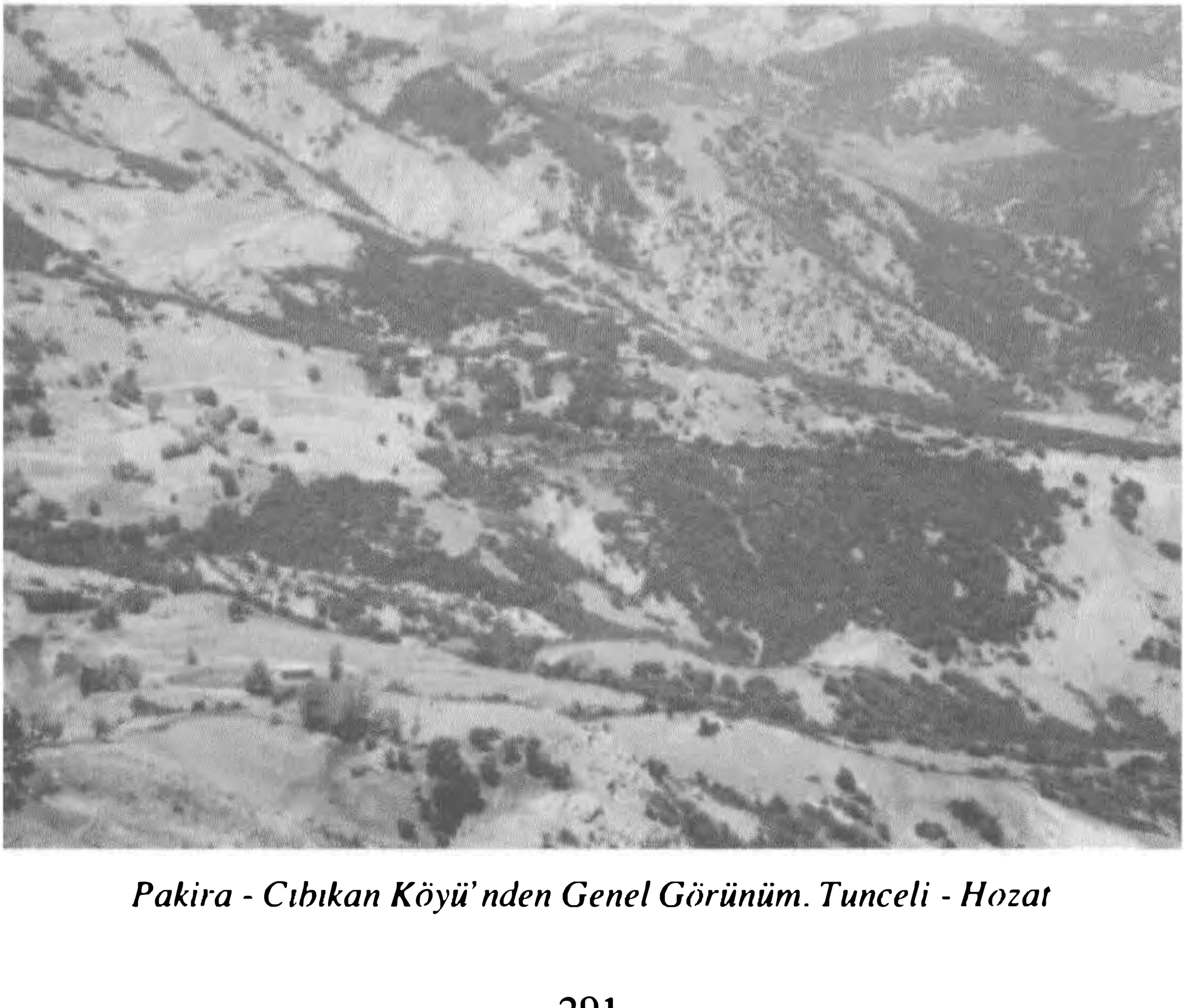
Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Bşk. Nail Güreli, Ali Kaya

(Eski Disk Bşk.) Milletvekili Süleyman Çelebi, Muharrem Keskin, Ali Kaya

Hozat' tan Genel Görünüm

Pakira - Cıbıkan Köyü' nden Genel Görünüm. Tunceli - Hozat

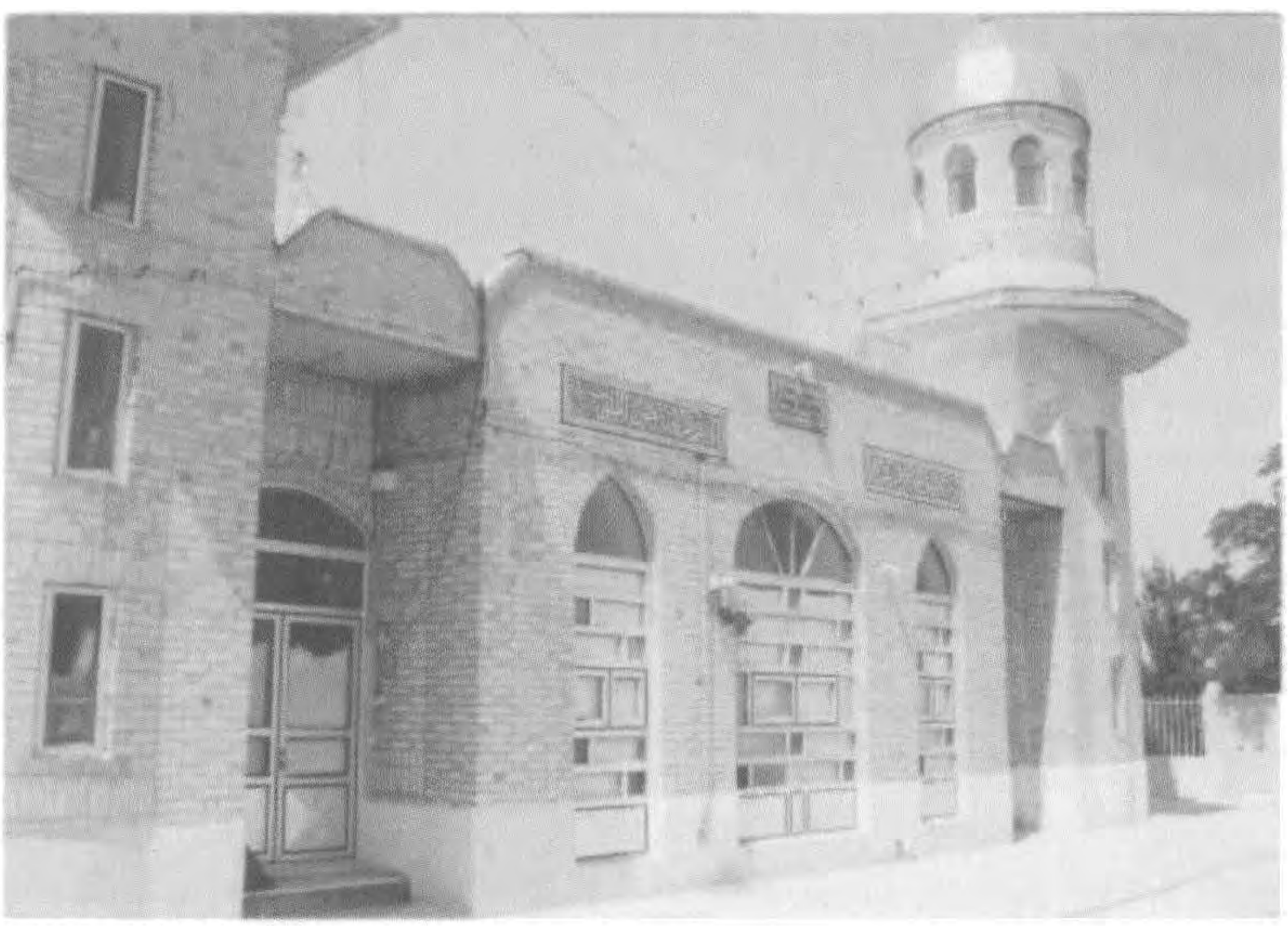
Pakira - Dalören Köyü'nden Genel Görünüm. Tunceli - Hozat

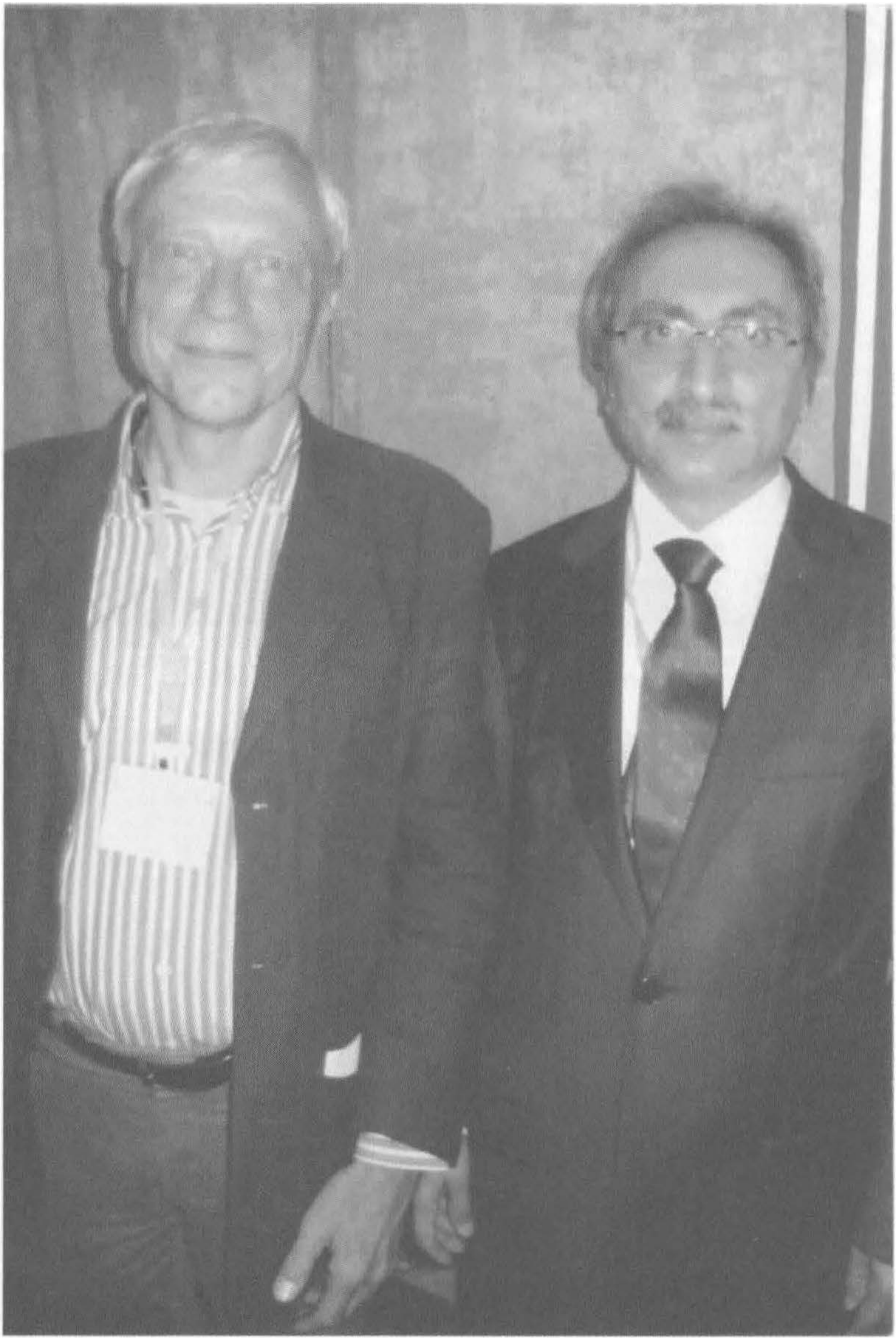
Yrd. Doç. Sabit Memteş, Ali Kaya, Prof. Dr. Halil Çivi
(5 Ekim 2010 Tunceli)

Ilgıcı Cemevi'nde Canlarla muhabbette. İran - Tebriz (Temmuz 2011)

Ilgıcı Cemevi, İran - Tebriz

Prof. Dr. Martin Von Bruinessen, Ali Kaya

Cem Vakfı Genel Bşk. Prof. Dr. İzzettin Doğan, Ali Kaya

CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, Ali Kaya

Prof. Dr. Oktay Efend, Ali Kaya
(Bostancı Kültür Merkezi / İst. 29 Ekim 2010)

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yard.Doç.Dr. Gülgün Uyar, Prof. Dr. M. Akif Aydın, Ali Kaya

Berlin 2006

Ali Kaya, Rüstem Polat, Ali Erenler, Yaşar Kaya, Mehmet Bayrak

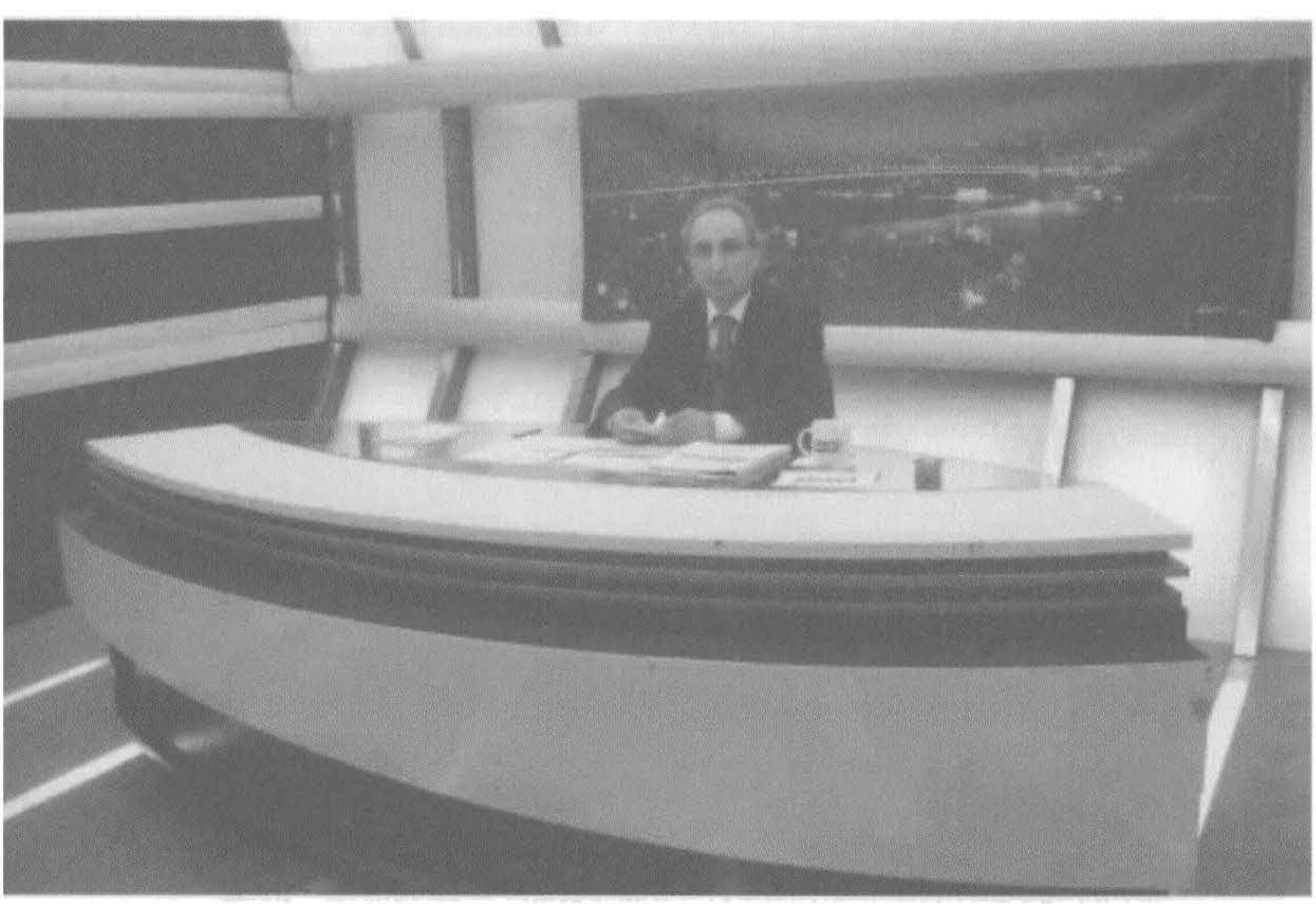

Londra - 20 Kasım 2012

Ali Kaya, Dr. Hüseyin Çağalayan, Ali Tekin

Meltem TV 2012 Dersim Programı
Prof. Dr. Esat Aslan, Ali Kaya, Muharrem Bayraktar

Barış TV - 2013

Cem TV - Muharrem Programı 2012

KANAL 14 - 2012

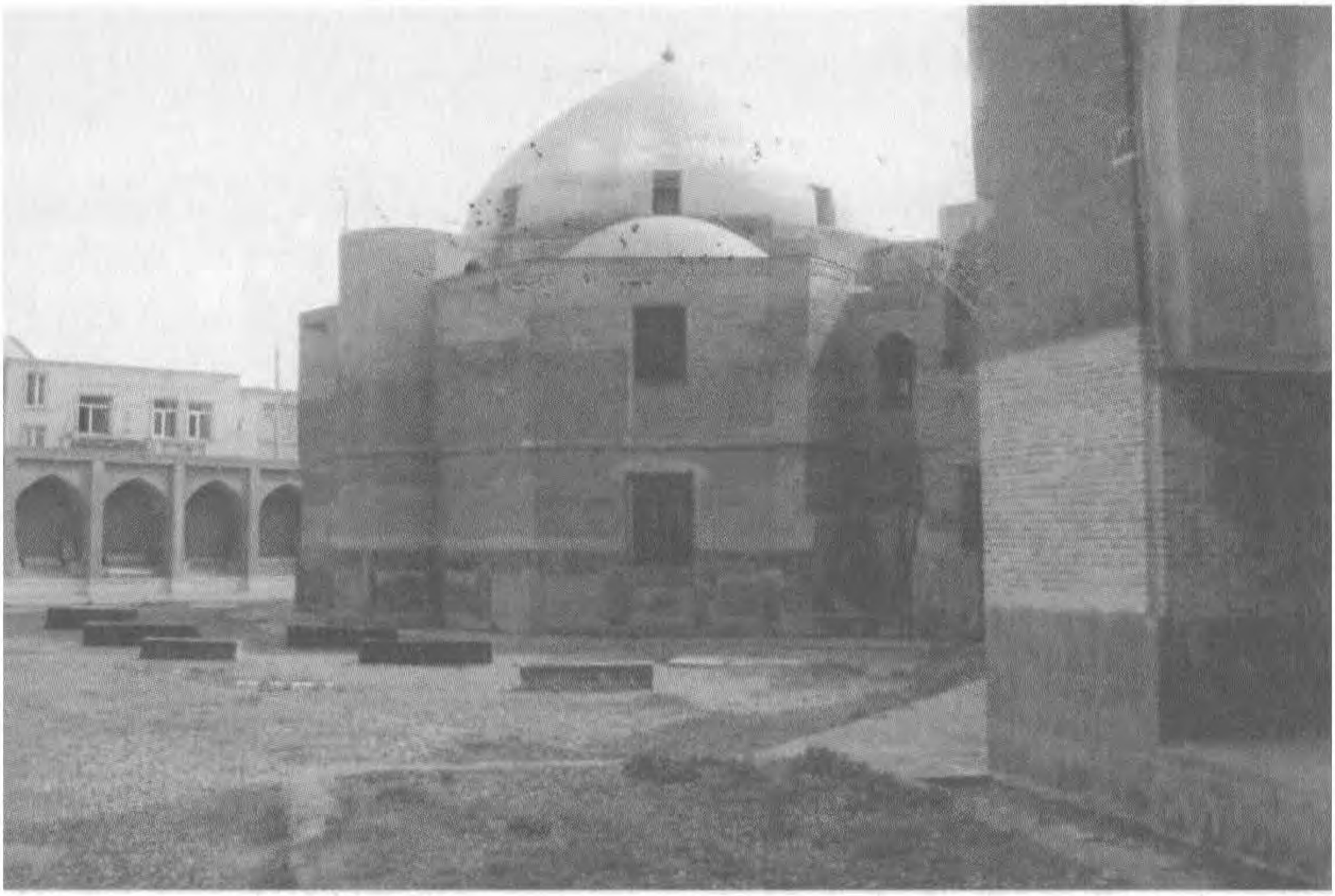
Ali Kaya, Hasan Kanaat

Mehdi Adaletiyan, Seyyid Sadrettin Kurbancı, Ali Kaya, Prof. Dr. Musa Kazım Yılmaz

Şah Hatayi (Khatai) Türbesi - Erdebil 2013

13 Nisan 2013 Şah Hatayi Dergahı Erdebil - İran

Cem TV - Muharrem Sohbetinde Veli Akyol, Bin Ali Doğan, Ali Kaya

15 Temmuz 2013 Başkent TV - Cem Bektaş, Ali Kaya

22 Eylül 2013 Tunceli Üniversitesi Sempozyumu
Talip Tuğrul, Seval Perk, Hiroki Wakamatsu, Sabit Menteş, Ali Kaya

Ehl-i Hak Piri Seyit Nizam Kirmanşah

1958 yılında Tunceli'nin Hozat (Dersim) ilçesinde doğdu. İlköğrenimimi Dalören (Pakıra-Cıbıkan) köyünde (1968), ortaöğrenimimi Elazığ ve Tunceli öğretmen okullarında tamamladı (1976). Yüksek öğrenimimi İstanbul Atatürk Eğitim Enstitüsü 'Sosyal Bilgiler' bölümünde yaptıktan sonra (1979) Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimler Fakültesi 'Eğitim Yönetim Teftişi' bölümünü bitirdi (1981). Ankara Üniversitesi 'Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 'Eğitim Yönetim Planlaması' üzerinde yüksek lisansa devam etti (1984). Daha sonra Eskişehir Anadolu Üniversitesi 'Tarih' bölümünden mezun oldu (1993). 26 yıl boyunca çeşitli eğitim kurumlarında tarih öğretmenliği yaptıktan sonra 16 Temmuz 2002'de emekli oldu.

İstanbul Öğretmen Derneği, Cemal Süreyya Derneği, Hozat Kültür ve Kalkındırma Derneği, Eğitim-Sen ve Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği ve Yazarlar Sendikası üyesidir. Aynı zamanda Tunceli Eğitim ve Sağlık Vakfı'nın kurucularından olup 10 yıl yönetim kurulu üyeliği yaptı. Çağdaş Esnaf Sanayici ve İş Adamları Derneği 1. Şubesinde Dernek Başkan Yardımcısı görevinde bulundu.

İlk kitabı 'Tunceli Kültürü' 1995'de, 'Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi' 1999'da yayınlandı. İran gözlemlerini kaleme aldığı 'Deylem'den Dersime-İran'a Seyahat' kitabı 2001 yılında, makaleler 'Dersim Yazıları- Dil, Kültür ve Eğitim Üzerine Denemeler' 2002'de, 'Sevdan Yüreğimdir' şiir kitabı 2003'de, 'İlçemiz Hozat' eseri 2004'de, 2006 da 'Dersim'de Kökler' kitabı ile 'Alevik'te Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi', 2008'de 'Alevikte Inanç Sohbetleri', 'Dersim'de Dil ve Kökler', 2010 yılında 'Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi' kitabı güncellenip geliştirilmiş haliyle yeniden yayımlandı.

2012 yılında "Alevilik ve Dersim Üzerine Seçme Yazılar" adlı kitabı yayımlandı.

Bunların yanısıra yayın dünyasına ilişkin olarak Demokrat Gazetesi, Çağdaş Yaşam Gazetesi, Radikal Gazetesi, Tunceli'nin Sesi Gazetesi, İstanbul Bölge Gazetesi, Dersim'de iklim Gazetesi, Dersim Dergisi, Işkın, Munzur, Ehl-i Beyt, Berfinbahar Gazetesi, Cem Dergisi ve Karacaahmet Sultan Dergisi gibi çeşitli yayın organlarında makaleleri yayınlandı.

SkyTürk, Ulusal Kanal, Meltem TV, Cem TV, Barış TV ve Yol TV, TTNet, Dem TV, TGRT ve Kanal 14 vb. kanallarda sunum ve panellere katıldı.

Ayrıca yurtiçi ve yurtdışında tarih, dil, inanç, çevre, doğa, enerji, insan hakları ve demokrasi gibi konularda panellere katıldı. Halen Tunceli yöresi tarihi, aşiretleri, dili, Gilan tarihi, Zazalar tarihi, Ehl-i Haklar, Aşiretler ve Tasavvuf konularında araştırmalarını sürdürmektedir.

Türkiye Edebiyatçıları ve Kültür Adamları (Bkz. syf: 2088) ve Türkiye Yazarlar Ansiklopedilerinde de (Bkz. syf: 570) biyografisi yayınlanmıştır.

(Belge-11)

I. Dünya Savaşı, Çanakkale Savaşı, Kore ve Kıbrıs Barış Harekatı'nda şehit düşen Dersimliler'in isim listesidir.

S. NO.	SAVAŞ	CEPHE	BİRLİK: KUVVET	ORDU	KOLORDU	FIRKA	ALAY	TABUR	BÖLÜK	LAKAP	BABA ADI	ADI	SINIF	RÜTBE	D. YILI	İLÇE	BUCAK	Ö. TARİHİ: GÜN	AY	YIL	ÖLÜM YERİ	ASKERLİK ŞUBESİ	ÖZEL BİRLİK
1	KORE	—	K	0	0	0	0	0	0	BAGANA	—	HIDIR	—	ÇAVUŞ	1930	—	—	18	4	1952	2 NCİ TUĞ	—	—
2	I. DÜNYA	ÇANAKKALE	K	0	2	0	11	3	4		İBRAHİM	HIDIR	PİYADE	ER	0	—	—	6	5	1915	4. SIHHIYE BÖLÜĞÜ MAHALLİNDE	DERSİM	—
3	KIBRIS	—	K	0	0	28	0	0	3	AYDIN	MEHMET BEY	TESLİM	İSTİHKAM	ER	1954	—	—	26	2	1975	LEFKOŞE BÖLGESİ	—	SAVAŞ İSTİHKAM BÖLÜĞÜ
4	I. DÜNYA	FİLİSTİN	K	0	0	0	66	0	10		MEHMET	ABDULLAH	—	ER	1312	ÇEMİŞGEZEK	—	3	3	1918	AMMAN SALT YOLU ÜZERİNDEKİ MEVKİİ	ÇEMİŞGEZEK	—
5	I. DÜNYA	ÇANAKKALE	K	0	0	0	16	1	4		HASAN	AHMET	PİYADE	ER	1301	ÇEMİŞGEZEK	MERKEZ	18	6	1915	ANAFARTALAR MUHAREBESİ	KADIKÖY	—
6	I. DÜNYA	ROMANYA	K	0	0	0	38	3	7		MUSTAFA	AHMET	PİYADE	ER	1304	ÇEMİŞGEZEK	—	13	1	1916	GÜLHANE SEDİRVAN HASTANESİ	ÇEMİŞGEZEK	—
7	OSMANLI-RUS	—	K	0	0	0	3	3	8		MEHMET	AHMET	—	ER	0	ÇEMİŞGEZEK	—	10	7	1877	—	—	—
8	I. DÜNYA	—	K	0	0	0	0	0	0		AĞA ZADE HÜSEYİN	AHMET, FİKRİ	—	ER	1301	ÇEMİŞGEZEK	—	20	8	1915	—	ÇEMİŞGEZEK	—
9	I. DÜNYA	ŞARK(KAFKAS)	K	0	0	0	0	0	3		AHMET	ALİ HAYDAR EFENDİ	SÜVARİ	TEĞMEN	0	ÇEMİŞGEZEK	—	10	2	1916	DEVİDAR MUHAREBESİ	—	AKINCI SÜVARİ ALAYI
10	I. DÜNYA	—	K	0	0	0	0	0	0		ALİ	BEKİR SIDDIK	—	ER	1300	ÇEMİŞGEZEK	—	0	0	0	—	BEŞİKTAŞ	—
11	I. DÜNYA	ÇANAKKALE	K	0	2	0	15	1	0		MEHMET	DURSUN	PİYADE	ER	0	ÇEMİŞGEZEK	—	18	2	1915	ARIBURNU MUHAREBESİ	—	—
12	I. DÜNYA	ÇANAKKALE	K	0	2	5	15	1	4		OSMAN	FAHRİ	PİYADE	ER	1307	ÇEMİŞGEZEK	—	4	3	1915	KABATEPEDE	KILIÇ ALİ	—
13	I. DÜNYA	ÇANAKKALE	K	0	1	0	0	0	2		HALİL	HACI ALİ	PİYADE	ER	1286	ÇEMİŞGEZEK	—	1	3	1915	TIP FAKÜLTESİ HASTANESİ	ÇEMİŞGEZEK	—
14	I. DÜNYA	ÇANAKKALE	J	0	0	0	0	3	2		HALİL	HACI ALİ	—	ER	1287	ÇEMİŞGEZEK	—	13	4	1915	KARAVİZDERE'DE	—	BEYOĞLU SEYYAR JANDARMA
15	I. DÜNYA	ROMANYA	K	0	0	0	56	1	3		MEHMET ALİ	HACI OSMAN EFENDİ	—	YÜZBAŞI	1294	ÇEMİŞGEZEK	—	23	5	1916	AMUZACA'DA	ÇEMİŞGEZEK	—
16	I. DÜNYA	ŞARK(KAFKAS)	K	0	0	0	98	3	2	EYÜPOĞULLARINDAN	—	HAFIZ MEHMET	—	ER	1303	ÇEMİŞGEZEK	—	28	3	1915	MEYDAN HARBİ	—	—
17	I. DÜNYA	ÇANAKKALE	K	0	2	0	18	2	6		İBRAHİM	HAKKI	PİYADE	ER	1300	ÇEMİŞGEZEK	—	5	8	1915	ANAFARTALAR MUHAREBESİ	KASIMPAŞA	—
18	I. DÜNYA	ÇANAKKALE	K	0	2	5	13	1	0		SALİH	HALİL	PİYADE	ER	1308	ÇEMİŞGEZEK	—	6	3	1915	MERKEZTEPE	ÇEMİŞGEZEK	—
19	I. DÜNYA	ÇANAKKALE	K	0	2	5	14	3	11		MUSTAFA	HALİL İBRAHİM	PİYADE	ER	1301	ÇEMİŞGEZEK	—	18	2	1915	ARIBURNU MUHAREBESİ	SÜLEYMANİYE	—
20	I. DÜNYA	ÇANAKKALE	K	0	2	0	13	2	0		HÜSEYİN	HASAN	PİYADE	ER	1300	ÇEMİŞGEZEK	—	6	3	1915	MERKEZTEPE'DE	KILIÇALİ	—
21	OSMANLI-RUS	—	K	4	0	0	3	3	8		ABDULLAH	HASAN	—	ER	0	ÇEMİŞGEZEK	—	10	7	1977	—	—	—
22	I. DÜNYA	—	K	0	0	0	134	1	2		MUSTAFA	HİLMİ EFENDİ	—	TEĞMEN	1311	ÇEMİŞGEZEK	—	17	7	1915	—	ÇEMİŞGEZEK	—
23	I. DÜNYA	ÇANAKKALE	K	0	3	0	8	1	3	MOLLA HÜSEYİN OĞULLARINDA	SÜLEYMAN	HÜSEYİN	PİYADE	ER	1308	ÇEMİŞGEZEK	—	8	4	1915	—	ÇEMİŞGEZEK	—
24	I. DÜNYA	ÇANAKKALE	K	0	2	0	16	1	2		ALİ	HÜSNÜ	PİYADE	ER	1306	ÇEMİŞGEZEK	—	5	6	1915	TEKİRDAĞ MECRUHİN MUHAREBESİ	ÇEMİŞGEZEK	—
25	I. DÜNYA	FİLİSTİN	K	0	3	0	158	2	6		AHMET	İBRAHİM	—	ER	1315	ÇEMİŞGEZEK	—	29	10	1917	KUDÜS'DE	KILIÇ ALİ PAŞA	—
26	TRABLUSGARP	—	K	0	0	0	0	0	0		MUSTAFA	İBRAHİM OSMAN	—	ER	0	ÇEMİŞGEZEK	—	30	3	1911	ÇEZAN MÜSADEMESİ	—	—
27	I. DÜNYA	ÇANAKKALE	K	0	4	0	32	3	10	GÜZEL AĞA OĞULLARINDAN	ALİ	İSMAİL	PİYADE	ER	1302	ÇEMİŞGEZEK	GEDİKLER	4	7	1915	CERRAHPAŞA HASTANESİ	ÇEMİŞGEZEK	—
28	I. DÜNYA	ŞARK(KAFKAS)	K	0	2	0	15	3	11		OSMAN	İSMET	PİYADE	ER	1291	ÇEMİŞGEZEK	—	16	1	1916	ŞEHİT MUHTAR BEY HASTANESİ	ÇEMİŞGEZEK	—
29	I. DÜNYA	ÇANAKKALE	K	0	—	0	0	0	0		İBRAHİM	MEHMET	—	ER	1296	ÇEMİŞGEZEK	—	28	2	1915	SEDDÜLBAHİR'DE KEREVİZ DERESİNDE	SÜLEYMANİYE	—
30	I. DÜNYA	ÇANAKKALE	K	0	2	0	13	2	0		HALİL	MEHMET	PİYADE	ER	1306	ÇEMİŞGEZEK	—	6	3	1915	MERKEZTEPE'DE	FATİH	—
31	I. DÜNYA	ÇANAKKALE	K	0	1	0	8	1	1		MUSTAFA	MEHMET	—	ER	1308	ÇEMİŞGEZEK	MERKEZ	4	4	1915	GÜMÜŞSUYU HASTANESİ	ÇEMİŞGEZEK	—
32	I. DÜNYA	ÇANAKKALE	K	0	3	0	13	3	10		OSMAN	MEHMET	NİZAMİYE	ER	1299	ÇEMİŞGEZEK	—	5	3	1915	MERKEZTEPE	EYÜP SULTAN	—
33	I. DÜNYA	—	K	0	0	0	0	0	0	TÜRKÜCÜ	HASAN	MEHMET	—	ER	1302	ÇEMİŞGEZEK	—	31	1	1914	—	ÇEMİŞGEZEK	—
34	OSMANLI-RUS	—	K	0	0	0	0	0	0	NURİ	SÜLEYMAN	MEHMET	—	ER	0	ÇEMİŞGEZEK	—	23	7	1877	—	—	—
35	I. DÜNYA	ŞARK(KAFKAS)	K	0	0	11	18	102	3	HÜSEYİN OĞULLARI	HÜSEYİN	MEVLÜT	—	ÇAVUŞ	1305	ÇEMİŞGEZEK	—	10	5	1918	—	—	—
36	I. DÜNYA	ŞARK(KAFKAS)	K	0	0	0	102	2	2		KELEŞ	MİKDAT	—	ER	1295	ÇEMİŞGEZEK	AKÇAPINAR	21	3	1915	MEYDAN HARBİ	—	—
37	I. DÜNYA	—	J	0	0	0	0	0	0		MEVLÜT	MUHİTTİN	—	ER	1314	ÇEMİŞGEZEK	GEDİKLER	31	3	1917	MEYDAN HARBİ	ÇEMİŞGEZEK	—
38	I. DÜNYA	ROMANYA	K	0	0	0	38	2	7		AHMET	MUSTAFA	—	ER	1305	ÇEMİŞGEZEK	—	7	12	1916	EDİRNE MERKEZ HASTANESİ	HIRKA-İ ŞERİF	—
39	OSMANLI-RUS	—	K	0	0	0	3	3	8	MOLLA ÖMER	İBRAHİM	MUSTAFA	—	ER	0	ÇEMİŞGEZEK	—	23	7	1877	—	—	—
40	İÇ İSYANLAR	—	K	5	0	0	1	4	7		—	MUSTAFA AĞA	—	ÜSTEĞMEN	0	ÇEMİŞGEZEK	—	15	7	1855	—	—	—
41	I. DÜNYA	—	K	0	0	0	19	1	2	Y.BAŞI MEHMETAĞA OĞULLARI	HAFUT	NAFİZ	—	BAŞÇAVUŞ	1307	ÇEMİŞGEZEK	—	25	5	1916	—	ÇEMİŞGEZEK	—
42	I. DÜNYA	ŞARK(KAFKAS)	K	0	3	7	19	1	2		SAFVET	NAFİZ	PİYADE	ER	1307	ÇEMİŞGEZEK	—	28	5	1916	SEMER TEPESİ	ÇEMİŞGEZEK	—
43	I. DÜNYA	ÇANAKKALE	K	0	2	5	13	1	0		ESAT	OSMAN	—	ER	1309	ÇEMİŞGEZEK	—	6	3	1915	MERKEZTEPE'DE	KILIÇ ALİ	—
44	İÇ İSYANLAR	—	K	5	0	0	1	1	3		—	OSMAN AĞA	—	YÜZBAŞI	0	ÇEMİŞGEZEK	—	0	0	0	—	—	—
45	I. DÜNYA	ROMANYA	K	0	0	0	56	1	3	HACI	MEHMET ALİ	OSMAN EFENDİ	—	ÜSTEĞMEN	0	ÇEMİŞGEZEK	—	23	7	1916	DOBRİCA MUHAREBESİ 104 BAKIMLI TEPEDE	—	—
46	I. DÜNYA	ŞARK(KAFKAS)	K	0	0	0	99	2	4		KAMİL	OSMAN SEZAİ	PİYADE	BAŞÇAVUŞ	0	ÇEMİŞGEZEK	—	22	11	1915	—	—	—
47	I. DÜNYA	ÇANAKKALE	K	0	1	0	39	1	2		HİDAYET	ÖMER	PİYADE	ER	1292	ÇEMİŞGEZEK	—	3	6	1915	KİREÇTEPE'DE	HIRKA-İ ŞERİF	—
48	I. DÜNYA	ŞARK(KAFKAS)	K	0	0	0	99	2	4		AHMET	SABRİ	PİYADE	ÇAVUŞ	1306	ÇEMİŞGEZEK	—	28	11	1914	ZEVİN MUHAREBESİ	—	—
49	I. DÜNYA	ÇANAKKALE	K	0	3	0	13	3	10		ALİ	SÜLEYMAN	PİYADE	ER	1301	ÇEMİŞGEZEK	—	6	9	1915	MERKEZTEPE	SÜLEYMANİYE (İSTANBUL)	—
50	I. DÜNYA	ÇANAKKALE	K	0	2	0	14	1	2		MEHMET EMİN	SÜLEYMAN	PİYADE	ER	1288	ÇEMİŞGEZEK	—	18	2	1915	ARIBURNU MUHAREBESİ	KILIÇ ALİ	—
51	OSMANLI-RUS	—	K	0	0	0	0	0	0		ABDURRAHMAN	SÜLEYMAN	—	ER	0	ÇEMİŞGEZEK	—	23	7	1877	—	—	—
52	I. DÜNYA	ÇANAKKALE	K	0	1	3	32	3	11		MUSTAFA	ZİYA EFENDİ	PİYADE	Yd.Sb.Adayı	1305	ÇEMİŞGEZEK	—	29	4	1915	SEDDÜLBAHİR MUHAREBESİ	ÇEMİŞGEZEK	—
53	KIBRIS	—	K	0	0	0	0	4	0	SABAN	HÜSEYİN BEY	A. HAYDAR	PİYADE	BAŞÇAVUŞ	1948	ÇEMİŞGEZEK	—	21	7	1974	BOĞAZ BÖLGESİ	—	KARARGAH DES. BÖL. BOLAYIR HAVAN TAKIMI 1. KISIM KOM
54	I. DÜNYA	ÇANAKKALE	K	0	2	0	13	3	11		ÖMER	ALİ	PİYADE	ER	1290	HOZAT		2	7	1915	GÜMÜŞSUYU HASTANESİ	ÇEMİŞGEZEK	—
55	I. DÜNYA	ŞARK(KAFKAS)	K	0	0	18	53	3	0		HÜSEYİN	EYÜP	—	ER	1306	HOZAT		1	9	1914	ZAYİAT CETVELİNDEN	—	—
56	I. DÜNYA	ŞARK(KAFKAS)	K	0	0	0	100	1	1		MUSTAFA	HIDIR	—	ONBAŞI	1307	HOZAT		7	11	1914	AHERLİK TEPESİNDE	—	—
57	I. DÜNYA	IRAK	K	0	20	16	125	1	2		ALİ	ALİ	—	ER	1302	MAZGİRT		6	9	1916	EBU HOF CİVARINDAKİ MUHAREBEDE	MAZGİRT	—
58	I. DÜNYA	ŞARK(KAFKAS)	K	0	0	0	52	1	3		MEHMET	CEMAL	PİYADE	BAŞÇAVUŞ	1306	MAZGİRT		29	10	1915	AZAP MUHAREBESİNDE	—	—
59	I. DÜNYA	ŞARK(KAFKAS)	K	0	0	0	82	2	7		MEHMET	HACI	—	ER	1300	MAZGİRT	DARKENT	14	5	1916	MEYDAN HARBİ	—	—
60	I. DÜNYA	ÇANAKKALE	K	0	3	9	64	2	5		İBRAHİM	HASAN	PİYADE	ER	1294	MAZGİRT		26	5	1915	CONK BAYIRI'NDA	EDREMİT	—
61	I. DÜNYA	ŞARK(KAFKAS)	K	0	0	18	53	3	0		KEFO	HASAN	—	ONBAŞI	1303	MAZGİRT		0	7	1914	53.ALAY 3. TABUR ZAYİAT CETVELİNDEN	MAZGİRT	—
62	I. DÜNYA	ÇANAKKALE	K	0	0	0	14	3	12		HASAN	HIZIR	—	ER	1303	MAZGİRT		29	2	1915	ARIBURU MUHAREBESİ	MAZGİRT	—
63	I. DÜNYA	ÇANAKKALE	K	0	3	0	0	0	1		ALİ	HÜSEYİN	PİYADE	ER	1305	MAZGİRT		28	5	1915	CONK BAYIRI	AKSARAY	KALE İSTİHKAM
64	I. DÜNYA	ŞARK(KAFKAS)	K	0	0	0	0	0	0		MEVALI	HÜSEYİN	—	ÜSTEĞMEN	0	MAZGİRT		19	10	1914	SARIKAMIŞ MUHAREBESİ	MAZGİRT	—
65	I. DÜNYA	ŞARK(KAFKAS)	K	0	0	18	53	3	0		MEHMET	MİRZA ALİ	—	ER	1306	MAZGİRT		0	9	1914	ZAİYAT CETVELİNDEN	—	—
66	I. DÜNYA	ÇANAKKALE	K	0	2	0	15	1	0		ALİ	MUSTAFA	PİYADE	ER	0	MAZGİRT		19	2	1915	ARIBURU MUHAREBESİ	—	—
67	I. DÜNYA	FİLİSTİN	K	0	3	0	19	2	5		ALİ	SÜLEYMAN	—	ER	1303	MAZGİRT		17	6	1917	20.KOLORDU 54. FIRKA SIHHİYE HASTANESİ	MAZGİRT	—
68	I. DÜNYA	ŞARK(KAFKAS)	K	0	0	0	82	2	7	KAYA OĞULLARINDAN	KEKLİK	ŞÜKRÜ	—	ER	1307	MAZGİRT	MERKEZ	14	5	1916	MEYDAN HARBİ	MAZGİRT	—
69	GÖREV ŞEHİTLERİ	—	D	0	0	0	0	0	0		ŞEMSETTİN	HÜRŞİT	—	ÜSTEĞMEN	0	MERKEZ	SÜTLÜCE	18	9	1890	ERTUĞRUL FIRKATEYNİ	SÜTLÜCE	SEYİR SUBAY MUAVİNİ 1.BÖLÜK SUBAYI GÜVERTE
70	I. DÜNYA	ŞARK(KAFKAS)	K	0	0	0	102	2	4		KANBER	FERHAT AĞA	—	ER	0	NAZİMİYE		26	8	1914	MEYDAN HARBİ	—	—
71	KORE	—	K	0	0	0	0	0	0	GÜRBÜZ	-----	HÜSEYİN	—	ONBAŞI	1929	NAZİMİYE		29	11	1950	1 NCİ TUĞ	—	—
72	I. DÜNYA	ÇANAKKALE	K	0	0	0	71	2	4		İBRAHİM	İSMAİL	PİYADE	ER	1305	NAZİMİYE		9	9	1915	HASEKİ NİSA HASTANESİ	ÇEMİŞGEZEK	—
73	I. DÜNYA	ŞARK(KAFKAS)	K	0	0	0	99	—	2		İSMAİL	HASAN	—	ONBAŞI	1308	OVACIK	YEŞİLYAZI	1	9	1914	BOZVİRAN MUHAREBESİ	OVACIK	—
74	I. DÜNYA	ÇANAKKALE	K	0	2	0	13	2	0		HAFIZ BİLAL	MEHMET	PİYADE	ER	1307	OVACIK	YEŞİLYAZI	22	4	1915	KİRTE HARBİNDE	KILIÇ ALİ	—
75	OSMANLI-RUS	—	K	0	0	0	2	4	4		HÜSEYİN	ALİ AĞA	—	TEĞMEN	0	PERTEK		11	8	1880	ESARETTE İKEN	—	AMASYA TABURU
76	KIBRIS	—	K	0	0	39	0	2	0	EMİK	MUSTAFA BEY	MEHMET	TOPÇU	ER	1953	PERTEK		20	7	1974	PLADİNİ BÖLGESİ	—	TOPÇU ALAYI
77	I. DÜNYA	ÇANAKKALE	K	0	2	0	6	3	8		ALİ	MUSA	PİYADE	ER	1305	PÜLÜMÜR		14	4	1915	SEDDÜLBAHİR MUHAREBESİ	PÜLÜMÜR	—

Ehl-i Haklar ve Dersim 1932-1936, 1937-1938 ve 1939 tarihlerinde, Dersim'de yaşanan acı olayların bugüne kadar gizlenmiş bazı önemli belgeleri ile Dersim'in tarihi, dili, inancı ve kültürel değerleri konularında yeni bilgi ve bulgular sunuyor. Kitap, yazarın Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ile Tunceli ve Bingöl üniversitelerinde sunduğu tebliğler ve Adıyaman, Elbistan, Aydın, Londra (İngiltere) ve Berlin'de (Almanya) verdiği konferans metinlerinden oluşuyor. Alevi İslam inanç ve talepleri, Zaza dili ve Zaza tarihi üzerine olan bu metinlerdeki bilgi ve belgelerin önemli bir kısmı yenidir.

Elinizdeki kitapta ayrıca, İran, Irak, Hazar'ı kapsayan bölgede yaşayan Alevilerin akraba topluluğu Ehl-i Haklar ile ilgili önemli bilgiler de yer almaktadır. Yazarın İran, Irak, Hazar'ı kapsayan bölgede yaptığı gezi izlenimleri, Ehl-i Haklar'ın inançları ve İran'daki Ehl-i Beyt inanç merkezleri konusundaki bilgiler ve bulgular bunlar arasındadır.

Okunması ve incelenmesi gereken kaynak niteliğindeki Ehl-i Haklar ve Dersim'deki yeni bulgu ve belgeler Dersim bölgesinin halkına ve tarihine katkısı yadsınamaz ki, Ali Kaya'nın bilimsel objektiflikten uzaklaşmadan insan sevgisi, barışçılık gibi evrensel ortak değerleri gözeterek konulara yaklaşımı da önemli bir ölçüttür.

9 786058 506008